

Interreg

Spolufinancovaný
EURÓPSKOU ÚNIOU

Poľsko – Slovensko

DREVENÁ ARCHITEKTÚRA POHRANIČIA

Medzinárodná konferencia a zborník s názvom Drevená architektúra pohraničia sú výstupom projektu **Múzeum – môj časopriestor**, realizovaného v rámci programu **Interreg Poľsko-Slovensko 2021–2027**, kód projektu **PLSK.03.01-IP.01-0056/23**.

Projekt je spolufinancovaný Európskou úniou
z **Európskeho fondu regionálneho rozvoja**.

Zborník príspevkov IV. ročníka konferencie Únie múzeí v prírode pri Zväze múzeí na Slovensku, konaného v dňoch 8.–9. októbra 2025 v Kongresovom hoteli Alexander v Bardejovských Kúpeľoch.

Prešovský
samosprávny
kraj

ŠARIŠSKÉ
MÚZEUM

60. VÝROČIE
EXPOZÍCIE
ĽUDOVEJ
ARCHITEKTÚRY

MUZEUM
RZEMIOSŁA
W KROŚNIE

Hotel
Alexander

Zostavovateľ: **Lukáš Jonov**

Autori príspevkov: **Miriám Božíková, Peter Brada, Radek Bryol, Martin Čulík, Vladimír Gryc, Lukáš Jonov, Peter Kočan, Tomáš Kolář, Tomáš Kowalski, Tomáš Kyncl, Anton Liška, Radu Remus Macovei, Martin Mešša, Jiří Příbyl, Michal Rybníček, Daniela Semerádová, Marek Sobola, Irena Sochová, Katarzyna Solińska, Łukasz Stachurski, Ľubor Suchý, Zuzana Števková, Iveta Vasilenková, Hanuš Vavrčík, Maroš Volovár**

Recenzent: **Jaroslav Džoganik**

Grafický dizajn a DTP: **Peter Javorík**

Jazyková korektúra: **Edgar Gépečko**

Font: **Suisse Int'l**, (9/13)

Papier: **Bezdrewný Ofset**, 120 g/m², 300 g/m²

Počet strán: **272**

Vydaných: **300** kusov

Tlač a väzba: **Devin Printing House**, s.r.o., Eisnerova 35, Bratislava

Vydavateľ: **Šarišské múzeum**, Radničné námestie 13, Bardejov

ISBN: **978-80-972169-6-2**

Bardejov
2026

Obsah

- 005 **Historické nosné drevené konštrukcie stien**
Ľubor Suchý
- 025 **Dendrochronologické datovanie dřevěných kostelů
na východě Slovenska**
Tomáš Kolář, Tomáš Kyncl, Irena Sochová, Hanuš Vavrčík,
Vladimír Gryc, Daniela Semerádová, Michal Rybníček
- 041 **Ochrana objektov tradičnej architektúry v múzejných
podmienkach – problematika systematickej ochrany**
Jiří Příbyl
- 057 **Umšievane – tepelná izolácia zrubových stavieb**
Marek Sobola
- 067 **Prieskum drevených konštrukcií ľudovej architektúry
v regióne Gemer**
Zuzana Števková, Martin Čulík
- 077 **Drevená cerkva z Mikulášovej a jej záchrana premiestnením**
Tomáš Kowalski
- 121 **Historické súvislosti transferu dreveného chrámu
pokrovu (ochrany) presvätej bohorodičky z Mikulášovej
do Bardejovských kúpeľov**
Anton Liška
- 149 **The Craftsman's Ladder and the Contractor's Scaffolding:
Clashing Means and Methods of Construction in Interwar
East-Central Europe**
Radu Remus Macovei
- 153 **Kolibiska – několik postřehů z budování nového areálu
Valašského muzea v přírodě**
Radek Bryol
- 163 **Bardejovský zrubový dom – výrazný element ľudovej
kultúry mesta**
Martin Mešša

Podążając za utraconym krajobrazem kulturowym łemków. Badania terenowe i inwentaryzacja zachowanego budownictwa drewnianego na pograniczu polsko-słowackim Katarzyna Solińska, Łukasz Stachurski	189
Inventarizácia prihraničných lokalít severovýchodného Slovenska Lukáš Jonov, Peter Kočan	203
Tri drevenice v okolí bardejova datované do roku 1922 Maroš Volovár	217
Zrubové stavitel'stvo Novohradu Peter Brada	233
Revitalizácia ľudovej architektúry v národopisnej expozícii SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku Iveta Vasilenková	247
Prezentácia drevenej architektúry formou hry Miriam Božíková	261

Historické nosné drevené konštrukcie stien

Lubor Suchý

Pamiatkový úrad SR,
Cesta na Červený most 6,
814 06 Bratislava
*lubor.suchy@
pamiatky.gov.sk*

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá historickými drevenými stenovými konštrukciami (od praveku po 20. storočie), ktoré tvorili v minulosti základ vertikálneho nosného systému stavby (obytného domu, hospodárskej budovy a pod.) a boli dlhodobo súčasťou tradičného staviteľstva, predovšetkým vo vidieckom prostredí. Zároveň sú v príspevku zvislé drevené konštrukcie rozdelené do základných konštrukčno-typologických systémov: stĺpové/kolové, stĺpikové, rámové, rámové-hrázdené, zrubové a ich kombinácie. Cieľom príspevku je priblížiť, prezentovať a hlavne informovať o rozdieloch uvedených konštrukčných systémov, orientačne aj v časových rámcoch.

Kľúčové slová

kolová konštrukcia, rámová konštrukcia, hrázdená konštrukcia, zrub, tesársky spoj, mazanica

Drevená architektúra je dokázateľne spájaná s najstaršími pravekými stavbami (kolové stavby v neolite), na ktoré kontinuálne nadväzujú drevené a drevohlinené objekty aj v mladších obdobiach staroveku, stredoveku a novoveku, ako v mestskom, tak vo vidieckom prostredí. Zároveň predstavuje významné stavebné dedičstvo u nás, ale aj v okolitých krajinách Európy. Podobne ako monumentálne historické murované stavby sú aj drevené stavby a ich konštrukčné systémy dôležitým meradlom poznania kultúrnej a remeselnej vyspelosti, resp. života spoločnosti. Ich skúmanie sa nezameriava len na technickú, architektonickú a výtvarnú stránku, ale tiež na vyhodnocovanie historicko-vývojových a geografických vzťahov formovaných týmto hmotným dedičstvom. Príspevok sa zaoberá stručným vývojom a základnými typmi drevených konštrukčných systémov uplatňovaných v dávnej minulosti až do súčasnosti, kde bazálne stavebné princípy sú častokrát zachované a postupne dopĺňané, inovované, prípadne kombinované s modernejšími.

Poďakovanie za cenné rady pri tvorbe príspevku patrí „ľudovkárovi“ a kamarátovi, špecialistovi na drevené skeletové konštrukcie juhovýchodného Slovenska Marošovi Volovárovi.

Rozdelenie základných konštrukčných typov historických nosných drevených stien

- 1. Kolová (zväčša guľatina, prípadne polohranený, hranený trám a ich kombinácia)** – koly, vertikálne nosné prvky so zahrotenými koncami zahĺbené do zeme zarážaním, orientačné datovanie (neolit až 19./20. storočie)
- 2. Stĺpová (zväčša guľatina, prípadne polohranený, hranený trám a ich kombinácia)** – stĺpy, mohutnejšie vertikálne nosné prvky ukladané do pripraveného zemného lôžka; orientačné datovanie (neolit až 19./20. storočie)
- 3. Stĺpiková (zväčša hranený trám)** – stĺpiky, častejšie subtilnejšie vertikálne nosné prvky ukladané na pripravenú kamennú/betónovú podmurovku (pätku); orientačné datovanie (stredovek až 20. storočie)
- 4. Zrubová (guľatina, polohranený, hranený trám a ich kombinácia)** – nad kamennou podmurovkou trámy ukladané na seba, v nárožiach ukončené tesárskymi spojmi (staršie: rovné a šikmé plátovanie, platovanie na jednostrannú a obojstrannú rybinu; mladšie: zámkový spoj); orientačné datovanie (neolit – pol. 20. storočia)
- 5. Rámová (guľatina, polohranený, hranený trám a ich kombinácia)** – konštrukcia steny uzatvorená prevažne do pravouhlého

rámu (horizontálne trámy: dole-prahový trám, hore-ližina; vertikálne trámy: stĺpiky), doplnená prvkami zavetrenia (šikmé prvky: kútové hore-pásiky, kútové dole-pätné vzpery; zápory); orientačné datovanie (stredovek – pol. 20. storočia)

6. Rámová-Hrázdená (hranené trámy) – konštrukcia steny uzatvorená prevažne do pravouhlého rámu, doplnená väčším množstvom vnútorných prvkov zavetrenia (aj dekoratívneho charakteru), vrátane horizontálnych rozpier (paždíky), stena rozdelená na väčší počet menších výplňových plôch, vrátane okenných a dverných otvorov (stredovek 12. storočia? – 19./20. storočia)

7. Kombinácia nosných drevených stien v horizontálnom aj vertikálnom smere (stĺpiková-rámová, stĺpiková-zrubová, zrubová-rámová, zrubová-rámová/hrazdená, rámová-hrazdená; murovaná-zrubová, murovaná-rámová/hrazdená)

Kolové/stĺpové konštrukcie

Základnými nosnými konštrukčnými prvkami stavby sú koly, resp. stĺpy prevažne väčších profilov. Tie bývali zvyčajne odkônené, zväčša nehranené, prípadne upravené brúsenými nástrojmi. Koly so zahrotenými spodnými koncami, na rozdiel od stĺpov sú zarážané do zeme. Stĺpy sú vkladané do pripravených jám, ktoré boli následne utesnené hlinou, kamenivom. Steny takýchto stavieb, predovšetkým obydlí s hospodárskym zázemím (dom, sklad obilia, stajňa) mali medzi kolmi/stĺpmi výplň zo štiepaných lát, konárov, prútia často vyplnených hlinenou mazanicou (drážková konštrukcia – vydlabané vertikálne žliabky v koloch/stĺpoch pre zasunutie osnovy výplne) alebo výplň tvorila palisáda z nahusto ukladáných vertikálnych kolov/stĺpov. Rovnako palisádové opevnenia stredovekých hradísk a hradov patria ku kolovým stenovým konštrukciám. Životnosť kolových/stĺpových stavieb zakladaných priamo do zeme (bez podmuroviek/kamenných pätiiek) je možné odhadnúť max. po dobu jednej-dvoch generácií, keďže základové časti v zemi odhnívali. Predpokladaný vplyv uvedených konštrukcií na naše prostredie pochádza zrejme zo západnej, prípadne severnej Európy.

K najstarším nosným dreveným stenovým konštrukciám obydlí, prípadne iných, napríklad hospodárskych stavieb, nielen v stredo-európskom priestore patria práve kolové/stĺpové systémy, ktoré sú objavované na základe archeologických výskumov – nálezov stôp po kolových jamách (neolitické domy, napr. Charavines vo Francúzsku, Postoloprty¹, Plzeň-Křimice, Bratislava-Mlynská dolina, Štúrovo,

1. JELÍNEK, J.: Střecha nad hlavou-Kořeny nejstarší architektury a bydlení, Vítium Brno, 2016. s. 150, 153, 170

Obr. 01: Charavines (F) – neolitické „dlhé“ domy, rekonštrukcia osady (zdroj: JELÍNEK, J.: *Střecha nad hlavou*–Kořeny nejstarší architektury a bydlení, Vitium Brno, 2016. s. 170)

Obr. 02: Plzeň-Křimice (ČR), Západočeské muzeum v Plzni – model neolitického „dlhého“ domu (L. Suchý, 2024)

Svodín, Poprad-Matejovce, Smižany, Šarišské Michaľany, Zemplín² a i.). (obr. 01, 02) Samotné stavby sú identifikované na základe pôdorysného usporiadania jám po koloch (napr. jedno až trojpriestorové tzv. dlhé domy z obdobia neolitu, studne a i.). Stropné konštrukcie a krovky samozrejme z tohto obdobia nie sú známe. Mimoriadnym nálezom je dosiaľ najstarší známy drevený objekt v Európe a zrejme aj na svete, ktorý bol ucelene zachovaný v ílovej vrstve pod terénom – studňa v lokalite Ostrov v okrese Chrudim (nález počas výstavby diaľnice D35), kde nosné prvky tvoria nárožné koly s vnútornými drážkami (tiež drážková konštrukcia), do ktorých boli vkladané masívne kresané fošne. Dubový objekt identifikovaný počas archeologického výskumu v roku 2018 bol radiokarbonovým datovaním a dendrochronologicky datovaný do 6 tisícročia pred n. l., teda postavený asi pred 7300 rokmi (doba zožatia drevín: 5256–5258 pred n. l.).³ (obr. 03)

Výskyt kolových/stĺpových stavieb je známy aj v mladších obdobiach od stredoveku až po 20. storočie. Napríklad v prípade menších stavieb, akými boli oplotenia (Spišské Podhradie, Dom meštiansky, Mariánske nám. 35 – archeologický výskum z roku 2021 vo dvore s nálezom primárneho vypletaného kolového oplotenia súvisiaceho so založením mesta a dendrochronologicky datované do doby zožatia jedľových kolov 1328/29d) ale aj hospodárske stavby využívané na sušenie a uskladnenie slamy, kukurice, sena. Na severovýchodnom Slovensku sú známe jednoduché stĺpové stavby archaického tvaru ako oborohy, pričom stanovú strechu bolo možné posúvať smerom nahor alebo nadol po stĺpoch, podľa potreby. (obr. 04, 05)

2. [www. http://www.archeologiask.sk/slovenska-archeologia/chronologia-a-kultury/neolit.html](http://www.archeologiask.sk/slovenska-archeologia/chronologia-a-kultury/neolit.html)

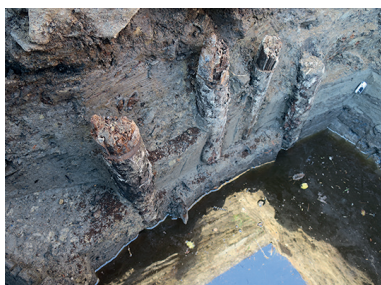
3. [www. https://svitavsky.denik.cz/zpravy_region/experti-v-litomysli-zachranili-drevenou-studnu-je-nejstarsi-na-svete-20220121.html](https://svitavsky.denik.cz/zpravy_region/experti-v-litomysli-zachranili-drevenou-studnu-je-nejstarsi-na-svete-20220121.html)

Obr. 03: Ostrov, okr. Chrudim (ČR) — studňa, archeologický nález z roku 2018 najstaršej drevenej kolovej drážkovej konštrukcie zo 6 tisícročia pred n. l. (zdroj: www.abicko.cz)

Obr. 05: Oborohy (senníky) — kolové konštrukcie s posuvnými strechami (zdroj: FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra-Encyklopedie, ALFA Praha. 1983, s. 135)

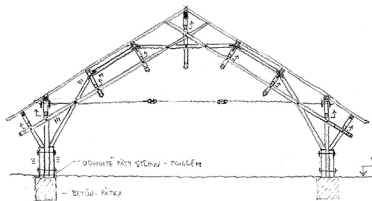
Obr. 04: Spišské Podhradie, Dom meštiansky, Mariánske nám. 35 — primárne stredoveké kolové oplotenie (zdroj: AGV a dendrochronologický výskum, datovanie: jedľa 1328/29d, M. Choma, 2021)

Obr. 06: Neusath-Freilandmuseum (D), stodola — nosná stĺpiková konštrukcia na kamenných pätkách, kombinovaná rámovou konštrukciou podporujúce sedlový krov (L. Suchý, 2014)

Obr. 07: Sibiu-národopisné múzeum
ASTRA (R), sušiareň kukurice – stĺpiková
konštrukcia na drevených pätkách/trá-
moch s výpletom/košom (Ľ. Suchý, 2025)

Obr. 08: Hodruša Hámre, elektrická píla
(1926–28) – skica priečneho rezu
so stĺpikovou konštrukciou obvodových
stien s betónovými pätkami nesie
drevené vazníky krovu (Ľ. Suchý, 2018)

Tieto stavby už v mladšom období, nemuseli využívať „prehistorický“ spôsob založenia kolov/stĺpov, ale ich spodné konce spočívali na kamenných pätkách, ktoré drevo chránili pred zemnou vlhkosťou. V tomto prípade je zrejme vhodnejší názov pre takúto drevenú nosnú konštrukciu – stĺpiková. (obr. 06, 07, 08)

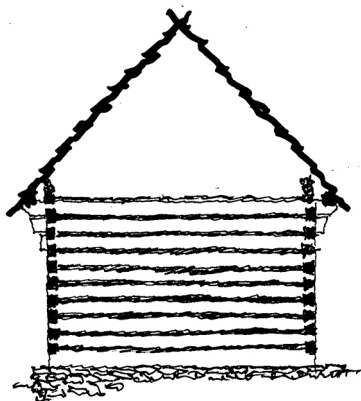
Zrubové konštrukcie

Okrem spomínaných kolových/stĺpových konštrukcií paralelne koexistujú aj ďalšie konštrukčné typy drevených stenových systémov, akými sú predovšetkým zruby, najskôr v podobe kresaných a štiepaných drevin do masívnych fošní, neskôr trámov (napr. studňa z lokality bývalej osady Eythra neďaleko saského Lipska, datovaná okolo r. 5000 pred n. l.). Konštrukčne podobné systémy sa využívajú aj v mladšom období o čom svedčia ďalšie archeologické nálezy (Hradisko Vladař v západných Čechách, cisterna na vodu pôdorysu 1,1 × 1,2 m z 5. storočia pred n. l., dnes prezentovaná v Západočeskom múzeu Plzeň). (obr. 09)

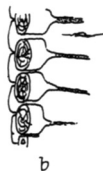
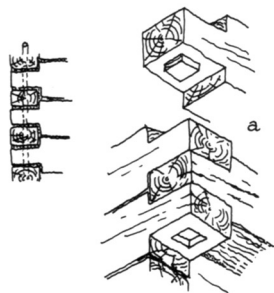
Na historické zrubové konštrukcie, kde nosnú schému predstavujú stenové systémy z na seba ukladaných horizontálnych drevených prvkov, sa v minulosti využívala guľatina, čiastočne hranená guľatina a ručnými nástrojmi upravené hranené trámy, prípadne ich kombinácia. Spodné trámy v kontakte s kamennou nadmurovkou bývali masívnejšieho profilu a vyššie, často s využitím trvanlivejšieho tvrdého dreva (dub), spájané v nároží pevnejšími zámkovými spojami. Zruby rôznych pôdorysných schém – pravouhlé aj kosouhlé mali nárožia spoločných stien spájané rovným, prípadne šikmým plátovaním s presahom koncov trámov, alebo bez ich presahu (jednostranná

Obr. 09: Hradisko Vladař, Západočeské muzeum v Plzni (ČR) – konzervovaná zrubová konštrukcie cisterny z 5. storočia pred n. l. (L. Suchý, 2024)

Obr. 10: Zrubová konštrukcia – schematický náčrt steny (L. Suchý, 2025)

Obr. 11: Rôzne typy používaných plátovaných spojov nároží zrubovej konštrukcie (zdroj: FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra-Encyklopedie, ALFA Praha, 1983. s. 232)

- a) rovné preplátovanie trámov bez presahu koncov
- b) rovné preplátovanie guľatiny s presahom koncov
- c) jednostranné preplátovanie na rybinu bez presahu koncov
- d) obojstranné preplátovanie na rybinu bez presahu koncov
- e) preplátovanie so zámkom

Obr. 12: Nová Sedlica, drevený Chrám archanjela Michala z roku 1794 – zrubová konštrukcia babinca s presahom plátovaných koncov nároží (zdroj: VYDRA, J.: Lidové stavitelství na Slovensku, vyd. Jan Štenc, Praha 1925, s. 135)

Obr. 14: Žitková (ČR), replika zrubovej konštrukcie – zámkový spoj v nároží dvoch spodných trámov (J. Štibravý – Tesané s. r. o., 2020)

Obr. 13: Sibiu-národopisné múzeum ASTRA (R), polygonálna stodola – zrubová konštrukcia so skosenými nárožiami a presahmi obojstranne plátovaných koncov trámov/guľatiny (Ľ. Suchý, 2025)

Obr. 15: Povârgina (R), drevený chrám z 2. pol. 18. st. – nárožie nosnej zrubovej konštrukcie bez pôvodného plášťa z lát a hlinenej mazanice, s klinovitým plátovaním na obojstrannú rybinu (Ľ. Suchý, 2025)

a obojstranná rybina, mladšie zámkové plátované spoje s ozubom). (obr. 10, 11, 12, 13, 14) Kolmo na seba nadväzujúce nárožné čapy mohli byť vzájomne spájané aj drevenými kolíkmi, prípadne plytkým dlabom a čapom v samotnej styčnej ploche koncov trámov. Na rozdiel od nášho prostredia sú napr. v oblasti rumunského Sedmohradska typické aj expresívne obojstranné rybinové plátovania „klinového“ tvaru (Povârgina, drevený chrám). (obr. 15)

Zrubové steny obydli, zväčša nadväzujúcich stajní ale aj väčších solitérnych hospodárskych stavieb, resp. ich interiérové priestory ukončovali prevažne drevené povalové alebo trámové stropy so záklopmi rôzneho druhu. Stropné trámy mali aj funkciu statickú (ťahadlá), zabezpečujúcu „zviazanie“ stavby pod strechou. Okrem plochostropého ukončenia sú na menších solitérnych hospodárskych stavbách, akými boli napríklad sýpky, uplatnené drevené zrubové/trámové klenby, ktoré nadväzujú na zrubové steny pod nimi. Povrch bol na domoch aj hospodárskych stavbách často chránený hlinenou mazaninou a vápennými nátermi. Strechy so spalnou – slamenou, prípadne šindľovou/doskovou krytinou nad zaklenutím, napr. dedinských sypancov, mali často primitívnu krokrovú konštrukciu krovu, ktorú bolo možné v prípade požiaru ľahko strhnúť. Historické zrubové konštrukcie sa stavali v horskom, prípadne podhorskom prostredí, kde bol dostatok dreva a sú typické pre strednú a východnú Európu. (obr. 16, 17, 18)

Zo zrubov sa stavali obydli, hospodárske stavby, ale aj kostoly a chrámy na vidieku a vyskytovali sa v stredoveku aj v interiéroch obytných priestorov hradov a tvrdzí pre udržanie tepla. Rovnako tieto konštrukcie boli uplatnené v minulosti aj v mestskej architektúre zvyčajne na vyšších podlažiach, čo zachytávajú aj historické veduty (1583 – Hrhov, okr. Rožňava⁴; 1617 – predmestie Košíc).⁵

Zrubové, ale aj iné drevené stavby ľudovej architektúry sú čoraz v menšom rozsahu zachované na pôvodnom mieste, kde tvorili základ stavbu vidieka. Malá časť bola v minulosti prevezená do skanzenov a niektoré zachované in situ dnes slúžia chalupárom.

Rámové a hrádzené konštrukcie

Postupne sa predovšetkým v stredoveku vyvinuli novšie typy drevených nosných konštrukcií zostavovaných do stien z čiastočne a plne kresaných trámov, ktoré vzájomným tesárskym spojením, de facto pravouhlým „uzavretím“ nosných prvkov vytvorili rámy. (obr. 19)

4. Zdroj: kresba 1583, zdroj Balassa M 1994, 115; In. Volovár, M.: Dizertačná práca „Drevený skelet v stavebnej tradícii horného Potisia“, s. 152, 2025

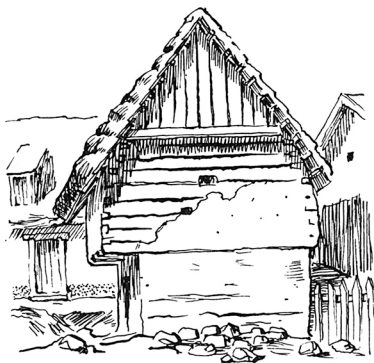
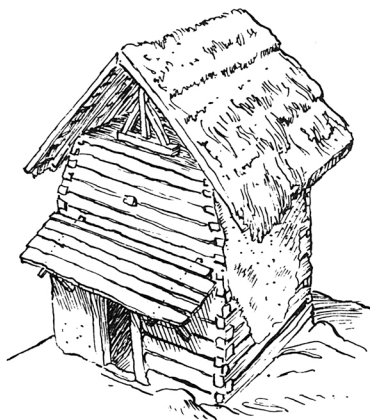
5. E. van der Rye Belga, G. Houfnaglius, zdroj Braun a kol. 1617, 31, 41 https://nl.wikipedia.org/wiki/Egidius_van_der_Rye; https://cs.wikipedia.org/wiki/Joris_Hoefnagel. In. Volovár, M.: Dizertačná práca „Drevený skelet v stavebnej tradícii horného Potisia“, s. 39, 2025

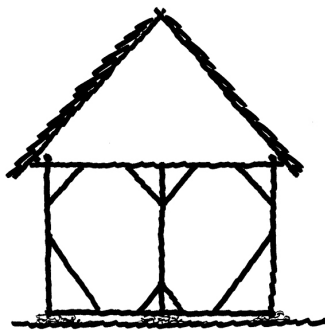
Obr. 16: Strážnice, Múzeum vesnice jiho-
východní Moravy (ČR), senník – zrubová/
fošňová konštrukcia, nárožie s malým pre-
sahom koncov plátované na obojstrannú
rybinu (L. Suchý, 2025)

Obr. 18: Chanovice, skanzen (ČR), sýpka
(18./19. st.) – zrubová konštrukcia stien
a valenej lomenej klenby (L. Suchý, 2009)

Obr. 17: Menšie hospodárske zrubové stavby bez a s povrchovou úpravou hlinenou
mazanicou + zrubové klenuté stropy (zdroj: FROLEC, V., VAŘEKA, J.:
Lidová architektúra-Encyklopedie, ALFA Praha, 1983. s. 208)

Obr. 19: Rámová konštrukcia – schematický náčrt steny (Ľ. Suchý, 2025)

Obr. 21: Rámová drážková konštrukcia s prvkami zavetrenia a doskovou výplňou stien (zdroj: FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra-Encyklopedie, ALFA Praha, 1983. s. 191)

Obr. 20: Veľatyno, Čerešneva vul. 23 (UA), dom ľudový z pol. 20. st. – rámová drážková konštrukcia s doskovou/fošňovou výplňou krytou plášťom z hlinenej mazaniny na šikmom latovaní (M. Volovár, 2021)

Obr. 22: Strážnice, Múzeum vesnice jihovýchodní Moravy (ČR), senník – rámová drážková konštrukcia, prvky zavetrenia stien sú z interiérovej strany (Ľ. Suchý, 2025)

Základnú konštrukciu rámu tvoria vertikálne a horizontálne prvky: stĺpiky, prahový trám a ližina (prvok zhora uzatvárajúci drevený rám), doplnené šikmými trámami zavetrenia nosnej konštrukcie (kútové a pätné vzpery, šikmé stĺpiky, zápory a pod.). Prahový prvok spočíva na plnej kamennej nadmurovke, prípadne pod stĺpikmi na kamenných pätkách. Horizontálne a vertikálne konštrukčné prvky bývajú spájané rovnými čapmi. Prvky zavetrenia s nosným rámom šikmým čapovaním, šikmým alebo jednostranným plátovaním na rybinu. (obr. 20–23)

K najstarším jednoduchým dreveným kombinovaným rámovým drážkovým konštrukciám, rovnako aj zrubovým na našom území patria dve komory z hrubu germánskeho kniežaťa z doby prelomu 4 a 5. storočia n. l., ktoré boli identifikované počas archeologického výskumu, realizovaného Karolom Pietom (SAV Nitra) v roku 2006 v lokalite Poprad-Matejovce. V prípade väčšej vonkajšej komory je konštrukcia z tesaného zrubu s preplátovanými presahujúcimi koncami v nárožiach. Vnútorňa komora, presnejšie jej stenový systém, má mimoriadnu konštrukčnú aj remeselnú hodnotu, kde nosnými prvkami sú hranené nárožné stĺpiky s vnútornými vydlabanými drážkami, do ktorých v troch výškových úrovniach boli vkladané široké dosky. V kombinácii nárožných stĺpikov, dlhých horizontálnych a krátkych vertikálnych dosiek medzi nimi s funkciou, rozpier, tvoria v podstate rámové steny, ktorých ortogonálnu šachovnicovú výplň tvoria drevené kazety. Vnútorňa komora je po reštaurovaní od roku 2023 vystavená v Podtatranskom múzeu v Poprade. Drevený skelet vnútornej komory-sarkofágu aj s kazetovou výplňou je unikátom, že sa zachoval v plnej hmote a predstavuje na svoju dobu mimoriadne remeselné schopnosti staviteľov. (obr. 24)

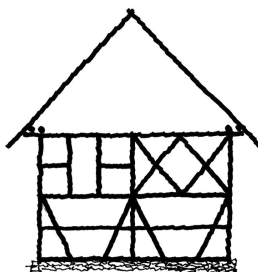
Postupným „zhustením“ rámových stien ďalšími prvkami, ako sú napríklad rozpery (česky výraz „paždík“), križujúce sa vzpery v tvare jednoduchých aj zdvojených ondrejských križov v kombinácii so stĺpikmi, kútovými vzperami/pásikmi a záporami vznikajú rámové-hrázdené konštrukcie. (obr. 25) Typické sú pre západnú Európu a to nielen pre vidiek, ale aj mestskú architektúru (napr. mesto Rouen v Hornej Normandii vo Francúzsku – hrázdené mestské domy z 14. až 18. storočia; Anglicko), rovnako pre strednú, severnú aj južnú Európu (Nemecko, Rakúsko, Poľsko, Čechy, Slovensko, Rumunsko-Sedmohradsko, Balkán, Turecko a i.). (obr. 26, 27, 28, 29, 30) Historický vplyv rámovej-hrázdenej konštrukcie na naše územie pochádza s najväčšou pravdepodobnosťou z Nemecka, keďže na rozdiel

Obr. 23: Malé Ozorovce, drevená zvonica z roku 1619 — dubová rámová konštrukcia s množstvom diagonálne a horizontálne stužujúcich prvkov zavetrenia (Ľ. Suchý, 2022)

Obr. 24: Poprad-Matejovce, vnútorná drevená hrobová komora kniežaťa (4./5. st. n. l.) — kombinovaná rámová/drážková konštrukcia rozmeru 170×290 cm po obnove (zdroj: google.com /sita, Poprad24, SAV)

Obr. 25: Rámová-hrázdená konštrukcia — schematický náčrt steny (Ľ. Suchý, 2025)

Obr. 26: Rouen, Rue aux Ours 42, Horná Normandia (F), meštiansky dom (16. st. ?) — poschodová hrázená konštrukcia uličného priečelia (Ľ. Suchý, 2023)

Obr. 27: Cheb (ČR), Špalíček-Kupecké domy z 13. storočia – hrázená konštrukcia posledného podlažia a strešného štítu z 15. storočia (Ľ. Suchý, 2023)

Obr. 30: Hrádek nad Nisou (ČR), Dom Koník z roku 1812 – kombinovaná zrubová konštrukcia s podstávkou na prízemí a zrubová na poschodí po obnove (Ľ. Suchý, 2019)

Obr. 28: Neusath-Freilandmuseum (D), Dom a hospodárska časť – hrázená konštrukcia s bohatým dekorom trámovej výbavy poschodí a strešného štítu, dole medzi oknami tzv. zostava muža (Ľ. Suchý, 2014)

Obr. 31: Neusath-Freilandmuseum (D) – príklad vypletanej hrázenej konštrukcie s hlinenou mazanicou (Ľ. Suchý, 2014)

Obr. 01: Salajna-Dolní Ždanov (ČR), usadlosť čp. 9 z roku 1802 – poschodie budovy s hrázenou konštrukciou, 1802 (Ľ. Suchý, 2014)

Obr. 32: Boliarov, Kúria Baltazára Egerera z roku 1863 – nosná hrázená dražková konštrukcia s dreveným výpletom a hlinenou mazanicou s úlomkami stavebnej keramiky, pôvodne pod vápennou omietkou (Ľ. Suchý, 2025)

od anglických a severofrancúzskych hrázených stavieb s dominantnými husto usporiadanými vertikálnymi prvkami (stĺpikmi), vo východnej, severovýchodnej časti Nemecka, západných a severných Čechách a oblasti Sliezska v Poľsku sú typické väčšie rozpätia stĺpikov, s prevažujúcou horizontálnou výrazovou formou hrázených stien. Od záveru stredoveku a hlavne v období renesancie a potom v 19. storočí sa vytvára pomocou priznaných a navzájom plátovaných priamych nosných trámov a priamych, zriedkavo aj obĺých prvkov zavetrenia šachovnicovo dekoratívny a mimoriadne pôsobivý výraz fasád (napr. tzv. zostava muža, polovičného muža, kombinácie trámikov v tvare prepletaných krížov a kosoštvorcov – podobné vzorom francúzskych parkiet zo 17. storočia – typy Versailles/Soubisse, oblúky v lomenom a valenom tvare na strešných štítoch a i.). Výplňové plochy u hrázených konštrukcií stien, na rozdiel od voľnejších rámových sa zmenšujú a výplň okrem tradičných štiepaných lát s výpletom z rôznych drevín a hlinenou, často „armovanou“ mazaninou (plevy, slama, štetiny zvierat, kamienky, úlomky úžitkovej a stavebnej keramiky), tvoria kvalitnejšie stavebné materiály, ako kameň, tehla, hlina, resp. kompozity z uvedených materiálov. (obr. 31, 32, 33, 34)

Z tesaných drevených rámových-hrázených konštrukcií sú v stredoveku aj novoveku stavané obydlia, ako aj hospodárske stavby rôznej veľkosti (stodoly, maštale, chlievy, sušiarne), zvonice, kostoly a chrámy. Ich výstavba je typická ešte aj v 19. storočí, v zaostalejších lokalitách aj v 1. polovici 20. storočia. Často nie je možné na prvý pohľad identifikovať spomínanú drevenú nosnú a výplňovú konštrukciu, keďže zvlášť zemepanské obydlia boli celoplošne omietané (napr. Boliarov-kúria Baltazára Egerera z roku 1863 na Šariši, Krišovská Liesková č. 67-kúria z 19. storočia na Dolnom Zemplíne, Žbince č. 45, kôlna a maštal z 20. storočia na Dolnom Zemplíne a i.). (obr. 35, 36)

V prípade stavieb s rámovou alebo „hustejšou“ rámovou-hrázenou konštrukciou je možné konštatovať, že tieto sú typické pre oblasti s nedostatkom lesov, teda v nížinných oblastiach s výskytom prevažne tvrdého listnatého dreva (dub, jaseň, tis, agát a i.).

Najmladšími historickými stavbami s rámovými-hrázenými konštrukciami z prelomu 19. a 20. storočia sú na rozdiel od tradičných nížinných, podhorské a horské vilové stavby, často postavené lepšie situovanou spoločenskou vrstvou, ako letné sídla (Alpy, Vysoké Tatry, Karpaty). (obr. 37)

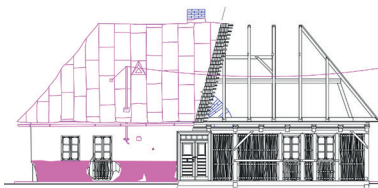
Obr. 33: Bučovice (ČR), Zámok — hrázdenná konštrukcia s tehlovou výplňou v podstreší zo 17./18. st. (Ľ. Suchý, 2025)

Obr. 34: Aclou, Horná Normandia (F), stodola z roku 1491 — dubová hrázdenná konštrukcia, pôvodne s kamennou výplňou (Ľ. Suchý, 2023)

Obr. 35: Boliarov, Kúria Baltazára Egerera z roku 1863 — pod omietkou nosná drevená hrázdenná konštrukcia steny (Ľ. Suchý, 2025)

Obr. 36: Krišovská Liesková 67, Kúria — nosná hrázdenná konštrukcia s osnovou s horizontálnych štiepaných lát a prúteným vyplatom medzi nimi, pôvodne s mazanicou pod omietkou (zameranie: M. Volovár, 2019)

Obr. 37: Vysoké Tatry-Dolný Smokovec, Vila Kalinčiak z roku 1884 (G. Majunke) — priznaná nosná hrázdenná konštrukcia s tehlovou omietanou výplňou (Archív KPÚ Prešov, 2010)

Príspevok mal snahu zhodnotiť typy hlavných drevených stenových konštrukčných systémov používaných v minulosti u nás ale aj v stredoeurópskom priestore, bez hlbšieho vniknutia do prípadných ďalších podskupín, ich kombinácií a rôznych modifikácií. Podrobné rozdelenie drevených konštrukcií, remeselné vplyvy a ich regionálne rozdiely je možné v budúcnosti spresniť a zadefinovať podrobným štúdiom už publikovanej literatúry, odborných príspevkov u nás ale aj z okolitých krajín a zároveň „zberom“ nových poznatkov z výskumov, často realizovaných archeológmi a stavebnými historikmi. V prípade skúmania stavebných konštrukcií a to nielen drevených stenových ale aj stropných a strešných, vrátane nenosných (okná, dvere, brány, podlahy a i.) je dôležité prepojenie a konzultácie odborníkov z oblasti histórie stavebníctva, archeológie, etnografie, archívnictva, kunsthistórie, remeselníkov a odborných pracovníkov v skanzenoch, ako aj dendrológie a dendrochronológie. To pomôže zjednotiť terminologický slovník a lepšie sa orientovať v stavebných systémoch (postupovať od celku k detailu, teda od nosnej konštrukcie ku výplňovým a prípadne iným detailom). Nových poznatkov o hmotnom kultúrnom a stavebnom dedičstve pribúda množstvom archeológmi realizovaných výskumov, ktoré sa rozšírili na našom území predovšetkým po roku 2000 a potvrdili aj nálezy čiastočne, prípadne vo veľkom rozsahu zachovaných drevených stavebných objektov v mestách aj dnes nezaštanovaných lokalitách (Košice, Hlavná 27 – zrubové a rámové stavebné objekty vo dvore z 15. st.; Spišské Podhradie, Mariánske nám. 35 – vypletaný kolový plot zo zač. 14. st.; dvojkomorová hrobka z Popradu-Matejoviec z 5. st. n. l.; neolitická kolová studňa z lokality Ostrov v Českej republike zo 6. tisícročia pred n. l.).

Na záver trocha publikovanej terminológie k dreveným nosným konštrukciám v minulosti a dnes

Rok 1983 – FROLEC, V., VAŘEKA, J.: *Lidová architektúra-Encyklopedie*

„*Kolová stavba v. Nákolní stavba*: zvláštní druh stavby vybudovaný na kůlech zapuštěných do dna jezera, řeky, bažiny apod, ...“⁶

„*Sloup*, podpěrný alebo nosný vertikální článek ze dřeva nebo zdíva, uplatňující se: v 1. konstrukci stěn, 2. po stranách dveřních a okených otvorů, 3. podél vnějšího nebo vnitřního obvodu stěn (např. u ↑ přístenné nosné vazby, u ↑ podstávky ap.), 4. v ↑ krovu, 5. v doplňkových a dekorativních člancích domu (např. u ↑ pavláčky, v ↑ loubí ap.), 6. v interiéru k podpoře ↑ roštu nebo střed. ↑ stropnice (v. MNICH),

6. FROLEC, V., VAŘEKA, J.: *Lidová architektúra-Encyklopedie*, ALFA Praha. 1983, s. 93, 126–127.

7. jako konstrukční článek u hosp. objektů, u ↑ bran atd. Dřevěný s. je obvykle ztesaný, při oslabení tektonické funkce bývá zdoben profilací, řezbou ap. ...“⁷

„*Sloupková konstrukce v Dražková konstrukce*: vodorovně kladené trámy nebo tlustá prkna (fošny), jejichž konce, stesané do užších hranolů, jsou zasunuty do drážky (žlábků) vyhloubené v sloupku (u svisle provedené výplně zapadají konce trámů do ↑ prahu a ↑ ližiny) ... Vedle konstrukce kúlové je d. k. jednou z nejstarších doložených konstrukcí dřevěných domů, kterou však již ve slovanském období od konce 8. století postupně nahrazovalo roubení. D. k. se však používalo i nadále, jak potvrzují množící se archeologické doklady pro středověké období.“⁸

„*Rámová konstrukce*: konstrukce v ↑ rámu. Zpravidla jde však o ↑ drážkovou konstrukci nebo ↑ hrázděnou konstrukci,“⁹

„*Hrázděná konstrukce, hrázděné zdivo*: trámová kostra vyplněná výpletem, tyčkami, kamenem a od 2. poloviny 19. stol. také ↑ cihlami (v městském prostředí už od 16. stol.). Dřevěnou ↑ konstrukcí hrázděné stěny ↑ tvoří slopy dole začepované do vodorovného ↑ prahu, posazeného na ↑ podezdívce nebo na přízemní domové stěně, a nahoře do ↑ vaznice (↑ ližiny), sloužící za podklad ↑ stropnicím; stěny bývají zavětrovány ↑ vzpěrami, vodorovnými trámkami (↑ paždíky), popř. také prahovými a ↑ ližinovými pásky. ...“¹⁰

„*Srubová konstrukce v Roubená konstrukce*: stěny z trámů vodorovně kladených na sebe a spojených na nároží ↑ přeplátováním. Nástup r. k., která se nejprve uplatnila v krajích s jehličnatými lesy, znamenal velkou změnu ve stavební technice. Podle archeologických nálezů r. k. pronikala pozvolna a současně s ní se udržovaly i stavby ↑ pletené a stavby v ↑ drážkové konstrukci se zapuštěnými sloupky. Nejstarší roubené objekty byly vykopány z doby bronzové v močálových sídlech na území Německa a Švýcarska. ... Na čs. území pocházejí první stopy r. k. z 8. stol. (Klučov – sonda č. 80, o. Kolín, na obvodu polozemnice se dochovaly žlábků po r. k.). ... Bratislava-Hrad (9. stol.); Ducové, o. Piešťany (dvě srubové čtyřuhelníkové stavby z poloviny 9. až poloviny 10. stol.)...“¹¹

Rok 2023 – Terminologický slovník PÚSR, zostavili: SZERDOVÁ-VELASOVÁ. Ľ, KAPIŠINSKÁ. V.

„*Konštrukcia drevená*: druh → stavebnej konštrukcie s použitím dreva. Druhmi drevenej konštrukcie sú → rámová, → hrázděná, → palančená,

7. FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra- Encyklopedie, ALFA Praha. 1983, s. 202–203.

8. FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra- Encyklopedie, ALFA Praha. 1983, s. 203, 36.

9. FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra- Encyklopedie, ALFA Praha. 1983, s. 182.

10. FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra- Encyklopedie, ALFA Praha. 1983, s. 66–67.

11. FROLEC, V., VAŘEKA, J.: Lidová architektúra- Encyklopedie, ALFA Praha. 1983, s. 209, 184–186

→ stĺpiková, → vypletaná, → kolová, → zrubová, → zvlaková konštrukcia a → debnenie, a tiež drevené konštrukcie ako súčasti → drevozemných al. → kamenozemných konštrukcií: → háková, → komorová, → preklád-ková a → roštová konštrukcia.¹²

12. <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník> s. 131.

„*Konštrukcia kolová*: druh → drevenej konštrukcie, môže byť súčasťou → drevozemnej, príp. → komorovej konštrukcie. Je vybudovaná z → kolov, zahĺbených zvisle tesne vedľa seba do zeme, príp. do murovaného základu, → podmurovky, resp. zapustených do skalného podlažia (napr. → palisáda, vnútorná výstuž → valu), tiež vo viacerých radoch (napr. obloženie → drevenej hradby dreveným → plášťom) al. rozmiestnených v určitých odstupoch (pri → sídliskových objektoch), pričom priestor medzi jednotlivými kolmi bol vyplnený tenšou tyčovinou, utesnenou → mazanicou, príp. ohraničený vodorovne ukladanými kolmi, → trámami, resp. doskami al. výpletom (→ vypletaná konštrukcia). Druhom kolovej konštrukcie je napr. → poľský plot a → podzákladová pilotáž. Ako → archeologický nález sa prejavuje → kolová jama.“¹³

13. <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník> s. 131, 132.

„*Konštrukcia stĺpiková*: druh → drevenej konštrukcie používanej v → ľudových stavbách, využívajúcej → stĺpiky zapustené do zeme. Stĺpiky môžu mať drážky, do ktorých sa zasúvajú konce horizontálne kladených → trámov al. hrubých dosiek, stesaných do čapov. Druhom stĺpikovej konštrukcie je → vypletaná konštrukcia.“¹⁴

14. <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník> s. 133.

„*Konštrukcia rámová*: druh → drevenej konštrukcie používanej v → ľudových stavbách a výrobe nábytku. Využíva rám, ktorý tvoria drevené stojky, dolu začapované do vodorovného → prahu na úrovni terénu, na → podmurovke al. → obvodovom múre a hore do → odkvapovej väznice. Rám môže byť vyplnený → trámami, → guľatinou, doskami, ktoré čapmi zapadajú do drážok v stojkách rámu. Druhom rámovej konštrukcie je → hrázdená a → palančená konštrukcia.“¹⁵

15. <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník> s. 132.

„*Konštrukcia hrázdená*: druh → rámovej konštrukcie, vyplnenej → tehľami, príp. druh → vypletanej al. → palančenej konštrukcie. → Steny bývajú spevňované → vzperami, kratšími → trámami a → pásikmi. Výplň omazávali → mazanicou, niekedy s farebnou → maľbou.“¹⁶

16. <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník> s. 131.

„*Konštrukcia zrubová* (dnes nesprávne v slovníku uvedená, ako *skeletová*): druh → drevenej konštrukcie, používanej najmä v → ľudových stavbách. Drevené → steny → stavby sú z vodorovne na seba kladených → trámov, → guľáčov, → polguľáčov al. → brvien, na → nárožiach

spojených preplatovaním, niekedy s → hlavami. Škáry medzi trámami sa vyplňujú slamenými zväzkami, namočenými do hliny, nabíjajú sa machom a zamazávajú → mazanicou. Niekedy sa prekrývajú lištami. Neskôr sa vymazávka bielila vápnom, niekedy s farebnou → maľbou. Zrubová konštrukcia sa kládla na → rohové kamene, terén pod ňou sa vyrovnával → podmurovkou. Niekedy sa celé steny omazávali. Druhom zrubovej konštrukcie je → dom v kožuchu a → zrubová klenba. Ako → archeologický nález môže byť súčasťou → sídliskovej jamy, → zahĺbeného sídliskového objektu, → komory.¹⁷

17. <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník-s.134>

Použitá literatúra a dokumentácie:

FROLEC, Václav., VAŘEKA, Josef.: *Lidová architektúra-Encyklopedie*, ALFA Praha. 1983

SUCHÝ, L.: *M4 – Suchý – Historické drevené nosné konštrukcie – Steny*.

M4 – Historické konštrukcie a stavebné časti – poruchy, diagnostické metódy, opravy a obnova (23.–25. 4. 2025, AINova, Svätý Jur) in. Web: <https://ainova.sk/project/medzinarodna-spolupraca-pre-odborne-vzdelavanie-v-ochrane-pamiatok-heritage-train-ii/>

ŠKABRADA, Jiří.: *Konstrukce historických staveb*. Praha ARGO 2003. ISBN 80-7203-548-7

VOLOVÁR, Maroš.: Dizertačná práca „*Drevený skelet v stavebnej tradícii horného Potisia*“, 2025

VYDRA, J.: *Lidové staviteľství na Slovensku*, vyd. Jan Štenc, Praha 1925

Voľne dostupné informačné zdroje:

www.abicko.cz

M4 – Historické konštrukcie a stavebné časti – poruchy, diagnostické metódy, opravy a obnova (23.–25. 4. 2025, AINova, Svätý Jur); <https://ainova.sk/project/medzinarodna-spolupraca-pre-odborne-vzdelavanie-v-ochrane-pamiatok-heritage-train-ii/>
(M4 – Suchý – Historické drevené nosné konštrukcie – Steny)

https://nl.wikipedia.org/wiki/Egidius_van_der_Rye;

https://cs.wikipedia.org/wiki/Joris_Hoefnagel.

Terminologický slovník PÚSR – zostavili: SZERDOVÁ-VELASOVÁ. Ľ., KAPIŠINSKÁ. V., 2023; <https://www.pamiatky.sk/aktuality/detail/terminologicky-slovník>

<https://www.google.sk/search?q=friedrich+Zollinger+-+foto+Zollinger+dach&tbm>

Dendrochronologické datování dřevěných kostelů na východě Slovenska

Tomáš Kolář^{1,2}

Tomáš Kyncl³

Irena Sochová^{1,2}

Hanuš Vavřík¹

Vladimír Gryc¹

Daniela Semerádová^{2,4}

Michal Rybniček^{1,2}

1. Ústav nauky o dřevě

a dřevařských technologií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00, Brno, ČR

2. Ústavu výzkumu

globální změny

Akademie věd České republiky, Bělidla 986/4a, 603 00, Brno, ČR

3. DendroLab Brno,

Eliášova 37, 616 00, Brno, ČR

4. Ústav agrosystémů

a bioklimatologie, Mendelova univerzita v Brně, Česká republika, Zemědělská 1, 613 00, Brno, ČR

Abstrakt

Na východním území Slovenska je do dnešní doby dochováno mnoho významných dřevěných sakrálních staveb, přičemž některé z nich jsou vedeny na seznamu kulturního dědictví UNESCO. Informace o historii těchto kostelů, jejich stavebním vývoji nebo použitém materiálu jsou často neúplné nebo zcela chybí. Cílem tohoto výzkumu bylo dendrochronologické datování a identifikace druhu použitého dřeva u 29 dřevěných kostelů. Celkem bylo odebráno 400 vzorků, které byly zpracovány podle standardní dendrochronologické metody včetně identifikace druhu dřeva. Anatomická identifikace odhalila 9 různých druhů dřeva s dominantním zastoupením jedle (63 %) doprovázené smrkem (11 %), přičemž jejich zastoupení výrazně klesá směrem na východ. V kostelech při hranicích s Ukrajinou naopak převládají dřeva listnatých dřevin, reprezentované zejména jasanem (9 %) a břízou (5 %). Úspěšnost dendrochronologického datování je výrazně ovlivněna existencí standardní chronologie pro danou dřevinu a délkou letokruhových křivek. Zatímco úspěšnost datování krátkých letokruhových křivek (do 30 let) je pouze 35 %, při délce minimálně 50 letokruhů úspěšnost datování dosahuje téměř 80 %. Nejstarší datované konstrukce pochází z babince kostela v Tročanech (1558/1559) a hlavní lodi kostela v Hervartově (léto 1589). Většina datovaných kostelů v této oblasti však spadá do 18. století. Dřevěné kostely v Ruské Bystré, Šmigovci, Hrabové Roztoce nebylo možné dendrochronologicky datovat vzhledem k použitým druhům dřev (jasan, bříza, buk), jelikož pro danou oblast neexistují standardní chronologie. Výsledky výzkumu pomohly upřesnit a poodhalit historický stavební vývoj sakrální architektury na Slovensku.

Klíčová slova

dendrochronologie, druh dřeva, kostel, letokruh, standardní chronologie

Úvod

Dřevěné kostely jsou významné architektonické památky, které se zachovaly především ve východní Evropě na rozsáhlém území Karpat (především na Slovensku, Ukrajině, v Polsku nebo Rumunsku), ale také například na britských ostrovech nebo ve Skandinávii (Langer a Kuča 2009). V raném období šíření křesťanství, především kvůli nelibosti církve vůči dřevěným chrámům, měly dřevěné kostely sloužit pouze dočasně a stavěly se kostely převážně z kamene (Králová a Lisická 2006). Přesto docházelo k výstavbě dřevěných kostelů, zejména v odlehlých oblastech s velkým zalesněním, z důvodu snadné dostupnosti dřeva (Vařeka a Frolec 2007).

Na území Slovenska bylo podle historických údajů postaveno asi 300 dřevěných kostelů (Králová a Lisická 2006) s nejstaršími dochovanými objekty z 15. století (Langer a Kuča 2009). K největšímu rozvoji výstavby dřevěných kostelů došlo v 18. století. Současně však docházelo také k postupnému zániku velkého počtu dřevěných kostelů kvůli nepříznivým klimatickým podmínkám, nepředvídatelným katastrofám (požárům) a především neuspokojivé údržbě kostelů. Vzhledem k tomu, že se začaly ve větší míře stavět zděné kostely, dřevěné kostely začaly chátrat a mnoho z nich bylo zbouráno (Vařeka a Frolec 2007). Do dnešní doby se dochovalo jen něco málo přes 50 budov, z nichž některé nestojí ani na svém původním místě (Králová a Lisická 2006). Většina zachovaných dřevěných kostelů na Slovensku je památkově chráněna a 8 z nich je dnes vedeno na seznamu světového kulturního dědictví UNESCO (např. Hervartov, Tvrdošín). U řady dřevěných kostelů jsou však informace o jejich vzniku, přestavbě nebo opravě neúplné nebo zcela chybí.

Zdrojem dřeva pro výstavbu kostelů byly obvykle lokální lesy (Králová a Lisická 2006). V historických stavebních konstrukcích se převážně používalo dlouhé a rovné dřevo jehličnatých stromů, zejména smrk, jedle a modřín (Vařeka a Frolec 2007). Na pomezí polských a slovenských hranic se pro stavbu dřevěných kostelů nejčastěji využívalo jedlové a smrkové dřevo (Kyncl 2017). V nížinách se hojně používalo především dubové dřevo (Sochová a další 2021; Krąpiec a další 2020; Babos 2004), na některé východoslovenské a západoukrajinské kostely pak jasan (Kyncl 2017). Dub, společně s bukem, byl také využíván u kostelů z jehličnatého dřeva pro více namáhané části staveb, jako jsou prahy, základové trámy, podlahy, sloupy a zvonice (Vařeka a Frolec 2007; Králová a Lisická 2006). Vzácně lze ve stavebních

konstrukcích kostelů narazit na dřevo borovice nebo měkké listnaté dřevo (Krářová a Lisická 2006).

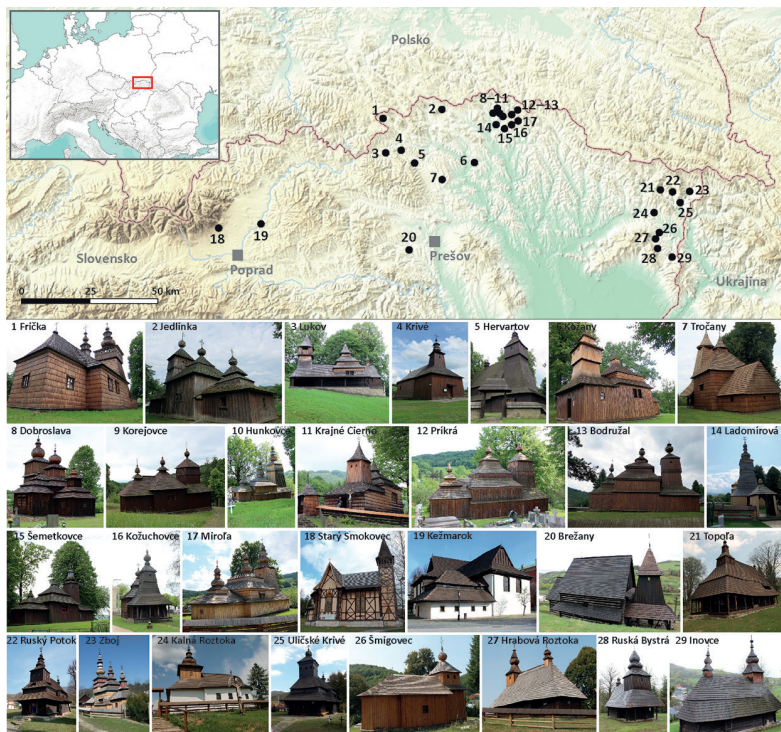
Cílem tohoto výzkumu bylo dendrochronologicky datovat dřevěné kostely na východním území Slovenska a poodhalit historii jejich stavebního vývoje. Výzkum byl doplněn anatomickou identifikací použitého druhu dřeva. Předpokládáme, že 1) většina dřevěných kostelů z této oblasti bude datována do 17. a 18. století, 2) s ohledem na umístění staveb v oblasti Karpat, byla většina staveb postavena z jehličnatých druhů dřeva, zejména z jedle a smrku.

Materiál a metodika

Celkem 29 zkoumaných kostelů se nachází v oblasti východního Slovenska od Vysokých Tater až po hranice s Ukrajinou (obr. 1). Většina kostelů se nachází v nadmořské výšce mezi 320 a 450 m n. m.

Většina zkoumaných chrámů náleží z hlediska etnografického k lemovskému typu kostelů, vycházející z bojkovského typu (Sičynskij 1940). Tento typ staveb v oblasti Karpat je postaven ze tří srubů uspořádaných v jedné ose od západu na východ s největším srubem uprostřed (hlavní loď) ve tvaru čtverce (případně obdélníku ve směru sever-jih). Dva postranní sruby jsou menší ve tvaru obdélníku blízkému čtverci, přičemž jeden přilehá ke středovému srubu z východu (presbytář neboli kněžiště) a druhý ze západu (babinec). Trámy srubu jsou převážně hranoly (méně často povaly) a jsou kladeny vodorovně na sebe. V důsledku západního katolického vlivu je charakteristická také velmi vyvinutá věž nad babincem, přičemž nosná konstrukce zvonice je sloupová a obvykle samostatná bez konstrukčního spojení se sruby. V mnoha stavbách je zvonice mladší než samotná konstrukce kostela. V některých případech byl při stavbě zvonice (např. kostel v obci Bodružal) srub pro babinec již zbytečný a nahrazuje ho tak sloupová konstrukce zvonice (Sičynskij 1940). Odlišná konstrukce kostela je ve Starém Smokovci, který je hrázděný, a kostela v Kežmaroku, který je vystavěn na čtyřech točených nosných sloupech a obvodových nosných zdech.

Odběr vzorků byl proveden mezi lety 2017 a 2025. Při odběru vzorků byly v případě nálezů zaznamenávány nápisy odkazující se na rok výstavby či opravy objektu (Obr. 2A). Celkem bylo analyzováno 400 vzorků (3–26 vzorků z každého kostela). V případě, že nebylo možné vzorek odebrat, byla z vhodného místa pořízena fotografie s vysokým

Obr. 01: Původní lokality všech zkoumaných dřevěných kostelů na východě Slovenska doplněné o fotografie zachycující jejich architekturu. Zdroj některých fotografií: Archiv KPU Prešov, autor Sabol – 7 Tročany, 21 Topoľa, 24 Kalná Rostoka, 26 Šmigovec a 27 Hrabová Rostoka, autor Suchý – 22 Ruský Potok, autor Vološčuk – 23 Zboj a 25 Uličské Krivé.

rozlišením (Obr. 2B). Většina vzorků však byla odebrána pomocí Presslerova přírůstového nebozezu v podobě vývrtu (Obr. 2C). Pro odběr vzorků byly vybrány primárně trámy se zachovaným tzv. podkorním letokruhem nebo v případě dubu trámy s letokruhy bělového dřeva, tak aby bylo možné určit přesný rok/období pokácení stromů. Počet letokruhů bělového dřeva dubu se liší v závislosti na geografické poloze, přičemž pro Slovensko se pohybuje v rozpětí 8–26 (Prokop a další 2016). U trámů historických stavebních konstrukcí se podkorní letokruh, tedy poslední letokruh vytvořený před pokácením stromu, nachází na jejich hranách, kde je patrná oblina a v některých případech i zbytky kůry. V případě, že podkorní letokruh obsahuje pouze jarní dřevo (Obr. 2D), byl strom pokácen v první polovině vegetačního období, tedy na jaře nebo v létě příslušného roku. Pokud podkorní letokruh obsahuje i letní dřevo (Obr. 2E), byl strom pokácen v období

Obr. 02: Metodika odběru vzorků z historických stavebních konstrukcí zahrnuje popis konstrukce a zaznamenání nápisů na konstrukci (A) a samotný odběr vzorků pořízením fotografie (B) nebo použitím Presslerova přírůstového nebozezu (C), ideálně v místě tzv. podkorního letokruhu zakončeného buď jarním (D), nebo letním (E) dřevem.

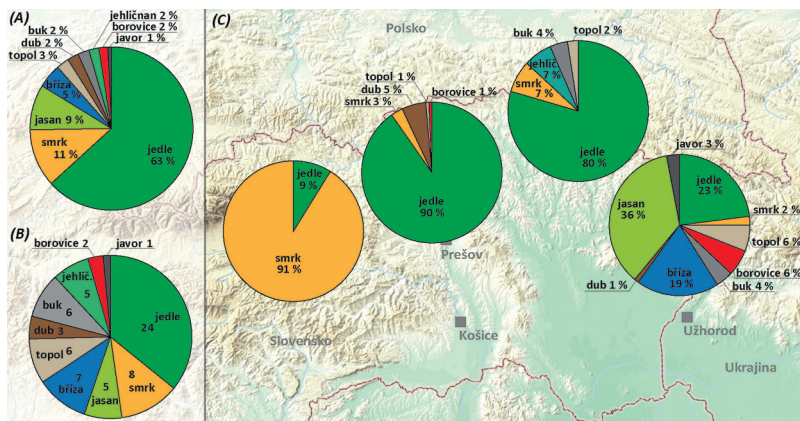
mezi koncem vegetačního období příslušného roku (podzim) a počátkem vegetačního období roku následujícího. Pokud vzorek neobsahuje podkorní letokruh a ani letokruhy bělového dřeva, lze pouze stanovit rok, po kterém došlo ke skácení stromu.

U vzorků byla nejprve provedena anatomická identifikace druhu dřeva na makroskopické a mikroskopické úrovni s využitím metod stanovených dle Schweingruber (1990). Zpracování vzorků a dendrochronologické datování bylo provedeno podle standardní dendrochronologické metodiky (Cook a Kairiūkštis 1990). Všechny vývrty byly změřeny pomocí měřicího systému VIAS TimeTable (©SCIEM, Rakousko) s přesností 0,01 mm. Měření fotografií bylo provedeno v programu WinDENDRO (Regent Instruments, Kanada). Všechny letokruhové křivky z každého kostela byly křížově datovány v programu PAST4 (©SCIEM). Podobnost mezi jednotlivými letokruhovými křivkami byla posuzována pomocí t-testů (TBP – Baillie a Pilcher 1973; THO – Hollstein 1980), koeficientu souběžnosti (Gleichläufigkeit, Eckstein a Bauch 1969) a optického srovnání. Kritická hodnota t-testů se liší podle délky překrytí letokruhových křivek a byla uvažována pro hladinu významnosti 0,001 % (Fowler a Bridge 2017). U dubových vzorků, u kterých nebyl zachován podkorní letokruh, ale byla zřetelná hranice mezi jádrovým a bělovým dřevem, byl zaznamenán počet letokruhů bělového dřeva. Letokruhové křivky, které spolu významně korelovaly,

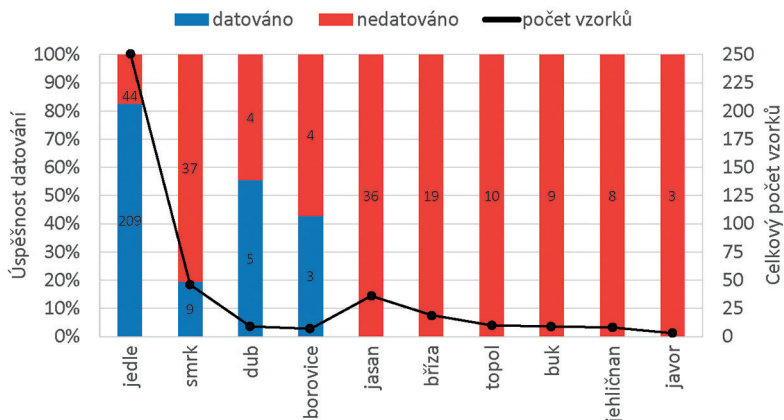
byly použity pro vytvoření průměrné letokruhové křivky za danou konstrukci, která byla následně datována podle dostupných standardních letokruhových chronologií pro konkrétní dřevinu.

Výsledky a Diskuse

Z celkového počtu 400 vzorků bylo identifikováno 9 různých druhů dřeva (Obr. 3). Nejpoužívanějším druhem dřeva s 253 vzorky (63 %) byla jedle, která byla současně zastoupena ve 24 kostelech (Obr. 3B). Díky její dostupnosti v původních lesích Západních Karpat (Langer a Bočková 2010) je jedle typickou dřevinou využívanou na stavbu historických stavebních konstrukcí nejen ve východní, ale i střední Evropě (Kyncl 2017; Krąpiec a další 2020, Babos 2004; Kolář a další 2021). Smrk, jako druhý nejčastější druh dřeva (11 %), převládá zejména v západní části zkoumaného regionu. I když se uvádí, že se na stavbu kostelů občas používal tis (Králková a Lisická 2006; Vařeka a Frolec 2007), tento druh dřeva nebyl ve zkoumaných kostelích identifikován ani jednou. Zastoupení jehličnatých dřev, do kterých spadá ještě borovice (2 %), klesá směrem od západu na východ, kde naopak roste zastoupení listnatých dřev. Překvapivě však nejsou dřeva listnatých dřevin zastoupena primárně dubem, jak by se dalo očekávat (např. Sochová a další 2021, 2025), ale zejména jasanem (9 %) a břízou (5 %). Hlavně tyto dva druhy dřeva ve východním regionu společně reprezentují 55 %, přičemž bříza byla identifikována u vzorků ze

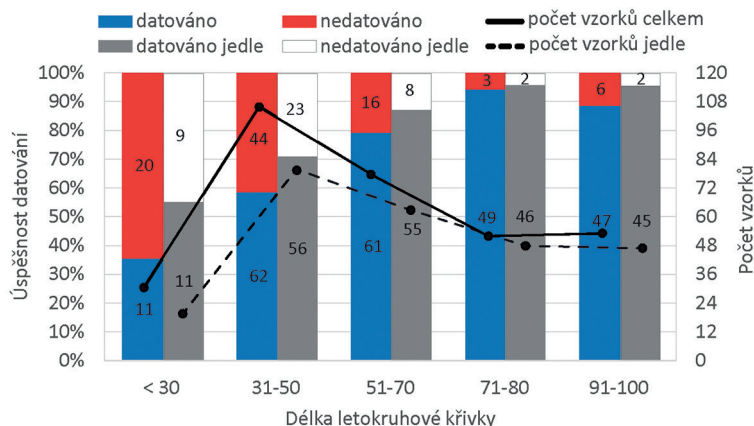
Obr. 03: (A) Procentuální zastoupení jednotlivých dřevin ve všech 29 kostelích. (B) Počet kostelů, ve kterých byla daná dřevina alespoň jednou identifikována. (C) Procentuální zastoupení dřevin v jednotlivých regionech. Poznámka: Někteřá dřeva jehličnatých dřevin nebylo možné blíže identifikovat, proto je v grafu uvedeno obecně jehličnany.

Obr. 04: Procentuální úspěšnost dendrochronologického datování jednotlivých dřevin včetně počtu datovaných a nedatovaných vzorků. Černá křivka ukazuje celkový počet vzorků za každý druh dřeva.

7 kostelů, zatímco jasan u 5 kostelů (Obr. 3B). Dřevěné kostely postavené celé právě z jasanu (např. Ruský Potok a Ruská Bystrá) se zdají být typické pro oblast Zakarpátí a přilehlé oblasti (Kyncl 2017). Nicméně zatím žádný z jasanových kostelů ani na Slovensku nebo Ukrajině nebylo možné datovat z důvodu absence standardní chronologie pro tuto dřevinu. Další listnatá dřeva jsou zastoupena max. do 3 %, přičemž jediným datovaným druhem byl dub, pro který standardní letokruhová chronologie existuje (Prokop a další 2016).

Úspěšnost dendrochronologického datování je výrazně ovlivněna existencí standardní letokruhové chronologie pro danou oblast a dřevinu a délkou letokruhových křivek. Kvalita a hustota sítě standardních chronologií značně kolísá s ohledem na dřevinu a region (např. Wažny a další 2014). Druhy dřev, které se hojně vyskytují v historických konstrukcích a archeologickém materiálu (jedle, dub, smrk) mají poměrně hustou síť dobře replikovaných standardních chronologií napříč areálem svého rozšíření (např. Haneca a další 2009; Tegel a další 2022). Jediné úspěšně datované druhy dřeva v této studii jsou jedle, smrk, dub a borovice (Obr. 4), tedy dřeva, pro které existuje na Slovensku a v přilehlých geografických oblastech standardní letokruhová chronologie (Kyncl 2017; Prokop a další 2016; Sochová a další 2025). Nejvyšší úspěšnost dendrochronologického datování byla dosažena v případě jedle (83 %), naproti tomu nejnižší u smrku (20 %).

Obr. 05: Procentuální úspěšnost dendrochronologického datování v závislosti na délce letokruhové křivky pro všechny dřeviny, pro které existují standardní chronologie (jedle, smrk, dub a borovice) a samostatně pro jedli, jako nejvíce zastoupenou dřevinu v konstrukcích kostelů. Graf dále naznačuje přesný počet datovaných a nedatovaných vzorků (černé hodnoty) a počet vzorků za všechny dřeviny (černá křivka) a samostatně za jedli (černá čárkovaná křivka).

U dubu a borovice se úspěšnost datování pohybovala mezi 40–60 %, nicméně u každé z těchto dřev bylo analyzováno méně než 10 vzorků a letokruhové křivky byly poměrně krátké (dub max. 67 let, borovice max. 53 let).

Počet měřitelných letokruhů je pro dendrochronologickém datování jedním z klíčových parametrů. Letokruhové křivky kratší než 50 let jsou obecně problematické a statistické parametry často nízké (Cook a Kairiūkstis 1990; Haneca a další 2009). Naopak v určitých případech je možné datovat i letokruhové křivky kratší než 50 let, pokud jsou ovšem součástí souboru většího množství vzorků z jedné konstrukce. Naše výsledky potvrzují, že úspěšnost datování zásadně roste s rostoucí délkou letokruhových křivek (Obr. 5). Krátké letokruhové křivky (do 30 let) byly datovány pouze s 35 % úspěšností, přičemž všech 11 datovaných vzorků bylo z jedle, která je velmi dobře datovatelná a má na Slovensku hustou síť velmi kvalitních letokruhových chronologií (Kyncl 2017). Při délce letokruhové křivky minimálně 50 let dosahuje úspěšnost datování téměř 80 % a při délce větší než 70 let asi 90 %. V případě výhradně jedlových vzorků se úspěšnost datování při délce minimálně 70 let drží nad hranicí 95 %. Mírný pokles

úspěšnosti datování u křivek delších než 90 let je způsoben 4 (z celkových 6) vzorky smrku, což je způsobeno především menší kvalitou proložení standardních letokruhových smrkových chronologií v tomto období.

Dendrochronologické datování 29 kostelů bylo úspěšné ve 26 případech, kde byla datována alespoň jedna konstrukce (Tab. 1–3). Zde je nutné upozornit na to, že datování uvádí rok nebo období skácení použitého stromu, což nemusí přesně odpovídat roku, kdy byla konstrukce postavena, protože je nutné uvažovat i s dobou potřebnou pro přepravu a opracování dřeva.

Nejstarší datované konstrukce a jediné, které se dochovaly z 16. století, jsou babinec v kostele v Tročanech (1558/1559) a hlavní loď kostela v Hervartově (léto 1589) (Tab. 1). V Uličském Krivém byla sice ještě datována stěna sakristie do období po roce 1577, ale v takovém případě není možné přesně určit počet chybějících letokruhů a tím ani rok skácení stromu. Velmi stará konstrukce byla odhalena ještě v Kalné Roztoce, kde stěna babince byla datována do roku 1601/1602, nicméně se jednalo o druhotně použitý prvek.

Většina zkoumaných kostelů byla datována do 18. století, kdy docházelo k největšímu rozmachu ve výstavbě dřevěných kostelů (Vařeka a Frolec 2007). Dendrochronologické datování u řady kostelů potvrzuje údaje z literárních pramenů o jejich vzniku (např. Hervartov) nebo postupu výstavby (např. Krivé). Současně výsledky přispívají k upřesnění historických záznamů nejen o stavbě kostela, ale i přestavbách nebo menších opravách, které byly datovány až do konce 20. století (např. Frička, Lukov, Inovce). Cílem příspěvku však nebylo provést podrobný průzkum literatury o historickém stavebním vývoji jednotlivých kostelů a jeho porovnání s výsledky dendrochronologického datování. Nicméně v některých případech bylo možné porovnat výsledky datování s nápisem letopočtu vyrytým na dřevěné konstrukci. Příkladem může být kostel v Bodružale, který byl dle nápisu na konstrukci postavený v roce 1658 a o stejném datu se zmiňují i některé historické prameny (např. Sopolyha 1996). Z tab. 2 však vyplývá, že loď kostela je datována do roku 1600/1601 a presbytář s věží jsou datovány do roku 1750/1751, což je ve značném rozporu s nápisem i uvedenou literaturou. Jiným příkladem je kostel v Ladomirové, kde vyrytý letopočet 1742 u vstupu do kostela (Obr. 2A) souhlasí s našimi výsledky (Tab. 2) a některými literárními zdroji (např. Sopolyha 1996, Dudáš 2002), ale současně vyvrací výstavbu v roce 1600 uváděnou Uličným (1990).

V některých kostelech bylo možné dendrochronologicky datovat i ostatní interiérové prvky jako jsou obrazy (např. Brežany, Šemetkovce), lavice (např. Lukov), vstupní dveře nebo carské dveře (např. Tročany, Ladomirová). V Tročanech byly carské dveře datovány do stejného období, jako konstrukce babince a lodi (1558–1559), a lze je tak označit jako původní. Naproti tomu stromy použité pro výrobu vstupních dveří byly pokáceny o více jak sto let později (Tab. 1). Lavice v Lukově jsou o více jak sto let mladší než nejstarší konstrukce kostela a byly do kostela instalovány pravděpodobně po opravě hlavní lodi v 19. století (Tab. 1). V Brežanech se ukázalo, že obraz sv. Lukáše je o více jak 50 let mladší než konstrukce hlavní lodi kostela (Tab. 3).

I přes značnou úspěšnost dendrochronologického datování nebylo možné datovat dřevěné kostely ve Šmigovci, Hrabové Roztoce a Ruské Bystré, protože v konstrukcích těchto kostelů byly identifikovány dřeva jasanu, břízy a buku (Tab. 3), tedy druhy, pro které neexistují v této oblasti standardní letokruhové chronologie.

Tab. 1 Dendrochronologické datování dřevěných kostelů v okrese Bardejov. Vždy je nejprve uvedeno nejstarší datování dané konstrukce a případné mladší datování stejné konstrukce je uvedeno v závorce. Vysvětlení zkratk: JD – jedle, SM – smrk, TBP – t-test podle Baillie a Pilcher (1973), t-test podle Hollstein (1980), GLK – koeficient souběžnosti (Eckstein, Bauch 1969). V sloupci standardní chronologie je za zkratkou dřeviny uveden kód země, pro kterou je standardní chronologie sestavena (SK – Slovensko, PL – Polsko).

Tab. 2 Dendrochronologické datování dřevěných kostelů v okrese Svidník. Vždy je nejprve uvedeno nejstarší datování dané konstrukce a případné mladší datování stejné konstrukce je uvedeno v závorce. Vysvětlení zkratk: JD – jedle, SM – smrk, BK – buk, TP – topol, TBP – t-test podle Baillie a Pilcher (1973), t-test podle Hollstein (1980), GLK – koeficient souběžnosti (Eckstein, Bauch 1969). V sloupci standardní chronologie je za zkratkou dřeviny uveden kód země, pro kterou je standardní chronologie sestavena (SK – Slovensko, PL – Polsko).

Tab. 3 Dendrochronologické datování dřevěných kostelů v okresech Kežmarok, Poprad, Prešov, Snina, Sobrance, Stropkov. Vždy je nejprve uvedeno nejstarší datování dané konstrukce a případné mladší datování stejné konstrukce je uvedeno v závorce. Vysvětlení zkratk: JD – jedle, SM – smrk, BR – bříza, JS – jasan, BK – buk, TP – topol, DB – dub, BO – borovice, JV – javor, TBP – t-test podle Baillie a Pilcher (1973), t-test podle Hollstein (1980), GLK – koeficient souběžnosti (Eckstein, Bauch 1969). V sloupci standardní chronologie je za zkratkou dřeviny uveden kód země, pro kterou je standardní chronologie sestavena (SK – Slovensko, PL – Polsko).

Tab. 1

č.	obec	objekt	konstrukce	datování skácení použitého stromu	dřevina	TBP/THO/GLK	standardní chronologie
1	Frička	kostel sv. Michaela archanděla	lod' - stěna	léto 1796 (1826/27)	JD	11.00/12.40/80.5	JD-PL
			věž - sloupy a krov	1796/97 (1826/27)	JD		
			sanktusník	léto 1828	JD		
			lod' - krov	nedatováno	JD	x	x
2	Jedlinka	kostel Ochrany přesvaté Bohorodičky	lod' - stěna a strop	1802/03	SM	4.54/5.25/71.6	SM-SK (JD-PL)
			dveře	po roce 1781	JD	(7.39/9.20/74.4)	
			věž	nedatováno	JD	x	
3	Lukov	kostel sv. Kosmy a Damiána	lod' - stěna	1710/11 (1819/20)	JD	8.70/10.60/75	JD-PL
			věž - rozpěra	1709/1710	JD		
			dveře	po roce 1671	JD		
			babinec - krov	1820/1821	JD	9.18/10.90/81.9	JD-PL
			lavice	po roce 1820	JD		
			východní brána	léto 1840	JD	6.05/6.85/82.2	JD-SK
			věž - sloupy	1929/30	JD		
4	Krive	kostel sv. Lukáše Evangelisty	lod' - stěna	1822/23	JD	11.80/12.80/79.7	JD-PL
			presbytář - stěna	1822/23	JD		
			kůr	1823/24	JD		
			lod' - krov	1824/25	JD		
			sanktusník	1824/25	JD		
			věž nad presbytářem	1824/25	JD		
			věž	1825/26	JD		
5	Hervartov	kostel sv. Františka z Assisi	lod' - stěna	léto 1589	JD	13.30/13.90/87.8	JD-SK
			sanktusník	1589/90	JD		
			sakristie - vstup	1590/91	JD		
			věž	1590/91	JD		
			presbytář - stěna	léto 1592	JD		
6	Kožany	kostel Setkání Pána se Simeonem	lod' - stěna a klenba	léto 1679	JD	10.40/11.30/82.4	JD-PL
			věž	1680/81	JD	9.23/10.30/75.6	JD-PL
			vstupní dveře	po roce 1854	JD		
7	Tročany	chrám sv. Lukáše	babinec	1558/59 (1932/33)	JD	8.38/8.15/76.2 (9.73/11.0/83.7)	JD-SK
			carské dveře	léto 1559	JD		
			lod' - stěna	1559/60 (1932/33)	JD		
			věž	1741/42 (1932/33)	JD	5.64/5.91/74.2	JD-SK
			vstupní dveře	po roce 1656	JD	4.16/5.1/69.9	JD-PL
			lavice	nedatováno	JD	x	x

Tab. 2

č.	obec	objekt	konstrukce	datování skácení použitého stromu	dřevina	TBP/THO/GLK	standardní chronologie
8	Dobroslava	chrám sv. Paraskevvy	obraz (presbytář)	po roce 1798	JD	4.84/6.82/72.4	JD-PL
			kůr	léto 1932	JD	5.11/5.81/76.0	JD-SK
			věž	1945/46	JD		
			lod' - stěna, podlaha	nedatováno	jehl.	x	x
9	Korejovce	chrám Ochrany Přesvaté Bohorodičky	vstupní dveře	po roce 1746	JD	6.92/6.63/70.4	JD-SK
			vstupní dveře (zárubně)	nedatováno	TP	x	x
10	Hunkovce	chrám Ochrany Přesvaté Bohorodičky	lod' - stěna	po roce 1649	JD	9.28/11.10/77.1	JD-SK
			presbytář - stěna	1662/63 (po roce 1755)	JD	(7.43/9.26/73.7)	(JD-SK)
			babinec a lod'	nedatováno	SM	x	x
11	Krajné Čierno	chrám sv. Bazila Velikého	presbytář - stěna	po roce 1780	JD	6.91/7.74/78.2	JD-SK
			lod' - stěna	1835/36	JD	8.70/11.20/75.2	JD-PL
			babinec - stěna	po roce 1835	JD		
			dveře do babince	1835/36	JD		
			vstupní dveře	po roce 1829	JD		
			věž a vstupní brána	nedatováno	JD	x	x
12	Prikra	chrám sv. Michala	lod' - stěna	1758/59	JD	10.60/11.20/74.4	JD-PL
			babinec - stěna	1760/61	JD		
			presbytář a věž	nedatováno	JD	x	x
13	Bodružal	kostel sv. Mikuláše	lod' - stěna	1601/02 (1805/06)	JD	7.40/7.98/75	JD-SK
			presbytář - stěna	1750/51	JD	10.20/11.20/77	JD-PL
			věž - sloupy	1750/51	JD		
			vstupní dveře	po roce 1785	JD		
			carské dveře	po roce 1789	JD		
			babinec a vstupní brána	nedatováno	JD (SM)	x	x
14	Ladomirová	kostel sv. Michaela archanděla	lod' - stěna	1741/42	JD	9.45/11.10/76.3	JD-PL
			věž	1741/42	JD		
			carské dveře	po roce 1729	JD		
			vstupní dveře	po roce 1727	JD		
			vstupní brána	1741/42	JD		
			zvonice	nedatováno	SM (BK)	x	x
15	Šemetkovce	chrám sv. Michaela Archanděla	lod' - stěna	po roce 1608	JD	5.84/7.04/78.6	JD-SK
			presbytář - stěna	po roce 1742	JD	6.14/8.42/80.2	JD-PL
			věž	1752/53	JD		
			deska obrazu	po roce 1760	JD		
			vnitřní dveře	po roce 1704	JD	9.52/9.35/73.3	JD-SK
16	Kožuchovice (nyní Košice)	chrám sv. Mikuláše	lod' - stěna	1745/46	JD	8.61/9.66/77.5	JD-PL
			vstupní dveře	po roce 1753	JD		
			carské dveře	po roce 1704	JD		
			věž	Nedatováno	TP	x	x
17	Mirofa	chrám Ochrany Panny Marie	lod' - stěna	1675/76 (1754/55)	JD	9.46/10.70/72.8	JD-PL
			presbytář - stěna	po roce 1667	JD		
			věž - sloupy	léto 1754	JD	4.98/8.78/78.3	JD-SK

Tab. 3

č.	obec	objekt	konstrukce	datování použitého stromu	skácení dřevina	TBP/THO/GLK	standardní chronologie
18	Starý Smokovec (Vysoké Tatry)	kostel Neposkvrněného početí Panny Marie	věž	1959/60	SM	5.29/5.77/58.6	SM-SKLiptov
19	Kežmarok	kostel Nejsvětější Trojice	kůr	1712/13	JD (SM)	6.86/6.96/67.7	JD-PL
20	Brežany	kostel sv. Lukáše Evangelisty	lod' - krov	nedatováno	SM	x	x
			lod' - stěna	1723/24	JD	7.56/6.98/73.7	JD-SK
			lod', presbytář - krov	1726/27	JD		
			lod' - stěna	1725/26	DB	3.22/3.36/57.8	DB-SK
			věž - zvonice	1742/43	DB	6.05/7.46/70.8	DB-SK
			carské dveře	po roce 1630	JD	6.39/9.85/69.2	JD-SK
			obraz sv. Lukáše	po roce 1776	JD	5.16/6.42/70.9	JD-SK
21	Topoľa	kostel sv. archanděla Michaela	lod' - stěna	1778/1779	JD	5.38/5.75/66.5	JD-SK
			vstupní dveře	po roce 1782	JD	5.72/6.03/74.3	JD-SK
			stěna, krov, věž	nedatováno	JS (TP, BR, BK)	x	x
22	Ruský Potok	chrám sv. Archanděla Michala	lod' - stěna	1717/18	JD	5.21/5.80/80.4	JD-SKvýchod
			věž, sakristie	nedatováno	JS (BK)	x	x
23	Zboj (nyní Bardejov)	chrám sv. Mikuláše	lod' - stěna	1767/68	JD	3.26/4.05/62.5	JD-PL
			sakristie - stěna	1832/33	JD	5.64/5.68/66.5	JD-PL
			vstupní brána	léto 1811	JD	4.57/4.07/75.8	JD-SK
24	Kalná Roztoka	chrám sv. Jana Křtitele	babinec - stěna (druhotně použité)	1601/02	JD	6.9/6.62/74.5	JD-SK
			lod' - stěna a krov	nedatováno	BR (TP)	x	x
25	Uličské Krivé	chrám sv. Michaela archanděla	sakristie - stěna	po roce 1577	JD	3.55/3.7/64.6	JD-SK
			vstupní portál	1765-1768	JD	3.47/3.7/61.9	JD-PL
			lod', věž	nedatováno	JS (BR)	x	x
26	Šnigovec	chrám Nanebevstoupení Páně	lod' a věž	nedatováno	BR (BK)	x	x
27	Hrabová Roztoka	chrám sv. Basila Velikého	lod' a věž	nedatováno	BR (JS, BK)	x	x
28	Ruská Bystrá	chrám Přenesení ostatků sv. Mikuláše	lod', věž, presbytář, babinec, zvonová stolice	x	JS (BR)		
29	Inovce	chrám sv. Michala Archanděla	lod' - stěna	1773/74 (1794/95)	BO	5.22/5.58/69.2	JD-SK
			babinec - stěna	1981/82	SM	6.96/6.56/67.7	JD-SKLiptov
			lod', presbytář, babinec - stěna	nedatováno	BR (JV, TP, BO)	x	x
			věž	nedatováno	topol	x	x

Závěr

Výsledky dendrochronologického datování výrazně přispěly k poznání historického stavebního vývoje 29 památkově chráněných dřevěných sakrálních staveb na východě Slovenska. Datování kostelů poskytuje přehled jejich vývoje v této oblasti za posledních téměř 500 let. Výsledky potvrzují, že jejich největší rozvoj nastal v 18. století. Nejstarší konstrukce pak spadá do počátku druhé poloviny 16. století, nejmladší data naopak ukazují na rekonstrukce staveb během 20. století. Dendrochronologie prokazuje vysokou úspěšnost datování u dřevin, pro které existují kvalitní standardní letokruhové chronologie, potvrzuje svou prospěšnost pro účely památkové péče. Závěry z anatomické identifikace druhu dřeva potvrdily předpoklad, že v těchto historických stavebních konstrukcích dominuje zejména dřevo jedle a smrku.

Poděkování

Autoři by rádi poděkovali Peteru Harčarovi, Antonu Liškovi a Dominiku Sabolovi za organizaci a zajištění přístupu do jednotlivých objektů. Dík patří také Michalu Bošeľovi a Peteru Marčišovi za pomoc při odběru vzorků z některých kostelů.

Literatura

Baboş, A., (2004). *Tracing a Sacred Building Tradition. Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramures until the Turn of the 18th Century*. Department of Architectural, Lund University, Lund, 307 s.

Baillie, M.G.L., Pilcher, J.R., (1973). A simple crossdating program for tree-ring research. *Tree Ring Bulletin* 33, 7–14.

Cook E.R., Kairiūkštis L.A., (1990). *Methods of Dendrochronology*. International Institute for Applied System Analysis, Dordrecht, 393 s.

Dudáš, M., (2002). *Drevená sakrálna architektúra v strednej Európe*, katalóg a cd-rom k výstave. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky Bratislava, 86 s.

Eckstein, D., Bauch, J., (1969). Beitrag zur Rationalisierung eines dendrochronologischen Verfahrens und zur Analyse seiner Aussagesicherheit. *Forstwissenschaftliches Centralblatt* 88, 230–250.

Fowler, A.M., Bridge, M.C., (2017). Empirically-determined statistical significance of the Baillie and Pilcher (1973) t statistic for British Isles oak. *Dendrochronologia* 42, 51–55.

Haneca, K., Čufar, K., Beeckman, H., (2009). Oaks, tree-rings and wooden cultural heritage: A review of the main characteristics and applications of oak dendrochronology in Europe. *Journal of Archaeological Science* 36, 1–11.

Hollstein, E., (1980). *Mitteleuropäische Eichenchronologie. Triererdendrochronologische Forschungen zur Archäologie und Kunstgeschichte*. Trierer Grabungen und Forschungen, Mainz am Rhein, 274 s.

Kolář, T., Dobrovolný, P., Szabó, P., Mikita, T., Sochová, I., Kyncl, T., Kyncl, J., Rybníček, M., (2021). Wood species utilization for timber constructions in the Czech lands over the period 1400–1900. *Dendrochronologia* 70, 125900.

Kráľová, E., Lisická, I., (2006). Rescuing the Hidden Slovakian Wooden Church Heritage from the Viewpoint of the Authentic Materials and Technologies. In *Rescuing the hidden European wooden churches heritage, An International Methodology for Implementing a Data Base for Restoration Projects*, 123–142.

Krąpiec, M., Szychowska-Krąpiec, E., Tymoshenko, L., Myska, R., (2020). Dendrochronological dating of St. George's Orthodox Church in Drohobych, Ukraine. *Geochronometria* 47 (1), 93–100.

Kyncl, J., (2017). *Letokruhy jako kalendář i záznamník*. Praha: Grada. 143 s.

Langer, J., Bočková, H., (2010). *Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*. Ostrava: Šmíra-print. 936 s.

Prokop, O., Kolář, T., Büntgen, U., Kyncl, J., Kyncl, T., Bošela, M., Choma, M., Barta, P., Rybníček, M., (2016). On the paleoclimatic potential of a millennium-long oak ring width chronology from Slovakia. *Dendrochronologia* 40, 93–101.

Schweingruber, F.H., (1990). *Microscopic Wood Anatomy; Structural Variability of Stems and Twigs in Recent and Subfossil Woods from Central Europe*. Eidgenössische Forschungsanstalt WSL, Birmensdorf, 226 s.

Sičynskij, V., (1940). *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky. 216 s.

Sochová, I., Kolář, T., Rybníček, M., (2021). The dendrochronological proof of origin of oak churches located in the Czech Republic. *Dendrochronologia* 70, 125892.

Sopolyha, M. (1996). *Perly ľudovej architektúry*. Prešov: DINO, vydavateľská fotoagentura.

Sochová, I., Kolář, T., Brázdil, R., Kyncl, T., Kyncl, J., Melo, M., Rybníček, M., (2025). A new 621 years long Transcarpathian oak tree-ring chronology (Eastern Europe). *Dendrochronologia* 89, 126284.

Tegel, W., Muigg, B., Skiadaresis, G., Vanmoerkerke, J., Seim, A., (2022). Dendroarchaeology in Europe. *Frontiers in Ecology and Evolution* 10, 823622.

Uličný, F., (1990). Dejiny osídlenia Šariša. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, História.

Vařeka, J., Frolec, V., (2007). *Lidová architektura: Encyklopedie*. Praha: Grada. 428 s.

Ważny, T., Lorentzen, B.E., Köse, N., Akkemik, Ü., Boltryk, Y., Güner, T., Kyncl, J., Kyncl, T., Nechita, C., Sagaydak, S., Vasileva, J.K., (2014). Bridging the gaps in tree-ring records: creating a high-resolution dendrochronological network for Southeastern Europe. *Radiocarbon* 56 (4), 39–50.

Ochrana objektov tradičnej architektúry v múzejných podmienkach – problematika systematickej ochrany

Jiří Příbyl

Liptovské múzeum,
Námestie Š. N. Hýroša 10,
034 50, Ružomberok,
jiri.pribyl@
liptovskemuzeum.sk.sk

Abstrakt

Sonda do problematiky systematickej ochrany objektov ľudovej architektúry s dôrazom na múzejné podmienky. Význam realizácie preventívnych opatrení vychádzajúcich z analýzy stavebno-technických stavov objektov. Efekt pravidelnej preventívnej ochrany vo vzťahu udržateľnosti objektov a predchádzaniu veľkých investičných nákladov pri jej zanedbaní. Dôležitosť odborného kvalifikovaného prístupu k ochrane pamiatok.

Kľúčové slová

ochrana, architektúra, drevokazný škodca, konzervovanie, degradácia, prevencia, analýza stavu, opatrenia

Status objektov tradičnej architektúry (zbierkový predmet, NKP, nehmotný majetok) nie je určujúcim faktorom pre rozdiel pri metodike ich ochrany. Materiál a konštrukčná realizácia je podstatnou charakteristikou ľudových stavieb a ich architektonická hodnota vychádza z pôdorysného, dispozičného, konštrukčného a materiálového riešenia. V rámci metodiky by malo múzeum mať vypracovaný „Manuál základnej údržby“ so špecifikami konkrétnych typov objektov nachádzajúcich sa v areáli, základov monitoringu stavu, evidencie zásahov. Manuál by mal vychádzať zo zhromažďovania poznatkov z praxe, technických noriem, z poznania pôvodných technologických postupov stavby objektov a pôvodných stavebno-konštrukčných princípov, spôsobov a techník opracovania materiálu a vyhotovenia jednotlivých častí konštrukcií.

Metodika sa stala súčasťou Charty ICOMOS (Medzinárodný výbor pre pamiatky a sídla) „Zásady ochrany historických drevených objektov“ a metodiku pre krízové situácie vydalo Medzinárodné centrum pre štúdium ochrany a reštaurovanie kultúrneho dedičstva – ICCROM pod názvom „Odstránenie havarijných stavov, prvá pomoc pre kultúrne dedičstvo počas krízových situácií a vojnového stavu“. Zaoberá sa riešením situácií po škodách spôsobených prírodnými katastrofami – povodeň, vietor, zemetrasenie, požiar, vojenská aktivita, rádioaktivita, ale aj na škody spôsobené vandalizmom, podpáľačstvom. Reaguje na opatrenia potrebné vykonať ako prvú pomoc pri odstránení škôd spôsobených týmito faktormi. Popisuje spôsoby dokumentácie, realizáciu opatrení, identifikáciu ďalších následkov po spôsobených škodách. Uvádza metodiku pre krízové stavy pri stabilizácii a fixovaní poškodených objektov. Významnou pomocou môže byť aj Príručka pre údržbu objektov ľudového staviteľstva vydaná Pamiatkovým úradom SR ako súčasť projektu Pro Monumenta, ktoré sa venuje problematike prevencie údržbou. Tieto dokumenty môžu výrazne pomôcť v orientácii v témach ochrany a údržby objektov ľudovej architektúry múzeám v prírode.

V praxi môžeme ísť spôsobom konzervovania ako systematickej snahy o zachovanie kultúrneho dedičstva. Častejšie je však nevyhnutné ísť smerom obnovy, ktorú predstavuje komplex špecializovaných umelecko-remeselných činností a odborných činností. Ich aplikáciou sa vykonáva údržba, konzervovanie, oprava, rekonštrukcia objektu alebo jeho časti s cieľom zachovať pamiatkové hodnoty objektu s dôrazom na zamedzenie degradácie.

Obr. 01: Kontrola zafazenia krovných konštrukcií v MLD Pribylina — zhadzovanie snehu, foto: J. Příbyl

Obr. 03: Chemická sanácia konštrukcií exteriéru objektov v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 02: Kontrola stavu strešnej krytiny, čistenie od machu a konárov na kamennej sýpke Vlkolínece, foto: J. Příbyl

Obr. 04: Chemická sanácia konštrukcií exteriéru objektov v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Pri výstavbách múzeí v prírode sa predpokladalo, že na prevádzku a správu bude vytvorený špecializovaný odborný tím v zložení – správca, etnológ, konzervátor, technik, tesári, pracovníci s výškovými prácami, urbanista záhradník, prevádzkoví pracovníci, atď..., čo sa aj nachádza v dokumentoch pred odovzdaním Múzea liptovskej dediny Pribylina do správy Liptovského múzea. Realita však bola úplne odlišná. Ja sám som začal ako správca so špecializáciou odborný konzervátor – reštaurátor so všetkými kompetenciami na ostatné činnosti, neskôr pribudli prevádzkoví pracovníci ako upratovačka, chovateľ, strážnik. Prax aj naďalej ukazuje, že mnohokrát je odborná činnosť v správe a ochrane objektov založená na spoločnom prístupe všetkých pracovníkov múzea bez rozdielu profesijného zamerania, či pracovného zaradenia. Zásahy vyžadujúce si zložitejší technologický a materiálový prístup riešime dodávateľsky verejným obstarávaním. V súčasnosti trh práce pociťuje výrazný úbytok kvalifikovaných pracovníkov ovládajúcich pôvodné technológie, ktorí by ku všetkému mali mať aj konzervátorský prístup. Cestou na zabezpečenie kvalitnej ochrany a údržby objektov vyžadujúcich odborné hľadisko a ovládanie pôvodných technológií by mohlo byť vytvorenie

„zásahových tímov“ s regionálnou pôsobnosťou, respektíve tím pre múzeá pod rovnakou zriaďovateľskou pôsobnosťou. Príkladom je spomínaný projekt Pro Monumenta, kde tieto tímy sú vytvorené a realizujú inšpekcie a analýzy stavu NKP s vypracovanou Technickou správou pamiatky bezodplatne aj pre objekty v správe nášho múzea, ktoré sú zapísané v zoznamoch NKP. Súčasne dokážu vykonať aj drobné opravy zistené pri inšpekcii nakoľko majú k dispozícii pojazdnú dielňu. Pro Monumenta má tri školiace strediská pre tradičné remeselné postupy. Pri KPÚ v Trnave je stredisko zamerané na omietky, štuky a pod... Druhé pri KPÚ Prešov, pracovisko Levoča sa orientuje na klampiarstvo, umelecké klampiarstvo, tesárstvo. Posledné z nich, pre nás asi najzaujímavejšie, je pri KPÚ Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica, ktoré sa venuje problematike tesárstva, štiepania šindľov a stolárstvu.

Filozofiu projektu Pro Monumenta – prevencia údržbou – si treba osvojiť v múzejnej praxi a musia sa s tým stotožniť aj zriaďovatelia, aby poskytnuté financie na preventívnu údržbu zvýšili udržateľnosť objektov. Absentujúca priebežná údržba môže viesť ku kritickému stavebno-technickému stavu a následná výmena veľkého množstva pôvodných prvkov pri ich degradácii vedie k strate pamiatkovej hodnoty.

Obr. 05: Lokálne opravy šindľovej krytiny –
Inšpekčný tím Pro Monumenta na humne
Vlkolíne, foto: J. Příbyl

Obr. 06: Pojazdná dielňa Inšpekčného tímu
Pro Monumenta na vykonávanie inšpekcií
stavu objektu a drobné opravy,
foto: J. Příbyl

Obr. 07: Odstránenie vnútorných omietok na
kópii objektu z Liptovskej Sielnice v MLD
Pribylina, príprava pre sanáciu konštrukcií
a na výmenu degradovaných prvkov po
napadnutí drevomorkou, foto: J. Příbyl

Obr. 08: Zdvihnutie a fixovanie zrubovej
konštrukcie po odstránení degradovaného
základového prvku po napadnutí drevo-
morkou, objekt z Liptovskej Sielnice
v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 09: Zabezpečenie statiky zrubových
konštrukcií po odstránení degradovaného
základového prvku po napadnutí drevo-
morkou, objekt z Liptovskej Sielnice v MLD
Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 10: Odstránenie interiérových zrubových konštrukcií po napadnutí drevomorkou, objekt z Liptovskej Sielnice v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 11: Príprava konštrukčného prvku na výmenu pôvodnou technológiou, pre objekt z Liptovskej Sielnice v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 12: Ukážka pôvodných konštrukčných technológií, hospodársky objekt Archeoskanzen Havránok, foto: J. Příbyl

Obr. 13: Rekonštruovaný hospodársky objekt s trstinovou strechou, Archeoskanzen Havránok, foto: J. Příbyl

Obr. 14: Rekonštrukcia premostenia priekopy stredoveký hrádok Archeoskanzen Havránok, foto: J. Příbyl

Obr. 15: Detail prípravy uloženia konštrukcie premostenia priekopy stredoveký hrádok Archeoskanzen Havránok, foto: J. Příbyl

Primárnou súčasťou údržby definovanou v spomínanom „Manuále údržby“ je zodpovedný pravidelný monitoring stavu objektov aspoň v intervale jar – jeseň. Je potrebné sledovať stav strešnej krytiny, krovu, štítov, zrubových stien, stropov, rámových konštrukcií, podláh, stav interiéru, statické poruchy, zatekanie, aktivitu biologických škodcov, stav omietok, podmuroviek a pod... Zahrnúť treba aj zmeny v okolitom teréne, zmeny jeho spádu, geologickú priepustnosť, zásypy a skládky pri základoch, stav okolitej zelene a jej kontakt so strechou a základmi objektu. Výstupom monitoringu by mal byť zápis o zisteniach stavu, ktorý sa uvedie do karty údajov o objekte. Karta objektu by ďalej mala obsahovať záznam o prijatých opatreniach vychádzajúcich z analýzy stavu, dátum realizácie opatrení vrátane popisu zásahu, použitého materiálu a chemikálií. Súčasťou musí byť aj dokumentácia stavu pred a po realizovanom zásahu. Sumarizácia poznatkov a zadaných údajov môžu ďalej slúžiť pre stanovenie plánu harmonogramu údržby a objem potrebných zdrojov na jej realizáciu, ktoré na základe harmonogramu možno rozložiť v čase. Tieto podklady by sa mali stať súčasťou rozpočtu inštitúcie a podkladom pre zriaďovateľa, ktorý rozpočet schvaľuje.

Vlastnou činnosťou nedokážeme v plnom rozsahu pokryť všetky potreby ochrany v závislosti od objemu zdrojov či už zriaďovateľských, vlastných alebo grantových. Priestor tak môže dostať teraz populárna komunitná spolupráca, ktorá tu bola v inej podobe aj v predchádzajúcom období. Forma a spektrum spolupráce nemusí byť vždy o priamom financovaní, ale aj napríklad o dodávke materiálu alebo technického vybavenia. Môže to byť aj priamym výkonom pracovnej pomoci na realizácii zadaných cieľov činností spojených s ochranou prezentovaných objektov tradičnej architektúry v múzeách. Úspechy sa v minulosti dosiahli spolupracou s odbornými školami so zameraním na spracovanie dreva a stavebnú činnosť pôsobiach v regióne, miestnou samosprávou, s Úradom práce SR, občianskymi združeniami, školami, mládežníckymi tábormi, dobrovoľníkmi z Občianskych združení a pozemkovými spoločenstvami. V neposlednom rade aj organizovanie team buildingov komerčných firiem s programom zameraným na pomoc pri údržbe, ochrane objektov a úprave areálov múzea. Tieto aktivity však nemôžu a nedokážu úplne nahrádzať a suplovať úlohy a povinnosti tak inštitúcie ako i zriaďovateľa.

Vytvorenie dostatočných finančných zdrojov môže vytvoriť dobrý základ na kvalitnú prípravu reálneho plánu preventívnej údržby,

ktorá je podmienená mnohými špecifikami. V múzeách v prírode z dôvodu rozloženia objektovej skladby nie je vždy možné dosiahnuť autentické podmienky tak, v akých boli objekty situované v pôvodnom prostredí. Tieto možnosti sú limitované podobou areálu vybraného pre múzejnú expozíciu. Morfológické, klimatické a prevádzkové podmienky pri zmene účelu objektov na expozičné v múzejných areáloch si vyžadujú zvoliť vhodné prístupy k ich ochrane v múzejných podmienkach. Je potrebné špecifikovať všetky vplyvy pre každý objekt umiestnený v konkrétnom priestore areálu, kde tieto podmienky môžu vyvolať potenciálne ohrozenia. Riziko predstavuje tvar terénu, jeho svahovitosť, odtok dažďovej vody po teréne a jej kumulácia na nevhodných miestach, ako aj vytváranie sekundárnej vlhkosti pri styku objektu s terénom. Veľakrát zanedbaná kontrola zatekania môže spôsobovať zmeny objemu drevnej hmoty – napučiavanie a vysychanie, ktoré výrazným spôsobom môžu ovplyvniť mechanické vlastnosti dreva a jeho deformácie. Na základe analýzy vplyvov je potrebné zdefinovať preventívne opatrenia, ktoré zvýšia úroveň ochrany a predídu možným vážnym problémom v stavebno-technickom stave objektu a plneniu jeho účelu pre prezentáciu návštevníckej verejnosti. Súčasťou analýzy je aj presné mapovanie spôsobu a realizácie drenážnych opatrení v okolí objektu. V prípade realizácie týchto drenážnych opatrení je nutné nastaviť systém kontroly ich funkčnosti. Ďalšími parametrami pre stanovenie podmienok ochrany je orientácia objektu k svetovým stranám, prúdenie vetrov, blízkosť vodných tokov, plánovaná aj jestvujúca výsadba s požiadavkami na jej údržbu, blízkosť priestorov prezentácie tradičného poľnohospodárskeho hospodárenia a chovu hospodárskych zvierat. Dôležité je čerpať informácie z projektových dokumentácií o situovaní a skutočnom umiestnení inžinierskych sietí v blízkosti objektu – vodovodné potrubia, kanalizácia, odvod zrážkovej vody, elektrifikácia a iné sieťové rozvody.

Nie vždy sa dostatočná pozornosť venuje interiéru a jeho obsahu, respektíve účelu využívania vo vzťahu k celkovej hmote objektu, ktoré takisto môžu generovať rôzne príčiny ohrozenia objektu. Tieto podmienky môžu ovplyvniť napríklad návštevnícke komunikačné trasy v interiéri, technologické vybavenia prezentovaných expozícií, vnútorné vykurovanie, vnútorné rozvody vody a kanalizácie, orientácia týchto sietí k základovým a zvislým stavebným konštrukciám. Samozrejmosťou musí byť dôsledné ošetrovanie a konzervovanie zbierkových fondov pred ich inštalovaním v priestoroch expozícií objektu, aby nedošlo ku sekundárnym importom škodcov z neošetrených predmetov do konštrukčných prvkov hmoty objektu.

Obr. 16: Výmena degradovanej šindľovej krytiny kúria z Paludze v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 17: Priebeh výmeny degradovanej šindľovej krytiny kúria z Paludze v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 18: Rekonštrukcia ohrád pre hospodárske zvieratá v MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 19: Projekt realizácie doplnkovej hospodárskej architektúry k objektom – príprava konštrukcie kôlne z materiálu využitého z iných pôvodných rozobraných objektov, MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 20: Projekt realizácie doplnkovej hospodárskej architektúry k objektom – stavba zvislých konštrukcií kôlne z materiálu využitého z iných pôvodných rozobraných objektov, MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Treba mať na zreteli, že drevo je prírodný organický materiál, ktorý podlieha objemovým zmenám vďaka vlhkosti a poškodeniam, ktoré spôsobujú zmeny v štruktúre, zmeny vlastností, stratu úžitkových a estetických hodnôt. Drevo je súčasne ale najvhodnejší konštrukčný materiál vďaka mechanickým vlastnostiam, dobrému opracovaniu a nízkej hustote. Snahou od minulosti bolo podporiť dobré vlastnosti a predĺžiť životnosť prostriedkami primárne z prírody (ľanový olej, prípadne vodné emulzie z ľanového oleja). Vývoj priniesol aj látky s toxicitou, v súčasnosti sa opäť hľadajú zloženia napríklad na báze drevených dehtov získaných destiláciou prevažne z borovicového dreva. V súčasnosti chemickú ochranu vnímame ako sanačnú ochranu pri aktívnom napadnutí a ako preventívnu ochranu na zamedzenie ohrozenia napadnutia biologickými škodcami. Pokiaľ drevo nie je dlhodobo vystavené vlhkosti, mnohokrát vydrží aj bez chemickej ochrany. Ošetrovanie dreva ovplyvňuje veľa faktorov - samotná kvalita materiálu použitého pri výrobe drevených prvkov a jeho technologické opracovanie. To isté ovplyvňuje aj kvalitu šindľa. Pri štiepanom, na rozdiel od rezaného, nedochádza k pretŕhaniu vlákien, tým je odolnejší klimatickým vplyvom. Životnosť šindľa pri použití poistnej izolácie klesá v závislosti od vytvárania sekundárnej kondenzácie v podstreší.

Pri chemickej ochrane treba zvoliť vhodný spôsob aplikácie pre zabudované prvky alebo prvky pripravené na výmenu. Dôležitý je spôsob technológie a kvalita realizácie aplikácie pričom zásadnou je snaha o čo najhlbšie preniknutie ochranného prostriedku do dreva. To je dôležitý faktor, ktorý výrazne definuje trvanlivosť chemickej ochrany. Pri výbere chemického prostriedku treba zohľadňovať rôzne ukazovatele. Súčasne by mali byť s ním dlhodobejšie skúsenosti použitia v praxi. Výsledky ochrannej účinnosti daného prostriedku treba sledovať v dlhšom časovom období z pohľadu ochrany tak proti aktívnemu napadnutiu ako aj preventívnej účinnosti pri dodržaní odporúčaného termínu opakovanej aplikácie. Ak sa opakované ošetrovanie zanedbá, respektíve sa realizuje v nevhodných dlhších intervaloch, objektívna posúdenia účinnosti prostriedku bude skreslená. Často potom dochádza k hľadaniu použitia iného typu chemickej ochrany akoby pôvodne použitý prostriedok nebol účinný. Podstatné je zloženie chemického prostriedku. Okrem základnej zložky by mal obsahovať látky pre účinok insekticídny a fungicídny, t.j. likvidačný. Ďalšou zložkou môžu byť látky pre dlhodobý účinok repeletný t.j. odpudzujúci, napr. kyselina boritá (z prírodných zdrojov alkaloid spôsobujúci pálenie papriek t.j. kapsaicín a látky obsiahnuté vo vlne oviec). Významné je aj

Obr. 21: Projekt realizácie doplnkovej hospodárskej architektúry k objektom – stavba obvodovej zrubovej konštrukcie chlieva z materiálu využitého z iných pôvodných rozobraných objektov, MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 22: Projekt realizácie doplnkovej hospodárskej architektúry k objektom – príprava prestrešenia stavby chlieva z materiálu využitého z iných pôvodných rozobraných objektov, MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 23: Projekt realizácie doplnkovej hospodárskej architektúry k objektom – stavba obvodovej zrubovej konštrukcie chlieva s prípravou strešnej konštrukcie z materiálu využitého z iných pôvodných rozobraných objektov, MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

Obr. 24: Projekt realizácie doplnkovej hospodárskej architektúry k objektom – stavba chlieva, pokrývanie šindľovou krytinou, MLD Pribylina, foto: J. Příbyl

zloženie použitých pigmentov pre dosiahnutie odtieňov a pod. Medzi rozhodujúce vlastnosti patrí vysoká účinnosť vnikania do drevenej hmoty s dostatočnou hĺbkou penetrácie tak do starého ako aj nového dreva, fixácia na drevnú hmotu pokiaľ možno bez rýchleho vymývania z materiálu, ochrana proti klimatickým vplyvom a UV žiareniu. Prostriedok by nemal po aplikácii drevo na povrchu uzatvárať, aby mohlo dochádzať k samovoľnej regulácii vlhkosti, nemal by vytvárať formu pevnej vrchnej vrstvy, ktorá časom praská a lúpe sa. Uzavretie materiálu okrem iného výrazne sťažuje opakovanú aplikáciu či už pôvodným alebo iným chemickým prostriedkom. V súčasnej ekonomickej situácii netreba opomenúť hľadisko spotreby množstva prostriedku pri danom type aplikácie, odporúčaného opakovania a v kontexte týchto ukazovateľov vyhodnotiť rentabilitu nákladov pri cene konkrétneho produktu. Samozrejme vývoj výroby prostriedkov na ochranu dreva neustále pokračuje a na trh prichádzajú ďalšie produkty (často na podobnom základe ako pôvodné, len sa inovuje zloženie pridanými látkami, zmení sa názov alebo výrobca). Výslednú účinnosť a osvedčenie použitia by mala potvrdiť dlhodobá prax, nielen laboratórne testy vlastností a účinností, ktorých úspešnosť deklaruje pri predaji výrobca.

V múzejnej praxi rozlišujeme spôsoby a prístupy k chemickej ochrane pre hnutelné predmety a pre ochranu zabudovaného konštrukčného dreva a drevených prvkov ľudovej architektúry. Táto ochrana má svoje špecifiká pri použití rôznych spôsobov aplikácie. Sanácia a preventívna ochrana slúži k predĺženiu trvanlivosti podstaty materiálu a k likvidácii aktívneho napadnutia biologickými škodcami. V prípade čiastočnej deštrukcie materiálu je potrebné pristúpiť aj k spevneniu petrifikácii dreva. Petrifikácia je proces hĺbkového spevnenia a stabilizácie dreva oslabeného deštrukciou spôsobenou pôsobením biologických škodcov realizovaný prírodnými alebo syntetickými živcami rozpustenými v rozpúšťadlách. Vždy je dôležitý výber spôsobu a metódy aplikácie, ktorú môžeme vhodne použiť pri objektoch ľudovej architektúry. Pokiaľ nie je konštrukčný prvok zabudovaný môže sa využiť metóda sanácie ponorom, respektíve máčaním, aj keď pri nadrozmerných prvkoch je problémom veľkosť napúšťacej vane a objem použitého prostriedku, máčanie je vhodné používať pri napúšťaní šindľa v balíkoch. Vzhľadom na to, že vo väčšine prípadov sa jedná o zabudované drevo, je najčastejším spôsobom impregnácie dreva náter ochranným alebo petrifikačným roztokom. Aj keď sa jedná o jednoduchý spôsob treba ho vykonávať precízne, s dôrazom na vhodnú teplotu pri realizácii, nanášanie opakovať silným tlakom

Obr. 25: Komunitná spolupráca so Strednou odbornou školou lesníckou a drevárskou Jozefa Dekreta Matejovie v Liptovskom Hrádku - študenti odboru zrubové stavby, spájanie konštrukcie studne pôvodnými konštrukčnými spojmi, MLD Pribylina, foto: J. Pribyl

Obr. 26: Komunitná spolupráca so Strednou odbornou školou lesníckou a drevárskou Jozefa Dekreta Matejovie v Liptovskom Hrádku - študenti odboru zrubové stavby, kresanie konštrukčného prvku pre stavbu studne, MLD Pribylina, foto: J. Pribyl

štetca pre lepšie vpijanie roztoku do hmoty dreva. Najmenej efektívny pri konštrukčnom dreve hlavne v exteriéri je nástrek s veľkou spotrebou materiálu a nízkou účinnosťou. V interiéroch drevených objektov zabudované drevo preventívne ošetrujeme náterom. Lokálne aktívne napadnutia riešime injektovaním do jednotlivých výletových otvorov drevokazného hmyzu vtlačením primeraného množstva roztoku, až kým nezačne vytekať a postup opakujeme. Niekedy je zložité injektovanie do stropných prvkov vzhľadom na náročnosť aplikácie. V prípade potreby napustenia stropných trámov môžeme použiť metódu aplikácie infúziou zo strany podkrovia po odstránení podkrovných izolačných vrstiev zásypov. Následne identifikujeme prvky pre napustenie a do trámov navrtáme po celej dĺžke otvory v pravidelných odstupoch. Do otvorov potom zavedieme ihly napojené hadičkami na infúzne súpravy s roztokom. Nastavíme regulátor prietoku na hadičke, aby roztok v pravidelnom rytme vnikal do dreva. Hladinu roztoku v infúzných fľašiach pravidelne sledujeme a v prípade potreby dopĺňame. Roztok postupne vypĺňa drevnú hmotu vztláním po vláknach. Vďaka pravidelným otvorom dokáže napustiť celú dĺžku stropného prvku.

Sanačné a preventívne opatrenia niekedy nedokážu z rôznych dôvodov zabrániť degradácii a deštrukcii konštrukčných prvkov, ktoré je potom potrebné nahradiť. Tu platí staré dobré zaužívané pravidlo používať obdobný materiál čo najviac zhodný s degradovaným a opracovať, ako aj osadiť ho pôvodnými technologickými postupmi. Ak zásah nevykonávame vlastnou činnosťou ale dodávateľsky, treba jasne zadefinovať pri výbere dodávateľa podmienky na realizáciu, na typ materiálu, od realizátora zisťovať druh, ťažbu, pôvod zdroja materiálu ako aj na technologický postup a preventívne ošetrovanie dreva pred osadením. Opravy prvkov realizujeme formou výmeny, zosilnenia, stuženia príložkami, protézami, plombami, lamelami.

Fyzikálne metódy ochrany realizujeme väčšinou dodávateľsky z dôvodu použitia zložitých technologických zariadení vyžadujúcich špecializovanú realizáciu, napríklad gama žiarenie, sálavé teplo – termosanácia sterilizácia teplom, mikrovlnná sanácia, ultrazvuk, toxické plynovanie.

Súčasťou ochrany objektov ľudovej architektúry sú aj protipožiarne opatrenia, zabezpečenie objektov, opatrenia pred prírodnými katastrofami, únikové plány, evakuačné plány. V tejto problematike je tiež potrebné vedieť predpokladať sekundárne poškodenie pri takýchto udalostiach. Napríklad pri požiaroch najprv horia subtiľnejšie konštrukčné prvky s rôznou funkciou krácorce, krokvy, podlahy. Na väčších trámoch sa vytvorí zuhoľnatelná vrchná vrstva, ktorá chráni pred zapálením strednej časti trámu. Spoje kde sú kovové prvky horia rýchlejšie, pretože nahriaty kovový spojovací materiál podporuje šírenie horenia k jadru prvkov. Pôsobenie vody pri záplavách má za následok deformácie materiálu – skrútenie, skrivenie, obnaženie, podomletie základov spôsobujúce nepravidelné sadanie, t.j. porušenie statiky. Pri vysušaní treba opatrne postupovať prirodzeným vetraním – dvere, okná, prípadne ventilátorom, pretože napríklad plynové ohrievače generujú pri vysušaní vodnú paru, ktorá naďalej drží hladinu vlhkosti. Protipožiarne a zabezpečovacie systémy objektov, vykurovacie telesá a komíny, elektrické zariadenia a bleskozvody s pravidelnou odbornou prehliadkou spojenou s odstraňovaním nedostatkov sú stabilnou súčasťou spektra ochrany objektov spolu s legislatívou pre požiaru a civilnú ochranu.

Opätovne si treba pripomenúť, že základom pre realizáciu sanačných a preventívnych opatrení je dôsledná analýza stavu materiálu

a definovanie príčin prípadnej degradácie. Analýzy stavu drevnej hmoty sa vykonávajú obhliadkou, ako aj technickými, primárne neinvazívnymi metódami. Diagnostika stavebno-technického stavu určuje príčiny, rozsah a stupeň poškodenia, deformácie, deštrukcie, degradácie, ale aj identifikuje biotického škodca, druh huby a drevoznačného hmyzu. Výsledkom musí byť súbor opatrení a plán sanácie. Ten určí oblasti realizácie opatrení od úpravy okolia objektov, úpravu zelene, výmeny poškodených prvkov, chemickej ochrany, spôsob zabezpečenia vyhovujúcich podmienok, podmienky kontaktu návštevníka s objektom, prípadne reguláciu návštevnosti.

Tento príspevok je mojou sondou dlhoročného odborného pracovníka a reštaurátora do oblasti praktických skúseností získaných pri ochrane múzejných objektov v reálnych podmienkach a možnostiach regionálneho múzea.

Prezentácia tradičnej ľudovej architektúry oživuje v komunitách, mestách, regiónoch spoločenský a kultúrny život, vytvára priestor na rozvoj cestovného ruchu a to sú dôvody prečo sa treba venovať ich udržiavaniu, ochrane a obnove.

Umšievanie – tepelná izolácia zrubových stavieb

Marek Sobola

Kysucké múzeum,
Moyzesova 50,
022 01 Čadca,
sobola@
kysuckemuzeum.sk

Abstrakt

Pri budovaní zrubových stavieb môžeme identifikovať viaceré spôsoby tepelnej izolácie, ktoré boli v minulosti vytvárané výlučne z prírodných materiálov. Vo veľkej väčšine išlo najmä o „in situ“ dostupné materiály a prevažovali tie rastlinného pôvodu. V oblasti Kysúc sa využívali aj trávy, prípadne mazľavá zemina, ale najpoužívanjšie boli najmä rôzne druhy machorastov, ktoré mali najlepšie technické vlastnosti. Z hraničného regiónu s Poľskom je známym izolačným prvkom aj „drevovlina“ vyrobená hobľovaním smrekového dreva, v poľštine o známe „optykanie – mszenie“, z ktorého sa pravdepodobne ide odvodil/vyvinul aj kysucký výraz „umšievanie“. Je to názov stavebno-izolačnej činnosti utesňovania machom. Táto tradičná prírodná metóda známa už v stredoveku sa používala na vyplňanie a izoláciu škár a medzier zrubových stavieb. V druhej polovici 20. storočia je známe aj použitie cementovej malty zmiešanej s plevami, pilinami, prípadne nasekanou slamou. Cieľom príspevku je popísať spôsob umšievania – tepelnej izolácie zrubových stavieb vo všetkých fázach a jeho praktické použitie na vybraných objektoch ľudovej architektúry v Národopisnej expozícii v prírode Kysuckého múzea v Čadci vo Vychylovke.

Kľúčové slová

Múzeum Kysuckej dediny, Kysuce, umšievanie, mszenie, zrub, ľudová architektúra, drevená architektúra

Cieľom príspevku je popísať spôsob umšievania – tepelnej izolácie zrubových stavieb vo všetkých fázach a jeho praktické použitie na vybraných objektoch ľudovej architektúry v Národopisnej expozícii v prírode Kysuckého múzea v Čadci vo Vychylovke. Ide o popis vedeckého pokusu pre určenie optimálneho spôsobu techniky umšievania vo všetkých fázach procesu od získania izolačnej hmoty (machu), cez pojivo (roztok tmeliacej látky), až po samotnú technológiu vkladania a utláčania (umšievania) machu v medzibrnovom priestore zrubových stavieb.

Stručná história národopisnej expozície v prírode Kysuckého múzea v Čadci

Expozícia je lokalizovaná v Doline Chmúra v katastri obce Nová Bystrica, časť Vychylovka, ktorá je súčasťou Chránenej krajinskej oblasti Kysuce. Prípravy na jej vznik sa začali krátko po vzniku Kysuckého múzea a základný kameň tejto expozície bol položený 11. októbra 1974. Prioritná bola záchrana najcennejších pamiatok ľudovej architektúry z obcí Riečnica a Harvelka, ktoré mali zaniknúť z dôvodu výstavby vodnej nádrže Nová Bystrica. Do roku 1981, kedy bola sprístupnená prvá časť expozície, sa vybudovalo 22 z celkove plánovaných 69 objektov expozície múzea v prírode. Národopisná expozícia sa usiluje o rekonštrukciu sídelnej krajiny a životného prostredia, s prezentáciou ľudovej architektúry a spôsobu života i kultúry ľudu na Kysuciach v druhej polovici 19. storočia a prvej polovici 20. storočia. Väčšia časť doteraz vybudovanej expozície je prenesená z dnes už neexistujúcej obce Riečnica – zrubové obytné domy a hospodárske stavby z usadlostí Rybovia, Do Potoka¹, ktorú tvorí obytný dom s podstavanou maštaľou, stodola s pivnicou, maštaľ s ovčínom a kotercom, ale aj obytný dom s hospodárskymi staviskami – stodolou a ovčínom bývalého riečnického richtára Adama Poništa.²

1. Prvý z objektov na ktorom sa vykonávala obnova machovej izolácie.

Kopaničiarske osídlenie reprezentuje usadlosť u Hruškuliaka, ktorú predstavujú dva obytné domy, stodola a maštaľ so sýpkou. Ďalšie objekty sú z obcí Oščadnica – zrubový obytný dom s archivoltovým portálom datovaným do roku 1806, zrubový osempriestorový objekt Krčmy z Korne, zrubový dom pre lesných robotníkov z Dunajova a usadlosť Romanovia s dvoma zrubovými domami a dvomi hospodárskymi stavbami z Harvelky, ako aj Raganov mlyn tiež z Harvelky. Technické stavby prezentuje vodný mlyn a píla s hrázdenou konštrukciou z obce Klubina. Zo sakrálnych stavieb sa tu nachádza murovaná kaplnka z prvej štvrtiny 19. storočia zo Zborova nad Bystricou

2. Druhý riešený objekt.

a cintorín s kovovými krížmi, predstavujúci cintoríny na Kysuciach začiatkom tohto storočia. V interiéroch vybraných objektov sú inštalované pôvodné zariadenia. Súčasťou expozície sú i pôvodné stavby – cholvarky – objekty sezónnych pastierskych obydľí, hojne využívané v minulosti. Políčka pri domoch prezentujú trojpoľný systém hospodárenia, ktorý bol zaužívaný na Kysuciach. Sezónna prevádzka v národopisnej expozícii je každoročne v mesiacoch máj – október.³

3. História Múzea
kysuckej dediny. [Online].

[Cit. 19. 10. 2025].

Dostupné na:

[https://www.kysucke-](https://www.kysucke-muzeum.sk/sk/)

[muzeum.sk/sk/](https://www.kysucke-muzeum.sk/sk/)

[historia-muzeum-](https://www.kysucke-muzeum.sk/sk/)

[kysuckej-dediny](https://www.kysucke-muzeum.sk/sk/)

Známe spôsoby tepelnej izolácie s dôrazom na kysucký región

Pri budovaní zrubových stavieb môžeme identifikovať viaceré spôsoby tepelnej izolácie, ktoré boli v minulosti vytvárané výlučne z prírodných materiálov. Vo veľkej väčšine išlo najmä o „in situ“ dostupné materiály a prevažovali tie rastlinného pôvodu. Občas sa medzi tepelnými izolačnými materiálmi uvádza aj ovčia vlna, avšak tá vzhľadom na upotrebitelnosť v nedostatkovom textilnom odvetví a dobrú likviditu predstavovala na Kysuciach príliš drahý materiál, ktorý mal primárne iné využitie. S jej použitím sa teda môžeme stretnúť iba výnimočne pri drobnejších opravách izolácie. Väčšinou išlo o zvyškovú, špinavú vlnu. Oveľa viac sa využívala konopná/ľanová kúdeľ, lokálne trávy, niekedy aj zemina, ale najmä rôzne druhy machorastov. Z hraničného regiónu s Poľskom, prevažne goralského regiónu, je známym izolačným prvkom aj „drevovlňa“ vyrobená hobľovaním smrekového dreva, v poľštine ide o známe „*optykane – mszenie*“, z ktorého sa pravdepodobne odvodil/vyvinul aj kysucký výraz „umšievanie“ – názvu stavebno-izolačnej činnosti utesňovania machom. Táto tradičná prírodná metóda známa už v stredoveku sa používala na vypĺňanie a izoláciu škár a medzier zrubových stavieb. V druhej polovici 20. storočia je známe aj použitie cementovej malty zmiešanej s plevami, pilinami, prípadne nasekanou slamou. Tento typ bol identifikovaný na hospodárskych stavbách na rozhraní Považia a Kysúc. Príkladom je Lašúťovská maštaľ v Divine izolovaná zmesou cementovej malty s pilinami.

Umšievanie

Machová izolácia má niekoľko praktických výhod. Okrem tej muzeálnej a estetickej, keďže mach vytvára autentický a tradičný vzhľad historických zrubových stavieb, mach slúži ako pružný a priedušný materiál, ktorý pomáha regulovať vlhkosť a zlepšuje celkovú tepelnú izoláciu stien. Umšievanie sa v súčasnosti využíva hlavne pri rekonštrukciách a obnovách historických stavieb, ale čoraz častejšie si svoje miesto znovu zastáva aj v modernom stavebníctve, kde sa

Obr. 01: Vypĺňanie štrbín maltovou zmesou
v objekte Lašútovskej maštale v obci
Divina, okr. Žilina

Obr. 02: Hrabelki na mach zo zbierok
Kysuckého múzea.

kladie dôraz na ekológiu, keďže mach je 100 % prírodný a biologicky odbúrateľný materiál.

Medzi hlavnú výhodu machovej izolácie radíme prirodzenú reguláciu vlhkosti. Mach dokáže prirodzene absorbovať a uvoľňovať vlhkosť, čo pomáha udržiavať optimálnu mikroklimu v interiéri a chráni drevo pred hnilobou. Izolácia je tiež pružná a za dodržania určitých podmienok aj trvanlivá. Mach sa dokáže prispôsobovať pohybu a pnutiu v drevených konštrukciách. Izolácia nepraská a ak je dobre založená, neuvoľňuje sa.

Obyvatelia kysuckého regiónu na umšievanie využívali najmä macho-rasty, ktoré boli veľmi dostupné a nebol problém ich získať v podstate hneď za hospodárstvom. V zbierkovom fonde Kysuckého múzea sa nachádza niekoľko autentických nástrojov, ktoré slúžili na získavanie machu. Sú to najmä drevené hrabličky (hrabelki) s rôznou typológiu zubov. Obvykle neboli dlhšie ako 50–60 cm a ich šírka nepresiahla 40 cm. Ďalšie nástroje na zhotovenie izolácie boli rôzne drevené či kovové klíny, prípadne kladivá.

Obr. 03: ploník obyčajný
(*Polytrichum commune*)

Obr. 05: porastník Schreberov
(*Pleurozium schreberi*)

Obr. 04: rašelinník močiarny
(*Sphagnum palustre*)

Obr. 06: sušenie machu

Niekedy bol na umšievanie používaný aj úplne čerstvý mach, avšak ten bol po zaschnutí a zmenšení svojho objemu náchylnejší na vypadávanie. Preto šlo skôr o drobnejšie, náhodné opravy. Je dôležité poznamenať, že umšievanie obytných či hospodárskych stavieb bolo opakované, resp. obnovované a dopĺňané takmer každoročne. V muzeálnej praxi sa táto činnosť realizuje v 3–4 ročných cykloch a často je realizovaná s konzerváciou drevených konštrukcií. Machová izolácia býva najčastejšie poškodzovaná vtáctvom, ktoré ju naruša, vyťahuje najmä v čase hniezdenia. K jej degradácii prispieva tiež deštrukcia nosných prvkov a slnečné žiarenie, ktoré zapríčiňuje prehrievanie tmavších drevených povrchov, vďaka čomu následne

vysychá aj izolácia a zmenšením jej objemu vypadáva. Na niektorých exponovaných miestach bolo pozorované sčernanie machu blízke spáleniu ohňom. V konečnom dôsledku izoláciu ničia i nedisciplinovaní návštevníci.

Metodika umšievania

V rámci vedeckého pokusu obnovením tepelnej izolácie umšieváním sme v Kysuckom múzeu vytvorili vlastnú technológiu s ohľadom na dlhodobý efekt obnovy izolácie historických expozičných stavieb. Na umšievanie sa používa dostatočne čistý mach zbieraný v suchom období, ideálne na jeseň. Správne vysušený a ošetrovaný mach si zachováva svoje izolačné vlastnosti po dlhú dobu. Na utesňovanie sa najčastejšie používal rašelinník močiarny (*Sphagnum palustre*), ale aj iné dostupné druhy machov. Okrem rašelinníka, ktorého odumreté vrstvy pripomínajú ovčiu vlnu, sme zbierali aj ploník obyčajný (*Polytrichum commune*), ktorý sa však ukázal ako menej vhodný druh. Ploník veľmi často tvorí s rašelinníkom močiarnym súvislé machové plochy a nie vždy sa dá pri zbere odseparovať. Z ďalších vhodných druhov je vhodné spomenúť aj porastník Schreberov (*Pleurozium schreberi*), ktorý obsahuje veľa nečistôt, ako vetvičky a ihličie, čo sťažuje jeho aplikáciu. Menej vhodný je už merík vlnkatý (*Plagiomnium undulatum*) a ako úplne nevhodné sa ukázalo použitie poníka, ktorý po zaschnutí vytvára drôtovitú, nepoddajnú štruktúru.

Lokalita pre získanie machu bola vytipovaná v lese nad obcou Raková, v miestnej časti Korcháň. Materiál bol zbieraný do vriec v septembri za suchého počasia a následne sušený na povale prevádzkovej budovy. Sušinu bolo potrebné niekoľko krát prevracať aby preschla, nie však úplne vyschla, pretože materiál si musí zachovať určitú mieru pružnosti. Sušenie prebiehalo niekoľko týždňov. Následne sa machová sušina očistila od hrubších nečistôt, balila do vriec a uskladnila na suchom mieste až do letného obdobia, kedy bol aplikovaný pri obnove zbierkového fondu Kysuckého múzea.

Pred umšieváním bol mach opäť navlhčený krátkodobým (15–20 min) pobytom v roztoku, ktorý okrem iného zabezpečil aj jeho čiastočnú konzerváciu a najmä zlepšil príľnavosť k drevu a odolnosť voči vypadávaniu. Osvedčené zloženie roztoku pozostávalo z 100 ml. Duvilaxu, 150 ml. škrobu na 10 litrov vody. Takýto objem vystačil približne na 50 litrov (0,05 m³) machu. Medzery a škáry medzi drevenými trámami boli očistené a zbavené prachu či starých zvyškov izolácie.

Obr. 07: Technológia umšievania

Obr. 08: Technológia umšievania

Obr. 09: Technológia umšievania

Obr. 10: Fasáda zrubového obytného domu „Do Potoka“ pred obnovou umšieváním

Obr. 11: Vstupná časť usadlosti „Do Potoka“ pred a po zásahu

Obr. 12: Kontrast medzi novou a pôvodnou izoláciou

Obr. 14: Bočná fasáda usadlosti „Do Potoka“ pred a po zásahu

Obr. 13: Na objekt bývalého riečnického richtára Adama Poništa bol na niektorých miestach použitý aj ploník obyčajný (*Polytrichum commune*), avšak jeho húževnatosť a drôtovitosť sťažovali umšievanie

Obr. 15: Bočná fasáda usadlosti „Do Potoka“ pred a po zásahu

Z vlhkého machu boli v dlani vytvárané gule vo veľkosti približne tenisovej loptičky a následne vtlačané na potrebné miesta pomocou malej kovovej lopatky, alebo drevených kolíčkov. Vtlačený mach bol ešte ručne (nie pomocou kladiva) zhutnený dreveným hranolkom o rozmeroch 60×25×200 mm, čím sa medzi jednotlivými brvnami vytvorila homogénna vrstva. Takto šetrne voči stavbe sa izolovaná plocha zahladila a zarovнала. Mach potom nevytrčal do priestoru a stal sa odolnejším k vyťahovaniu vtáctvom. Záverečnou operáciou bolo očistenie dotknutých drevených konštrukcií od stekancov roztoku polotvrdou kefkou alebo metličkou z prírodného materiálu. Obnova izolácie prebiehala často len lokálne, bodovo, v napojení na pôvodný mach. Obnova teda nespočívala v generálnom odstránení celej starej izolácie a jej líniovým nahradením. Odstránili sa iba nestabilné časti a nový mach sa dopĺňal na prázdne a uprázdnené miesta s plynulým napojením na pôvodnú izoláciu, často pochádzajúcu ešte z dôb budovania skanzenu. Dôležité je poznamenať, že obnova machovej izolácie bola finálnym krokom po ošetrovaní drevených konštrukcií insekticídami a fungicídnymi konzervačnými prípravkami.

Záver

Cieľom vedeckého pokusu prebiehajúceho v sezóne 2024 a 2025 bolo nájsť a vybrať čo najvhodnejšie druhy machorastov na umšievanie pri obnove a údržbe obytných a zrubových stavieb v Národopisnej expozícii v prírode Kysuckého múzea vo Vychylovke. Ďalším cieľom bolo spracovanie základnej metodiky umšievania vo všetkých jeho fázach, počnúc optimálnym termínom zberu machu cez proces jeho sušenia, čistenia, uskladnenia, impregnácie a vtlačania.

V konečnom dôsledku bolo tiež nájsť spôsob, ako ho v medzibrvnových priestoroch udržať čo najdlhšie, čím sa významne šetria náklady na ľudskú prácu a zároveň na údržbu stavieb s dôrazom na predĺženie ich životnosti. Použitie moderných pojív (aj keď nevychádzalo z historickej tradície) a stanovenie ich koncentrácie pre máčanie a impregnáciu suchého machu sa ukázalo ako kľúčové pre čo najdlhšiu udržateľnosť obnovennej machovej izolácie. Toto prelínanie tradičných spôsobov, materiálov a prvkov spolu s modernými prostriedkami vytvorilo reverzibilnú technológiu, ktorá pri spomínanej koncentrácii pojív nenarušuje a neničí historické drevo. Spolu s vybranými machorastami je mimoriadne vhodná na umšievanie pri údržbe a obnove historických zrubových stavieb.

Prieskum drevených konštrukcií ľudovej architektúry v regióne Gemer

Zuzana Števková

Martin Čulík

Technická Univerzita
vo Zvolene,

T. G. Masaryka 24,

960 01 Zvolen,

xstevkova@is.tuzvo.sk

Abstrakt

Príspevok predstavuje dizertačný výskum zameraný na dokumentáciu, materiálovú analýzu a datovanie drevených konštrukcií ľudovej architektúry v regióne Gemer, ktorý patrí medzi historicky a kultúrne mimoriadne cenné oblasti Slovenska. Výskum sa sústreďuje na objekty, ktoré neboli doposiaľ komplexne spracované, hoci predstavujú významné doklady tradičných stavebných techník a využívania dreva ako hlavného konštrukčného materiálu. V úvodnej časti sa príspevok venuje prípadovej štúdii z lokality Kokávka, kde bol realizovaný podrobný materiálový prieskum. Ten zahŕňal identifikáciu použitých drevín, diagnostiku biologického poškodenia a dendrochronologickú analýzu vybraných konštrukčných prvkov. Získané výsledky poukázali nielen na druhovú pestrosť použitých drevín, ale aj na špecifické prístupy tradičných staviteľov pri voľbe materiálu podľa jeho dostupnosti a funkčného určenia. Na tento výskum nadväzuje širšie terénne mapovanie, ktoré je v súčasnosti v procese realizácie. Jeho cieľom je identifikovať najohrozenejšie objekty ľudovej architektúry v regióne, podrobne ich zdokumentovať prostredníctvom merania a fotografickej dokumentácie, a následne analyzovať materiálové charakteristiky, stavebné fázy a chronológiu vývoja jednotlivých stavieb. Príspevok zároveň zdôrazňuje potrebu systematického výskumu drevených stavieb ako významného podkladu pre ich ochranu. Výsledky materiálových analýz a dendrochronologického datovania majú potenciál prispieť k lepšiemu poznaniu stavebných tradícií Gemera a môžu sa stať dôležitým nástrojom pre aktívnu ochranu nevyhlásených, no kultúrne a technicky hodnotných objektov ľudovej architektúry.

Kľúčové slová

mikroskopická analýza, dendrochronologické datovanie, *Abies alba* Mill., *Picea abies* (L.) Karst., *Betula* Spp., *Populus tremula* (L.), pamiatková ochrana, Kokávka

Obr. 01: láz Kokávka (2024)

Úvod

Región Gemer, historicky spätý s Gemersko-malohontskou župou, presahujúcou až na územie Maďarska, je charakteristický bohatým kultúrnym dedičstvom, ktoré zahŕňa početné stavby ľudovej architektúry, technické a sakrálne pamiatky. Napriek ekonomickým obmedzeniam ponúka toto územie, najmä Muránska Zdychava, jedinečnú príležitosť skúmať tradičnú drevenú architektúru in situ, so sezónnymi drevenými obydliami zachovanými vďaka historickému odporu obyvateľov voči kolektivizácii a udržiavaniu pôvodného spôsobu života. Diela Václava Mencla *Lidová architektura v Československu* a výskumy etnografa Juraja Podobu dokumentovali architektonický vývoj Muránskej Zdychavy a zdôraznili jej historický i architektonický význam. Osada Kokávka, ktorá je predmetom tejto štúdie, bola v roku 1983 navrhnutá na vyhlásenie za rezerváciu ľudovej architektúry pre svoju vysokú hodnotu a následne prebehli viaceré snahy o zachovanie jej tradičných stavieb.

Rozptýlené (kopaničiarske) osídlenie na Slovensku vznikalo premennou sezónnych hospodárstiev na stále sídla, čo súviselo s úpadkom valašského ovčiarstva, prechodom na chov hovädzieho dobytku a zmenami v pozemkovom vlastníctve v 19. storočí. V Muránskej Zdychave sa tento proces prejavil formovaním chotárnych sídiel s hospodárskymi stavbami (stodoly, maštale, provizórne obydliá), ktoré zabezpečovali dvojrezidenčný spôsob života – časť rodiny zostávala v dedine, iná časť pri dobytku v extraviláne. Obmedzená orná pôda v úzkych dolinách zároveň nútila umiestňovať základné hospodárske objekty mimo intravilánu, čo viedlo k charakteristickému osídlovaciemu vzoru. Postupom času sa tieto sezónne sídla stávali trvalejšími obydliami.

Predkladaná štúdia realizuje mikroskopickú analýzu drevín použitých v týchto stavbách, čím vyplní medzeru v poznaní tradičného výberu materiálov formovaného dostupnosťou a empirickými skúsenosťami. Kombináciou historického a mikroskopického výskumu dreva sa usiluje prispieť k pochopeniu materiálov ľudovej architektúry, prepojiť tradičné praktiky s modernými poznatkami a zdôrazniť význam opätovného využívania rôznych drevín v stavebníctve. Dokumentáciou a analýzou týchto materiálov výskum nielen podporuje úsilie o záchranu ohrozenej ľudovej architektúry, ale aj prepája znalosti tradičného remesla, ktoré bolo výrazne ovplyvnené politickými a hospodárskymi zmenami počas socializmu.

Materiály a metódy

Do výskumu boli zahrnuté dva objekty drevenej architektúry z lokality Kokávka (k. ú. Muránska Zdychava, okres Revúca).

Greškova chyžka je zrubový dvojpriestorový objekt, pravdepodobne z konca 19. storočia, ktorý sa nachádza na južnom kraji lazú Kokávka. Tvoria ju izba a pitvor, ktorý je podľa technického riešenia pristavaný dodatočne. V izbe sa nachádza liatinový šporák s dymovodom vyvedeným do podstrešného priestoru, kde je vytvorený primitívny kamenný lapač iskier. Strechu objektu tvorí valbová konštrukcia, krytá šindľom, pričom súčasný stav je výsledkom rekonštrukcie v roku 1984. Vtedy boli vymenené aj stropné trámy, z ktorých jeden nesie datačný nápis: „V roku Pána 1984 vispravil Michal Gressko s manželkou Annou.“ Stavba je vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku (ÚZPF č. 10161).

Obr. 02a: Juhovýchodný pohľad
na Greškovu chyžku (Brada 2024)

Obr. 02b: Juhovýchodný pohľad
na Greškovu chyžku (Brada 1995)

Obr. 03a: Oravcova stodola, Južný pohľad
(Brada 2024)

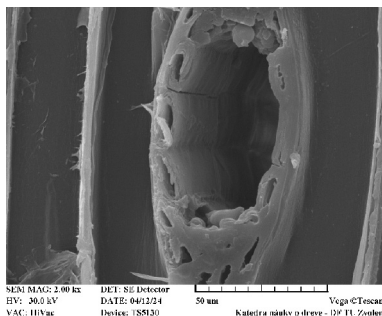

Obr. 03b: Oravcova stodola, Južný pohľad
(Brada 1995)

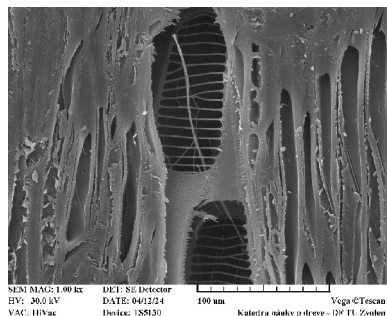
Oravcova stodola sa nachádza na severozápadnom okraji lazú Kokávka. Ide o drevený objekt kombinujúci zrubovú a rámovú konštrukciu. Západnú časť tvorí humno rámovej stavby s trámami vykazujúcimi znaky sekundárneho použitia. Východná časť, rozdelená na menšie priestory, je zrubová a v nej prevláda drevo listnatých drevín, pravdepodobne breza. Strecha je valbová, od roku 1990 pokrytá plechom, pričom historické fotografie dokumentujú pôvodnú slamennú krytinu. Stropy sú riešené prepletanými lieskovými prútmi.

Pred samotným odberom vzoriek (marec 2024) prebehla terénna obhliadka počas jesene 2023, konzultácie s Pamiatkovým úradom SR a komunikácia s vlastníkmi objektov. Odoberané vzorky (7 z Greškovej chyžky a 4 z Oravcovej stodoly) boli určené na dendrochronologické datovanie aj mikroskopickú analýzu. Odbery prebehli najmä z prvkov atypických pre moderné stavebníctvo, opracovaných historickými technikami či nesúcich stopy sekundárneho použitia. Po odbere boli poškodené miesta ošetrené prípravkom Lignofix I-Profi a mazaninou.

Vzorky boli následne opticky zhodnotené, pripravované podľa ich stavu a drevíny a spracované na mikroskopické preparáty. Rezné plochy boli upravené tak, aby umožňovali sledovanie anatomických znakov dreva v radiálnom alebo tangenciálnom reze. Preparáty boli fixované na alumíniové terčíky, sušené a naprašované zlatom. Následne boli analyzované v skenovacom elektrónovom mikroskope (SEM Tescan VEGA) pri zväčšení 100×–2000×.

Obr. 04: Detail horizontálneho živcového kanálika na tangenciálnom reze smreka (*Picea abies* (L.) Karst.), (Mamoňová, 2024)

Obr. 05: Cievy s prerezanou rebríčkovou perforáciou dreva brezy (*Betula Spp.*), (Mamoňová, 2024)

Výsledky

Picea abies (smrek obyčajný)

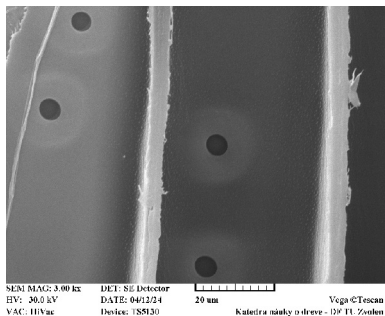
Vzorky Ch1, Ch4, Ch5, S2 boli identifikované ako smrek obyčajný. Mikroskopická analýza potvrdila prítomnosť živcových kanálikov, nízky počet parenchymatických buniek v lúčoch a piceoidné krížové polia. Vo vzorkách Ch1 a Ch5 bola zistená hnedá aj biela hniloba, prítomné prierazníkové hýfy a požerky Anobiidae Spp...

Smrek je na Slovensku rozšírený vo výškach 1200–1700 m n. m., v roku 2022 pokrýval 21,3 % lesov. Podľa STN EN 338 patrí medzi konštrukčné drevinu kategórie C. Historicky sa využíval pri výrobe kolies, sudov, lodných častí (stožiare), mlynských zariadení, šindľov, úľov, rámov či mostných konštrukcií.

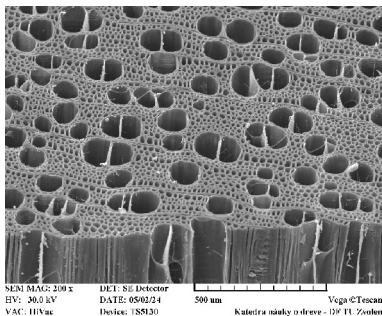
Betula spp. (breza)

Vzorky Ch2, Ch6, S1 boli identifikované ako breza. Mikroskopická analýza dokázala, že drevo vzoriek je roztrúsenopórovité s rebríčkovými perforáciami v cievyach, ktoré sú zoskupené v radiálnych skupinách po 1–4 a viac. Stržňový lúč je homogénny a jeho bunky sme pozorovali zoskupené do troch radov. Analýza ukázala prítomnosť hýf bielej a hnedej hniloby, ruptúry v bunkových stenách a defibriláciu vlákien. Vzorky obsahovali požerky Anobiidae Spp.

Breza sa vyskytuje od nížin po 1150–1450 m n. m., osídľuje rúbaniská a pasienky. Historicky sa používala na rukoväte, sane, strešné late, mažiary, rámy jarmov či rebríky. Patrí do 5. triedy trvanlivosti (netrvanlivá).

Obr. 06: Prítomná bradavičnatá vrstva (warty layer) typická pre drevo jedle (*Abies alba*), (Mamoňová, 2024)

Obr. 07: Cievky zoskupené do radiálnych dvojíc a jednoradové stržňové lúče na ploche šikmého rezu dreva topoľu osikového (*Populus tremula*)

***Abies alba* (jedľa biela)**

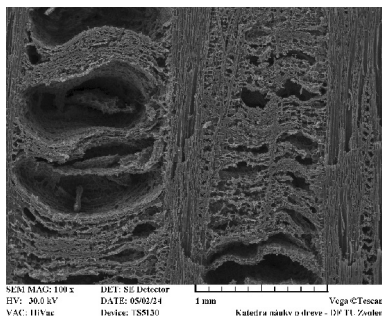
Vzorka Ch3 bola identifikovaná ako jedľa biela. Drevo je ihličnaté, bez živicových kanálikov, s prítomnosťou bradavičnatej vrstvy. Stržňové lúče sú vysoké a homogénne. Dvojbody sú bisériovo usporiadané. V parenchýme taxodioidných stržňových lúčov boli prítomné kryštály.

Jedľa biela sa vyskytuje od 300–1100 m n. m., v Tatrách do 1260 m. Podľa STN EN 338 patrí do kategórie C, trvanlivosť trieda 4, stredne trvanlivá. Historicky sa používala na šindle, korýtká, vodné stavby ako priehrady, mosty, mlynské kolesá, potrubia, vane aj v baníctve.

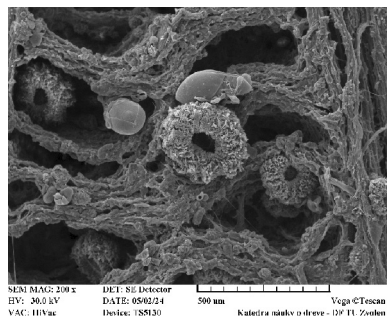
***Populus tremula* (topoľ osikový)**

Vzorka S4 bola identifikovaná ako osika. Drevo je roztrúseno pórovité, s cievami v skupinách do 4, má jednoduché perforácie, lúče jednoradkové a jednovrstvový stržňový lúč. Priemerná šírka ciev 73 µm. Mikroskopická analýza preukázala defibriláciu vlákien, prierníkové hýfy a aktívnu hnilobu. Vzorka obsahovala požerky Anobiidae Spp. široké až 3 mm.

Osika sa vyskytuje od nížin do 1100 m n. m., spolu s brezou a vrbou kolonizuje pasienky a rúbaniská. Historicky sa používala na kolesá, vozíky, v baníctve ako ľahká konštrukčná drevina na krokvy a fošne. Patrí do 5. triedy trvanlivosti (netrvanlivá).

Obr. 08a: Referenčná vzorka lipového lyka
a vzorka lyka odobratá v teréne
(Mamoňová, 2024)

Obr. 08b: Referenčná vzorka lipového lyka
a vzorka lyka odobratá v teréne
(Mamoňová, 2024)

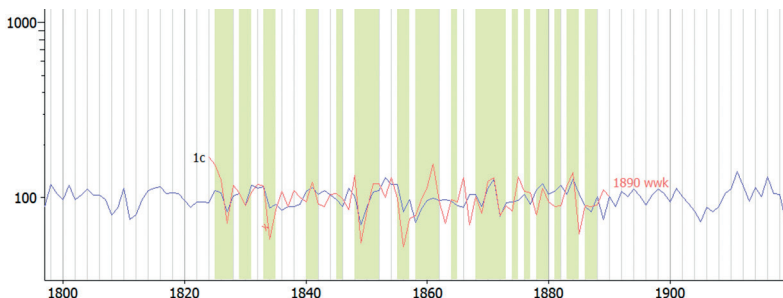
Tilia spp. (lipa – lyko zo slamenej krytiny)

Táto vzorka bola odobratá z viazacieho materiálu slamenej krytiny. Boli dva predpoklady na pôvod lyka: lipa a vrba. Podľa širokých lykových lúčov sme jednoznačne určili, že vzorka pochádza z *Tilia* Spp. Na povrchu sme pozorovali degradáciu hnilobou. Nachádzalo sa tu aj rozvinuté aktívne mycélium plesne. Toto zistenie podporuje aj široké využitie lipového lyka v histórii na laná, odev, obuv a iné predmety dennej potreby.

Dendrochronologické datovanie

Datovať sa podarila jedna sonda a to konkrétne Ch1, odobratá z druhého trámu od zeme zo západnej strany chyžky. Strom, z ktorého trám pochádzal, bol vyfatý v zime na prelome rokov 1890–1891. Toto datovanie súhlasí s ústnymi informáciami, dostupnými o chyžke. Ako štandardná chronológia bola použitá smreková chronológia Tomáša Kyncla smrek_SZSlovensko a ako overovacie boli použité lokálne chronológie Markušovského hradu a Svätého Jura.

Obr. 09: Synchronizácia
krivky ročných prírastkov
pre sondu Ch1 (červená)
so smrekovou štan-
dardnou chronológiou
(modrá). Os x predstavuje
roky, os y ročné prírastky
v mm (Choma 2024)

Obr. 10: Zrubová kováčňa v obci Sása

Záver

Prieskum drevených konštrukcií ľudovej architektúry v lokalite Kokávka sa zameriaval na dokumentáciu, materiálovú analýzu a dendrochronologické datovanie vybraných objektov. Terénnemu výskumu predchádzala teoretická rešerš, ktorá mapovala históriu Muránskej Zdychavy, vývoj lazového osídlenia a architektonický kontext skúmaných stavieb.

Vybrané objekty, Greškova chyžka a Oravcova stodola, boli zamerané, fotograficky zdokumentované a z nich bolo odobratých 11 vzoriek na dendrochronologické datovanie a 10 vzoriek na mikroskopickú analýzu drevín. Mikroskopická analýza potvrdila prítomnosť viacerých drevín: jedľa biela (*Abies alba* Mill.), smrek obyčajný (*Picea abies* (L.) Karst.), breza (*Betula* spp.), topoľ osikový (*Populus tremula* (L.)) a lyková časť kôry lipy (*Tilia* spp.) v viazacom materiáli slamenej strechy. Vzorky vykazovali rôzne stupne poškodenia hnilobou a výskyt drevokazného hmyzu (*Anobiidae* spp.). Dendrochronologicky sa podarilo datovať jednu vzorku na zimný výrub 1890–1891.

Výskum v regióne Gemer v súčasnosti pokračuje formou systematického terénneho mapovania. Zameriava sa pri tom hlavne

na historický okres Revúca, kde sa vďaka pomerne lesnatej krajine a mnohým menej dostupným obciam zachovalo pomerne dosť historicky cenných drevených objektov. V prvej fáze je zameraný na štúdium dostupných historických prameňov a archívnych dokumentov, ktoré poskytujú základný rámec pre identifikáciu a lokalizáciu tradičných stavieb. Následne prebieha terénna práca spojená s podrobnou obhliadkou objektov, fotografickou a výkresovou dokumentáciou a výberom konštrukčných prvkov vhodných na materiálovú analýzu a dendrochronologické datovanie.

Napriek tomu, že väčšina obytných a hospodárskych budov v regióne je murovaná z kameňa alebo tehál, systematické mapovanie poukazuje na prítomnosť vzácných reliktov dreveného staviteľstva. Tieto zvyšky sú cenným prameňom poznania tradičných stavebných techník, ktoré sa v priebehu 19. a 20. storočia postupne vytrácali a boli nahrádzané inými materiálmi. Ich zachytenie a analýza sú preto nevyhnutné nielen pre rekonštrukciu stavebných tradícií Gemera, ale aj pre tvorbu odborných podkladov k ich ochrane a možnej obnove.

Zdroje

BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. 1995. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1995. 484 s. ISBN 978-80-224-023-1.

DUBOVSKÝ, J., BABIAK, M., ČUNDERLÍK, I., 2005: Textúra, štruktúra a úžitkové vlastnosti dreva. 4. vyd. Zvolen, Technická univerzita vo Zvolene, 2005. 106 s. ISBN 80-228-1516-0.

FROLEC, V. – VAŘEKA, J. 1983. Lidová architektura. Bratislava : SNTL – Nakladatelství technické literatury, n. p., 1983. 360 s. ISBN 04-702-83.

GALLO, J. 1983. Muránska Zdychava. Premeny tradičných foriem spôsobu života a kultúry jednej z Gemerských dedín. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. 335 s.

GUILBERT, K.R. 1965. Rope-making. In A History of Technology, Vol. 1. C. Singer and E.J. Holmyard (eds). Clarendon Press, Oxford, 1965. s. 451–455.

HUBA, M. 2008. Ideál – skutočnosť – mýtus. Banská Bystrica : PRO, 2008. 191 s. ISBN 978-80-89057-19-1.

MAKOVÍNY, I., 2010. Úžitkové vlastnosti a použitie rôznych druhov dreva. Zvolen: Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2010. 102 s. ISBN 978-80-228-2127-8

KOL. AUTOROV. 1998. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, Národné pamiatkové a krajinné centrum, AE, 1998. 345 s. ISBN 8088880238.

MAMOŇOVÁ, M. 2016: Elektrónová mikroskopia a štúdium drevných štruktúr. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2018. 94 s. ISBN 978-80-228-3150-5.

MAMOŇOVÁ, M. 2018: Anatómia dreva — mediálne skriptá. Zvolen: Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2016. 127s. ISBN 978-80-228-2951-9.

MENCL, V. 1980. Lidová architektura v Československu. Praha : Academia, 1980. 632 s. ISBN 21-061-97.

MJARTAN, J. 1974. Ľudové staviteľstvo v karpatskej oblasti. Bratislava : Veda, 1974. 319 s.

PAGAN, J. - RANDUŠKA, D. 1987. Atlas drevín : 1. (pôvodné dreviny). 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987. s. 7-351.

PAGAN, J. - RANDUŠKA, D. 1988. Atlas drevín : 2. (cudzokrajné dreviny). 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1988. s. 20-398.

PODOBA, J. 2011. Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí. Bratislava : Slovenská asociácia sociálnych antropológov, 2011. 278 s. ISBN: 978-80-970587-2-2

RUŽEK, I et al. 2015. Obrazový atlas drevín. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2015. 121 s. ISBN: 978-80-223-4017-5.

VYDRA, J. 1925. Lidové stavitelství na Slovensku. Praha : Jan Štenc, 1925. 227 s. ISBN 98-987-88.

WHEELER, E. et al. 1989. List of Microscopie Features for Hardwood Identification. In IAWA journal. 4, 10, 258.

Drevená cerkva z Mikulášovej a jej záchrana premiestnením

Tomáš Kowalski

Pamiatkový úrad SR

Drevené cerkvi, zachované vo vzdialenej oblasti horného Šariša a Zemplína sa dostali do povedomia uhorsko-maďarskej ochrany pamiatok vďaka pôsobeniu vonkajších korešpondentov.¹ Viktor Miškovský, bardejovský rodák a profesor košickej reálky, podnikol v lete 1875 umeleckohistorickú cestu do vidieckych lokalít abovskej, spišskej a šarišskej stolice a výsledky zhrnul v rozsiahlom príspevku v Archeologických správach (Archeologiai Közlemények). Zo Šariša pojednal dvanásť drevených cerkví v obciach Regetovka, Ondavka, Vyšná Polianka, Nižná Polianka, Varadka, Mikulášová, Hutka, Kožany, Tročany (všetky okres Bardejov), Kružlová, Dobroslava a Šarišský Štiavnik (okr. Svidník), pričom zachovanie mnohých pripísal svojej zásluhe.² Pre pamiatkovú komisiu vyhotovil základnú kresbovú dokumentáciu.³ Zároveň ako korešpondent c. k. Ústrednej komisie pre výskum a zachovávanie pamiatok podal v jej viedenskom periodiku

1. K dejinám ochrany pamiatok do roku 1918 súhrnne JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850–1950. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, 1973, č. 10, s. 17–30; ORIŠKO, Štefan a Peter BUDAY. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846–1918)*. Bratislava: Stimul, 2017.

2. MYSKOVŠZKY, Viktor. Az 1875-dik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. In: *Archeologiai Közlemények*, roč. 10, 1876, zv. 3, s. 56–83, tu s. 59–61, 66; por. tiež JANKOVIČ, Vendelín. Viktor Myskovszky (1838–1909). Príspevok k dejinám pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v druhej polovici 19. storočia. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, 1973, č. 10, s. 83–221, tu s. 125.

3. LOVACKÝ, Mikuláš, ed. *Viktor Miškovský (Myskovszky) – život a dielo*. Katalóg výstavy, Košice 1998 (Mikulášová – kat. č. 16/G).

užší, typologicky rôznorodý výber; z karpatských cerkví opísal rusínske v haličskom Tyliči/Tylicz a šarišskej Ondavke. Vybral ju vlastne ako príklad na „*Holzkirchen der Umgegend, die sind ziemlich gleich. Sämtliche haben den Typus der russischen Blockhäuser; nur in der Ausbildung der Türme, sowie in den Decorations-Details kommen hie und da Verschiedenheiten vor, welche eben diese Kirchen so interessant machen.*“⁴

Sústavný prieskum z poverenia štátnej pamiatkovej komisie v úvodnej dekáde 20. storočia podnikol inšpektor riaditeľstva múzeí a knižníc, rodený Prešovčan Kornel Divald. Časť výskumov z teritória panstva Makovica publikoval už roku 1908,⁵ súborne však jeho lokálny inventár vyšiel s deväťdesiatročným odstupom. Dodnes má osobitný význam jeho obligatórne fotografovanie navštevovaných objektov.⁶

Opätovný návrat Divalda na hornošarišský vidiek podmienili vojnové udalosti od novembra 1914 do začiatku mája 1915. Vtedy územie priamo zasiahol front „Veľkej vojny“: vpád ruských vojsk a protioperácie síl Rakúsko-Uhorska spôsobili úplné zničenie alebo aspoň ťažké poškodenie viacerých obcí s drevenými cerkvami.⁷ Takto v januári 1915 zanikli v ondavskom údolí pod Beskydským priesmykom v obciach Hutka – predvojnová dokumentácia pôvodného celku, jej zničenia a povojnová výstavba značne jednoduchšieho objektu sú výrečným svedectvom skazy,⁸ Nižná Polianka – cerkvu okrem veže rozobralo rakúsko-uhorské vojsko na budovanie zákopov na úbočí vrchu

4. MYSKOVSKY, V[iktor]. Holzkirchen in den Karpathen. In *Mittheilungen der k. k. Central-Commission*, nový rad, 1880, roč. 6, 1880, s. xxvi-xxix, lxxi (cit.), lxxxix-xciv, cxlv-cxlvii.

5. Divald, Kornél. A Makovica művészete. In: *Művészet*, 1908, roč. 7, č. 4, s. 236–240.

6. BARDOLY, István, ed. A „szentek fuvarosa“. Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei (1900–1919). Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999 (pamiatky Šarišskej župy: s. 185–305).

7. ŽAŽOVÁ, Henrieta. Veľká vojna a ochrana pamiatok. In: *Monument revue*, 2014, roč. 3, č. 1, s. 2–7.

8. BARDOLY, ed., A „szentek fuvarosa“, s. 253; ŽAŽOVÁ, Veľká vojna a ochrana pamiatok, s. 3; SYROCHMAN, Mychajlo a Jaroslav DŽOGANÍK. Stratené skvosty lemkovskej architektúry. Svidník: Tlačiareň svdnícka, 2021, s. 20–25.

Kaštielik,⁹ a zrejme aj susedné vo Varadke a Vyšnej Polianke.¹⁰ Strelba poškodila, resp. zapálila veže cerkví vo vzdialenejších obciach popri Ondave – Vyšný i Nižný Orlík (okr. Svidník).¹¹ Podobná deštrukcia postihla cerkvu v Ondavke, ktorá po oprave stratila charakteristickú štruktúru kupolových striech.¹²

Po októbrovom prevrate a utvorení moci česko-slovenského štátu sa ochrana pamiatok na Slovensku sa sústredila do rúk jeho orgánov.¹³ Podľa zákona č. 13/1918 Zb. o prechodných opatreniach bol spravovaním Slovenska poverený člen pražskej vlády MUDr. Vavro Šrobár. Splnomocnený minister pri svojom úrade zriadil 24. apríla 1919 funkciu *komisára pre miestne zabezpečenie umeleckých, ľudových a iných kultúrnych pamiatok na Slovensku*, ktorú zaujal architekt Dušan Jurkovič.¹⁴ Podrobné vymedzenie právomoci *Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku* určilo neskoršie nariadenie ministra z 20. októbra 1919.¹⁵

9. BARDOLY, ed., A „szentek fuvarosa“, s. 187; ŽAŽOVÁ, Veľká vojna a ochrana pamiatok, s. 3; SYROCHMAN a DŽOGANÍK, *Stratené skvosty lemkovskej architektúry*, s. 50–53.

10. SYROCHMAN a DŽOGANÍK, *Stratené skvosty lemkovskej architektúry*, s. 108–110, 113–116.

11. ŽAŽOVÁ, Veľká vojna a ochrana pamiatok, s. 3. – Cerkva v Nižnom Orlíku podľa snímky z roku 1923 nejavi poškodenie ani opravy (SYROCHMAN a DŽOGANÍK, *Stratené skvosty lemkovskej architektúry*, s. 63), z obce Vyšný Orlík chýba dokumentácia.

12. SYROCHMAN a DŽOGANÍK, *Stratené skvosty lemkovskej architektúry*, s. 73–78. Cerkva v Ondavke napokon podľahla požiaru v máji 1949.

13. JANKOVIČ, Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950, s. 31–50; OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 2–11.

14. Autentický názov funkcie podľa *Úradné noviny*, 28. 4. 1919, roč. 1, č. 12, s. 2; bližšie tiež OROSOVÁ, Martina. Architekt Dušan Jurkovič ako vládny komisár pre ochranu pamiatok na Slovensku v rokoch 1919–1922. In: *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 5, s. 445–456.

15. Nariadenie č. 155/1919 (8380. pres.) o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku. In: *Úradné noviny*, 31. 10. 1919, č. 32–33, s. 14–15.

Vládny pamiatkový komisariát sa konfrontoval s agendou drevených cerkvi v Šariši a Zemplíne dva roky od počiatku svojej činnosti.¹⁶ Vôbec iniciálny prípad z obce Malá Poľana (okr. Stropkov) spočíval v zámere nahradiť takúto cerkvu za murovanú novostavbu. Grécko-katolícka farnosť Driečna videla v sakrálnom vybavení filiálky zdroj pre rozpočet, teda 19. júna 1921 žiadala pamiatkový komisariát vyslať znalca na zhodnotenie a výkup sôch, obrazov a slavianských rukopisov, ktoré „*neociniteľnu cenu imijet*“.¹⁷ Tajomník komisariátu Jan Hofman sa zorientoval podľa usmernenia od vládneho referenta pre záležitosti katolíckej cirkvi a začiatkom nasledujúceho mesiaca telegrafoval slúžnovskému úradu v Medzilaborciach, aby zakázal „*zrúcanie a predaj gréckeho kostola*“.¹⁸ Podobne ministerský konzultant pre záležitosti gréckokatolíckej cirkvi Michal Milly¹⁹ upozornil farnosť na zachovanie cerkvi, aby v nej „*z rýchlosti nič nepoškodili*“.²⁰ Zisťovanie na mieste ešte v tom roku vykonal referent komisariátu Jan Reichert a viedlo k príslubu, že navrhne štátnu subvenciu na opravu.²¹ Naopak farnosť z obce Kružlová síce vo februári 1922 neuviedla zámer

16. KOWALSKI, Tomáš. Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku. In: *Monument revue*, 2018, roč. 7, č. 1, s. 2–23.

17. Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej „A PÚ SR“), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919–1951 (ďalej „f. PO“), šk. 60, Malá Poľana: Gréckokatolícky farský úrad v Driečnej, 19. 6. 1921.

18. Tamže: Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku (ďalej „Vládny komisariát“), č. 1582/21, 1. 7. 1921.

19. Michal Milly (1883–1966), pochádzal z Bardejova, absolvoval gymnázium v Níredháze a Gréckokatolícku teologickú akadémiu v Prešove, 1910 vysvätený za kňaza. Pôsobil vo farnostiach Jakubany a Veľký Lipník (1911–1950), po prevrate poverený riadením školstva v staroľubovnianskom okrese a v rokoch 1919–1924 konzultant pre záležitosti gréckokatolíckej cirkvi pri ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Svoje farnosti konvertoval na pravoslávie, 1950 bardejovský arcidekan, 1954 michalovský biskup.

20. A PÚ SR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana: Ministerský konzultant pre zál. cirkvi gréckokatolíckej, č. 313/21, 27. 6. 1921.

21. Tamže: Vládny komisariát, č. 1665/21, 14. 7. 1921.

búrať svoju drevenú cerkvu, nachádzala sa však „u veľmi plochom ob-
stojateľstvi“ a jej údržba „mnoho stoih, a bidnom seljanam na to nesta-
ti“. ²² Komisariát počas obhliadky 2. mája 1922 zistil rozostavanie mu-
rovaného kostola v bezprostrednej blízkosti ²³ s rozpočtom 200 tisíc
korún; jeho základy položili tesne pred vypuknutím vojny. Nadväzne
dožiadal Štátny stavebný úrad v Prešove overiť primeranosť nákladu
a vo veci kružlovského dreveného „kostolíka“ a ďalších v obciach
Hutka, Nižný Orlík, Nižný Mirošov, Ondavka, Varadka a Hervartov
očakával správu: „1) V jakém jsou stavu; 2) Zdali je možné je zachovati
v celku anebo zdali možno zachovati jenom určité jich části a zbytek
snéstí a znovu vystavět; 3) Jaký by byl náklad na dotyčné opravy
a přestavby; 4) Jaký je stav zařízení (oltáře, obrazy atd.)“. ²⁴

Pribúdajúce podania zo Šariša, chýbanie akejkol'vek dokumentácie
a nulová odozva stavebnej správy prinútili medzičasom premeno-
vaný Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku ²⁵ zisťovať
miestnu situáciu vlastnými silami. Takto v prvej polovici septembra
1922 stavebný asistent František Faulhammer ²⁶ podnikol obhliadku
jedenástich cerkví; zaznamenal najmä aktuálne škody, spôsobené

22. Tamže, šk. 51, Kružlová: Gr. kat. farský úrad v Kružlovej, č. 5/22, 20. 2. 1922

23. SYROCHMAN a DŽOGANÍK, Stratené skvosty lemkovskej architektúry, s. 41 (obr.).

24. A PÚ SR, f. PO, Dodatky, inv. č. 414: Vládny komisariát, č. 1160/22, 4. 5. 1922.

25. Zmenu označenia vládneho komisariátu na Štátny referát na ochranu pamiatok
na Slovensku (ďalej „Štátny referát“) zaviedlo ministerstvo školstva a národnej osvetý
s účinnosťou od 1. júna 1922. Opatrenie nemalo vplyv na výkon praktickej ochrany
pamiatok. V dôsledku bol orgán, pôvodne zriadený ministrom (ministerstvom) s plnou
mocou pre správu Slovenska, bezprostredne včlenený do organizácie a systematizácie
rezortu školstva v Prahe.

26. František Faulhammer (1897- 1985), český architekt na Slovensku, pochádzal zo stred-
nej Moravy, kde sa vyučil za murára a od roku 1919 študoval na Vyššej škole priemyselnej
v Brne. Na pozvanie Dušana Jurkoviča pracoval pre vládny komisariát na vymeriavaní
Zvolenského zámku a vykonával ďalšie úradné povinnosti (Čičmany, Leštiny, Paludza),
1922 technický referent s právom koncipovať úradné spisy. V roku 1926 absolvoval Ume-
leckopriemyselnú školu v Prahe, potom pomocný, resp. samostatný architekt v Bratislave.

počas ruskej ofenzívy v Karpatoch na prelome rokov 1914 a 1915.²⁷ Naproti tomu cerkva v obci Mikulášová (vtedy *Niklová*) – „jedna z najkrásnejších stavieb dřevěných, [kostel] úplně zachovalý“ – vstúpila do agendy referátu v odlišnej situácii: „Dle sdělení popa budou stavěti kostel zděný a tento by odprodali.“²⁸ Neskôr v novembri 1922 referát opäť žiadal štátny stavebný úrad v Prešove podať technickú správu o stave najcennejších drevených cerkví z tamojšej župy, vrátane paušálneho vyčíslenia nákladov na potrebné opravy. Osobitne v kružlovskom prípade znovu vyzval intervenovať proti búraníu drevenej cirkvi, rozpočtovať jej záchranu a predložiť plány murovaného kostola, ktorý už stavali.²⁹

V marci 1923 sa štátny pamiatkový referát po Faulhammerovej správe dopytoval farnosti v Mikulášovej na jej úmysel „odstraniti tamější starý dřevěný kostel. Připomíná se, že dle zákona to není možné bez dovolení našeho úřadu a žádá se za přesné sdělení o úmyslech farní správy“.³⁰ Súčasne farnosť z obce Malá Poľana pripomenula zámer „cennu staru Cirkev jako pamiatok predat“, aby „do muzeji odvezena bola“, navyše prípadnú subvenciu očakávala skôr na vybudovanie novej cirkvi a k tomu rovnako žiadala povoliť celoslovenskú zbierku milodarov. Referát však mohol navrhnúť podporu iba na opravu alebo rozšírenie jestvujúceho objektu, kým „žádosti o prodej kostela není možné vyhověti, poněvadž jest to věc neproveditelná“.³¹

27. Napr. Bodružal: „Kostel postaven na návrší u silnice, obehnan srubovým plotem. Stěny kostela omalovány „Boží soud“ a bere zkázu. Nutno ofotografovat. Za války r. 1914 proletěl kostelem granát.“ (A PÚ SR, f. PO, šk. 40, Hunkovce: František Faulhammer, správa Hunkovce – Bodružal, september 1922; Štátny referát, ev. č. 91/23). – Nižný Mirošov: „Kostel postavený na mírném návrší, dřevěný, bez letopočtu. Za války 1914–15 proletělo kostelem 9 granátů. Obrazy malované na stěnách berou zkázu. Nutno ofotografovat. Betonová podlaha daná v kostele 1904.“ (Tamže, šk. 68, Nová Polianka: František Faulhammer, správa Mergeška – Nižný Orlík – Nižný Mirošov, september 1922; Štátny referát, ev. č. 92/23).

28. Tamže, šk. 63, Mikulášová, František Faulhammer, správa Jedlinka – Mikulášová, september 1922 (Štátny referát, ev. č. 93/23).

29. Tamže, šk. 51, Kružlová: Štátny referát, č. 733/22, 24. 11. 1922.

30. Tamže, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 93/23, 12. 3. 1923.

31. Tamže, šk. 60, Malá Poľana: Štátny referát, č. 605/23, 6. 8. 1923.

Viackrát zistený stav, keď „*farné správy grécko-katolíckej cirkvi v župe Šarišskej a Zemplínskej rátajú na viac miestach so zrúcaním starých drevených kostelov*“ podnietil k osloveniu prešovskej eparchie (biskupstva), nech uloží farnostiam povinnosť ohlásiť nevyhovujúci stav drevenej cirkve biskupskému úradu a zároveň pamiatkovému referátu; povinnosť voči štátu – oznamovať „*všetky prípady zrúcania, reparácií a nových stavieb kostolných a to predtým, než sa prevádzajú*“ – napokon vyplývala z nedávneho zákona a nariadenia o pamiatkarskej právomoci. Na základe údajov podnikne inšpekciu konkrétnych cerkví a nakoľko „*sú vzácnou pamiatkou ľudového umenia stavebného a znivočením týchto by boli nivočené cenné národné pamiatky*“, podľa potrebnosti opráv navrhne štátnu subvenciu.³² V januári 1924 biskup – apoštolský administrátor Dionýz Nyaradi vyhodnotil, že „*v samotj bolšej nuždi nachoditsja cerkov v Ladomirovi [Ladomirová] dereviajnaja, uže 180 ročnaja, kotoroj byla uže obiščana 25 000 Korunovaja pomoč, i cerkov v Čarnom [Krajné Čierno] na filiali pomjanutaho prichoda, kotoroj tože obiščana 15 000 korunovaja pomoč*“.³³ Referát pre návrh subvencie vyžadoval rozpočet, overený na technickom oddelení okresného úradu v Prešove. Malo preskúmať obe cerkvi na trovy referátu s cieľom potvrdenia dôvodnosti požiadavky biskupstva.³⁴

Drevená cerkva v obci Nižný Orlík (okr. Svidník) tvorila program cesty z 27. a 28. mája 1924, keď sa posudzovala agenda podporovania opráv a výstavby kostolov najmä v Zemplíne a Šariši. Patrila cirkev-nému oddeleniu v *Referáte ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave* a jeho prednosta Václav Maule bol hlavným účastníkom v sprievode Jana Hofmana; automobil zabezpečoval riaditeľ Východoslovenského múzea Josef Polák.³⁵ Osobitnú študijnú cestu do Šariša s cieľom fotografovať a kresliť ľudovú architektúru podnikol v júli 1924 etnograf Josef Vydra a akademický maliar Jaroslav Vodrážka. Priniesla cyklus akvarelov a voľný výber z nich si rezervoval

32. Tamže, Dodatky, inv. č. 761: Štátny referát, č. 2589/23, 8. 11. 1923.

33. Tamže, inv. č. 804: Правительство епархіальное въ Пряшевь, č. 276/24, 28. 1. 1924.

34. Tamže, inv. č. 804: Štátny referát, č. 217/24, 14. 2. 1924.

35. Tamže, inv. č. 865: Štátny referát, č. 1053/24. 24., 5. 1924; tamže, inv. č. 867: Štátny referát, č. 1067/24, 26. 5. 1924.

pamiatkový referát.³⁶ Do jeho bežnej agendy vtedy pribudlo hlásenie farnosti z Mikulášovej, ktorej farár Alexej Mydlík³⁷ spresnil odhodlanie „v budúcom roku [1925] nový grécko-kat. kostol vystaviť a preto nútená je o spôsobe odstránenia starého kostola už teraz sa postarať. Nakoľko náš terajší kostol má umeleckej hodnoty, veriaci tejto obce ochotní sú tento drevený kostol tak, akým je, v celku odpredať. V tom prípade, ak tamojší úrad reflektuje na tento kostol odkúpením, prosím, ráčte z Vašej strany svojho odborníka súrne vyslať cieľom ustálenia o prevzatí kostola, alebo sdeliť Vaše záporné stanovisko.“³⁸ Farnosť v obci **Šemetkovce** (okr. Svidník) zase hlásila, že miestna cerkva „v duže planom (špatnom) stavi je, v nej padati dožd, drevo pohni-je“. Preto sa rozhodli ju „zvaliť a novu postaviť tiež len z dreva“. Hoci postupovali podľa biskupského nariadenia, nedostali žiadnu odozvu, takže s prácami mienili začať 1. septembra 1924. Referát podobne ako pred tromi rokmi telegrafoval obecnému notárovi, že búranie „starej drevene j cirkve“ nie je dovolené a tento zákaz mali dohliadať četníci.³⁹

Ponuku na odpredanie cerkvi v **Mikulášovej** oznámil referát grécko-katolíckemu biskupstvu a vyzval poučiť farnosť, že „takové pokračovanie nie je možné“ a navrhne štátnu subvenciu na opravu, adaptáciu, eventuálne rozšírenie objektu. Technické oddelenie okresného úradu v Prešove malo zadovážiť rozpočet na opravu, pričom referát bol ochotný uhradiť náklady miestnej obhliadky.⁴⁰ Prešovský technik ju tentoraz vykonal 20. augusta 1924, keď zistil zachovalosť cerkvi, jej vnútro nevyžadovalo žiadnych opráv. Považoval za nutné osadiť novú šindľovú krytinu (jestvujúca bola prehnutá) a zvlášť oplechovať napojenie veže na loď, kde celkom pretekala dažďová voda, prekryť spodné trámy dosadajúce na kamenný sokel a ten vlastne premurovať

36. KOWALSKI, Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku, s. 4.

37. Alexej Mydlík (1890–?), gréckokatolícky kňaz, ordinovaný 1915, administrátor vo farnostiach Kurov, Vyškovce, Mikulášová (1921–1933), Šarišské Čierne a Malcov.

38. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Grécko-kat. farský úrad v Niklovej, č. 140/24, 25. 7. 1924.

39. Tamže, šk. 96, Šemetkovce: Šemetkovský gr. kat. farský úrad, 3. 8. 1924; Štátny referát, č. 1968/24, telegramy 6. 9. 1924.

40. Tamže, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 1643/24, 1. 8. 1924.

(plochý kameň možno získať z miestneho lomu). Kostol malo tiež sprístupňovať nové kamenné schodisko a jeho areál vymedziť nový drevený plot, nakoľko pôvodný zhorel počas vojny. Všetky opravné práce rozpočtoval v hodnote 14 932 Kč, kým „osadníci vesničky Niklové pomýšľali na novostavbu kostela. Velkostatkár v blízkom mieste [Bardejovská Nová Ves] nabídl jim patronát na nový kostel s podmínkou, že daruje na nový kostel dreviny a plechovou krytinu.“⁴¹ Farár Mydlík namietal neprizvanie cirkevných kurátorov, ktorí tak nemohli predostrieť vlastné požiadavky a vysvetlenia, „nakoľko terajší kostol z každého ohľadu je už neprimeraný; preto tunajší, ako aj nateraz v Amerike bývajúci veriaci, ktorí zaviedli tam aj zbierku, rozhodne žiadajú, aby miesto terajšieho, jeden nový, väčší a murovaný kostol bol vybudovaný na tom samom mieste“. Stará cerkva vôbec „prišla by navnivoč, lebo je drevená a takmer všetky drevené súčiastky sú už zhnité, preto škoda je každej groše na opravu poukázanej“. V prípade, ak štát ponúka iba subvenciu na opravu starej cerkvi a nechce ju odkúpiť, farnosť sa zriekla tejto podpory aj objektu (s výnimkou vnútorného zariadenia) s tým, aby „štát dal preložiť kostol z terajšieho miesta na iné, a obec ovšem na to vhodný priestor dá štátu k dispozícii“.⁴² Referát naopak oznámil farnosti rozpočet na „reparáciu tamojšieho kostola“ podľa kalkulácie technického oddelenia, pričom navrhne štátnu subvenciu vo výške 8 000 Kč; v prípade poskytnutia dreva zo strany patronátu „bude možné kostol opraviť celkom malým nákladom tamojšej obce“.⁴³ Znovu žiadal biskupstvo intervenovať farnosť v Mikulášovej, aby prijala jeho návrh na zachovanie drevenej cerkvi; technické oddelenie malo zároveň predložiť jej situačný plán, pôdorys, rez a podľa možnosti fotografiu i údaj, akú kapacitu má dosiahnuť nový kostol: „Referát chce vypracovať plán na adaptáciu.“⁴⁴ Tento vo forme „ideového náčrtku“ na rozšírenie v pôdoryse a perspektíve mal urýchlene dodať František Faulhammer,⁴⁵ ktorý nadväzne na októbrovú obhliadku zostavil tiež sedembodový program

41. Tamže: Okresný úrad v Prešove, technické oddelenie, č. 11170/2012/24, 1. 9. 1924.

42. Tamže: Grécko-kat. farský úrad v Niklovej, č. 167/24, 2. 9. 1924.

43. Tamže: Štátny referát, č. 1973/24, 11. 9. 1924.

44. Tamže: Štátny referát, č. 1964/24, 26. 9. 1924.

45. Tamže: Štátny referát, č. 2361/24, 22. 10. 1924.

nevyhnutných opráv. Navrhoval vymeniť dva spodné zrubové trámy; obíť zrubené steny novými doskami; vymeniť podlahu a vyrovnať násyp v presbytériu; zriadiť nové okenné rámy; očistiť vnútorné plochy zrubených stien od sadzí a konzervovať ich karbolínom; pokryť strechy a veže šindľom; a naostatok zriadiť nový zrubový plot. Referátu sprostredkoval údaj, že obec vraj vyzbierala na stavbu 40 tisíc Kč a americkí krajanovia prisľúbili dvetisíc dolárov, ktoré „budou dány v tom prípade, keď nový kostel bude se stavěti“, takže „místní církevníci jsou rozhodnutí využití této vhodné příležitosti ku stavbě“ a v tom ich podporuje miestny farár „vkusu pompézně městského, necítící starou krásnou památku“. Cerkvu pre jej krásu a zachovalosť navrhol zachrániť ako „živou památku“ a rozšírenie by riešil prístavbou.⁴⁶ Mala sa umiestniť po oboch stranách lode, čím by cerkva dostala pôdorys kríža a zväčšenie o 62 m²; uvažované malé a nevysoké hmoty „nezabíjejí nijak jemné a bohaté členění střech a věžiček na staré části kostela“. Osové predĺženie cerkvi zamietol z dôvodu klesania terénu a beztak značnej dĺžky v pomere k malej šírke.⁴⁷ Referát predložil Faulhammerov plán s rozpočtom vo výške 29 782,92 Kč na posúdenie a potvrdenie technickému oddeleniu v Prešove.⁴⁸ Koncom januára 1925 oboznámil farnosť so starším variantom opravy a novším vo forme rozšírenia s prístavbou; očakával pritom rozhodnutie medzi týmito spôsobmi, aby mohol navrhnuť výšku štátnej subvencie. Interne ju kalkuloval na 7- alebo 15 tisíc korún, podiel miestnej cirkvi sa mohol znížiť prácami a obstaraním materiálu zo strany veriacich.⁴⁹

46. Tamže: František Faulhammer, 15. 10. 1924.

47. Tamže: František Faulhammer, 31. 10. 1924.

48. Tamže: Štátny referát, č. 2505/24, 17. 11. 1924.

49. Tamže: Štátny referát, č. 2716/24, 29. 1. 1925.

50. Ing. Viliam Kún (1877–1934), rodák z obce Nosislav (okr. Břeclav), stavebný inžinier v Brne, signatár Manifestu strany mierneho pokroku v medziach zákona (Praha, 1911), zároveň básnik a prekladateľ z francúzštiny. Počas pobytu v Bratislave využíval podnámom, ktorý poskytoval prozaik a redaktor Tido J. Gašpar vo vile na hradnom vršku (Hausberg). Kúnove správy publikoval KOWALSKI, Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku, s. 5–8.

Dlho chýbajúce technické obhliadky drevených cerkví zabezpečil pre pamiatkový referát začiatkom januára 1925 poverený špecialista Ing. Viliam Kún.⁵⁰ Pokiaľ pri cerkvách obcí Lodomirová, Šemetkovce a Krajné Čierne (okr. Svidník) konštatoval prípravu obnovy, v ďalších obciach Kožuchovce (okr. Stropkov) a Kružlová sa zaoberal možnosťou ich premiestnenia do Košíc. Obyvatelia Kožuchoviec aktuálne obstarali stavebný materiál na stavbu murovanej cirkvi, podobnú v Kružlovej očakávali dokončiť v auguste. Drevenú cerkvu v cieľovej obci Mikulášová považoval Ing. Kún vďaka jej proporciám a tvarovým líniam za doklad „vzácného uměleckého nadání svého neznámého tvůrce“ a tak vlastne „náleží k nejkrásnějším a zachování nejhodnějším kostelům severní Šariše“. Zámer vybudovať novú cerkvu, podporovaný farárom a patrónom je podobne ako v iných prípadoch spätý „s pevně již zakořeněnou představou lidu, že jedině stavbou nové zděné cirkve vyhoví všem požadavkům hygieny, bezpečnosti a jich novodobého vkusu. Pro uplatnění jiného názoru bylo by tudíž zapotřebí značného mravního nátlaku na věřící prostřednictvím biskupského a farního úřadu, cestou administrativní a žurnalistikou, která by četnými a obratně psanými články častěji upozorňovala na hmotné ztráty, jež občané — odstraněním tohoto objektu, majícího pro turisty již prokázanou přitažlivost — utrpí.“ Farnosť zatiaľ nemala riadny stavebný projekt („náčrtek návrhu, který byl mě ukázán, jest prací diletanta“) a nepostačovali ani finančné prostriedky, ktoré mienila zvýšiť odpredajom vnútorného zariadenia a dreva zo starej cirkvi. Kún však videl ako schodnejší prevoz do inej obce, z nich by prichádzala do úvahy Nižná Polianka, kde cerkvu vypálilo rakúske vojsko; popri prípade Mikulášová mohla byť určená pre budúcu etnografickú výstavu v Prahe — „eventuální vybudování celé rusínské vesničky s touto cirkví bylo by velmi pěknou a přitažlivou atrakcí“.⁵¹ Referát hneď 14. februára 1925 vykonal svoju cestu do Šariša,⁵² a novšie situáciu v Mikulášovej z mája oznamoval na jeho pokyn umelecký rezbár a konzervátor Bohumil Bek: „Na první pohled bylo viděti, že chystají se zde k práci, ne příliš kulturní. Pokácené vzrostlé staré stromy lípové a jasanové, vedle nově navezeného stavebního kamene, z jedné strany dřevěného kostela nasvědčuje, že v době nedlouhé z místa svého asi zmizí kostel sám.“ Bek posudzoval

51. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Ing. Vilém Kún, správa Mikulášová, 12. 1. 1925 (Štátny referát, ev. č. 354/25).

52. Tamže, Dodatky, inv. č. 1203: Štátny referát, č. 67/27, 11. 1. 1927; tamže, inv. č. 1247: Župný úrad v Košiciach, č. 2628/27, 7. 4. 1927. Dvojročný odstup v agende súvisel s refundovaním účtu za benzín, ktorý počas cesty tankovalo „malé župné auto“ na farchu Jana Hofmna.

stav rezieb a malieb ikonostasu: odstránenie dymového zašpinenia, stabilizáciu a impregnáciu odhadol na 14 350 Kč. Cerkva má podľa farára byť premiestnená na štátne trovy, čím sa zvýši náklad súvisiaci s prevozom mobiliáru; považoval by „za česť, když tato práce byly by mi ku provedení laskavě svěřena a prosím proto s ujištěním, že se přičiním provést ji s největší pozorností, o její laskavé včasné zadání“.⁵³ V tomto štádiu referát dosiahol, že ministerstvo pre správu Slovenska telegraficky vyzvalo okresný úrad v Bardejove zakázať búranie drevenej cerkvi a bezpodmienečne vyčakať na usmernenie od pamiatkového referátu;⁵⁴ jej nedotknutie zároveň potvrdil strážmajster četníckej stanice v Zborove.⁵⁵ Farnosť sa celý polrok nerozhodla medzi možnosťou opraviť cerkvu alebo ju zväčšiť prístavbou a 24. júna 1925 farár Mydlík písal: „Veriaci tunajšej farnosti len nový kostol chcú vybudovať – o čom i skrz štátny referát sem vyslaní pánovia viackrát osobne mohli sa presvedčiť [...], preto o rozšírení starého kostola ani slovo byť nemôže. Aby stará pamiatka predsa mohla sa zachovať, ako som naposledok s pánom merníkom Viliám Kúnom dohodnul, možno len tak, že celý kostol štátny referát zakúpi.“ Nabádal referát „už raz priniesť v tej záležitosti konečné rozhodnutie“, pretože „veriaci materiál na nový kostol už vozia a jeho budovanie na budúci rok bezpodmienečne sa započne“.⁵⁶ Takéto vyjadrenie a jeho tón v spojení s dlhým nereflektovaním predchádzajúcich variantov – hoci referát zadovážil rozpočet a plány – viedol k podozreniu, akoby farský úrad „zamýšľal stavbu prevádzať bez povolenia a bez súhlasu. Tunajší znalec Ing. Kún nereferoval o kúpe ponúknuť štátu, avšak o bezodplatnom prevezení do [Nižnej] Polianky.“ Referát dôvodil, že „kostol zo stanoviska cirkevného kultu a piety k dejinám cirkvi má nenahraditeľnú cenu. Zachovanie starého kostola je predovšetkým v záujme cirkvi“, preto žiadal zastaviť stavebné práce a prípravy do riadneho vybavenia vecí a v tomto zmysle očakával zákrok z biskupstva i okresného úradu.⁵⁷

53. Tamže, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Bohumil Bek, 4. 6. 1925.

54. Tamže: Okresný úrad v Bardejove, č. 561/25 pres., 21. 6. 1925.

55. Tamže: Zemské četnické velitelství pro Slovensko, oddělení Bardejov, četnická stanice Zborov, č. 820/25, 19. 6. 1925.

56. Tamže: Grécko-kat. farský úrad v Niklovej, č. 65/25, 24. 6. 1925.

57. Tamže: Štátny referát, č. 1415/25, 1. 7. 1925.

Čoskoro v auguste 1925 sa Mikulášová stala zastávkou bádateľskej cesty z Prešova na východné Slovensko a Podkarpatskú Rus, ktorú z poverenia ministerstva školstva podnikol historik umenia doc. Vladimír Založiecki⁵⁸ a jeho technický pomocník, študent pražskej techniky Václav Mencl.⁵⁹ Stav cerkvi zhodnotili ako dobrý, ale bezprostredne ohrozený nedostatkom piety a prípravou novostavby.⁶⁰ Farárom požadované riešenie mala priniesť špeciálna komisia v Mikulášovej 14. decembra 1925, o ktorú intervenoval tajomník prešovského biskupa. Účasť na pozvanie referátu z časových dôvodov postupne odmietli architekti Dušan Jurkovič, Jindřich Merganc, Alois Balán a Jiří Grossmann; napokon za „*podmínek 460 K denního paušálu se vším všudy*“ ju prijal Franz Wimmer.⁶¹ Ešte pred polovicou januára 1926 vypracoval „*plán na kostol*“ s dohodnutým honorárom 1000 Kč a zástupca farnosti mal v Bratislave overiť riešenie z hľadiska naplnenia požiadaviek; súčasne mala podať „*určitú správu, či niektorá obec je ochotná previezť starý drevený kostol a čo by prevezenie a nové postavenie*

58. Vladimír Roman Založiecki (1896–1959), historik umenia a byzantológ, pochádzal z Lvova, absolvent štúdiá na Viedenskej univerzite (prof. Max Dvořák, 1914–1919), začiatkom 20. rokov referent ochrany pamiatok v školskom referáte Civilnej správy Podkarpatskej Rusi, 1924–1928 docent ukrajinskej exilovej univerzity v Prahe, 1928–1932 profesor rovnakého vedeckého inštitútu v Berlíne, 1932–1939 profesor gréckokatolíckej teologickej akadémie v Lvove; od roku 1939 žil vo Viedni, 1941 docent a 1947 mimoriadny profesor tamojšej univerzity, 1949 v Gazi.

59. Václav Mencl (1905–1978), český historik umenia a pamiatkar, absolvent ČVUT v Prahe (1923–1928), člen Klubu za starú Prahu (1924), kde mu priazeň venoval odborový prednosta v ministerstve školstva Zdeněk Wirth. Počas štúdiá i vojenskej služby (Bratislava, Piešťany) poskytoval výpomoc pre pamiatkový úrad v Prahe a štátny pamiatkový referát na Slovensku, tam 1930–1939 konceptný úradník a komisár, potom úradník protektorátneho ministerstva školstva v Prahe.

60. Ústav dějin umění AV ČR, odd. dokumentace, fond Zdeněk Wirth, šk. 59/6, Bericht über die Forschungsreise in der Ostslowakei und Podkarpatska Rus' 1925, s. 11: „*Die Kirche in Niklowa. Eine der besten Typen dieses Stils. Errichtet 1790, erweitert 1837. Die Kirche ist unmittelbar bedroht, da man bereits das Steinmaterial zur Erbauung der neuen Kirche herbeigeschafft hat. Bei der Bevölkerung gar kein Pietismus zum alten Bau. Erhaltungszustand gut.*“.

61. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 2645/25, 12. 12. 1925.

na peniazoch stálo“ a oznámiť hodnotu jej naturálneho príspevku – dodávky kameňa, piesku, povozov a robotníckej práce.⁶²

Farár Alexej Mydlík navštívil referát 25. januára 1926. K otázke pre-miestnenia svojej cerkvi ohlásil záujem z obce Medvedie (*Medvedže*), ktorý oznamoval dekaný úrad v Svidníku a medzičasom bol požiadaný o vyslanie tesárskeho majstra, aby zostavil rozpočet.⁶³ Ešte predtým sa referát pokúsil preklenúť finančný nedostatok žiadosťou, aby Župný úrad v Košiciach „rezervoval v kultúrnom rozpočte peniaz 40 000 Kč na ochranu drevených kostolov v Šariši a Zemplíne“; z nich uviedol sedem „najdôležitejších prípadov“, z nich premiestňovať sa mali cerkvi z obcí Kožuchovce, Mikulášová a Kružlová.⁶⁴ Referát v zásadnom vyjadrení z marca 1926 zdôraznil, že plán murovanej cerkvi obstaraný obcou Mikulášová je neprimeraný z hľadiska „umeleckého výzoru a nesmie sa prevádzať“, žiadal do troch dní predložiť ním sprostredkovaný nový plán a rozpočet technickému oddeleniu v Prešove na posúdenie skutočného rozdielu nákladov (referát pripúšťal modifikácie počas stavby), ďalej trval na podmienke prenesenia „starej drevenej, umelecky cennej cerkve“ iba po vyriešení projektu novej stavby a varoval cirkevnú obec, aby „v tejto veci nepokračovala samovoľne, lebo prípadne tým spôsobom pre osoby, ktoré by bez úradného povolenia vec vybavili, môže skrsnúť povinnosť náhrady škôd podnikateľovi“. Žiadal oznámiť miesto prenesenia starej cerkve, ktorú však „za žiadnych okolností nebude dovolené zrúcať pred zaistením jeho nového miesta v inej dedine. [...] Úrady neprípustia, aby pre neporozumenie a prípadný egoizmus cirkevníkov bola znivočená stará umelecká pamiatka a vyslovuje poľutovanie, že farský úrad nedoviedol vysvetliť cirkevníkom význam piety ku starému kostolu“ – naopak „podľa všetkého cirkevná obec špekuluje s cenou dreva zo starého kostola.“ Technické oddelenie v Prešove malo vyčkať predložením plánov, inak žiadal podniknúť intervenciu na trovy referátu a zhodnotiť „vec ťažko pochopiteľnú, aby kostol s dvomi vežami podľa starého projektu stál viac ako stejne veľký kostol s 1 vežou podľa nového projektu“. Cirkevnú obec podľa referátu uviedol do omylu stavebný podnikateľ. Takisto košický župan JUDr. Juraj Slávik mal

62. Tamže: Štátny referát, č. 76/26, 12. 1. 1926.

63. Tamže: Grécko-kat. farský úrad v Niklovej, č. 8/26, 22. 1. 1926.

64. Tamže, Dodatky, inv. č. 1080: Štátny referát, č. 80/26, 12. 1. 1926.

telefonicky nástojiť na biskupstvo, nech zakáže búrať drevenú cerkvu pred vyjasnením, podľa akých plánov budú stavať novú, keďže obec nechce postupovať podľa variantu obstaraného referátom.⁶⁵ Farnosť sa ohradila proti tvrdeniu o samovoľnosti postupu, nakoľko už pred rokom (ref. 56) „*dôkladne vysvetlila*“ svoj postup. Takisto farár Mydlík nemohol predložiť technickému oddeleniu svoj plán novej cirkvi, keďže už bol odovzdaný podnikateľovi a ešte pred rokom dostal schválenie biskupského úradu. Takýto súhlas by nemohol udeliť na plán obstaraný referátom, pretože nezodpovedá obradu gréckokatolíckej cirkvi.⁶⁶ Podľa zásadnej informácie farnosti ale 20. marca 1926 drevenú cerkvu zakúpila „*Št[átna] národná obrazárňa v Praze (Rudolfinum)*“, ktorú zastupoval Anton Paldauf z Nemeckého Pravna (dnes Nitrianske Pravno, okr. Prievidza). Z ceny 8 000 Kč uhradil dvojtisícovú zálohu, hoci obchod sa stane platným len po schválení ministerstvom školstva a národnej osvety, kým samotná „*dočasná zmluva*“ uvádza výslovne podmienku súhlasu štátneho referátu na ochranu pamiatok i povolenie biskupstva.⁶⁷ Jej odpis poskytlo technické oddelenie z Prešova, ktoré navyše nedostalo plány novej cirkvi na posúdenie, takže 28. marca 1926 prednosta zisťoval situáciu priamo v Mikulášovej. Cirkevná obec ešte nepodala žiadosť o povolenie novostavby, sprostredkoval však výhradu, že nový plán (arch. Wimmer) nevyhovuje, pretože miesto na postavenie ikonostasu je príliš úzke; tento nedostatok odporúčal ihneď opraviť a predložiť na schválenie biskupskému úradu. Ak sa dosiahne tento súhlas, technické oddelenie predpokladalo za jednoduchšie presvedčiť obec o výhodnosti nového plánu s cirkvi s jednou vežou, ktorý – „*mimochodom rečeno – je priamo nádherný*“. Doplnilo tiež údaj, že obec v prípade neschválenia odpre-daja zo strany referátu, daruje cerkvu obci Havranec (okr. Svidník).⁶⁸ Referát začiatkom apríla 1926 sformuloval zásadné podmienky na ochranu drevenej cirkve a budovania jej náhrady: môže sa stavať len po schválení plánu na okresnom úrade i v referáte, inak nebude vzatá

65. Tamže, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 543/26, 13. 3. 1926 (farskému úradu v Mikulášovej, okresnému úradu – technické oddelenie v Prešove, košickému županovi, gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove).

66. Tamže: Grécko-kat. farský úrad v Niklovej, č. 50/26, 24. 3. 1926.

67. Tamže: Dočasná zmluva, na zakúpenie cirkvi, ikonostasu a obrazov, 20. 3. 1926 (odpis).

68. Tamže: Okresný úrad v Prešove, technické oddelenie, č. 4068/1029/26, 31. 3. 1926.

na vedomie a nesmie sa prevádzať. Zopakoval neprimeranosť pôvodného plánu a odporúčal prispôsobiť Wimmerov plán – „*každá tamojšia požiadavka ohľadom liturgie a nákladu môže sa prajne vybaviť*“ a s týmto cieľom požiadal farnosť o návštevu v referáte. Prenesenie cerkvi bol ochotný vziať na vedomie, ak sa „*vopred garantuje, že na novom mieste celý kostol so zariadením bude postavený a zachovaný. Ohľadom predaja kostola pre štátnu galériu je tej mienky, že bude to nedorozumenie sprostredkovateľa, lebo štátna galéria podobné stavebné objekty dosiaľ nekupovala a kupovať nemôže.*“⁶⁹ Ďalej okresný úrad prostredníctvom obecného notára mal nariadiť predloženie rozpočtov a plánov a vôbec oznámiť, že referát a nadväzne ani okresný úrad neudelí povolenie na stavbu podľa pôvodného plánu – zdôvodnil to „*povinnosťou ochraňovať rás kraja, ktorý by stavbou projektovaného kostola bol na svoj neprospech premenený*“. Medzičasom Paldauf odstúpil od zakúpenia cerkvi (kostolná rada mu vrátila zálohu), referát ale potvrdzoval ochotu súhlasiť s jej premiestnením do obce Havranec a žiadal predložiť vyjadrenie (reverz) tamjšej farnosti.⁷⁰ Zároveň referát opätovne vyzval farnosť v Mikulášovej predložiť rozpočet nového kostola podľa návrhu miestneho staviteľa, ktorý mienil porovnať s Wimmerovým plánom a potom by vyslal zástupcu na novú obhliadku miesta; dovtedy „*za žiadnych okolností nedá povolenie na stavbu*“.⁷¹ Farár Mydlík odmietol predložiť plány na posúdenie štátnym úradom, „*nachádzajú sa v rukách občanov, ktorí rozpočet nikomu z rúk nedajú, ačkoľvek ich i do krvi budú biť*“. Obyvatelia („*Národ*“) napriek veľkej biede zhromaždili prostriedky a nikto nemôže zabrániť, aby vybudovali cerkvu, aká bude zodpovedať ich duchovným požiadavkám. Navyše sa odvolávajú na vyjadrenie Jana Hofmana zo 14. decembra 1925, keď starostovi obce vraj povedal: „*My vám nemôžeme zabrániť, aby ste sebe nevybudovali taký kostol, aký vy chcete, ale predsa nemáte práva, aby ste starý kostol samovoľne zrušili, nakoľko zákon háji staré pamiatky.*“ Preto stavbu zadali podnikateľovi, ktorý medzičasom zhotovil okná a dvere a podobne

69. Tamže: Štátny referát, č. 628/26, 2. 4. 1926 (farskému úradu v Mikulášovej, technickému oddeleniu a biskupskému úradu v Prešove).

70. Tamže: Štátny referát, č. 683/26, 7. 4. 1926 (technickému oddeleniu v Prešove).

71. Tamže: Štátny referát, č. 722/26, 16. 4. 1926.

72. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Niklovej, č. 77/26, 29. 4. 1926.

na mieru budúceho kostola porezali drevo darované patronátom. Farnosť namietala požiadavku predložiť stavebný plán na schválenie referátu, keďže ju neobsahovali dovtedajšie spisy a povinnosť nebola oznámená ani počas januárovej návštevy v Bratislave – tým mohli odpadnúť mnohé nepríjemnosti. Mienila, aby referát úplne odstúpil od tejto podmienky, „*nakoľko všetko jeho dobroprajné namáhanie len zbytočné preliatie krvi by vyvolalo*“.⁷² Referát 4. mája 1926 zopakoval technickému oddeleniu skoršie regulatívy na premiestnenie drevenej cerkvi a stavbu novej žiadal zamedziť všetkými prostriedkami, pokiaľ sa vec nedorieši; cirkevná obec naopak postupuje svojvoľne a je ovplyvňovaná finančným záujmom podnikateľa. „*Dosiaľ v stavbe kostolov v Šariši úradná prax neprizerala k záujmom ochrany pamiatok a referát preto musí trvať na zodpovedajúcom vybavení tejto veci s cieľom zavedenia predpísanej praxe vo všetkých budúcich prípadoch*“.⁷³ Záujem prevziať cerkvu do obce Havranec potvrdil tamojší obecný úrad a farnosť Vápeník, protokol s ich záväzkom predložil biskupský úrad 7. júna 1926.⁷⁴ Referát bezodkladne určil podmienku, že „*bude druhý raz vystavaná ako teraz so všetkými súčiastkami a so šindľovou krytinou*“; technickému oddeleniu v Prešove poskytol plány a fotografie na sledovanie spôsobu a správnosti, ktoré sa nakoniec overia kolaudovaním.⁷⁵ Nádejnosť na skoré premiestnenie cerkvi utlmila ďalšia správa biskupstva, že bohoslužby v nej budú konať do otvorenia nového kostola.⁷⁶ Referát zase požadoval, aby obec Havranec predložila reverz s právoplatným podpisom a potvrdením biskupského úradu, zároveň pripomenul možnosť žiadania subvencie na prevoz a postavenie cerkvi.⁷⁷ Začiatkom augusta referát podnikol cestu župným automobilom do Zemplína a Šariša, ktorá v bardejovskom okrese viedla do Mikulášovej; riaditeľ etnografickej zbierky

73. Tamže: Štátny referát, č. 857/26, 4. 5. 1926 (technickému oddeleniu a biskupstvu v Prešove, farskému úradu v Mikulášovej).

74. Tamže: Правительство епархіальное въ Пряшевъ, č. 1352/26, 7. 6. 1926.

75. Tamže: Štátny referát, č. 1186/26, 10. 6. 1926 (biskupstvu v Prešove, notárskemu úradu v Kapišovej, farským úradom vo Vápeníku a Mikulášovej, technickému oddeleniu v Prešove).

76. Tamže: Правительство епархіальное въ Пряшевъ, č. 1352/26, 7. 6. 1926.

77. Tamže: Štátny referát, č. 1344/26, 8. 7. 1926.

v Prahe Václav Fabián a prizývaní zástupcovia múzeí v Brne a Turčianskeho Sv. Martine mali posúdiť možnosť prevzatia niektorej z cerkví v Šariši a Zemplíne.⁷⁸ Referát potom koncom roka 1926 stanovil termín prevezenia cerkvi z Mikulášovej na nové miesto, kde bude zaručené udržiavanie do 30. júna 1927, inak „*bude cirkev povinná na starom mieste kostol opraviť a do poriadku uviesť*“. Technickému oddeleniu v Prešove mal byť do 7. januára 1927 predložený plán a rozpočet obstaraný referátom (spolu vynaložil na jeho obstaranie 4000 korún) i rozpočet, resp. účet stavby „*prevádzanej bez tunajšieho súhlasu*“, čím sa neberie „*ohľad na charakter kraja a dediny a zachovanie umeleckého výzoru [...]* – referát nechce brániť, aby nový kostol sa dostaval, avšak trvá na tom, aby sa preukázalo, že návrh miestneho staviteľa nie je lacnejší a osožnejší pre cirkev“.⁷⁹

V januári 1927 vyzval obvodný notár v Smilne, aby farnosť v Mikulášovej predložila rozpočet a plán novopostaveného kostola.⁸⁰ Referát po márnom uplynutí ním určenej lehoty žiadal „*primeranú intervenciu*“ z prešovského biskupstva, keďže farnosť odmietla predložiť plány a teda „*odoprela poslušnosť štátnej vrchnosti vo veciach verejného stavebného dozoru. [...] V inom prípade bol by nútený predostrieť ponosu cirkevnému referátu ministerstva školstva a vyzrozumieť o veci ministerstvo vnútra*.“ Ani obec Havranec už nejavila záujem o prevzatie kostola a referát podozrieval Mikulášovú z obchodného prístupu. Referát opätovne ponúkol možnosť subvencovať postavenie cerkvi v „*prislúchajúcej obci (Gavrinc?)*“, na ktoré má predložiť rozpočet a zároveň žiadal „*udať nejakú malú čiastku, ktorá by sa platila obci Niklovskej ako náhrada za staré drevo. Na tieto trovy navrhne štátnu podporu peniazom 50 %*“.⁸¹ Podľa biskupského úradu však referát „*nikim ne byl poviren*“ obstarávať nový plán, robil tak z vlastného podnetu a teda úhradu – vraj vo výške 6000 Kč – nemôže požadovať od veriacich, naopak požiadal, aby ich dal k dispozícii darom.

78. Tamže, Dodatky, inv. č. 1159: Župný úrad v Košiciach, č. 47.339/26, 21. 8. 1926; Štátna referát, č. 1836/26, 16. 9. 1926.

79. Tamže, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 976/26, 23. 12. 1926.

80. Tamže: Obvodný notariát Smilno, č. 79/27. 15. 1. 1927.

81. Tamže: Štátny referát, č. 268/27, 5. 2. 1927 (biskupstvu a technickému oddeleniu v Prešove, referátu ministerstva školstva v Bratislave).

V otázke starej a novej cerkvi biskupstvo nemohlo súhlasiť, aby v jednej obci súčasne jestvovali dva kostoly. Navrhlo referátu odkúpiť drevenú cerkvu a nájsť jej nové miesto v území prešovskej diecézy; v merite novej poukázalo na pripustenie zo strany referátu a navyše ju považovalo „iz najkrajších na okolici“. Biskupstvo zhodnotilo, že miestny farár postupoval v zhode s veriacimi, naopak referát mal vyslať svojho zástupcu v záujme vyriešenia veci.⁸² Podobne cirkevný referát ministerstva školstva namietal oneskorenosť dopytovania na jeho stanovisko a uzavrel, že „podľa § 6 zákonného článku XXXIX/1881 má minister kultu právo od príslušnej cirkvi požadovať opravu kostola, vyhláseného za umeleckú pamiatku, avšak toto právo pomíne v prípade – správnejšie povinnosť udržiavania pamiatky prestane –, ak kostol alebo kaplnka neslúži k bohoslužobným účelom (§ 7 leg. cit.). Tento prípad nastal v Niklovej, nakoľko cirkevná obec, vystaviac si nový kostol, nie je viazaná farchou voči starému kostolu a tamojšiemu referátu skytá sa možnosť v zmysle § 7 vyvlastniť patričný objekt.“⁸³ Pamiatkový referát kontroval nevyjasnenosťou ďalšieho nakladania s cerkvou, ktorú napokon stále využívali na bohoslužobné účely – „otázka nie je riešená a ostáva možnosť intervencie v každom smere“.⁸⁴ Biskupský návrh zakúpiť cerkvu označil za „vôbec nezrozumiteľný, lebo jediná možnosť kúpy je pre muzeálne ciele“, ale hatí ju nedostatok peňazí. V otázke posudzovania novostavby žiadal „rešpektovať jeho autoritu vo veciach verejnej estetiky. Referát je kompetentné štátne medzítka [úradné miesto] a vyslovil vo veci svoju mienku. Polemiku v tej veci by považoval za nedostatok ohľadu pre kvalifikáciu tunajších odborníkov.“ Konštatoval s poľutovaním nezodpovedajúce riešenie veci a žiadal okresný úrad o zastavenie stavby do záveru apríla 1927.⁸⁵

82. Tamže: Правительство епархіальное въ Пряшевь, č. 489/27, 19. 2. 1927.

83. Tamže: Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, č. 7313/IV/27, 21. 2. 1927.

84. Tamže: Štátny referát, č. 542/27, 9. 3. 1927 (referátu ministerstva školstva v Bratislave).

85. Tamže: Štátny referát, č. 457/27, 24. 3. 1927 (biskupstvu a okresnému úradu v Prešove).

86. Tamže: JUDr. Milan Ivanka, advokát, Bratislava, 20. 3. 1928; zápisnica z porady iniciatívneho výboru, 17. 3. 1928.

Po jednoročnom prerušení agendy sa cerkvä v Mikulášovej stala v marci 1928 predmetom iniciatívy, ktorú v Bratislave rozvinuli veriaci pravoslávneho vyznania. Viac ako tristočlennej societe ruských emigrantov a obyvateľom juhoslovanského (srbského) a bulharského pôvodu chýbalo duchovné zázemie. Deputácia pravoslávnych veriacich oznámila referátu svoj zámer previezť a postaviť v krajinskom hlavnom meste niektorú drevenú cerkvu, a rovnakú žiadosť tlmočil advokát Milan Ivanka. Pravoslávny komitét si zvolil užší výkonný výbor (Jozef Országh, Ľudovít Medvecký, architekt Milan Harminc), ktorý mal priamo alebo prostredníctvom pamiatkového referátu podať žiadosť mestu o určenie vhodného pozemku a po jeho ustálení začať zbierku milodarov na potrebné výdavky. Srbskí rodáci a juhoslovanský konzulát už prisľúbili vyzbierať približne 20 tisíc korún. Komitét ustálil, aby vlastníctvo cirkvi prevzala srbská alebo ruská pravoslávna cirkev.⁸⁶

Budúce miesto pre cerkvu navrhol referát na dunajskom nábreží „v parku medzi štyrmi topoľami na konci Príboja, kde postavením kostolíka nebola by poškodená vegetácia a malebný výzor mesta na tejto čiaske pobrežia bol by ešte zlepšený“. Obhliadka miesta pod Bratislavským hradom a zásadné povolenie mesta sa mali stať východiskom pre ďalšie riešenie z technického a finančného hľadiska.⁸⁷ Starosta mesta ThDr. Ľudovít Okánik uvítal návrh a v zásade predpokladal jeho priaznivé odporúčanie, ale na meritórne posúdenie a prerokovanie žiadal dodať presný náčrt miesta, fotografiu i oznámiť plošný a objemový rozmer cirkvi.⁸⁸ Referát poskytol fotografiu rovnakého typu cirkvi zo Šariša, teda „celkom malého typu drevených kostolov Podkarpatských, [...] jeho postavením by pohľad [na panorámu mesta] bol neobyčajne obohatený po stránke malebnosti“. ⁸⁹ Regulačné oddelenie však zamietlo navrhovanú lokalitu z dôvodu výstavby mesta a odporúčalo hľadať výhodnejšiu polohu na niektorom cintoríne, ak nemá kostol, alebo v Horskom parku či v parku v Petržalke.⁹⁰ Stavbu v Horskom parku videl referát ako menej vhodnú kvôli

86. Tamže: JUDr. Milan Ivanka, advokát, Bratislava, 20. 3. 1928; zápisnica z porady iniciatívneho výboru, 17. 3. 1928.

87. Tamže: Štátny referát, č. 592/28, 28. 3. 1928.

88. Tamže: Rada mesta Bratislavy, č. 35.549/hosp./28, 10. 5. 1928.

89. Tamže: Štátny referát, č. 1012/28, 21. 5. 1928.

potrebe stráženia a ostatných nákladov. Súhlasil so stanoviskom o nevhodnosti umiestniť veľký drevený objekt na bratislavské nábrežie, kým cerkva v Mikulášovej je „*objekt celkom malý [...], bude zakrytý topoľmi [...] a vôbec sa neuplatní v pohľade na nábreží. Mierka objektu celkom zodpovie ploche aj siluete tejto čiastky mesta [...]* – *zapadne sem temer ideálnym spôsobom a [nábrežný] park bude obohatený o neobyčajne zaujímavý motív.*“⁹⁰ Mesto Bratislava teda opäť žiadalo kompletne plány so situáciou a perspektívnym pohľadom. Referát súčasne dopytoval biskupský úrad v Prešove na aktuálny stav cerkvi a jej zariadenia, keďže „*pre kostol našla sa možnosť, ktorá by previedla jeho ochranu podobným spôsobom ako múzeum v Košiciach prenieslo kostol z Kožuchoviec*“. Na obdobnú akciu predpokladal štátnu podporu do výšky 3 tisíc Kč, ak veriaci pod odborným dohľadom vykonajú transport cerkvi po najbližšiu železničnú stanicu (Bardejov). Požiadavku preniesť cerkvu na bezpečné miesto ustálil referát hneď pri začiatku pojednávania o stavbe nového kostola, preto žiadal uložiť to farnosti v Mikulášovej podľa uvedených podmienok.⁹² Biskup – apoštolský administrátor Pavol Gojdič naproti tomu oznamoval: „*Starý gr. kat. kostol v Niklovej ešte minulého roku [1927] odkúpilo múzeum Košické za 12 000 Kč. Zariadenie (ikonostas) podľa prípisu tamojšej duchovnej správy je už prenesené; sám kostol prenesený bude ešte tohto roku do Piešťan, lebo kurátor cirkvi Niklavskej sa s vaším úradom o veci nezhováral, poťažne na nič sa neviazal.*“⁹³ Nečakaná situácia viedla referát k sťažnosti na postup Východoslovenského múzea, predloženej ministerstvu školstva. Poukázal pritom na „*škodu prestíže štátnych úradov a ústavov, keďže sa ukázalo, že jeden štátny orgán nevie, čo podniká druhý štátny ústav v jednej a tej istej veci. Referát víta účasť pri ochrane pamiatok, avšak poriadok žiada, aby úrad bol v zmysle svojej kompetencie informovaný.*“⁹⁴ Košické múzeum na pokyn školského rezortu vysvetľovalo, že drevená cerkva bezprostredne pri veľkom murovanom kostole v očiach veriacich

90. Tamže: Rada mesta Bratislavy, č. 59.329/hosp./28 / R.11/527/28, 8. 6. 1928.

91. Tamže: Štátny referát, č. 1342/28, 21. 6. 1928.

92. Tamže: Štátny referát, č. 1783/28, 28. 8. 1928.

93. Tamže: Правительство епархіальное въ Пряшевь, č. 3394/28, 22. 9. 1928.

94. Tamže: Štátny referát, č. 2069/28, 6. 10. 1928.

„překáží a hyzdí novostavbu a chtějí se zbaviti jej stůj co stůj“.

Josef Polák niekoľkokrát na jeseň 1927 rokoval s miestnym farárom, podľa ktorého *„nebezpečí pro kostelík je tak velké, že lid chce ho v noci složit“*. Získal síce farárov sľub dohliadať na cerkvu, kým ju neodvezú, ale *„dlouho již nebude moci kostelík chránit“*; zatiaľ teda prevzal do múzea ikonostas, ktorý ani neinventarizoval a ostáva k dispozícii pre Bratislavu, ani samotnú cerkvu nekupoval. Polák ešte počas augustového stretnutia v Martine osobne žiadal Hofmana urýchliť toto premiestnenie, pamiatkar zase nástojil nezmieňovať v šarišskom regióne skutočný dôvod premiestňovania v záujme pravoslávnej cirkvi. Polák síce sondoval záujem prevziať drevenú cerkvu do slovenských miest (Bardejov, Piešťany, Trenčianske Teplice), žiadna odpoveď zatiaľ nebola priaznivá a teda nemohol vyrozumiť referát. Záverom sa ohradil proti obvineniu z neinformovania, poukázal na rozsiahlu, i keď priamo nesúvisiacu agendu vo veci prevzatia cirkvi z Kožuchoviec.⁹⁵ Referát však považoval ústne jednania za *„jistě vítané a usnadňují často vyřízení, ale jen jako doplněk věcí již z aktů známých. Aby se vyřizovali důležité věci pouze ústně mimo úřední místnost a bez spisu, to možné jistě není. Rovněž není možná taková praxe, že by se převáželi objekty z kostelů do muzeí bez vědomí úřadu (ikonostas). Referát samozřejmě a ochotně podporuje převoz ohrožených kusů a architektonických objektů do Východoslovenského muzea (Abrahámovce – kasule, Ašvaň – strop), ale potřebuje o těchto případech přehled a vědomost“*.⁹⁶ V tejto situácii odporúčal komitétu pod vedením JUDr. Ivanku znovu preveriť v Mikulášovej zakúpenie cirkvi, pričom *„tiež je na zadanie kostol v Kružlovej a prípadne by sa mohol preniesť kostol v Nižnom Orlíku“*. Zástupca komitétu mal dopytovať jednotlivé farnosti a prerokovať finančné záležitosti s technickým oddelením v Prešove.⁹⁷ Referát žiadal tamojšie biskupstvo súhlasiť s vydaním cirkvi na postavenie a zachovanie v Bratislave, podľa príkladu cirkvi z Kožuchoviec. Zároveň regulačnému oddeleniu mesta doručil plány cirkvi.⁹⁸ Mestská rada si však osvojila mienku regulačného poradného zboru, umiestnenie cirkvi

95. Tamže: Východoslovenské múzeum v Košiciach, č. 586/28, 14. 11. 1928.

96. Tamže: Štátny referát, č. 2435/28, 20. 11. 1928 (ministerstvu školstva, Východoslovenskému múzeu v Košiciach)

97. Tamže: Štátny referát, č. 2491/28, 23. 11. 1928.

98. Tamže: Štátny referát, č. 74/29, 11. 1. 1929.

na dunajskom nábreží označila ako nevhodné a teda rozhodla o ne- poskytnutí požadovaného pozemku. Pripustila lokalitu na niektorom cintoríne, v Horskom parku alebo v Petržalke.⁹⁹ Referát nabádal JUDr. Ivanku, aby v mene komitétu intervenoval u bratislavského starostu s vysvetlením nutnosti postaviť cerkvu na vyhladnutom mieste. Osobitnú žiadosť mal podať priamo komitét a referát by uplatnil odvolanie proti rozhodnutiu mestskej rady.¹⁰⁰ Ešte januárové podanie referátu rozprúdilo polročnú agendu medzi oddeleniami mesta: 1. námestník starostu a šéf kultúrnych oddelení overoval možnosť postaviť cerkvu na býv. cintoríne chudobných na Trnavskej ceste alebo na ústrednom cintoríne v Slávičom údolí – kde už disponibilné miesto začali využívať na pochovávanie; regulačné oddelenie uvažovalo pozemok býv. starej vinárskej školy na Búdkovej ceste – tento zase nevyhovoval z dôvodu projektovania cesty a navyše patril do majetku štátu a referát poukázal na „*praktický prístup ku kostolíku*“; II. stavebné oddelenie považovalo za vhodnejšie miesto na cintoríne chudobných pri továrni Danubius.

Záležitosť v marci 1930 pokračovala urgenciou farnosti z Mikulášovej, predostretej biskupským úradom, že napriek jej protokolárnemu vyjadreniu o prepustení drevenej cirkvi pre komitét zastúpený JUDr. Ivankom za 3000 Kč, celý rok sa nikto neinteresoval a medzičasom „*veriaci sú nespokojní a chcú kostol rozobrať a drevo medzi sebou podeliť*“.¹⁰¹ Podľa referátu zakúpenie je rozhodnutá vec a bude formálne vybavená najneskôr do jedného mesiaca.¹⁰² Po márnom uplynutí ďalšieho farár Mydlík oznamoval prijatie žiadosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorá v Turčianskom Sv. Martine plánovala založiť „*slovenské múzeum v prírode*“ a zisťovala možnosť zakúpenia cirkvi a príslušné podmienky s vedomím povinnosti získať povolenie pamiatkového referátu.¹⁰³ Ten vzal nový zámer na vedomie

99. Tamže: Rada mesta Bratislavy, č. 3898/stav.II/29 / R.11/25-29, 25. 1. 1929.

100. Tamže: Štátny referát, č. 298/29, 20. 2. 1929.

101. Tamže: Grécko-kat. dekanský úrad v Niklovej, č. 64/30, 3. 3. 1930; Tamže: Gr. kat. biskupský ordinariát v Prešove, č. 718/30, 8. 3. 1930.

102. Tamže: Štátny referát, č. 461/30, 11. 3. 1930.

103. Tamže: Grécko-kat. dekanský úrad v Niklovej, č. 145/30, 12. 5. 1930.

koncom júla 1930 a martinské múzeum, vzhľadom na „stav kostola, žiadal o prevoz ešte behom tohto roka do zimy“.¹⁰⁴ Vladimír Sičynský počas vtedajšieho prieskumu cerkvi v Mikulášovej zistil pomery vskutku „strašné: Stále je otevřena, uvnitř je smetí, špína, nepořádek, dokonce i na oltáři“.¹⁰⁵

Marec nasledujúceho roku 1931 priniesol „námet“, ktorý „vyskytol sa v poslednej dobe, aby tento drevený gr. kat. kostol bol prenesený do bardejovských kúpeľov a tam znovu zostavený a postavený na význačnom mieste súčasne s jeho generálnou opravou“. Iniciátor, Okresný úrad v Bardejove zamýšľal pri cerkvi na novom mieste vybudovať „pomník padlým ruským vojakom vo svetovej válke“, keď dozor nad akciou by prevzalo technické oddelenie, už pôsobiace pri tomto úrade. „Kostol by bol postavený vo vnútri vzrastlého lesíka v parku kúpeľov a dostal by dôstojné a estetické okolie. Stal by sa všeobecne známym a vyhľadávaným, pretože by bol postavený na význačnom a dobre prístupnom mieste.“ Navrhol poskytnúť subvenciu približne 50 000 Kč a prekročené náklady „uhradila by správa kúpeľov, prípadne mesto Bardejov“.¹⁰⁶ Pamiatkový referát (koncipient Václav Mencil) uvítal črtajúce sa riešenie problému; žiadal však okresný úrad urýchlene predložiť rozpočet s uvedením, „kolika % může přispěti obec Bardějov [...] jako budoucí majetník kostela“. Subvencovanie okrem zdrojov štátu mohol poskytnúť slovenský krajinský rozpočet.¹⁰⁷ Dodatočne usmernil pripravovať vec po prerokovaní s biskupským úradom, ktorý má vydať cirkevné povolenie na prevoz; spomenul „myšlienku tiež previezť tento kostolík do Prešova. [...] Okrem kostolíka z Niklovej môže sa previezť tiež kostolík z Kružlovej. Dľa potreby bola by možná dohoda, aby jeden kostol bol prenesený do Bardejovských kúpeľov a druhý kostol do Prešova.“ Rozpočet mal pamätať na nové postavenie ikonostasu, údajne vráteného z Východoslovenského múzea.¹⁰⁸ Mesto Prešov — ako sídlo gréckokatolíckej diecézy — skutočne dostalo v máji 1931 ponuku prevziať cerkvu z Mikulášovej ako „starobyľný gr. kat.

104. Tamže: Štátny referát, č. 1022/30, 31. 7. 1930.

105. SIČYNSKÝJ, V[ladimír]. Dřevěné stavitelství na „Makovici“ (Východní Slovensko). In: Národopisný věstník československý, 1937–1939, roč. 29, s. 46.

106. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Okresný úrad v Bardejove, č. 3769/31, 3. 3. 1931.

107. Tamže: Štátny referát, č. 485/31, 19. 3. 1931.

drevený kostol zo 14. storočia“, ktorý by umiestnilo v parku na Táborisku, kde biskupstvo už plánovalo postaviť chudobinec a sirotinec, preto alternatívne navrhlo mestský pozemok pod Kalváriou. Technické oddelenie mesta vypočítalo náklad cenu za rozobratie a postavenie vo výške okolo 35 000 Kč a ďalších 4000 žiadala vyplatiť obec za drevený materiál.¹⁰⁹ Referát k sume pripočítal 10 000 Kč na prenesenie ikonostasu, a z celkových nákladov 50 tisíc Kč bol ochotný navrhnuť krajinský príspevok vo výške 50 %.¹¹⁰ V januári 1932 upovedomil mesto Prešov, že záujem o prenesenie cerkvi má taktiež mesto Bardejov, resp. kúpeľná spoločnosť, a náklady podľa rozpočtu tamjšieho okresného úradu¹¹¹ dosahujú až 53 000 Kč bez stabilnej sumy za prenos ikonostasu.¹¹² Subvenciu mienil navrhnuť záujemcovi, ktorý „primerane¹¹³ prispeje k prevozu“ — mestský úrad v Prešove i bardejovské korporácie mali preto oznámiť referátu svoje disponibilné zdroje na zamýšľanú akciu a podľa výsledku bude rokovať o subvencii.¹¹⁴ Obe mestá však oznámili nedostatok finančných prostriedkov;¹¹⁵ mestská rada v Bardejove ale 28. augusta 1931 navrhla, nech cerkvu prevezme do správy krajina Slovenská prostredníctvom tamjšieho múzea, navyše sa uzniesla bezodplatne poskytnúť pozemok v kúpeľoch, inak hmotné pomery mesta zhoršovala panujúca hospodárska kríza.¹¹⁶ Hlavou bardejovskej samosprávy a správcom múzea bol Gejza Žebrácky.

108. Tamže: Štátny referát, č. 863/31, 23. 4. 1931.

109. Tamže: M.U. v Prešove, č. 7597 adm./31, 1. 6. 1931; ten istý, č. 12.355 adm./31, 26. 6. 1931.

110. Tamže: Štátny referát, č. 1247/31, 23. 6. 1931.

111. Tamže: Okresný úrad v Bardejove, č. 4672/31, 27. 6. 1931.

112. Tamže: Štátny referát, č. 1593/31, 6. 2. 1932 (mestskému úradu v Prešove).

113. Jan Hofman nahradil pôvodne koncipované spojenie „čo najviac“ (ref. 111).

114. Tamže: Štátny referát, č. 1631/31, 8. 2. 1932 (okresnému úradu v Bardejove).

115. Tamže: Mestský úrad v Prešove, č. 11.538 adm./32, 24. 6. 1932: „Mesto nie je v stave tak veľký obnos venovať na pamiatkové ciele a ohľadom umiestnenia kostola na území mesta tiež vyskytli sa ťažkosti, takže s ľútosťou musíme od našej idej opustiť.“

116. Tamže: Rada mesta Bardejova, č. 4727/31, 28. 8. 1931.

Krajinský úrad v Bratislave na podnet referátu¹¹⁷ vo veci bardejovského návrhu oznámil nedostatočnosť rozpočtu na ochranu pamiatok v roku 1932, overoval možnosť úhrady zo strany ministerstva školstva a vôbec referátu odporúčal postupovať podľa jeho prísľubu zabezpečiť krytie potrebných nákladov na prevezenie.¹¹⁸ Referát kontroval predbežným a stálym pripomínaním, že náklady musí niesť predovšetkým budúci vlastník, a z dôvodu chýbania záruk z ktoréhokoľvek mesta nepodával záväzný návrh na rozhodnutie v krajinskom výbore. V dôsledku katastrofálneho stavu cerkvi pripúšťal jej prevezenie mimo územia Šariša – odporučí „Scansen“ v Turčianskom Sv. Martine.¹¹⁹ Neskôr interne poznamenal, že „*převzetí kostela pro Bardejovské muzeum znamená pro krajinu 100%ní krytí všech výloh, bez příspěvku města (kromě pozemku). Proto třeba se pokusiti u obce Prešov o příspěvek a kostel zadati Prešovu. Zklame-li tato akce, zbývá pak jen alternativa přenesení do Bardejova.*“¹²⁰

Nový farár Anton Podhájecký¹²¹ len vo februári 1934 urgoval, nech referát oznámi, „*kedy bude gr. kat. cirkevná budova, ktorá je pod ochranou pamiatkového úradu ako starobylosť, vziata na jej určené miesto z Niklovej*“; stav cerkvi a nečinnosť kompetentných úradov poburovali veriacich, a kvôli ohrozovaniu novej murovanej stavby ju budú musieť nakoniec rozbúrať.¹²² Referát sa zaujímal o výsledok pojednávania Muzeálnej slovenskej spoločnosti, žiadaného ešte

117. Tamže: Štátny referát, č. 2458/31, 8. 2. 1932.

118. Tamže: Krajinský úrad v Bratislave, č. 35.828/32-6, 7. 3. 1932.

119. Tamže: Štátny referát, č. 527/32, 14. 3. 1932 (krajinskému úradu v Bratislave); ten istý, č. 1271/32, 16. 7. 1932 (muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine)

120. Tamže: Štátny referát, č. 561/32, 12. 6. 1932, poznámka na spisovom obale.

121. Anton Podhájecký (1906–1990), gréckokatolícky kňaz, ordinovaný 12. 11. 1933; hneď ďalší rok odišiel na Podkarpatskú Rus, na východnom Slovensku pôsobil opäť od roku 1939 (administrátor Čertižné, Šapinec), 1950 konvertoval do pravoslávnej cirkvi, na bohosloveckej fakulte v Prešove vyučoval cirkevný ľudový spev.

122. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Gr. kat. farský úrad v Niklovej, č. 11/34, 22. 2. 1934; Tamže: Gr. kat. biskupský ordinariát v Prešove, č. 819/34, 27. 2. 1934.

v júli 1932;¹²³ sám však podnikol rokovania so starostom mesta Bardejov o prevzatí cerkvi do areálu tamojších kúpeľov, kde by poskytlo pozemok a potrebné drevo na opravu, alternatívne uvažoval umiestniť kostol na lúkach vo vlastníctve štátu. Dezider Schudich,¹²⁴ dekan z farnosti Ladomirová, riadiaci obnovu tamojšej cerkvi, mal obdobne pre Mikulášovú zabezpečiť štruktúrovaný rozpočet na rozobratie, prevezenie a postavenie jej pamiatky, ktorý by rátal s predajom dobre zachovaného dreva, nové „*má kupovať na svoje meno a nie na meno kúpeľov, kde sa kostol bude stavať!*“¹²⁵ Strážmajstri zo Zborova 1. decembra 1934 na podnet starostu overovali stav cerkvi v Mikulášovej, kde podhnutie základových častí spôsobovalo nakláňanie celej stavby a veže, jej zrútenie hrozilo pri očakávanom zafatžení snehom. Četníci zistili ohrozenie verejnej bezpečnosti a ľudí prichádzajúcich na bohoslužby a cintorín.¹²⁶ Referát po tomto oznámení vyzval obec zabezpečiť drevenými podperami stabilitu cerkvi a najmä jej veže; mesto Bardejov malo zase urýchlene oznámiť, či prevezme cerkvu na jar 1935 za pomoci krajinskej subvencie, ktorá by hradila rozobratie a postavenie, mesto by znášalo iba náklady na dopravu.¹²⁷ Zároveň dekan Schudich oznámil novú skutočnosť: „*Kostol som zakúpil ja a jedine mne sa podarilo s pomocou tamojšieho p. farára dostať od veriacich.*“ Poverený tesársky majster odhadol akciu prevezenia najmenej na 40 000 Kč a sám videl túto cenu ako enormnú, „*veď tu ide vlastne o nový kostol. [...] Kto bude hradiť celý náklad?*“ Vôbec nabádal, „*ráčte vyslať pána inžiniera Mencla, ponevác takú vec písomne sa nedá tak ľahko vysvetliť.*“¹²⁸ Referát ďakoval za

123. Tamže: Štátny referát, č. 435/34, 3. 3. 1934.

124. Dezider Schudich (1903–1982), gréckokatolícky kňaz, 1927–1944 správca farnosti Ladomirová, 1944–1950 Ďurďoš, kde konvertoval do pravoslávnej cirkvi, neskôr generálny vikár v Prešove. Od roku 1936 konzervátor pamiatkového referátu pre okresy Stropkov a Gíraltovce, mimoriadne sa zasluhujúci o praktickú záchranu mnohých drevených cerkví.

125. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 1938/34, 11. 9. 1934.

126. Tamže: Zemské četnické veliteľství v Bratislavě, oddělení Prešov, stanice Zborov, č. 1814/34, 2. 12. 1934.

127. Tamže: Štátny referát, č. 2631/34, 12. 12. 1934.

128. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Ladomirovej, č. 11/34, 5. 12. 1934 (došlo 8. 1. 1935).

agilitu dekana a nadväzne na jeho počín uvažoval v koncepte „*ne-trvať na prevezení [do Bardejovských kúpeľov] a vítal, že kostol bude zachránený na pôvodnom mieste*“. Podľa čístopisu ale zastával názor o „*nemožnosti zachovať kostol na pôvodnom jeho mieste, nakoľko tak nebolo by pre budúcnosť zaručené jeho riadne udržiavanie*“. Zotrval teda na požiadavke vypracovať rozpočet prevozu do Bardejovských kúpeľov a „*dôkladnú opravu*“ i s umiestnením ikonostasu, stále deponovaného v Košiciach.¹²⁹ Mesto Bardejov začiatkom januára 1935 opäť hlásilo okresnému úradu svoje „*katastrofálne finančné pomery*“ a zopakovalo uznesenie o bezplatnom poskytnutí pozemku, nemožnosti pokrytia nákladov na prevoz a návrhu, aby cerkvu prevzala do správy Slovenská krajina prostredníctvom múzea v Bardejove.¹³⁰ Nový rozpočet predložil miestny architekt a staviteľ Alojz Matulík so súhrnným nákladom 44 911,59 Kč, ktorý technické oddelenie v Bardejove 4. apríla 1935 upravilo na 40 601,15 Kč.¹³¹ Referát prisľúbil Schudichovi navrhnuť krajinskú podporu vo výške 30 000 Kč,¹³² pričom ďalších 10 000 korún by mohla vyniesť verejná zbierka,¹³³ a jej iniciátorovi mal okres, mesto, správa kúpeľov i riaditeľstvo štátnych lesov (Solivar) vyjsť všemožne v ústrety.¹³⁴ Napokon referát podal žiadosť na ministerstvo školstva: „*Kostel pro svojí neobyčejnou malebnost, ladnost poměrů a jemný detail si jistě tak značné podpory zaslouží; nebude-li totiž církvi v Ladomírově z veřejných fondů povolena větší podpora, je důvodné nebezpečí, že kostel, nejsa udržován, se ve velmi krátkém čase úplně rozpadne. Protože tou dobou je ohrožen i jiný velmi cenný*

129. Tamže: Štátny referát, č. 46/35, 11. 2. 1935.

130. Tamže: Rada mesta Bardejova, č. 33/35, 4. 1. 1935 (okresnému úradu v Bardejove); Tamže: Okresný úrad v Bardejove, č. 2686/35, 2. 2. 1935.

131. Tamže: Architekt a staviteľ Alojz Matulík, Bardejov, Rozpočet na rozobratie, prevezenie a znovupostavenie dreveného grécko-kat. kostola z Niklovej do Bardejovských kúpeľov, 2. 3. 1935 (ev. č. 568/35; 872/35).

132. Tamže: Štátny referát, č. 576/35, 25. 3. 1935 (dekanskému úradu v Ladomírovej).

133. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Ladomírovej, č. 115/35, 25. 3. 1935.

134. Tamže: Štátny referát, č. 709/35, 24. 4. 1935 (dekanskému úradu v Ladomírovej, okresnému a mestskému úradu v Bardejove, správe Bardejovských kúpeľov, riaditeľstvu štátnych lesov).

*kostel tohoto druhu, v Mirošově, na jehož záchranu se však zatím pomýšlet nemůže pro soustavný nedostatek prostředků církevní obce, referát se snaží, aby dosnažil příznivých okolností a alespoň niklovský kostel letos zachránil.“ Zabezpečenie videl spôsobom, že „kostel celý třeba rozebrat, s náležitým zaměřením a očíslováním trámů, vadný materiál vyměnit a stavbu zase celou znovu složit; při tom se materiál převezze z Niklové do Bardiovských koupelí, kde kostel bude znovu postavený.“¹³⁵ V júli 1935 sa referát zároveň nestotožnil so Schudichovým návrhom, rozobrať cerkvu a jej drevo uskladniť v Mikulášovej ešte pred rozhodnutím o udelení subvencie — nevidel záruku v odbornom dohľade, naopak rozobratie musí bezprostredne predchádzať zostaveniu na novom mieste, „*jinak se součástky poškodí a složené dřevo nejméně z části roznese*“.¹³⁶ Znovu apeloval ministerstvo na vybavenie žiadosti ešte v roku 1935, ktorému pôvodne uvažoval adresovať konštatovanie „*množících se opět poslední dobou projektů na převezení některých kostelíků do Čech, a to i do soukromých rukou; tím by se časem však stalo, že by nejvýznamnější kostely šarišské byly vyvezeny.*“ Farnosť totiž nástojila, aby dekan Schudich po predaji odstránil cerkvu, ktorá ohrozovala verejnosť a jej zrútenie snád mohlo poškodiť novopostavený kostol.¹³⁷ Staviteľ Matulík na výzvu referátu zisťoval aktuálny stav — okrem Mikulášovej i v obciach Nižný Mirošov, Krajná Bystrá a Hunkovce — a naliehal na udelenie subvencie do 35 tisíc korún, aby sa mohlo vyhovieť záujmu niektorých miest o získanie drevenej cirkvi, mimo českých a moravských najmä Žiliny (prípravný výbor uvažoval s umiestnením „ako súčiastky múzea v Šrobárovom sade“),¹³⁸ kúpeľov Piešťany a Trenčianske Teplice*

135. Tamže: Štátny referát, č. 872/35, 25. 4. 1935. — Podľa Menclovho umeleckohistorického zhodnotenia, „kostel je nejpěknějším představitelem skupiny byv. lemkovských kostelíků dřevěných. Jeho živá silueta a velmi jemně provedený detail staví jej na prvé místo mezi všemi kostelíky toho druhu na Východním Slovensku; velmi často je proto předmětem pozornosti jak turistů, tak i malířů, kteří na Východním Slovensku cestují, a rovněž je nenahraditelný každému badateli, který se našimi dřevěnými stavbami zabývá.“

136. Tamže: Štátny referát, č. 1612/35, 3. 8. 1935 (dekanskému úradu v Ladomirovej).

137. Tamže: Štátny referát, č. 1614/35, 10. 7. 1935; ten istý: č. 1612/35, 3. 8. 1935 (cit., obe ministerstvu školstva a národnej osvety).

138. Tamže, Dodatky, inv. č. 2387: Prípravný výbor múzea Žilina, č. 7.381/35, 10. 5. 1935.

a iných.¹³⁹ Ministerstvo školstva však 17. júla 1935 odmietlo udeliť navrhovanú subvenciu z dôvodu nedostatku rozpočtu.¹⁴⁰ Referát ju videl ako odloženú na rok 1936, keď nová žiadosť mala byť podaná do 10. januára. Zároveň sa podľa „*informačného rozhovoru*“ s členom správnej rady českej sporiteľne (pražská mestská sporiteľňa) pokúsil dosiahnuť peňažný dar na verejnoprospešné účely v hodnote 30 000 Kč, ktorý by mohla v rozdelení na polovičné čiastky venovať prostredníctvom pobočky v Levoči alebo Spišskej Novej Vsi.¹⁴¹ Koncom roka 1935 rozšíril návrh, aby dar bol pripomenutý umiestnením „*nějakého votivního nápisu ve vhodné formě, jako např., že se děje na památku úředního období prvního prezidenta republiky anebo podobně*“; podľa ďalšej podmienky tiež malo ostať zachované všetko pôvodné zariadenie bez nových doplnkov a po prípadnom ukončení sakrálneho využívania cirkvi by „*celý kostelík beze vsí náhrady se stal majetkem země Slovenské, která ustanoví dle potřeby další, pro jeho zachování na trvalé časy příští*“. Referát podával žiadosť po vyčerpaní ostatných spôsobov záchrany tejto cirkvi, ktorej zničenie by znamenalo „*nenahraditelnou ztrátu pro umělecký inventář Slovenska, protože v určitých směrech tvoří o sobě unikum mezi dřevěnými kostelíky východního Slovenska*“.¹⁴²

Referát začiatkom februára 1936 predložil ministerstvu školstva novú žiadosť o subvenciu 30 000 Kč a v záujme „*jediného spôsobu zadováženia finančných prostriedkov*“ podal dobrozdanie, aby krajský úrad v Bratislave povolil zbierku milodarov pre gréckokatolícku cirkev.¹⁴³ Dekan Schudich mal zároveň obstaráť písomné potvrdenie cirkevnej obce o účele zbierky na premiestnenie cirkvi a ikonostasu, pričom nepoužitý zostatok sa uloží ako základina na budúce opravy.

139. Tamže, šk. 67, Nižný Mirošov: Staviteľ Alojz Matulík, Bardejov, 14. 7. 1935.

Záujem všetkých miest spomenul v súvislosti s cirkvou v Mikulášovej.

140. Tamže, šk. 63, Mikulášová: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 71.096/35-V/1., 17. 8. 1935.

141. Tamže: Štátny referát, č. 1902/35, 12. 8. 1935 (gr.-kat. farskému úradu v Ladomirovej, riaditeľstvu Pražskej mestskej sporiteľne)

142. Tamže: Štátny referát, č. 3116/35, 19. 12. 1935 (sp. rade Pražskej mestskej sporiteľne).

143. Tamže: Štátny referát, č. 394/36, 8. 2. 1936; ten istý, č. 395/36, 8. 2. 1936.

Tiež mal zistiť, či obec poskytne cerkvu bezodplatne a teda bude jej uhradený prevoz, alebo či chce mať vyplatený kostol a potom poskytnie zdarma furmanku¹⁴⁴ – zakúpenie cerkvi totiž stratilo účinnosť koncom roku 1935.¹⁴⁵ Podľa dekana členovia cirkevnej obce odmietli poskytovať prevoz na vzdialenosť 15 km, zato tesársky podnikateľ Ján Babej privilil na osempercentnú zľavu z pôvodného rozpočtu, keď rozobratie, prevezenie a nové postavenie cerkvi v Bardejovských kúpeľoch vykoná za celkovú sumu 37 352,92 Kč.¹⁴⁶ Prevoz ikonostasu z Východoslovenského múzea, očistenie rezbárskych a maliarskych súčastí, impregnáciu proti červotoči, vystuženie konštrukcie, doplnenie, zlátene a patinovanie by podľa odporúčania referátu zabezpečil prešovský rezbár, staviteľ oltárov a diecézny reštaurátor Alojz Nevický za celkový účet 4 470 Kč.¹⁴⁷ Ministerstvo napokon 3. mája 1936 rozhodlo o udelení štátnej subvencie vo výške 20 tisíc korún, ktorú vyplatí po 1. októbri 1936 na základe oznámenia referátu, že premiestnenie cerkvi sa uskutočnilo presne podľa jeho pokynov, predložení odôvodneného návrhu, kolaudačného protokolu a overeného vyúčtovania.¹⁴⁸ Referát obratom žiadal Schudicha zvolať komisiu za účasti okresného úradu, riaditeľstva štátnych lesov (Solivar) a mesta Bardejov, ktorá by obhliadla a definitívne určila budúce stavenisko v areáli kúpeľov a vôbec prerokovala spôsob premiestnenia cerkvi a zadania tejto práce.¹⁴⁹ Schudich upozornil na vyhľadnutie pozemku vo vlastníctve mesta, teda je bezpredmetné rokovať so štátnymi lesmi a treba len požiadať mestské zastupiteľstvo o darovanie, pričom samospráva si vyhradí podmienku terajšieho ani budúceho nezaťažovania jeho rozpočtu.¹⁵⁰ Mestská rada po jeho žiadosti¹⁵¹ síce 5. júna 1936 návrh v zásade prijala, ale vyhľadanie zodpovedajúceho pozemku prenechala na kúpeľnú komisiu a vyhradila si meritórnu odpoveď.¹⁵² Schudich sa predsa 10. júna 1936 pokúsil tiež osobne intervenovať

144. Tamže: Štátny referát, č. 537/36, 17. 2. 1936.

145. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 8/36, 15. 1. 1936.

146. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 108/36, 5. 3. 1936.

147. Tamže: Alojz Nevický, Prešov, rozpočet, 9. 3. 1936.

148. Tamže: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 18.951/36-V, 3. 5. 1936.

149. Tamže: Štátny referát, č. 1599/36, 25. 5. 1936.

na riaditeľstve štátnych lesov (Solivar) ohľadom pridelenia pozemku;¹⁵³ štátna lesná správa nemala vedomosť o prevážaní cerkvi do Bardejovských kúpeľov a mohla iba odporúčať vyžiadanie súhlasu od ministerstva pôdohospodárstva.¹⁵⁴ Urobil tak sám¹⁵⁵ a nadväzne aj referát.¹⁵⁶ Tomu však riaditeľstvo štátnych lesov 20. júla 1936 oznámilo nedostatočnosť podkladov a trvalo na presnom označení požadovaného miesta; pozemok pre cerkvu, vyčlenený z identifikovaného pozemku parc. č. 1992 mohlo poskytnúť iba na prenájom a pri budove úradníckeho domu, teda odmietlo rozdeľovať lesný pozemok v rozpore so záujmami lesného hospodárstva.¹⁵⁷ Referát začiatkom augusta potvrdil, že mesto Bardejov sa rozhodlo venovať na premiestnenie cerkvi vlastný pozemok, čím sa otázka vyriešila.¹⁵⁸

150. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Ladomirovej, č. 176/36, 28. 5. 1936. — Schudich žiadal vyčkať s komisiou do prerokovania s mestom Bardejov a nezapájať do riešenia mnohé orgány: „Čím viac komplikujeme prevezenie a stavbu, tým ťažšie pôjde prevedenie hotového plánu. Známy psychologiu nášho národa, keď by v Niklovej vystúpila komisia zo zástupcov rôznych vyšších úradov, kostol by neprepustili tak lacno, ale žiadali by najmenej 10 tisíc Kč. Veriaci jednali so mnou ako cirkevnou osobou súkromne a preto dosť nízku cenu stanovili vediať, že ako súkromná osoba nemôžem viac dať.“

151. Tamže: Konzervátor št. pamiatkového referátu pre okresy Stropkov — Gíraltovce (ďalej „Konzervátor Stropkov/Gíraltovce“), č. 177/36, 28. 5. 1936.

152. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 188/36, 12. 6. 1936 (štátnemu pamiatkovému referátu s citáciou záveru mestskej rady z 5. 6. 1936).

153. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 181/36, 9. 6. 1936 (štátnemu pamiatkovému referátu).

154. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 188/36, 12. 6. 1936 (štátnemu pamiatkovému referátu).

155. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 188/36, 12. 6. 1936 (ministerstvu pôdohospodárstva v Prahe).

156. Tamže: Štátny referát, č. 1855/36, 23. 6. 1936.

157. Tamže: Riaditeľstvo št. lesov a statkov v Solivare, č. 5476/36, 20. 7. 1936.

158. Tamže: Štátny referát, č. 2306/36, 3. 8. 1936.

Schudich 1. septembra 1936 oznamoval referátu, že „v *Bardejovských Kúpeľoch pri postavení niklovského kostola usilovne sa pracuje. Celý materiál kostola je už prevezený, čo dalo mnoho starostí*“. Žiadal, aby Ing. Mencil vykonal obhliadku a podal ďalšie direktívy.¹⁵⁹ Architekt využil príležitosť cesty na východné Slovensko, ktorú okolo 25. septembra 1936 plánoval kolega Vladimír Wagner,¹⁶⁰ keď zistil a poznamenal správnosť vykonávania prác.¹⁶¹ Naproti tomu Zemské odborné spoločenstvo staviteľov pre Slovensko 2. októbra 1936 po-dalo referátu sťažnosť, že práce spojené „s *adaptáciou kostolíka v Niklovej postupujú spôsobom, že sa priamo ohrozuje pamiatkový ráz tejto zaujímavej stavby. Práce prevádza dekan Schudich s nedostat- točne odborne kvalifikovanými silami*“. Podľa spoločenstva staviteľov tak poškodzovali pamiatku a spôsobili nenahraditeľné straty.¹⁶² Referát v Mencilovej odpovedi na základe miestnej obhliadky konšta- toval prenesenie a opravu cerkvi podľa schváleného rozpočtu, nezistil viditeľné chyby a staveľské spoločenstvo žiadalo oznámiť špeciálne technické námietky.¹⁶³

Začiatkom októbra 1936 hlásil dekan Schudich dokončovanie cerkvi, na jej kolaudáciu v predposledný týždeň rovnakého mesiaca žiadal vyslať Ing. Mencila na viac dní, aby mohol prerokovať aj otázky in- ých cerkví (Príkra, Nová Polianka). Zároveň mal referát zabezpečiť vrátenie ikonostasu z Východoslovenského múzea.¹⁶⁴ Kolaudácia napriek dekanovej urgencii¹⁶⁵ sa uskutočnila iba 24. novembra 1936:

159. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Ladomirovej, č. 243/36, 1. 9. 1936.

160. Vladimír Wagner (1900–1955), historik umenia, 1927–1939 komisár pamiatkového re- ferátu, 1939–1945 odborový radca v oddelení ochrany pamiatok slovenského ministerstva školstva a národnej osvety, 1945–1950 prednosta v povereníctve školstva a osvety (škol- stva, vied a umení). Súkromný docent (1947) a mimoriadny profesor (1949) dejín umenia, administratívny riaditeľ rovnomeného seminára na Univerzite Komenského.

161. A PÚ SR, f. PO, šk. 63, Mikulášová: Štátny referát, č. 2707/36, 25. 9. 1936, záznam na spisovom obale.

162. Tamže: Zemské odborné spoločenstvo staviteľov pre Slovensko, č. 1137/36, 2. 10. 1936.

163. Tamže: Štátny referát, č. 3009/36, 17. 10. 1936.

164. Tamže: Dekanský úrad v Ladomirovej, č. 287/36; č. 288/36, obe 6. 10. 1936.

„Zástupce referátu [Václav Mencl] prohlédl provedené opravy a shledal, že jsou vykonány přesně dle původního rozpočtu. Kostelík byl v létě v Niklově zaměřen, jednotlivá dřeva opatřena čísly, po částech převezen a po podstatné výměně materiálu znovu v bardejovských koupelích sestaven, a to na místě, které k tomu cíli přepustilo město Bardejov. Bylo konstatováno, že na svém novém místě dobře zapadá do přírodního rámce okolí a že mu zůstal jeho starý ráz.“ Pre cerkvu na novom mieste vyrovnali terén a postavili podmurovku, na vlastnej konštrukcii zrubu a veže vymenili poškodené (zhnité) časti, celok impregnovali karbolínom a natierali fermežou. Ostávalo inštalovať na vežu cerkvi hromozvod a jej okolie a prístup upraviť z dôvodov estetiky a odvodnenia.¹⁶⁶ Rozpočet prác sa vykryl zo subvencie, približne desaťtisícového výnosu zbierky a *„provedením opravy ve vlastní režii děkanského úřadu a za stálého dozoru a technické pomoci referátu a okresního úřadu, takže se tím sníží jednotkové ceny stavitelova rozpočtu o procento režie a zisku. Tímto způsobem se podařilo při zmenšené podpoře provést všechny práce, obsažené v původním rozpočtu na Kč 40 000,—, takže z tohoto stanoviska nutno potvrditi, že provedené práce tuto hodnotu mají.“*¹⁶⁷ Ministerstvo v posledný deň roka 1936 likvidovalo subvenciu jej poukázaním na účet cirkvi v Roľníckej vzájomnej pokladnici vo Vyšnom Svidníku.¹⁶⁸

Agendu cerkvi z Mikulášovej v roku 1937 otvorila nová žiadosť o dotáciu na prevoz, opravu a postavenie vnútorného zariadenia, ktorú referát predkladal krajinskému úradu. Reštaurátori gréckokatolíckej diecézy, rezbár Alojz Nevický a maliar Mikuláš Jordán teraz predložili rozpočet za 21 700 Kč,¹⁶⁹ subvenčný návrh referátu teda znel vo výške 10 tisíc korún (požadoval tiež výhradu: *„V prípade, že by kostol prestal byť užívaný cirkvou, bude venovaný ikonostas*

165. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Lodomirovej, č. 304/36, 21. 10. 1936.

166. Tamže: Okresný úrad v Bardejove, č. 21.623/36, 5. 12. 1936 (príloha kolaudačný protokol, 24. 11. 1936).

167. Tamže: Štátny referát, č. 3711/36, 22. 12. 1936 (ministerstvu školstva a národnej osvety).

168. Tamže: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 175.705/36-V/1., 31. 12. 1936.

169. Tamže: Alojz Nevický a Mikuláš Jordán, Prešov, 16. 12. 1936.

*pre slovenské ciele muzeálne.“);¹⁷⁰ zvyšok by Schudich obstaral z verejnej zbierky milodarov.¹⁷¹ Krajinský výbor rozhodol o povolení subvencie 18. marca 1937 a žiadal do polovice roka oznámiť, či oprava je dokončená alebo bude prevedená do záveru bežiaceho roka;¹⁷² na základe tohto prísľubu poskytla roľnícka pokladnica vo Svidníku desaťtisícovú pôžičku.¹⁷³ Referát teraz požiadal Štátne východoslovenské múzeum o vydanie ikonostasu a jeho riaditeľ Josef Polák mal nad premiestnením, opravou a zostavením vykonávať dohľad vrátane kolaudovania; cestovné účty uhradí prijímateľ subvencie.¹⁷⁴ Ikonostas prevzal konzervátor Schudich 12. mája 1937 a dopravil priamo do cerkvi v Bardejovských kúpeľoch; referoval stratu cárskych dverí, 19 obrazov malých sviatkov, apoštolov, jedného proroka a obrazu Poslednej večere, chýbalo tiež sedem stĺpov a ornamentálna výzdoba. Opravné práce, s plánovaným termínom začatia hneď v nasledujúci deň, museli odložiť do vydania pokynov referátu.¹⁷⁵ Ukončiť ju pritom mienil do slávnosti posvätenia cerkvi, ktorú biskup Gojdič stanovil na 18. júla 1937.¹⁷⁶ Referát žiadal vysvetliť neúplnosť ikonostasu a pre jeho opravu určil podmienky, aby „*rezby a obrazy boli iba konzervované a nie novo natierané alebo premaľované. Obrazy majú sa veľmi pozorne a čo najmenej retušovať iba na opadaných plochách a podobne náter vyspraviť iba na odprýskaných častiach*“.¹⁷⁷ Schudich začiatkom*

170. Tamže: Štátny referát, č. 66/37, 4. 2. 1937.

171. Tamže: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, č. 3/37, 8. 1. 1937.

172. Tamže: Krajinský úrad v Bratislave, č. 44.968/6-37, 19. 3. 1937.

173. Tamže: Roľnícka vzájomná pokladnica, družstvo s r. o., Vyšný Svidník, č. 825/37, 2. 8. 1937.

174. Tamže: Štátny referát, č. 1197/37, 20. 4. 1937.

175. Tamže: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, č. 74/37, 17. 5. 1937.

176. Tamže: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, č. 80/37, 22. 6. 1937 (štátnemu pamiatkovému referátu); ten istý, č. 81/37, 22. 6. 1937 (J. Polákovi).

177. Tamže: Štátny referát, č. 2023/37, 26. 6. 1937.

178. Tamže: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, č. 82/37, 5. 7. 1937.

júla 1937 oznámil Polákovo ubezpečenie z mája, že ikonostas svojho času odviezol z Mikulášovej v neúplnom stave; košický múzejník zároveň nereagoval na žiadosti o posúdenie a usmernenie konzervačnej práce, ktorú už vykonával Alojz Nevický. Dekan sa medzičasom usiloval obstarávať chýbajúce obrazy od jednotlivých cirkevných obcí, ktoré žiadali peňažnú náhradu. Termín posviacky bol preto odložený na 2. augusta 1937.¹⁷⁸ Schudich pozýval zástupcu referátu na slávnosť a vôbec úradné skolaudovanie ikonostasu písomne¹⁷⁹ a 30. júla, krátko pred termínom, aj telegraficky;¹⁸⁰ Hofman vtedy čerpal letnú dovolenku a jeho zástupca nechal pozvánku nevybavenú, „čo sa však stať nemalo“. Schudich totiž vyjadril pranie, aby zástupca referátu na príležitostnej akadémii gréckokatolíckych veriacich a širšej verejnosti prehovoril na tému „drevené kostolíky a pamiatky“. Referát sa dodatočne telegraficky ospravedlnil a vyjadril potešenie, že „*podarilo sa drevený kostol z Niklovej na vhodnom mieste zaistiť*“.¹⁸¹ Kolaudovanie ikonostasu potom do začiatku októbra 1937 žiadal Schudich od Poláka,¹⁸² ktorý nereagoval ani na výzvy referátu;¹⁸³ tejto úlohy sa napokon zhostil Wagner 11. novembra 1937. Obhliadol nové postavenie, zistil zabezpečenie proti červotoči a konzervovanie so zreteľom na zachovanie starej polychrómie a zlátenia; súčasne „*z ikonostasu chýbajú daktoré obrazy, najmä celá séria sviatkov a 6 obrazov apoštolov, ktorých miesta boli vyplnené zapustenými doskami*“. Výsledok oznámil okresnému úradu v Stropkove a navrhol vyplatiť subvenciu povolenú krajiniským úradom,¹⁸⁴ ktorý ju cestou okresného úradu poukázal v prospech Roľníckej vzájomnej pokladnice vo Vyšnom Svidníku.¹⁸⁵

179. Tamže, šk. 12, Bardejov: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, č. 89/37, 5. 7. 1937.

180. Tamže: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, telegram, 30. 7. 1937 (ev. č. 2424/37).

181. Tamže: Štátny referát, č. 2191/37, 7. 8. 1937.

182. Tamže: Konzervátor Stropkov/Giraltovce, č. 110/37, 5. 10. 1937.

183. Tamže: Štátny referát, č. 3159/37, 13. 10. 1937.

184. Tamže: Štátny referát, č. 3524/37, 22. 11. 1937.

185. Tamže, šk. 63, Mikulášová: Krajinský úrad v Bratislave, č. 394.746/6-37/27. 11. 1937.

186. Tamže: Četnická stanice Zborov, 8. 9. 1937 (policajnému riaditeľstvu v Bratislave).

Referát dostal ešte v septembri 1937 hlásenie o policajnom vyšetrovaní straty (zašantročenia) obrazov z ikonostasu – mimo tých, ktoré „v roce 1927–1928 památkový úřad odvezl do Košic a snad byly prodány do Maďarska. Dle udání Mikolaje Rusináka z Niklové odvezl jeden obraz na skle malovaný nějaký Hoffmann z památkového úřadu z Bratislavy, také v tom čase, jak výše uvedeno“. Četnická stanica Zborov žiadala policajné riaditeľstvo v Bratislave o zistenie skutočného odvezenia obrazu, vôbec jeho určenia a ceny: „Jestli by Vám Hoffmann mohl sdělit, kdo tehdy po Slovensku památné obrazy z Prahy kupoval, usnadnil by nám pátrání; neb zašantročené obrazy měl prodati jeden farář obchodníkům do Prahy a tito je pak dále prodali do Maďarska“.¹⁸⁶ Referát oznámil, že „přednosta, rada dr. J. Hofman sice několikrát prohlížel stavební stav kostela v Niklové, ale nikdy ani sám, ani nikým jiným nedal z něho odebrati pro slovenské cíle musejní žádný objekt. Ostatně v tom případě by se vystavilo úřední potvrzení. Kostel měl svojířádnou zodpovědnou církevní správu (farní úřad a církevní kurátor), která je plně odpovědna za způsob hospodaření a bezpečné opatrování církevního majetku. Žádá se proto, aby s nimi byl sepsán protokol a referátu zaslán“.¹⁸⁷ Církevní kurátori (členovia kostolnej rady) z Mikulášovej v podstate rekapitulovali výstavbu nového gréckokatolíckeho kostola, do ktorého preniesli z drevenej cerkvi sviatosť oltárnu, evanjelium a knihy používané pri pobožnostiach; ostatné predmety ponechali v cerkvi a uzamkli. Vraj ju otvorili iba kvôli prevzatiu ikonostasu do košického múzea, ktoré ubezpečilo cirkevnú radu o dočasnosti uschovania a zabezpečenia proti poškodeniu do prevezenia cerkvi na nové miesto, preto sa členovia nedomáhali vyplatenia a neoznamovali vec úradom. Rusiňak však spomenul, že farár Mydlík odovzdal Hofmanovi akýsi obraz maľovaný na skle, bez rámu, aké sa vtedy už nevyhotovovali, ale nemal vedomosť, či bol odpredaný a kam odvezený.¹⁸⁸ Referát napokon potvrdil četníckej stanici, že jeho prednosta nepreberal žiadny obraz na skle, iba jeden výtlačok drevorytu na papieri, pôvodne zaklincovaný na stene cerkvi; grafický list odovzdal do Vlastivedného múzea v Bratislave, ktoré vyznačilo pôvod z Mikulášovej.¹⁸⁹

187. Tamže: Štátny referát, č. 2973/37, 17. 11. 1937.

188. Tamže: Četnická stanice Zborov, 24. 2. 1938 (protokoly z výsluchov: Vasil Kosár, Juraj Jackanin, 26. 11. 1937; Nikolaj Rusiňak, 6. 1. 1938).

189. Tamže: Štátny referát, č. 703/38, 28. 2. 1938.

Odborný radca slovenského ministerstva školstva a národnej osvety Wagner navštívil v roku 1943 drevenú cerkvu a upozornil Schudicha na porušený stav objektu. Žiadal úradne oznámiť finančnú požiadavku na nevyhnutné zaistenie cerkvi.¹⁹⁰ Zároveň poznamenal, že v rokoch 1936 a 1937 sa „*predpokladalo, že kostol prevezme správa kúpeľov, vzhľadom na cudzinecký ruch, a postará sa o jeho dobrý stav, ale pre zlé sezóny sa tak nestalo*“. Cerkvu v skutočnosti používala grécko-katolícka cirkev, ktorá v samotných kúpeľoch počítala tri rodiny a tie nemôžu niesť všetku starostlivosť. Navyše kostolníčka a držiteľka kľúčov Paraska Pagáčová (nar. 1892) sa ministerstvu ponosovala, že naposledy dostala odmenu za opateru v roku 1938 (300 Kč), pričom „*často sama prispela aj hmotne, aby sa stav ako-tak udržal*“. Rezort síce oznámil, že kostolníčku nepoveroval dozorom nad cerkvu a teda nemôže spätne vyplatiť honorár počnúc rokom 1939; v záujme udržiavania pamiatky v dobrom stave a so zreteľom na dovtedajšiu starostlivosť jej priznal jednorazovú odmenu 1 000 Ks a vyjadril ochotu neskôr riešiť ďalšie honorovanie.¹⁹¹ Technický stav cerkvi aktuálne poznačili dažďe a krupobitia z rokov 1942 a 1943. Dekan Schudich podľa odhadu tesárskych remeselníkov odhadol náklady na potrebné opravy vo výške 8000–10 000 Ks, navrhol sceliť ikonostas prácami sakrálnych rezbárov z Bardejova a Prešova, a zakúpenie obrazov pre interiér z niektorých cirkevných obcí by stálo 10 až 15 tisíc Ks – „*o tomto som sa zmienil p. Dr. Wagnerovi pri osobnej návšteve v tunajšom kraji*“.¹⁹² Ministerstvo však žiadalo „*najnutnejšie opravné práce*“ kvantifikovať v rozpočte, aby mohlo uvážiť poskytnutie príspevku; odmeňovanie správkyne mienilo prerokovať s riaditeľstvom kúpeľov, resp. s Nemo-censkou poisťovňou verejných zamestnancov, vôbec zamýšľalo „*účelnosť, keby sa v kostolíku zriadilo grécko-katolícke cirkevné múzeum a tu sústredili pamiatky, ktoré ináč už hynú*“.¹⁹³ Rozpočet nedostalo ani po uplynutí necelého polroka, keď 1. apríla 1944 žiadalo Schudicha o správu, či vec je stále aktuálna.¹⁹⁴

190. Tamže, šk. 12, Bardejov: Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 18.298/43 prez. osv., 29. 9. 1943.

191. Tamže: Paraska Pagáčová, Bardejovské Kúpele, 11. 10. 1943; Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 18.412 prez. osv., 10. 11. 1943.

192. Tamže: Gr. kat. farský úrad v Ladomirovej, č. 80/43, 20. 10. 1943.

Paraska Pagáčová sa opäť 3. decembra 1945 dožadovala honoráru za opateru cerkvi, ktorá po uplynulej kataklizme ostala „*zachovalá, nebola vojnou poškodená*“. Povereníctvo školstva a osvety výnimočne povolilo vyplatiť odmenu za roky 1944 a 1945 vo výške 600 Kčs, ale „*ak zistí, že sa o drevený kostol nestaráte a nevenujete mu náležitú pozornosť, dozorom nad ním bude poverená iná osoba a doterajšia odmena bude Vám odňatá*“.¹⁹⁵ Kostolníčka v apríli 1946 požadovala vyrovnať odmenu a jej výšku zvýšiť na 1000 Kčs – keďže jednorazovú odmenu z roku 1943 považovala za celoročnú výplatu, a v prípade nevyhovenia mienila po desiatich rokoch vrátiť kľúče Schudichovi, od ktorého ich dostala. Namietala tiež vyhrážku povereníctva a nabádala zistiť skutočný stav.¹⁹⁶ Povereníctvo naopak vyzvalo gréckokatolícku farnosť v Bardejove – „*nakoľko drevený kostolík slúži k pobožnostiam veriacich – bolo by oportúnne, aby sa cirkevníci sami postarali o opateru a dozor kostolíka a prípadného dozorc (kostolníka – kostolníčku) platili z vlastných prostriedkov*“.¹⁹⁷ V decembri 1947 kostolníčka opätovne písala povereníctvu, že „*stále musí byť v pohotovosti pre návštevy a ešte ani na metlu nič nedostane*“, preto žiadala ustáliť riadny honorár.¹⁹⁸ Rezort navrhol udeliť ďalšiu paušálnu odmenu a dokonca na rok 1948 zvažoval vyplácať riadny mesačný honorár, zároveň však znovu overoval možnosti miestnej farnosti, nakoľko prvá žiadosť ostala nevybavená.¹⁹⁹ Bardejovská gréckokatolícka cirkev (farár Jozef Vislocký) v marci 1948 oznámila neschopnosť platenia honoráru,

193. Tamže: Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 18.495/43 prez. osv., 10. 11. 1943. – *Nemocenská poisťovňa verejných zamestnancov* zriadená podľa nariadenia vlády s mocou zákona č. 350/1940 Sl. z. o nemocenskom poistení verejných zamestnancov.

194. Tamže: Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 15.861/44 prez. osv., 1. 4. 1944.

195. Tamže: Povereníctvo školstva a osvety, č. 3682/45-B/III-2, 12. 12. 1945.

196. Tamže: Paraska Pagáčová, Bardejovské Kúpele, 15. 4. 1946.

197. Tamže: Povereníctvo školstva a osvety, č. 163.648/46-B/II, 17. 6. 1946.

198. Tamže: Paraska Pagáčová, Bardejovské Kúpele, 4. 12. 1947.

199. Tamže: Povereníctvo školstva a osvety, č. 209.100/47-B/III, 22. 1. 1948.

200. Tamže: Gréckokat. farský úrad v Bardejove, č. 14/48, 12. 3. 1948.

keďže nemá žiadne prostriedky, a nie je ani majiteľom cerkvi.²⁰⁰ Podobne Štátne šarišské múzeum uviedlo, že právoplatným majiteľom cerkvi nie je „*predbežne nikto*“, gréckokatolícki veriaci v kúpeľnej osade sú dvaja a počas sezóny sa ich počet zvyšuje hosťami najviac na 8–10 ľudí. Správca múzea Gejza Žebrácky napriek vysokému snehu a odmäku obhliadol cerkvu a konštatoval vyhovujúci technický stav: „*Voda nepreteká nikde. Strop, steny, povala, podlaha, okná sú neporušené, sa samom kostolíku ani zvonka, ani vnútri niet chyby. Všetko bolo svojho času dobre a solídne zhotovené.*“ Rozpadali sa iba stupne schodiska pred cerkvou, ktoré minulý rok povrchne opravila správa kúpeľov.²⁰¹ Povereníctvo nadväzne 27. apríla 1948 rozhodlo v zmysle platného uhorského zákona o ochrane stavebných pamiatok o prevzatí cerkvi, podliehajúcej pod ochranu pamiatok, do vlastníctva štátu, keď všetky vecné a osobné náklady spojené s udržiavaním a starostlivosťou poniesie štátna školská a osvetová správa (ochrana pamiatok). „*Drevený kostolík prideliť sa pod správu Štátnemu šarišskému múzeu v Bardejove, ktorá bude vykonávať príslušný dozor, aby sa starobylý drevený kostolík zachoval.*“ Múzeu bude podliehať dozorca, ktorý bude udržiavať poriadok a čistotu a „*príležitostným kúpeľným hosťom a návštevníkom kostolík zvnútra nechá obhliadnuť ako starobylú umelecko-historickú pamiatku*“. Každomesačnú odmenu za dozor určilo počnúc 1. januárom 1948 vo výške 100 Kčs; zároveň poukázalo preddavok na uvedený rok a ďalších 2000 korún ako úhradu za roky 1946 a 1947; z celej sumy 3200 Kčs mala kostolníčka Pagáčová dostať 2500 Kčs. Osobné a vecné výdavky na rok 1949 už malo plánovať samotné múzeum v rozpočtovom návrhu.²⁰² Správca múzea potvrdil prijatie poukázaných prostriedkov a vzal na vedomie prevzatie cerkvi do vlastníctva česko-slovenského štátu, ktoré sa podľa jeho pripomienky nemá dotýkať pôvodného gréckokatolíckeho rázu a charakteru. Zároveň pre pamäť rekapituloval kroky na záchranu cerkvi, podnietené v roku 1926.²⁰³

Podľa rozhodnutia Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe, nadväzne na tzv. Prešovský sobor z 28. apríla 1950 (Akcia P), bol pozemok gréckokatolíckeho kostola v kúpeľoch (parc. č. 5216)

201. Tamže: Štátne šarišské múzeum v Bardejove, č. 15/48, 1. 3. 1948.

202. Tamže: Povereníctvo školstva a osvetu, č. 205.062/48-B/III-5, 27. 4. 1948.

203. Tamže: Štátne múzeum šarišské, č. 22/48, 10. 6. 1948.

prevedený do vlastníctva Pravoslávnej cirkevnej obce v Bardejove; pozemno-knižný vklad urobil okresný súd a poskytol výpis pre účely ochrany pamiatok.²⁰⁴

Napriek zvereniu cerkvi do správy múzea pokračovala jej pamiatková agenda. Bardejovské kúpele po zaradení do prvej kategórie liečebných zariadení – medzinárodného významu (1947),²⁰⁵ znárodnení a prevzatí do spravovania podnikom Československé štátne kúpele a žriedla (1949)²⁰⁶ a konečne pojatí medzi desať kúpeľných miest so zvláštnou starostlivosťou štátu (1954),²⁰⁷ pristúpili k zveľaďovaniu širšieho areálu – na pozemky poniže cerkvi sa rozhodli umiestniť tenisové kurty a ihrisko. Stavebné práce poškodili prístupovú cestu a tým vyvolali sťažnosti návštevníkov. Odbor kultúry Krajského národného výboru v Prešove žiadal správu kúpeľov o nápravu stavu počas roka 1955.²⁰⁸ Kúpele naopak vyzvali krajský národný výbor, aby opravil cerkvu, do ktorej „*veru na mnohých miestach tečie a každé oddaľovanie opravy bude zvyšovať potrebné náklady*“.²⁰⁹ Nadväzne kraj vo februári 1955 objednal v Okresnom stavebnom podniku v Bardejove výmenu šindľov, úmernú počtu desaťtisícich kusov, uložených v cerkvi; vykonávanie prác malo kontrolovať Šarišské múzeum a prípadný zvyšok rozpočtu použiť na opravu dreveného

204. Tamže: Okresný súd v Bardejove, pozemno-knižné oddelenie, výpis z vložky 3122, nedat. (po roku 1952).

205. HOLOTÍK, Ľudovít ed. *Dejiny Bardejova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 430.

206. Zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnení prírodných liečivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku.

207. Správu prírodných liečebných kúpeľov, ochranu prírodných liečivých zdrojov, správu a rozvoj kúpeľných miest a ich zaraďovanie do kategórie významných upravil zákon č. 43/1955 Zb. o československých kúpeľoch a žriedlach.

208. A PÚ SR, fond Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove (ďalej „f. KPS Po“), šk. 6, Bardejov: Krajský národný výbor v Prešove, odbor kultúry (ďalej „KNV Po“), č. 355.4-29/12-1954/2912-Šut., 29. 12. 1954.

209. Tamže: Československé štátne kúpele a žriedla – Bardejovské kúpele, č. 100/Ko/55, 10. 1. 1955.

mostu v Bardejove, resp. cerkvi v Rovnom.²¹⁰ Počet šindľov sa ukázal byť nepostačujúci, stavebný podnik po vykonaní prác v rozsahu 40 % sa informoval, či potrebné dodá krajský národný výbor alebo ich má obstaráť sám, alebo výmena nebude úplná. Poznamenal tiež potrebnosť vymeniť plechové krížiky, doskovú rímsu na sokli, opraviť kamenné schody a vykonať aj iné, nešpecifikované práce.²¹¹ Bardejovský podnik ešte vo februári odoberal šindel' z okresného priemyselného kombinátu v Levoči, ale namietal nekvalitu a tento stav malo overiť múzeum.²¹² Podľa oznámenia stavebného podniku však zamestnanci múzea odmietli vykonávať stavebný dozor, ako činnosť nesúladiť s ich kompetenciami a patriacu do náplne osobitnej komisie.²¹³ Polročná absencia odpovede viedla stavebný podnik na dopytovanie Krajského múzea v Prešove. Napokon krajský odbor kultúry primäl Šarišské múzeum k písomnému vyjadreniu;²¹⁴ sám požadoval „začaté práce dokončiť s najväčším urýchlením, aby na objekte v čase jesenných dažďov nevznikli nenahraditeľné škody“ a vyjadril údiv, prečo na prácu neprevzali šindel', ktorý dávalo k dispozícii Šarišské múzeum.²¹⁵ V decembri 1955 stavebný podnik fakturoval práce v hodnote 3 408,42 Kčs.²¹⁶ Ešte v marci vyjadrila Paraska Pagáčová ochotu naďalej vykonávať sprístupňovanie cerkvi a jej upratovanie za mesačnú odmenu 100 Kčs, ktorú žiadala múzeum späťne vyrovnať od 1. januára 1955;²¹⁷ krajský národný výbor mal zároveň vyriešiť záležitosť

210. Tamže: KNV Po, č. Kult. 250/55, 4. 2. 1955 (okresnému stavebnému podniku; Šarišskému múzeu v Bardejove).

211. Tamže: Okresný stavebný podnik Bardejov, č. 736/55-Sk/Ku., 19. 5. 1955.

212. Tamže: KNV Po, č. Kult. 551/55, 16. 2. 1955.

213. Tamže: Okresný stavebný podnik Bardejov, č. 736/55-Sk/Ku., 19. 5. 1955.

214. Tamže: Okresný stavebný podnik Bardejov, č. 736/55-Sk/Ku., 5. 10. 1955 (krajskému múzeu v Prešove); KNV Po, prípis, 19. 11. 1955.

215. Tamže: KNV Po, č. 1.796/55, 6. 10. 1955 (okresnému stavebnému podniku v Bardejove).

216. Tamže: Okresný stavebný podnik Bardejov, č. 1622/S/55, 2. 1. 1956.

217. Tamže: Paraska Pagáčová, Bardejovské Kúpele, 25. 3. 1955 (Štátnemu šarišskému múzeu).

tejto práce, keďže ju žiadal tiež obyvateľ kúpeľnej osady Ján Lukáč, ale za mesačnú odmenu 150 Kčs.²¹⁸ Odbor kultúry rozhodol poukazať odmenu Pagáčovej a vyzval múzeum „*občas kontrolovať, či menovaná kostolík udržiava v poriadku*“.²¹⁹

Krajský národný výbor v Prešove po vydaní novej legislatívy o kultúrnych pamiatkach a o presunoch pôsobnosti a iných zjednodušeníach v štátnej správe z roku 1958,²²⁰ odovzdal starostlivosť o ochranu, udržiavanie, dozor a čistenie drevenej cerkvi na okresný národný výbor v Bardejove, resp. organizácii v jeho pôsobnosti. Odbor školstva a kultúry bardejovského okresu mal do budúcnosti zabezpečovať finančné prostriedky na uvedené účely, vrátane odmien dozorcovi; podľa odporúčania z krajského národného výboru mal tiež zaviesť vstupné pre návštevníkov, prípadne hľadať inú možnosť na zabezpečenie finančných prostriedkov.²²¹ Paraska Pagáčová účtovala odmeny za dozor a upratovanie cerkvi Šarišskému múzeu, ktorý ich postupoval krajskému národnému výboru v Prešove.²²² Po jeho zániku v súvislosti so zmenou územnosprávneho usporiadania štátu v apríli 1960 a utvorení Východoslovenského kraja,²²³ táto úloha zostala novovytvorenému krajskému stredisku štátnej pamiatkovej starostlivosti, ktorého sídlo zostalo v Prešove.²²⁴ Šarišské múzeum totiž odmietlo prevziať tento výdavok do svojho rozpočtu a dôvodilo chýbajúcim pridelením cerkvi do správy Okresného národného výboru v Bardejove.²²⁵ Kvartálnu odmenu ešte v polovici roka 1961 teda poskytovalo krajské

218. Tamže: Štátne šarišské múzeum, č. 188/53, 31. 3. 1955 (krajskému národnému výboru).

219. Tamže: KNV Po, č. Kult. 1.115/55, 26. 4. 1955.

220. Zákon Slovenskej národnej rady č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach; Nariadenie vlády č. 34/1958 Zb. o ďalších presunoch pôsobnosti a iných zjednodušeníach v štátnej správe.

221. A PÚ SR, f. KPS Po, šk. 6, Bardejov: KNV Po, č. Škol/4-4946/58-Mar., 15. 10. 1958.

222. Tamže: KNV Po, č. Kult. 1.115/55, 26. 4. 1955.

223. Zákon č. 36/1960 Zb. o územnom členení štátu (§ 3 bod 10.).

224. A PÚ SR, f. KPS Po, šk. 6, Bardejov: Paraska Pagáčová, účty z roku 1960, apríl – jún (502,20 Kčs) a júl – september (446,40 Kčs).

pamiatkové stredisko vo výške 450 Kčs; viac už nedisponovalo rozpočtovými prostriedkami na neosobný fond, z ktorého financovalo odmeny lektorom a dozorcami pamiatkových objektov, preto úlohu opäť zverovalo okresnému národnému výboru v Bardejove.²²⁶ Riaditeľ Šarišského múzea Alexander Frický vykonal v auguste 1961 obhliadku cerkvi a po upozornení Pagáčovou zistil technické nedostatky; jednoduchšie odstránili okamžite, mnohé vyžadovali náročnejší zásah: *„Nosné trámy objektu a najmä svätyne sú od dažďovej vody, ktorá podteká pod stavbu, už celkom prehnité. Taktiež vonkajšie doskové pokrytie je v spodnej polovici prehnité, na svätyni je potrebné odobrať vonkajšie doskové pokrytie, vymeniť prehnité trámy, ako aj spodnú časť doskového pokrytia. Ďalej okolo kostolíka je potrebné previesť drenáž alebo kamenný jarček.“* Voda stekajúca zo svahu podmáčala objekt a prístavok k svätyni vplyvom prehnutia nosných tráv mal narušenú statiku.²²⁷ Krajské pamiatkové stredisko v prvom rade poznamenalo nutnosť majetkovoprávneho doriešenia, aby riaditeľ múzea mohol sám plánovať potrebný rozpočet; vzhľadom na lokalizáciu cerkvi v katastrálnom území Bardejov zároveň vyzval odbor školstva a kultúry mestského národného výboru, aby finančnými prostriedkami na rekonštrukčné akcie, presunutými do jeho rozpočtu, pamätali v roku 1962 na zabezpečenie najnutnejších opráv na tomto *„veľmi cennom pamiatkovom objekte I. kategórie“*. Presný rozpočet mohlo krajské pamiatkové stredisko oznámiť len po vykonaní podrobného prieskumu.²²⁸ Vtedy Šarišské múzeum začínalo prenášať prvé objekty do pripravovaného Múzea ľudovej architektúry pri Bardejovských kúpeľoch (sprístupnené 28. augusta 1965),²²⁹ teda priamo v lokalite vzniklo špecializované zariadenie, vykonávajúce i správu drevenej cerkvi z Mikulášovej.

225. Tamže: Šarišské múzeum v Bardejove, č. 533/60, 23. 9. 1960 (stornované).

226. Tamže: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, č. KPS-580/61, 3. 7. 1961.

227. Tamže: Šarišské múzeum v Bardejove, č. 529/61, 21. 8. 1961.

228. Tamže: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, č. KPS-895/61, 13. 11. 1961.

229. KROPILÁK ed., Dejiny Bardejova, s. 449; FRICKÝ, Alexander. Bardejov. Kultúrne pamiatky (mestská pamiatková rezervácia). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 61.

Historické súvislosti transferu dreveného chrámu Pokrova (Ochrany) Presvätej Bohorodičky z Mikulášovej do Bardejovských kúpeľov

Anton Liška

Krajský pamiatkový
úrad Prešov,
Hlavná 115,
080 01 Prešov
*anton.liska@
pamiatky.gov.sk*

Abstrakt

Príspevok má ambíciu priblížiť celý proces transferu (premiestnenia) dreveného chrámu Pokrova (Ochrany) Presvätej Bohorodičky z Mikulášovej (vrátane časti jeho mobiliára) do Bardejovských Kúpeľov. Úvod príspevku je venovaný základným historicko-faktografickým údajom o samotnom objekte a jeho inventári, jeho jadro opisu je dôvody, pre ktoré sa ho miestni veriaci rozhodli odpredať a proces výberu konečného miesta jeho novej inštalácie, vrátane samotnej výstavby v Bardejovských Kúpeľoch. Súčasťou príspevku sú aj údaje o mobiliári, ktorý zostal v Mikulášovej a o peripetiách, ktorými v súčasnosti gréckokatolícki veriaci v tamojšej obci zápasia. Pramennú bázu príspevku tvoria archívne materiály situované v archívoch Pamiatkového úradu SR, Krajského pamiatkového úradu Prešov a Historického archívu Prešovskej archieparchie doplnené o publikované pramene (kanonické vizitácie a pod.), dobovú i súdobú odbornú literatúru a terénny výskum.

Kľúčové slová

Bardejovské kúpele, drevený chrám, mobiliár, Mikulášová, transfer

Stručné dejiny dreveného chrámu

Drevený chrám Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky z Mikulášovej bol podľa prameňov¹, literatúry² a rytého nápisu na tráme v jeho lodi³ postavený v roku 1730⁴. Výstavbu objektu donoroval makovický komisár Teodor Kohút z Mikulášovej⁵ a realizovaná bola v čase, keď tunajšiu gréckokatolícku farnosť spravoval Semion Andriovský⁶. O rok neskôr ten istý donátor zafinancoval aj výrobu a inštaláciu prestolnej ikony⁷, ktorá v hornej časti zobrazuje Presvätú Bohorodičku rozprestierajúcu svoj plášť nad zástupom svätých a v dolnej časti sv. Romana Sladkopevca stojaceho na vyvýšenom mieste, obkoleseného skupinami svetských a duchovných postáv⁸. S najväčšou pravdepodobnosťou bol v tomto období v interiéri chrámu inštalovaný aj ikonostas, ktorý historici umenia datujú do prvej polovice 18. storočia.⁹

1. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (PÚ SR), fond (f.) Výskumné správy (T), rok (r.) 1957, signatúra (sign.) T314. Mikulášová, Bardejovské Kúpele, s. 4; SZABÓ, Péter – VÉGHSEŐ, Tamás. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai.* Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015, s. 132.

2. DUDÁŠ, Miloš – GOJDIČ, Ivan – ŠUKAJLOVÁ, Margita. *Drevené kostoly.* Bratislava : DAJAMA, 2007, s. 52; BOBÁKOVÁ, Mária. *Bardejov. Turistický sprievodca.* Bardejov : OOCR „Šariš“, 2020, s. 115; BOŽOVÁ, Jana – GUTEK, František (eds.). *Drevené kostolíky v okolí Bardejova.* Bardejov : SAJANCY, 1997, s. 173; JONOV, Lukáš (ed.). *Sprievodca expozíciami Šarišského múzea v Bardejovských Kúpeľoch.* Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 2024, s. 66; PAVLOVSKÝ, František. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku.* Bardejov a okolie. Prešov : Petra, n. o., 2007, s. 93; DUDÁŠ, Miloš – ALEXANDER, Jiroušek. *Drevené kostoly, chrámy, zvonice na Slovensku.* Košice : Vydavateľstvo JES SK, s.r.o., 2013, s. 110; GRADOŠ, Juraj – BORZA, Peter (eds.). *Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia.* Prešov : Petra, n. o., 2016, s. 364; GUTEK, František – HOLTMANOVÁ, Anna. *Šarišské múzeum v Bardejove. Expozícia v Bardejovských Kúpeľoch.* Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 2005, s. 108; SÍČYNSKYJ, Vladimír. *Dřevěné stavby v karpatské oblasti.* Praha : Nakladatelství „Orbis“, 1940, s. 109; ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter. *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie.* Bratislava : VEDA, 2017, s. 132.

3. Na centrálnom tráme lode je situovaný nasledovný jednoriadkový majuskulný nápis v cirkevnoslovenskom jazyku: ROKU A{KxÖ MC÷A IONĀ DNĀ ÆxĪ CRK9VQ ZGORHLA: ROKU A{xL: ZFXNDOVANA ZASTANEMQ INAKLADOMQ PANA KOGUT3 ŌEODORA NIKLOKSKOGO KOMĪSARA MAKOVĪÆKOGO SNMEON AIDRĪOVSKĪI PREZBĪTERQ IĪKLOVSKĪI N.S.MA – pozn. autora.

4. Podľa Jozefa Vydru bol drevený kostol postavený až v roku 1752. VYDRA, Joseph. Lidové stavitelství na Slovensku. Praha : Jan Štenc, 1925, s. 180.

5. DUDÁŠ, Miloš – GOJDIČ, Ivan – ŠUKAJLOVÁ, Margita. *Drevené kostoly*. Bratislava : DAJAMA, 2007, s. 52.

6. Semion Andrijovský pôsobil v gréckokatolíckej farnosti Mikulášová v rokoch 1726–1741. GRADOŠ, Juraj – BORZA, Peter (eds.). *Historický schematismus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia*. Prešov : Petra, n. o., 2016, s. 368.

7. O tejto skutočnosti pojednávajú nápisy, situované priamo na ikone, resp. na spodnej časti jej dreveného rámu. Na ikone je situovaný nasledovný jednoriadkový kombinovaný (minuskula amajuskula) nápis v cirkevnoslovanskom jazyku: Roku. B+""ä A{LA Mc-a Mt-a [-]. Na spodnej časti dreveného rámu ikony je situovaný nasledovný trojriadkový majuskulný nápis v cirkevnoslovanskom jazyku: ÎWBRA[Z]ZROBÎTI[R]AB B[*÷]J ÔEODOR KOGUTQ [-] / ZA[-]RACU RODIÇA SVOEGO KOG÷UTQ VASÎLÀ ZAÖPU>EÎÎE / GR[E]XOVQ ROKU A{L÷A – pozn. autora.

8. BOŽOVÁ, Jana – GUTEK, František (eds.). *Drevené kostolíky v okolí Bardejova*. Bardejov : SAJANCY, 1997, s. 175.

9. DUDÁŠ, Miloš – GOJDIČ, Ivan – ŠUKAJLOVÁ, Margita. *Drevené kostoly*. Bratislava : DAJAMA, 2007, s. 53.

10. ZUBKO, Peter. *Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností Šariša a Zemplína v rokoch 1734 a 1738*. Ružomberok : VERBUM, 2012, s. 78.

11. ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 33.

12. ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter. *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*. Bratislava : VEDA, 2017, s. 132.

13. SZABÓ, Péter – VÉGHSEŐ, Tamás. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015, s. 132–133.

14. Zvon, vrátane jeho pôvodného technického príslušenstva (dubová hlava s kovanými závesmi, úchytovými skobami a strmeňom pre uchytenie drevenej páky s lanom, čapové ložiská, srdce nepravidelného tvaru s hruškovitou päšťou s výpustkou), je umiestnený na zvonovej stolici v zvonovom podlaží severnej veže gréckokatolíckeho murovaného Chrámu Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky z roku 1927 v Mikulášovej. Zvon má šesťstrannú korunu s hladkou podkorunnou doskou (základňa koruny) a hladkým príklopom s dvoma malými fabiónmi. Krk zvona je zdobený plastickými reliéfmi s opakujúcimi sa florálnymi motívami, ktoré predeľuje horná nápisová páska ohraničená hrubšími plastickými linkami, uprostred ktorej je situovaný jednoriadkový majuskulný latinský nápis s vročením nasledovného znenia: IESUS NAZEARENUS REX IUDEORUM ANNO 1756. Driek (plášť) zvona je na prívratenej (prednej) strane osi kyvu zdobený plastickým reliéfom Ukrižovaného Krista, na odvrátenej (zadnej) strane plastickým reliéfom Presvätej Bohorodičky s dieťaťom a v dolnej časti (po celom obvode zvona) trojica združených plastických línií. Plastické linky (v tomto prípade dva) zdobia aj úderový veniec zvona. Dolný zvonový okraj (ostrie) je zdobený hladkou plastickou obrubou bez výzdoby (podkasanie) – pozn. autora.

15. RENDEK, Lukáš. *Historicko-kampanologické pamiatky v Šariši 1818–1930. (Historicko-epigrafická analýza zvonov v gréckokatolíckych sakrálnych objektoch).* [Dizertačná práca]. Prešov : IHI FF PU v Prešove, 2015, s. 245.

16. Malé svietniky boli v 20. rokoch 20. storočia premiestnené do novovybudovaného gréckokatolíckeho murovaného Chrámu Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky v Mikulášovej. Podľa informácií, získaných v roku 2006 počas terénneho výskumu, realizovaného v súvislosti s aktualizáciou Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZFP), bolo zistené, že súčasťou chrámového mobiliáru nie sú minimálne od roku 1992, pričom nie je známe, kde sa v súčasnosti nachádzajú – pozn. autora.

17. Veľké svietniky boli v septembri 2024 z dôvodu havarijného stavu (statické poruchy) gréckokatolíckeho murovaného Chrámu Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky v Mikulášovej na základe rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu (KPÚ) Prešov dočasne premiestnené do budovy tamojšej gréckokatolíckej fary – pozn. autora.

18. Súčasťou ikony je aj drevená predela z roku 1930, na ktorej je situovaný trojriadkový majuskulný rusínsky nápis s vročením nasledovného znenia: ТОТ ОБРАЗ ЇЕ ЗОС СТАРЕЙ ЦЕРКВІЬ 3. 1372. / ПОНОВІТІ ДАЛ ЮАННЬ ГРОЦКЫБ ЇЙОХО ЖЕНА АННА / 1930. – pozn. autora.

19. Kríž, nástenný obraz a ikona Presvätej Bohorodičky boli z dôvodu havarijného stavu (statické poruchy) gréckokatolíckeho murovaného Chrámu Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky v Mikulášovej na základe rozhodnutia KPÚ Prešov dočasne premiestnené do interiéru gréckokatolíckeho dreveného Chrámu Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky v Jedlinke – pozn. autora.

Najstaršia písomná správa o chráme pochádza z roku 1738. Ide o zápis, ktorý vznikol v rámci realizácie súpisu hospodárskeho zabezpečenia šarišských a zemplínskych gréckokatolíckych farností, ktoré boli súčasťou Jágerskej rímskokatolíckej diecézy. Z časti zápisu, venovaného obci Mikulášová sa dozvedáme, že v obci sa v čase konania predmetného súpisu nachádzal novo postavený (*noviter erecta*) drevený chrám, ktorý disponoval nedostatočnou liturgickou a bohoslužobnou výbavou (mobiliárom).¹⁰ V súpise rímskokatolíckych farností Šariša a Zemplína z roku 1746 sa v súvislosti s dreveným chrámom v Mikulásovej uvádza, že sa nachádzal v primeranom (*commoda*) stave.¹¹ Kanonická vizitácia jágerského rímskokatolíckeho biskupa Františka Barkóciho z roku 1749 datuje výstavbu tunajšieho dreveného chrámu do roku 1730 a ako jeho zasvätenie pripisuje Pokrovu (Ochrane) Presvätej Bohorodičky.¹² Podrobnejšiu správu o drevenom chráme v Mikulásovej poskytuje zápis z kanonickej vizitácie mukačevského gréckokatolíckeho biskupa Michala Manuela Oľšavského, ktorý tamjšiu farskú obec vizitoval v lete 1750. Zo zápisu sa dozvedáme, že vizitovaný drevený chrám pochádzal z roku 1730, bol dostatočne priestranný, disponoval troma bránami, nachádzal sa v dobrom stave a jeho posviacku, vrátane všetkých tam situovaných ikon, vykonal arcikňaz. Zasvätený bol Pokrovu (Ochrane) Presvätej Bohorodičky. Vstupná brána (dvere), ktorou sa vchádzalo do chrámu, disponovala kvalitným železným zámkom. Ikony a prestol (oltár) s kivotom (svätostánkom), ktorého menza bola prikrytá peknými oltárnymi obrusmi a ktorý disponoval primeranými rozmermi, sa taktiež nachádzali v dobrom stave. Z bohoslužobných predmetov sa v chráme počas vizitácie nachádzalo jedno drevené cibórium, pekné ampulky (nádoby na vodu a víno), dva drevené polychrómované svietniky, antimenzion od mukačevského biskupa Jána Jozefa de Camillisa, jedna strieborná a jedna cínová čaša (kalich) so všetkým príslušenstvom, vrátane prikrývadiel (pokrovec, povzduch, prikrývadlo na diskos). Pokiaľ ide o liturgické knihy, nachádzali sa tu všetky predpísané s výnimkou pôstnej Triode, pričom Liturgikon (misál) a Trebník (rituál) boli čerstvo zrenovované. Chrám disponoval aj dvoma zvonmi, ktoré priamo počas vizitácie posvätil samotný mukačevský biskup Michal Manuel Oľšavský.¹³ Na začiatku druhej polovice 50. rokov 18. storočia, v roku 1756, pribudol do veže objektu ďalší zvon¹⁴. Meno zvonolejára, ktorý ho ulial a ani meno donátora, ktorý ho pre tunajší drevený chrám zakúpil, známe nie sú.¹⁵ V druhej polovici 18. storočia pribudol do chrámu aj ďalší vzácny mobiliár v podobe štyroch malých¹⁶ a dvoch veľkých drevených neskorobarokových svietnikov¹⁷, dreveného nástenného kríža (ľudová

20. Archív PÚ SR, f. Zbierka základných výskumov (Z), r. 1955, sign. Z1256. Mikulášová, okr. Bardejov, s. 1.

21. ZUBKO, Peter. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia II. Košice : Vydavateľstvo Viena, 2009, s. 78.

22. Zvon, vrátane jeho pôvodného technického príslušenstva (dubová hlava s kovanými závesmi, úchytovými skobami a strmeňom pre uchytenie drevenej páky s lanom, čapové ložiská, srdce nepravidelného tvaru s hruškovitou päťou s výpustkou), je umiestnený na zvonovej stolici v zvonovom podlaží severnej veže gréckokatolíckeho murovaného Chrámu Pokrova (Ochrany) Presvätej Bohorodičky z roku 1927 v Mikulásovej. Zvon má šesťstrannú korunu s hladkou podkorunnou doskou (základňa koruny) a hladkým príklopom. Krk zvona je zdobený plastickými reliéfmi s opakujúcimi sa geometrickými motívami, ktoré predeľuje horná nápisová páska ohraničená hrubšími plastickými linkami, uprostred ktorej je situovaný jednoriadkový majuskulný nápis v cirkevnoslovanskom jazyku s vročením nasledovného znenia: PR~STAĀ BO~ SPASI NASQ IIKLOVA R:NK AWŽĪ. Driek (plášť) zvona je na prívrateknej (prednej) strane osi kyvu zdobený plastickým reliéfom zobrazujúcim pravdepodobne sv. Jozafáta mučeníka a v dolnej časti (po celom obvode zvona) jednou hrubšou plastickou linkou. Plastické linky (v tomto prípade dva) zdobia aj úderový veniec zvona. Dolný zvonový okraj (ostrie) je zdobený hladkou plastickou obrubou bez výzdoby (podkasanie) – pozn. autora.

23. Panteleimon Balaščák pôsobil v gréckokatolíckej farnosti Mikulášová v rokoch 1826–1848. GRADOŠ, Juraj – BORZA, Peter (eds.). *Historický schematizmus farností Prešovskej metropoly. Prešovská archieparchia*. Prešov : Petra, n. o., 2016, s. 368.

24. Archív PU SR, f. T, r. 1957, sign. T314. Mikulášová, Bardejovské Kúpele, s. 2.

25. Ide o dvojriadkový kombinovaný (majuskula a minuskula) latinský nápis s vročením nasledovného znenia: Erga gratiosum a sua Illustritate Eppo Eperiessiensis per respectum Parochum Panteleimonem Balastsák sub ddo 10a Maji a: c: / impetratum, atque sub ddo 22a Junii a: c: elargitum Indultum, Ecclesia isthaec ampliata est M: Oct: A: D: 1837: – pozn. autora.

26. Archív PU SR, f. Z, r. 1955, sign. Z1256. Mikulášová, okr. Bardejov, s. 2.

27. Ide o jednoriadkový majuskulný latinsko-rusínsky nápis s vročením nasledovného znenia: A.D. // INŹI. // 1838: – pozn. autora.

28. Archív KPÚ Prešov, f. Historické plány a projekty (HPP), r. 1867, poravé číslo (p. č.) 41. *A niklovai g. e. templom (Sáros)*.

práca), barokovo-klasicistického nástenného obrazu s výjavom Ukrižovania Ježiša Krista a neskorobarokovej ikony¹⁸ s výjavom Presvätej Bohorodičky rozprestierajúcej svoj plášť nad zástupom svätých¹⁹.²⁰

Na začiatku 19. storočia, v roku 1814, počas tzv. predprešovského zisťovania stavu gréckokatolíckych farností, súvisiaceho s prípravou procesu kanonického erigovania Prešovskej gréckokatolíckej eparchie, mal drevený chrám v Mikulášovej štatút farského chrámu. Na slávenie božských liturgií ho využívali výlučne veriaci východného byzantského obradu. V jeho veži sa v sledovanom období nachádzali štyri zvony.²¹ O tri roky neskôr tam pribudol ďalší, v poradí už piaty zvon²². Meno zvonolejára, ktorý ho ulial a ani meno donátora, ktorý ho pre tunajší drevený chrám zakúpil, známe nie sú. V roku 1837, v čase, keď farnosť spravoval Panteleimon Balaščák²³, prešiel chrám stavebnou obnovou, v rámci ktorej došlo k rozšíreniu jeho predsieni západným smerom (k veži).²⁴ Podľa maľovaného nápisu²⁵, situovaného na stropnom tráme vnútornej predsieni, mal veľkú zásluhu na tejto prestavbe vtedajší prešovský gréckokatolícky biskup Gregor Tarkovič. O rok neskôr bol pri západnom vstupe do chrámu, v priestore vnútornej predsieni, osadený nový drevený vstupný portál.²⁶ Svedčí o tom o. i. maľovaný nápis²⁷ s vročením, situovaný vo vrchnej časti jeho dreveného maľovaného obkladu. V druhej polovici 60. rokov 19. storočia bolo vyhotovené nateraz najstaršie známe vizuálne zobrazenie dreveného chrámu z Mikulášovej. Ide o pôdorys a bočný pohľad na objekt, ktorý v roku 1867 vyhotovil významný uhorský pamiatkar, výtvarník, pedagóg a rodák z Bardejova Viktor Miškovský.²⁸

Na prelome rokov 1914/1915, v čase prvej svetovej vojny, kedy v oblasti Karpát (vrátane katastra obce Mikulášová) prebiehali ťažké boje medzi cárskou ruskou, rakúsko-uhorskou a nemeckou armádou, bol drevený Chrám Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky v Mikulášovej poškodený. Budapeštiansky staviteľ a vysokoškolský učiteľ odborných predmetov Anton Hofhauser, ktorého do vojnou zasiahnutých oblastí Šariša a Zemplína vyslalo v auguste 1915 (po vzdialení sa frontu) za účelom zmapovania vojnových škôd budapeštianskeho Ministerstva kultu a vyučovania, stanovil výšku predpokladanej dotácie, potrebnej na jeho obnovu, na sumu 770 korún.²⁹ V lete 1916, keď rakúsko-uhorská armáda realizovala v cirkevných a svetských objektoch Šariša a Zemplína rekviračný zber zvonoviny, potrebnej na odlievanie diel a iných zbraní, boli z veže tunajšieho chrámu na tento účel odovzdané tri zvony z roku 1913 o celkovej váhe 242 kg. Gréckokatolíckej farnosti

29. CORANIČ, Jaroslav. Vplyv prvej svetovej vojny na hospodárske pomery v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve. In Gabriel Paľa, Marek Petro (eds.). *Zborník teologických štúdií No9*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2013, s. 97; DERFIŇÁK, Patrik. K histórii cirkevných objektov poškodených vojnovými operáciami v rokoch 1914–1915 na severe Šariša. In *Historia Ecclesiastica*. Prešov : Vydavateľstvo PU v Prešove, roč. 1, č. 1–2, r. 2010, s. 327.

30. RENDEK, Lukáš. *Historicko-kampanologické pamiatky v Šariši 1818–1930. (Historicko-epigrafická analýza zvonov v gréckokatolíckych sakrálnych objektoch)*. [Dizertačná práca]. Prešov : IHI FF PU v Prešove, 2015, s. 241.

31. KOWALSKI, Tomáš. Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku. In *Monument revue*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, roč. 7, č. 1, r. 2018, s. 8.

32. JONOV, Lukáš (ed.). *Sprievodca expozíciami Šarišského múzea v Bardejovských Kúpeľoch*. Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 2024, s. 66.

33. GUTEK, František. Skanzen v kúpeľoch. Genéza, súčasnosť a perspektívy Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských kúpeľoch. In Helena Kotvasová (ed.). *Múzeá v prírode – koncepcia, realita a vízie*. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2019, s. 135–136.

34. GRADOŠ, Juraj – BORZA, Peter (eds.). *Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie*. Prešovská archieparchia. Prešov : Petra, n. o., 2016, s. 32.

35. JONOV, Lukáš (ed.). *Sprievodca expozíciami Šarišského múzea v Bardejovských Kúpeľoch*. Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 2024, s. 66.

36. Alexej Mydlik pôsobil v gréckokatolíckej farnosti v Mikulášovej v rokoch 1921–1933. GRADOŠ, Juraj – BORZA, Peter (eds.). *Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie*. Prešovská archieparchia. Prešov : Petra, n. o., 2016, s. 368.

37. Archív PÚ SR, f. Pamiatkový ústav a jeho právny predchodcovia (PÚaPP), r. 1923, krabica číslo (kr. č.) 63, inventárne číslo (inv. č.) 672/1, sign. 1/1. *Referát proti odstráneniu kostola*.

38. Historický názov Mikulášovej, ktorý obec používala (v rôznych jazykových obmenách) od roku 1492 do roku 1948. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východo-slovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1990, s. 420; KROPILÁK, Miroslav – PISOŇ, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava : Veda, 1977, s. 254.

39. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sing. 1/2. *Žiadosť o vyslanie odborníka*.

Mikulášová bolo za tieto zrekvírované zvony dňa 12. septembra 1916 vyplatených 968 korún.³⁰

Po skončení prvej svetovej vojny sa veriaci v Mikulášovej rozhodli neobnovovať vojnou poškodený drevený chrám. Pred jeho záchranou uprednostnili výstavbu nového moderného dvojvežového murovaného chrámu, ktorý plánovali vybudovať na miesne starého. Výstavba nového sakrálneho stánku mala byť čiastočne financovaná z peňazí, ktoré farníci plánovali získať odpredajom mobiliára a drevnej hmoty z drevenej cirkvi.³¹ Samotné stavebné práce na murovanom chráme začali tunajší gréckokatolícki veriaci realizovať v roku 1926 a ukončené boli o rok neskôr. Nový chrám, tiež zasvätený Pokrovu (Ochrane) Presvätej Bohorodičky, bol vybudovaný v bezprostrednej blízkosti drevenej cirkvi. Keďže sa táto stala pre farnosť definitívne nadbytočnou, v priebehu roku 1936 bola rozobratá, premiestnená a opätovne postavená na severnej strane Bardejovských Kúpeľov, pod tamojším lesíkom.³² V danej polohe zotrvala do augusta 2003, kedy bola opätovne, tentokrát z dôvodu havarijného stavu jej zrubov, rozobratá a uložená (jej jednotlivé konštrukčné prvky) do areálu Expozície ľudovej architektúry Šarišského múzea v Bardejovských Kúpeľoch. V apríli 2005, po tom, ako sa múzeu podarilo získať finančné prostriedky na jej sanáciu, sa začalo s jej opätovnou výstavbou, tentokrát už priamo v areáli skanzenu. Stavebné práce trvali od apríla do septembra 2005. Vykonávané boli stavebnou firmou ROD-HAR, s.r.o. z Hervartova na základe projektovej dokumentácie, ktorú v júni 2003 vypracoval Projektový ateliér CONCEPT SVIDNÍK pod dohľadom autorizovaného stavebného inžiniera Jozefa Capka. Súčasťou chrámu sa stala aj drevená ohrada s dvoma vstupnými bránami – na severovýchode vyhradená primárne pre miestnych obyvateľov a kúpeľných hostí za účelom účasti na liturgiách a na severozápade určená primárne pre návštevníkov skanzenu.³³ Slávnostnú posviacku obnoveného chrámu vykonal dňa 22. októbra 2005 vtedajší prešovský biskup Mons. Ján Babjak SJ.³⁴ Od tohto obdobia slúži objekt až do súčasnosti okrem expozičného opätovne aj svojmu pôvodnému účelu – pravidelnému sláveniu božských liturgii pre veriacich, ktorí žijú, resp. využívajú kúpeľné zariadenia v Bardejovských Kúpeľoch.³⁵

Drevený alebo murovaný?

Začiatkom 20. rokov 20. storočia prijalo gréckokatolícke farské spoločenstvo v Mikulášovej rozhodnutie, že pristúpi k výstavbe murovaného chrámu. Z archívnych materiálov vyplýva, že ich k tomu

viedli dva hlavné dôvody – nedostatočná kapacita a zlý stavebno-technický stav dreveného chrámu a túžba po modernom murovanom sakrálnom stánku spĺňajúcom štandardy a potreby nového storočia. Vzhľadom na skutočnosť, že novú cerkev plánovali vybudovať na identickom mieste, kde stál starý drevený chrám, koncom roku 1922 sa vtedajší mikulášsky farár Alexej Mydlik³⁶ obrátil na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku so žiadosťou o možnosť jeho odstránenia z daného pozemku.³⁷ V odpovedi datovanej na 12. marca 1923 si štátny referát od farára vyžiadal podrobnejšie informácie o dôvodoch, ktoré ho viedli k podaniu takejto žiadosti. Alexej Mydlik reagoval na danú výzvu dňa 25. júla 1924 prostredníctvom listu, v ktorom svoj úmysel odôvodnil nasledovne: „*Gr. kat. cirkevná obec Niklova*³⁸ *hodlá v budúcom roku (1925) nový grecko-kat. kostel vystaviť, a preto nútená je o spôsobu odstránenia starého kostola už teraz sa postarať. Nakoľko náš terajší kostol má umeleckej hodnoty, veriaci tejto obce ochotní sú tento drevený kostol tak, akým je v celku odpredať. V tom prípade, ak tamojší úrad reflektuje na tento kostol odkúpením jehože, prosím Vás, ráčte s Vašej strany, svojeho odborníka súrne vyslať cieľom ustálenia prevzatia kostola, alebo sdeliť Vaše záporné stanovisko. V oboch prípadoch prosím Vaše láskavé vopredné písomné sdelenie.*“³⁹

Štátny referát sa na základe tejto odpovede obrátil na Biskupský úrad v Prešove a Technické oddelenie Okresného úradu v Prešove. V prípade biskupstva žiadal o intervenciu medzi veriacimi v Mikulášovej za zachovanie a obnovu dreveného chrámu, v prípade technického oddelenia prosil o obhliadku objektu a vypracovanie rozpočtu na jeho opravu. Vykonaním obhliadky a vypracovaním rozpočtu bol Okresným úradom v Prešove poverený Ing. Fürbeek. Ten zmapoval poškodenia dreveného chrámu v priebehu augusta 1924 a na jeho konci, v 31. deň príslušného kalendárneho mesiaca, predložil technickému oddeleniu položkový rozpočet na jeho komplexnú obnovu. Z rozpočtu vyplýva, že Ing. Fürbeek odhadol celkové náklady spojené so stavebnými úpravami chrámu na sumu 12 932 Kč, ďalších 2000 Kč mala stať výstavba nového zrubového oplotenia okolo objektu.⁴⁰ V technickej správe, datovanej na 1. september 1924, zhodnotil Ing. Fürbeek stavebno-technický stav chrámu ako zachovalý.⁴¹ Gréckokatolícky farár Alexej Mydlik mal na vec iný názor. Vo svojej reakcii na závery prezentované Ing. Fürbeekom, ktoré zhmotnil do podoby oficiálneho listu datovaného na 2. september 1924 a adresovaného štátnemu referátu, sa jednak ohradil voči tomu, že vyššie uvedený úradník vykonal obhliadku objektu „...bez súčasnej prítomnosti grecko-kat. farského úradu a cirkevných

kurátorov...“⁴², jednak uviedol, že na chráme sú už takmer všetky jeho drevené trámy zhnité, a preto podľa jeho názoru „... škoda je každej groše na opravu poukázanej.“⁴³

Štátny referát reagoval na vyššie spomenuté ponosy tým, že do obce vyslal dvoch svojich zástupcov – architekta Františka Faulhamera a stavebného inžiniera Viliama Kúna, ktorých úlohou bolo za účasti miestneho farára a kurátorov opätovne obhliadnuť stavbu, zistiť jej stavebno-technický stav, reflektovať na potreby miestnych veriacich a navrhnúť spôsoby riešenia danej situácie tak, aby bolo možné drevený chrám zachovať. Prvý menovaný navštívil Mikulášovú v októbri 1924 a z jeho správy, adresovanej štátnemu referátu vyplýva, že stavebno-technický stav dreveného chrámu „...je dobrý a vyžaduje jej nevyhnutných opráv...“⁴⁴. František Faulhamer počas obhliadky súčasne zistil, že miestni občania, vrátane tunajšieho farára, sú proti oprave dreveného chrámu, pretože ich úmyslom je výstavba nového murovaného sakrálneho objektu, ktorý má stáť na mieste starej cerkvi. Ako dôvod výstavby nového chrámu uvádzali nedostatočnú kapacitu starého. Na nový chrám už mali pritom vyzbieraných 40 000 Kč. Okrem toho ich krajanovia pracujúci v Amerike boli ochotní prispieť sumou 2000 dolárov a podnikateľ z Bardejovskej Novej Vsi stavebným materiálom v podobe dreva a plechovej krytiny, avšak výlučne pod podmienkou, že sa bude stavať nový chrám. František Faulhamer napriek vyššie uvedeným skutočnostiam odporúčal štátnemu referátu, aby trval na obnove dreveného chrámu, a to aj za cenu jeho prípadného rozšírenia.⁴⁵ V tejto súvislosti vypracoval a dňa 31. októbra 1924 štátnemu referátu predostrel na posúdenie dva

40. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/4. *Rozpočet opravy kostola.*

41. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/4. *Technická zpráva.*

42. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/4. *List Alexeja Mydlika z 2. sept. 1924.*

43. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/4. *List Alexeja Mydlika z 2. sept. 1924.*

44. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/5. *F. Faulhamer, Stav kostola a nutné opravy.*

položkové rozpočty – prvý „... na opravu grécko-katolíckého kostola v Niklové u Zborova...“⁴⁶, vyčíslený na sumu 12 904 Kč a 74 halierov a druhý „... na prístavbu a opravu grécko-katol. Dřevěného kostola v Niklové u Zborova...“⁴⁷, vyčíslený na sumu 29 782 Kč a 92 halierov. Uvedené rozpočty štátny referát po predošlej kontrole Technického oddelenia Okresného úradu v Prešove zaslal dňa 29. januára 1925 Gréckokatolíckemu farskému úradu v Mikulášovej s tým, že farský úrad si má vybrať jedno z uvedených riešení (opravu alebo opravu a rozšírenie dreveného chrámu). Na základe zvoleného riešenia mal následne štátny referát určiť výšku štátnej subvencie, ktorá mala byť tunajšej farnosti poskytnutá.⁴⁸ Stavebný inžinier Viliam Kún vykonal cestu do Mikulášovej v polovici februára 1925. Vo svojej správe, adresovanej štátnemu referátu dňa 19. februára 1925, uvádza v súvislosti so stavebno-technickým stavom dreveného chrámu nasledovné: „Byť i zestárlost této cerkve již značnou měrou pokročila, není rekonstrukce téže úkolem neřešitelným a návrh p. architekta Faulhamera na rozšíření, s příslušným rozpočtem poskytuje zde bázi pro další postup. Hlavní konstruktivní součástí věže sou ve stavu poměrně dobrém a bylo by možno výměnami, naplátovaním a náležitým vyztužením ještě na dlouho stavbu zachovati. Nahrazení porušené krytiny a ostění nebude rovněž nikterak nadměrným.“⁴⁹ Podobne ako Františkovi Faulhamerovi aj jemu miestni veriaci spolu s tunajším farárom oznámili, že ich úmyslom nie je zachraňovať starý, ale budovať nový murovaný chrám, ktorý bude v plnej miere vyhovovať všetkým požiadavkám hygieny, bezpečnosti a ich novodobému vkusu. V čase návštevy Viliama Kúna disponovala farnosť náčrtkom návrhu podoby nového chrámu, ktorého úroveň označil Kún za „*prácu diletanta*“ a sumou približne 24 000 Kč. Okrem toho mu bolo oznámené, že farnosť počíta so sumou okolo 20 000 Kč, ktorú plánuje získať odpredajom inventára a drevnej hmoty z dreveného chrámu.⁵⁰

Ako vyplýva z následnej korešpondencie medzi štátnym referátom a Gréckokatolíckym farským úradom v Mikulášovej, postoj miestnych veriacich a tunajšieho farára voči záchrane tamojšieho dreveného chrámu *in situ* a výstavbe nového murovaného sakrálneho stánku na jeho mieste ostal aj po obhliadkach a osobných konzultáciách s Františkom Faulhamerom a Viliamom Kúnom nemenný. Najlepšie to dokresľuje list gréckokatolíckeho farára Alexeja Mydlika adresovaný štátnemu referátu dňa 24. júna 1925, v ktorom sa uvádza o. i. aj nasledovné: „... *nakoľko veriaci tunajšej farnosti len nový kostol chcú vybudovať [...] preto o rozširovaní starého kostola ani slovo byť nemôže.*

*Aby stará pamiatka predsa mohla sa zachovať [...], môže len ták, že celý kostol štátny referát zakúpi.*⁵¹

S prípravnými prácami na výstavbe nového sakrálneho objektu začali miestni veriaci už v marci 1925, kedy bez povolenia príslušných úradov vyrúbali stromy v okolí dreveného chrámu.⁵² V letných mesiacoch toho istého roku začali na lokalitu znášať stavebný materiál v podobe kameňa a dreva.⁵³ V januári 1926 bol tunajší farár osobne v Bratislave prerokovať možnosti výstavby murovaného chrámu s predstaviteľmi štátneho referátu.⁵⁴ Z následnej korešpondencie medzi oboma úradmi sa dozvedáme, že štátny referát nebol stotožnený s architektonickým

45. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/5. *F. Faulhamer, Stav kostola a nutné opravy.*

46. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/6. *F. Faulhamer, Rozpočet na opravu kostola.*

47. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/6. *F. Faulhamer, Správa k návrhu na zväčšenie kostola.*

48. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1924, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/7. *Niklová, gr. kat. kostel, oprava.*

49. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/8. *Stanovisko Ing. W. Kúna k rekonštrukcii, prípadne k premiestneniu kostola.*

50. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/8. *Stanovisko Ing. W. Kúna k rekonštrukcii, prípadne k premiestneniu kostola.*

51. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/11. *List Alexeja Mydlíka z 24. júna 1925.*

52. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/10. *Kostel a zrotmy v Niklové, zákaz zbourání.*

53. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/11. *List Alexeja Mydlíka z 24. júna 1925.*

54. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/14. *Príchod farára na jednanie.*

riešením nového chrámu v Mikulášovej, tak, ako bol prezentovaný na pláne, ktorý si na tento účel nechalo vyhotoviť farské spoločenstvo (jednoloďový chrám s dvoma vystavanými vežami na jeho priečelí a pristavanou sakristiou ku svätyni). Z uvedeného dôvodu nechal na vlastné náklady vypracovať architektovi Wimmer-Szenyimu nový projekt, disponujúci potrebnou architektonickou a výtvarnou kvalitou (jednoloďový chrám s predstavanou vežou). Štátny referát ďalej nástojil na tom, že výstavbu murovaného chrámu v Mikulášovej odsúhlasí iba v tom prípade, ak sa bude realizovať podľa projektu architekta Wimmer-Szenyiho a miestna farnosť bude garantovať, že sa postará o tamojší drevený chrám.⁵⁵ Farské spoločenstvo v Mikulášovej na čele s tamojším farárom Alexejom Mydlikom nebolo zase stotožnené s návrhom štátneho referátu a trvalo na tom, že výstavbu nového murovaného chrámu bude realizovať podľa vlastného projektu. Svoj postoj opieralo jednak o to, že tento projekt bol, na rozdiel od projektu architekta Wimmer-Szenyiho, v roku 1925 schválený Biskupským úradom v Prešove, a tiež o skutočnosť, že výstavba chrámu podľa biskupstvom schváleného projektu by bola pre farnosť finančne výhodnejšia.⁵⁶ Podľa ich kalkulácií mala výstavba nimi preferovaného dvojvežového chrámu stáť 146 000 Kč, pričom jeho projekt by mali k dispozícii pro bono, kým v prípade štátnym referátom odporúčaného jedновеžového chrámu boli náklady na jeho výstavbu vyčíslené na sumu 175 000 Kč s tým, že za projekt by museli zaplatiť ďalších 4000 Kč.⁵⁷ Z uvedených dôvodov podpísali dňa 24. mája 1926, napriek tomu, že nedisponovali povoleniami od štátneho referátu a ani od Okresného úradu v Prešove, s miestnymi podnikateľmi Andrejom Oroszom a Jánom Dráčom, zmluvu o dielo na výstavbu dvojvežového chrámu. Podľa zmluvy, ktorú svojim vlastnoručným podpisom dňa 1. júna 1926 odobril aj prešovský gréckokatolícky vikár

55. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/17.

Podmienky povolenia novostavby.

56. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/19. *List Alexeja Mydlika z 24. marca 1926.*

57. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/19. *List Technického oddelenia Okresného úradu v Prešove z 31. marca 1926, podmienka č. 2.*

58. Historický archív Prešovskej archieparchie (HAPA), f. Bežná agenda (BA), r. 1926, inv. č. 442, sign. 397/1370. *Stavebná smluva z 24. mája 1926, podmienka č. 3.*

Dr. Mikuláš Russnák, mali podnikatelia s výstavbou nového chrámu „... ihneď po chválení tejto zmluvy, poťažne po zadovážení stavebného povolenia začať, a tak končiť, aby 1.-ho septembra 1926 bola dachom. Dokončená má byť tá stavba ale do 1;-ho júla 1927.“⁵⁸ Zmluvné strany sa tiež dohodli, že výstavba objektu neprekročí rozpočet 146 000 Kč.⁵⁹ Zo spisovej agendy Štátneho referátu pre ochranu pamiatok na Slovensku vyplýva, že obyvatelia Mikulášovej, napriek tomu, že nezískali potrebné povolenia od príslušných úradov, s výstavbou nového chrámu napokon na jeseň roku 1926 začali⁶⁰ a v roku 1927 ju aj úspešne ukončili.⁶¹ Nový dvojvežový murovaný chrám vyrástol v bezprostrednej blízkosti drevenej cerkvi, po jej severnej strane.

Okolnosti transferu dreveného chrámu do Bardejovských Kúpeľov

Paralelne s výstavbou nového murovaného chrámu riešil štátny referát s tunajším farským úradom aj otázku záchrany drevenej cerkvi. Po siahodlhých výmenách názorov sa napokon obe inštitúcie uzhodli na tom, že v záujme záchrany objektu, vrátane jeho mobiliára, bude najlepším riešením jeho premiestnenie na takú lokalitu, kde by naďalej

59. HAPA, f. BA, r. 1926, inv. č. 442, sign. 397/1370. *Stavebná smluva* z 24. mája 1926.

60. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/26. *List Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Technickému oddeleniu Okresného úradu v Prešove* z 23. decembra 1926.

61. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1928, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/30. *List Dr. Jozefa Poláka* zo 14. novembra 1928.

62. Štátny referát pre ochranu pamiatok na Slovensku definitívne upustil od svojej požiadavky na obnovu, resp. obnovu a rozšírenie dreveného chrámu v Mikulášovej in situ po tom, ako obdržal písomné vyjadrenie ku predmetnej záležitosti od Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. V spomenutom vyjadrení, datovanom na 21. februára 1927, sa o. i. uvádza nasledovné: „V smysle §u 6. zák. čl. XXXIX. z r. 1881 má minister kultu právo od príslušnej cirkve požadovať opravu kostola vyhláseného na umeleckú pamiatku, avšak toto jeho právo pominie v tom prípade, správnejšie povinnosť udržiavania takejto pamiatky prestane, jestli kostol, alebo kaplnka neslúži k bohoslužobným účelom I§ 7. leg. cit. I. Tento prípad nastal v Niklovej, nakoľko cirkevná obec vystaviac si nový kostol není viazania farchou vôči starému kostolu a tamojšiemu referátu skytá sa možnosť v smysle už cit. §u 7. zák. čl. XXXIX. z r. 1881 vyvlastniť patričný objekt.“ Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1927, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/28. *List Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave* z 21. února 1927.

slúžil svojmu primárnemu (bohoslužobnému) účelu.⁶² Farské spoločenstvo v Mikulášovej viedlo v rokoch 1925–1931 rokovania zo zástupcami miestnej samosprávy a cirkevných spoločenstiev o premiestnení tunajšieho dreveného Chrámu Pokrovu (Ochrany) Presvätej Bohorodičky do Nižnej Polianky⁶³ (1925), Medvedia⁶⁴, Prahy⁶⁵, Havranca⁶⁶ (1926), Bratislavy⁶⁷ (1927), Piešťan⁶⁸, Košíc⁶⁹ (1928), opäťovne do Bratislavy⁷⁰ (1929), Turčianskeho sv. Martina⁷¹ (1930) a Prešova⁷² (1931). Všetky tieto rokovania však napokon skončili neúspešne.

Dotiahnuť do zdarného konca proces transferu dreveného chrámu z Mikulášovej sa napokon podarilo až potom, čo v marci 1931 do rokovania s Gréckokatolíckym farským úradom v Mikulášovej a Štátnym referátom pre ochranu pamiatok na Slovensku vstúpil Okresný úrad v Bardejove. Stalo sa tak prostredníctvom listu, datovaného na 3. marca 1931, v ktorom sa tamojší okresný náčelník obrátil na štátny referát s návrhom na premiestnenie chrámu do vzrastlého lesíka, ktorý bol súčasťou prírodno-krajinárskeho parku v Bardejovských Kúpeľoch.⁷³ Štátny referát vo svojej odpovedi, datovanej na 25. apríla 1931, vyjadril jednak potešenie z tejto iniciatívy, jednak vyzval okresného náčelníka, aby si na plánovaný prevoz dreveného chrámu z Mikulášovej vyžiadaval povolenie od Biskupského úradu v Prešove a následne si nechal vypracovať rozpočet na jeho premiestnenie.⁷⁴ Za odborného garanta predmetnej akcie bol štátnym referátom menovaný inžinier Václav Mencl. Požadovaný návrh rozpočtu na premiestnenie dreveného chrámu z Mikulášovej do Bardejovských Kúpeľov, pozostávajúci z technickej správy, položkového rozpočtu a plánu objektu, zaslal Okresný úrad v Bardejove štátnemu referátu 27. júna 1931.⁷⁵ Z uvedených materiálov vyplýva, že celkové náklady na rozobratie, prevezenie a znovu postavenie dreveného chrámu, vrátane realizácie nevyhnutných opráv, boli vyčíslené na celkovú sumu 53 000 Kč.⁷⁶

Biskupský úrad v Prešove zaujal k predmetnej záležitosti stanovisko 3. júna 1931 prostredníctvom listu vtedajšieho apoštolského administrátora a biskupa Petra Pavla Gojdiča OSBM, ktorý s premiestnením dreveného chrámu súhlasil.⁷⁷ V auguste 1931 sa ku plánovanému

63. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1925, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/8.

Stanovisko Ing. W. Kúna k rekonštrukcii, prípadne k premiestneniu kostola.

64. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/13.

List Alexeja Mydlika z 22. ledna 1926.

65. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/19.
List Alexeja Mydlika z 24. marca 1926.
66. HAPA, f. BA, r. 1926, inv. č. 442, sign. 397/1544. *List prešovského gréckokatolíckeho vikára Dr. Mikuláša Russnáka z 25. júna 1926*; Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1926, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/24. *List prešovského gréckokatolíckeho vikára Dr. Mikuláša Russnáka z 25. júna 1926.*
67. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1927, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/29.
Premiestnenie kostola do Bratislavy.
68. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1928, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/33.
Postavenie kostola v Piešťanoch.
69. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1928, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/34.
Zakúpenie kostola košickým múzeom.
70. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1929, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/38.
Vyjadrenie k umiestneniu kostola v Bratislave.
71. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1930, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/41.
Prevezenie kostola do Turč. sv. Martina.
72. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1931, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/44.
Prevoz kostola do Prešova.
73. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1931, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/42.
Otázka prevezenia kostola do Bardejovských Kúpeľov.
74. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1931, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/43.
Otázka prenesenia kostola do okolia Bardejovských Kúpeľov.
75. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1931, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/45. *Zaslanie návrhu, rozpočtu a technickej správy na premiestnenie kostola do Bardejovských kúpeľov.*
76. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1931, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/45. *Rozpočet na premiestnenie gr. kat. kostola z Niklovej do Bardejovských Kúpeľov zo 17. júna 1931*
77. HAPA, f. BA, r. 1931, inv. č. 447, sign. 1854/2022. *List Petra Pavla Godiča z 3. júna 1931.*
78. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1931, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/46.
List Rady mesta Bardejov z 28. augusta 1931.

premiestneniu vyjadrila aj Rada mesta Bardejov. Svoje stanovisko k predmetnej záležitosti prezentovala v liste datovanom na 28. august 1931, pod ktorým bol signovaný vtedajší starosta Bardejova Gejza Žebrácky. Z obsahu listu vyplýva, že mesto Bardejov bolo ochotné tamojšiemu okresnému úradu na daný účel bezplatne poskytnúť pozemok v Bardejovských Kúpeľoch. Finančne a ani materiálne sa však na danej akcii podieľať nemohlo, keďže v danom období nedisponovalo ani voľnými finančnými prostriedkami, ani potrebným stavebným materiálom. Záver listu obsahuje odporúčanie, „... aby Slovenská Krajina prevzala preniesť sa majúci kostol, – ako súčiastku krajinského muzea v Bardejove, - do svojho spravovania a udržiavania.“⁷⁸

Z vyššie uvedených stanovísk Biskupského úradu v Prešove a Rady mesta Bardejov vyplýva, že z procesného hľadiska premiestneniu dreveného chrámu z Mikulášovej do Bardejovských Kúpeľov nestála na jeseň roku 1931 v ceste už žiadna úradná prekážka. Nedoriešená však naďalej zostávala otázka finančného krytia celej akcie. Zúčastnené strany sa spoliehali nato, že potrebné prostriedky na tento účel poskytne štát. Za týmto účelom sa štátny referát v priebehu rokov 1931–1935 opakovane obracal na Ministerstvo školstva a národnej osvety a Krajinský úrad v Bratislave, avšak stále s negatívnym výsledkom. K prideleniu štátnej subvencie nepristúpil štát ani po tom, ako veliteľ Četníckej stanice v Zborove začiatkom decembra 1934 upovedomil štátny referát a Okresný úrad v Bardejove o tom, že drevený chrám v Mikulášovej sa nachádza v zlom stavebno-technickom stave hroziacom zrútením a keďže je situovaný v bezprostrednej blízkosti nového murovaného chrámu i tamojšieho cintorína, ktoré denno-denne navštevuje veľké množstvo ľudí, ohrozuje verejnú bezpečnosť.⁷⁹ Štátny referát sa na základe tejto informácie obrátil v polovici decembra 1934 prostredníctvom Václava Mencla na mesto Bardejov a na konci januára 1935 aj na nového vlastníka objektu, ktorým sa medzitým stal gréckokatolícky farár a okresný protopresbyter i reštaurátor Dezider Schudich. V prípade Bardejova požiadal radných mesta o poskytnutie finančného príspevku na premiestnenie a následnú obnovu dreveného chrámu⁸⁰, v prípade Dezidera Schudicha o vypracovanie a zaslanie nového rozpočtu na spomenuté práce⁸¹. Rada mesta Bardejov vo svojej odpovedi, datovanej na 4. január 1935, uviedla, že ani v rozpočte na rok 1935, podobne ako tomu bolo aj v roku 1931, nedisponuje finančnými ani materiálnymi prostriedkami, ktoré by mohla poskytnúť na tento účel. Jediné, čím by dokázala prispieť, bolo bezplatné poskytnutie pozemku na umiestnenie stavby,

ktorý sa nachádzal v areáli Bardejovských Kúpeľov.⁸² Z rozpočtu, ktorý nechal nový vlastník dreveného chrámu vypracovať v marci 1935 bardejovskému architektovi a staviteľovi Alojzovi Matulíkovi vyplýva, že celkové náklady na jeho rozobratie, premiestnenie, znovu postavenie a opravu, vrátane provízie za vypracovanie rozpočtu (1308 Kč a 9 halierov) a uhradenie paušálu Gréckokatolíckemu farskému úradu v Mikulášovej za stavebný materiál z dreveného chrámu (3900 Kč), predstavovali sumu 44 911 Kč a 59 halierov.⁸³ Na základe predloženého rozpočtu oznámil štátny referát farárovi v Lodomirovej listom datovaným na 20. marca 1935 a signovaným Václavom Menclom, že navrhne Ministerstvu školstva a národnej osvety v Bratislave udeľenie podpory vo výške 30 000 Kč „... na prevezenie kostola z Nikovej do Bardijovským Kúpelu...“⁸⁴. Dezider Schudich vo svojej odpovedi, datovanej na 25. marca 1935, uviedol, že „... na prevezenie dreveného kostola z Niklovej do Bardejovských kupelov ne stačí obnos navrhnutý 30 000 Kč.“⁸⁵. Vychádzal pritom z rozpočtu, ktorý vypracoval Alojz Matulík, a tiež zo skúseností z predošlých rokov, kedy žiadna z oslovených samospráv nebola na tento účel ochotná prispieť ani finančne, ani materiálne. V ďalšom liste, datovanom na 12. apríl 1935, navrhol riešiť danú situáciu kombináciou rokovania o znížení rozpočtu

79. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1934, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/53.

Hrozba zrútenia sa kostola.

80. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1934, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/54.

List Václava Mencla z 10. decembra 1934.

81. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/54.

List Václava Mencla zo 14. januára 1935.

82. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/55.

Uznesenie rady mesta Bardejov o prenesení kostola.

83. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/56.

Rozpočet Alojza Matulíka z 2. marca 1935.

84. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/57.

List Václava Mencla z 20. marca 1935.

85. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/57.

List Dezidera Schudicha z 25. marca 1935.

na premiestnenie objektu so zhotoviteľom a verejnými zbierkami, resp. bankovou pôžičkou, ktorou sa mali zabezpečiť finančné zdroje na dofinancovanie celej akcie.⁸⁶ Štátny referát sa s návrhom Dezidera Schudicha stotožnil a v týchto intenciách zaslal koncom apríla 1935 žiadosť na Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave o udelenie štátnej subvencie vo výške 30 000 Kč na prevoz dreveného chrámu z Mikulášovej do Bardejovských Kúpeľov.⁸⁷ Ministerstvo sa k predmetnej záležitosti vyjadrilo výnosom zo 17. júla 1935, prostredníctvom ktorého „... odložilo vybavenie žiadosti na prevezenie kostola v Niklovej do roku 1936.“⁸⁸ s dôvetkom, že bude potrebné podať si novú žiadosť. Z uvedeného dôvodu štátny referát v januári 1936 požiadal Dekanský úrad v Ladomirovej, aby obratom poslal novú žiadosť na poskytnutie štátnej subvencie určenej na prevezenie mikulášskeho dreveného chrámu, vrátane aktualizovaného rozpočtu.⁸⁹ Dezider Schudich reagoval na požiadavku štátneho referátu sprievodným listom s príslušnými prílohami (rozpočet, žiadosť o pridelenie štátnej subvencie), datovaným na 5. marca 1936, v ktorom uviedol, že tesárski majstri, ktorých požiadal o vypracovanie nového rozpočtu mu oznámili, „... že je zbytočne sestavovať rozpočet nový, nakoľko v minulom roku predloženom rozpočtu ceny sú vidované s tech. úradom v Bardejove. Rozmery-plochy a potreba materialu je taká v skutočnosti aj teraz ako v rozpočte staviteľa Matulika uvedeno.“⁹⁰, a preto poslať rozpočet z roku 1935. Ďalej tiež uviedol, že v prípade, ak by sa premiestnenie realizovalo prostredníctvom tesárskeho podnikateľa Jána Badeja, bol by tento ochotný znížiť pôvodnú sumu o 8 %, takže cena zákazky by predstavovala v súhrne 37 352 Kč a 92 halierov. Z obsahu jeho listu taktiež vyplýva, že ak by štát neposkytol subvenciu v plnej sume, bude možné dofinancovať tento projekt výlučne prostredníctvom zbierok.⁹¹ Ministerstvo školství a národní osvěty v Prahe rozhodlo o noveji žiadosti Dekanského úradu v Ladomirovej výnosom z 3. mája 1936, prostredníctvom ktorého uvoľnilo „... na přemístnění řecko-katolického kostelíka z Niklové do Bardějova subvenci ve výši 20 000 Kč...“⁹². Vyplatenie štátnej dotácie podmienilo ministerstvo tým, že práce na premiestnení chrámu musia byť vykonané pod dozorom a v plnom rozsahu podľa pokynov štátneho referátu. Vo výnose sa tiež uvádzalo, že ide o maximálnu sumu, ktorú je možné na tento účel prideliť, a preto je potrebné počítat s tým, že je konečná a nebude sa navyšovať.⁹³

Po prijatí informácie, že štát odsúhlasil subvenciu na premiestnenie dreveného chrámu z Mikulášovej do Bardejovských Kúpeľov, nabrali okolnosti presunu pomerne rýchli spád. V letných mesiacoch roku

1936 bol chrám zameraný a jeho jednotlivé časti očíslované. Následne sa pristúpilo k jeho šetrnému rozobratiu a postupnému premiestneniu všetkých jeho zachovaných drevených konštrukčných prvkov do Bardejovských Kúpeľov. Paralelne s touto činnosťou sa vybavoval s mestom Bardejov bezplatný prevod pozemku, na ktorom mal byť drevený chrám z Mikulášovej znovu postavený.⁹⁴ Samotná výstavba objektu sa začala realizovať v druhej polovici augusta⁹⁵ a ukončená bola v prvej polovici októbra⁹⁶. Na úplnom začiatku bolo potrebné

86. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/59.

List Dezidera Schudicha z 12. apríla 1935.

87. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/59.

List Václava Mencla z 24. apríla 1935.

88. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1935, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/59.

List štátneho referáru gr. kat. farskému úradu v Ladomirovej z 12. augusta 1935.

89. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/65.

List Václava Mencla z 21. januára 1936.

90. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/69.

List Dezidera Schudicha z 3. marca 1936.

91. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/69.

List Dezidera Schudicha z 3. marca 1936.

92. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/71.

List MŠNO z 3. května 1936.

93. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/71.

List MŠNO z 3. května 1936.

94. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/83.

Kolaudační protokol napsaný dne 24. listopadu 1936 v Bardějovských Kúpelích.

95. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/78.

Hlásenie o znovuvýstavbe kostola.

96. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/81.

Dokončenie znovupostavenia kostolíka.

zrealizovať nevyhnutné teréne úpravy, keďže pozemok v tomto ohľade nespĺňal potrebné náležitosti. Až potom bolo možné pristúpiť k ďalším stavebným prácam, priamo súvisiacim so znovu postavením chrámu. Z pôvodných konštrukcií zrubov a krovov veží bolo potrebné vymeniť viaceré prehnité trámy, ktoré boli nahradené novými. Vymenila sa tiež kamenná podmurovka, šindľová krytina, drevené opláštenie zrubov a podlahy, opravili sa dva kríže z veží, nanovo sa zasklilo sedem okien a konštrukcie zrubov a krovov boli ošetrené karbolíneom a fermežou.⁹⁷ Vďaka tomu, že všetky práce boli vykonávané svojpomocne a bez nároku na honorár, podarilo sa celkové náklady na danú akciu znížiť na konečnú sumu 30 014 Kč.⁹⁸ Zrealizované práce bol v novembri 1936 osobne obhliadnuť Václav Mencl. V kolaudačnom protokole, ktorý pri tej príležitosti vyhotovil, uviedol o. i. nasledovné: „Zástupce referátu prohlédl provedené opravy a shledal, že jsou vykonány přesne dle původního rozpočtu.“⁹⁹ Z uvedeného dôvodu, a tiež preto, že Deziderovi Schudichovi sa podarilo na tento účel vyzbierať sumu 10 000 Kč, vo svojom liste z 19. decembra 1936, adresovanom ministerstvu odporúčal, aby bola Dekanskému úradu v Ladomirovej vyplatená štátna subvencia v plnej sume 20 000 Kč.¹⁰⁰ Okresný úrad v Bardejove na základe podkladov vypracovaných Václavom Menclom v decembri 1936 predmetnú stavbu skolaudoval a povolil jej užívanie.¹⁰¹

Súčasťou presunu dreveného Chrámu Pokrovu (Ochraný) Presvätej Bohorodičky z Mikulášovej do Bardejovských Kúpeľov, zrealizovaného v roku 1936, bol výlučne sakrálny objekt, bez jeho mobiliára. Ten si miestni veriaci v priebehu roku 1927 buď preniesli do nového murovaného chrámu (zvoný z rokov 1756 a 1817, dva veľké a štyri malé drevené svietniky, drevený nástenný kríž, nástenný obraz s výjavom Ukrižovania, ikona s výjavom Presvätej Bohorodičky), resp. z dôvodu jeho ochrany pred poškodením alebo zničením (ikonostas) na základe odporúčaní riaditeľa Východoslovenského múzea v Košiciach Dr. Jozefa Poláka uskladnili¹⁰² v depozitári tamojšieho múzea.¹⁰³ Keďže dôvody, pre ktoré bol ikonostas z dreveného chrámu v Mikulášovej presunutý do Košíc jeho premiestnením a znovu postavením pominuli, nechal si Dezider Schudich koncom roku 1936 vyhotoviť rozpočet na jeho reštaurovanie a prevezenie do Bardejovských Kúpeľov. Z rozpočtu, ktorý pre tento účel dňa 16. decembra 1936 vypracovali rezbár, staviteľ oltárov a diecézny reštaurátor Alojz Nevický a diecézny maliar a reštaurátor obrazov Mikuláš Jordán vyplýva, že predpokladané náklady na danú akciu predstavovali sumu 21 700 Kč.¹⁰⁴ Keďže potrebným obnosom peňazí nedisponoval, podobne ako v prípade dreveného

chrámu aj teraz požiadal štátny referát o predloženie jeho žiadosti o štátnu subvenciu na daný účel kompetentným orgánom.¹⁰⁵ Štátny referát to akceptoval a dňa 2. februára 1937 jeho žiadosť odstúpil na vybavenie Krajinskému úradu v Bratislave.¹⁰⁶ Ten prostredníctvom svojho uznesenia zo dňa 18. marca 1937 vyhovel „... žiadosti gr. kat. farského úradu v Ladomírovej a povolil na opravu ikonostazu gr. kat. kostola v Niklovej príspevok v čiastke 10 000 Kč.“¹⁰⁷

97. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/83.

Kolaudačný protokol napsaný dne 24. listopadu 1936 v Bardějovských Kúpelích.

98. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/83. *Vyúčtovanie prác*

spojených s prevezením Greckokat. dreveného kostolíka z Niklovej do Bard. Kúpelov.

99. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/83. *Kolaudačný protokol*

napsaný dne 24. listopadu 1936 v Bardějovských Kúpelích.

100. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/83.

List Václava Mencla z 19. decembra 1936.

101. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/83.

List Okresného úradu v Bardejove z 5. decembra 1936.

102. Podľa listu datovaného na 22. september 1928 a signovaného vtedajším apoštolským administrátorom Prešovskej gréckokatolíckej diecézy biskupom Petrom Pavlom Gojdičom OSBM veriaci z Mikulášovej ikonostas Východoslovenskému múzeu v Košiciach odpredali spolu s chrámom v roku 1927 za 12 000 Kč. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1928, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/34. *List biskupa Gojdiča z 22. septembra 1928.*

103. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1928, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/30.

List Dr. Jozefa Poláka zo 14. novembra 1928.

104. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1936, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/84.

Rozpočet na prevezenie, restauráciu a postavenie niklovského ikonostása v Bardejovských kúpeľov zo 16. decembra 1936.

105. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/84.

List Dezidera Schudícha z 8. januára 1937.

106. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/84.

List Václava Mencla z 2. februára 1937.

Práce na prevoze a reštaurovaní mikulášovského ikonostasu boli začaté 12. mája 1937, kedy si ho Dezider Schudich prevzal z depozitára Východoslovenského múzea v Košiciach a premiestnil do Bardejovských Kúpeľov. Z dôvodu šetrenia nákladov sa ako konzervátor Štátneho pamiatkového referátu pre okresy Stropkov a Giraltovce rozhodol realizovať zamýšľané reštaurátorské práce vo vlastnej réžii¹⁰⁸. Vzhľadom na skutočnosť, že pri preberaní ikonostasu zistil, že tento nie je kompletný (chýbali cárske dvere, 12 ikon malých sviatkov, šesť ikon apoštolov, tri stĺpy okolo ikon apoštolov, štyri stĺpy v dolnom rade ikon, ikona Poslednej večere, jedna ikona prorokov a ornamentálne ozdoby), obrátil sa v polovici mája 1937 na štátny referát so žiadosťou o určenie ďalšieho postupu.¹⁰⁹ Ten prostredníctvom Václava Mencla rozhodol, že za práce na reštaurovaní ikonostasu bude metodicky zodpovedať riaditeľ Východoslovenského múzea v Košiciach Dr. Jozef Polák, a preto Deziderovi Schudichovi odporučil, aby sa s odbornými otázkami obrátil priamo na neho.¹¹⁰ Štátny referát súčasne rozhodol, že rezby a ikony majú byť na ikonostase „... iba konzervované a nie novo natierané alebo premalované. Preto obrazy majú sa veľmi pozorne a čo najmenej retušovať iba na odpadnutých plochách a podobne náter vyspraviť iba na odrápaných častiach.“¹¹¹ Kedy a v akom rozsahu boli práce na reštaurovaní ikonostasu z Mikulášovej ukončené zo spisovej agendy zrejme nie je. Z listu Dezidera Schudicha, ktorý dňa 2. júla 1937 adresoval štátnemu referátu vyplýva, že reštaurovanie plánoval ukončiť najneskôr v prvý deň nasledujúceho mesiaca, keďže na 2. augusta bola naplánovaná jeho posviacka spolu s posviackou

107. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/86.

List Krajského úradu v Bratislave z 19. marca 1937.

108. Od augusta 1937 mu pri reštaurovaní vypomáhal rezbár, staviteľ oltárov a diecézny reštaurátor Alojz Nevický. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/90.

List Václava Mencla z 5. augusta 1937.

109. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/87.

List Dezidera Schudicha zo 17. mája 1937.

110. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/87.

List Václava Mencla 28. mája 1937.

111. Archív PÚ SR, f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63, inv. č. 672/1, sign. 1/87.

List štátneho referátu z 25. júna 1937.

112. Archív PÚ SR,
f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63,
inv. č. 672/1, sign. 1/89.
List Dezidera Schudicha
z 5. júla 1937.

113. Archív PÚ SR,
f. PÚaPP, r. 1937, kr. č. 63,
inv. č. 672/1, sign. 1/89.
List Krajinského úradu
v Bratislave
z 27. novembra 1937.

obnoveného dreveného chrámu.¹¹² S určitosťou však možno konštatovať, že práce na reštaurovaní a znovu inštalovaní ikonostasu v interiéri dreveného Chrámu Pokrovu (Ochraný) Presvätej Bohorodičky z Mikulášovej boli ukončené pred 22. novembrom 1937 a Dezider Schudich ich zrealizoval v súlade s podmienkami určenými Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku. O týchto skutočnostiach (priamo i nepriamo) pojednáva list Krajinského úradu v Bratislave z konca novembra 1937, adresovaný Okresnému úradu v Stropkove, prostredníctvom ktorého bolo schálené vyplatenie štátnej subvencie určenej sa reštaurovanie ikonostasu z Mikulášovej v plnej výške 10 000 Kč, čím bolo *de jure* potvrdené, že všetko prebehlo v poriadku.¹¹³ Z uvedeného vyplýva, že najneskôr od začiatku roku 1938 plnil premiestnený mikulášsky drevený chrám (vrátane ikonostasu) v Bardejovských Kúpeľoch opätovne svoj pôvodný bohoslužobný účel.

Epilóg namiesto záveru

V pondelok 9. októbra 2023 vo večerných hodinách postihlo územie severovýchodného Slovenska zemetrasenie o sile 4,9 magnitúdy. V jeho dôsledku bolo poškodených viacero sakrálnych objektov, medzi inými aj murovaný dvojvežový gréckokatolícky Chrám Pokrovu (Ochraný) Presvätej Bohorodičky v Mikulášovej, ktorý vykazoval statické poruchy už pred touto živelnou udalosťou. V jej dôsledku však bol poškodený natoľko, že ho privolaný statik v marci 2024 odporučil pre verejnosť uzavrieť, a to až do doby, kým nebudú zrealizované práce na jeho statickom zabezpečení. Tie boli predbežne odhadnuté na sumu v rozmedzí od 250 000 € do 300 000 €¹¹⁴. Necelých sto rokov od jeho výstavby sa teda murovaný chrám stal neschopný užívania a reálne mu hrozí zrútenie, resp. asanácia, keďže farnosť potrebnými finančnými prostriedkami v súčasnosti nedisponuje. A tak si dnes miestna gréckokatolícka komunita praje, aby sa drevený chrám, ktorého sa ich predkovia na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia zbavili ako nepotrebného a nadbytočného, vrátil späť do obce a oni v ňom mohli opäť slúžiť božskú liturgiu. Aj takéto paradoxy prináša život.

114. Odhad nákladov na obnovu chrámu vyčíslil v závere statického posudku „*Chrám Ochraný Presvätej Bohorodičky v Mikulášovej. Posúdenie technického stavu – stanovisko statika*“, vypracovaného pre Gréckokatolícku farnosť Mikulášová v Komárne v marci 2024 autorizovaný stavebný inžinier pre statiku stavieb Ing. Tomáš Kocúr – pozn. autora.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív Pamiatkového úradu SR

- fond Pamiatkový ústav a jeho právny predchodcovia (1919–1951)
- fond Schematické zamerania
- fond Výskumné správy
- fond Zbierka negatívov
- fond Zbierka základných výskumov

Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov

- fond Historické fotografie
- fond Historické plány a projekty
- fond Zbierka negatívov

Historický archív Prešovskej archieparchie

- fond Bežná agenda

Literatúra

BOBÁKOVÁ, Mária. Bardejov. *Turistický sprievodca. Bardejov* : OOCR „Šariš“, 2020. 144 s.

BOŽOVÁ, Jana – GUTEK, František (eds.). *Drevené kostolíky v okolí Bardejova*. Bardejov : SAJANCY, 1997. 192 s. ISBN 80-967725-0-3.

CORANIČ, Jaroslav. Vplyv prvej svetovej vojny na hospodárske pomery v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve. In Gabriel Paľa, Marek Petro (eds.). *Zborník teologických štúdií No9*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2013, s. 93-102. ISBN 978-80-555-0722-4.

DERFIŇÁK, Patrik. K histórii cirkevných objektov poškodených vojnovými operáciami v rokoch 1914–1915 na severe Šariša. In *Historia Ecclesiastica*. Prešov : Vydavateľstvo PU v Prešove, roč. 1, č. 1-2, r. 2010, s. 314-331. ISSN 1338-4341.

DUDÁŠ, Miloš – ALEXANDER, Jiroušek. *Drevené kostoly, chrámy, zvonice na Slovensku*. Košice : Vydavateľstvo JES SK, s.r.o., 2013. 191 s. ISBN 978-80-88900-56-6.

DUDÁŠ, Miloš – GOJDIČ, Ivan – ŠUKAJLOVÁ, Margita. *Drevené kostoly*. Bratislava : DAJAMA, 2007. 127 s. ISBN 978-80-89226-14-0.

GRADOŠ, Juraj – BORZA, Peter (eds.). *Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia*. Prešov : Petra, n. o., 2016. 765 s. ISBN 978-80-8099-119-7.

GUTEK, František. Skanzen v kúpeľoch. Genéza, súčasnosť a perspektívy Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských kúpeľoch. In Helena Kotvasová (ed.).

Múzeá v prírode – koncepcia, realita a vízie. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2019, s. 133–138. ISBN 978-80-89751-25-9.

GUTEK, František – HOLTMANOVÁ, Anna. *Šarišské múzeum v Bardejove. Expozícia v Bardejovských Kúpeľoch*. Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 2005. 111 s. ISBN 80-968972-4-1.

GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý K–P*. Bratislava : Obzor, 1986. 584 s.

JONOV, Lukáš (ed.). *Sprievodca expozíciami Šarišského múzea v Bardejovských Kúpeľoch*. Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 2024. 149 s. ISBN 978-80-972169-2-4.

KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich (eds.). *Drevené kostoly východného rítu na Slovensku*. Bratislava : SNP – Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove, 1971. 519 s.

KOWALSKI, Tomáš. Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku. In *Monument revue*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, roč. 7, č. 1, r. 2018, s. 2–23. ISSN 1338-807X.

KROPILÁK, Miroslav – PISOŇ, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava : Veda, 1977. 520 s.

PAVLOVSKÝ, František. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku. Bardejov a okolie*. Prešov : Petra, n. o., 2007. 150 s. ISBN 978-80-8099-009-1.

RENDEK, Lukáš. *Historicko-kampanologické pamiatky v Šariši 1818–1930. (Historicko-epigrafická analýza zvonov v gréckokatolíckych sakrálnych objektoch)*. [Dizertačná práca]. Prešov : IHI FF PU v Prešove, 2015. 407 s.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1990. 503 s. ISBN 80-85174-03-0.

VYDRA, Joseph. *Lidové staviteľství na Slovensku*. Praha : Jan Štenc, 1925. 227 s.

SIČYNŠKYJ, Vladimír. *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*. Praha : Nakladatelství „Orbis“, 1940. 216 s.

SZABÓ, Péter – VÉGHSEŐ, Tamás. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015. 799 s. ISBN 978-615-5073-34-2.

ZALOZIECKY, Wladimir Roman. *Gotische und barocke holzkirchen in den Karpathenländern*. Wien : Krystall-Verlag Ges. M. B. H., 1925. 126 s.

ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009. 179 s. ISBN 978-80-8084-465-3.

ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia II*. Košice : Vydavateľstvo Viena, 2009. 151 s. ISBN 978-80-89232-81-9.

ZUBKO, Peter. *Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností Šariša a Zemplína v rokoch 1734 a 1738*. Ružomberok : VERBUM, 2012. 87 s. ISBN 978-80-8084-934-4.

ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter. *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*. Bratislava : VEDA, 2017. 190 s. ISBN 978-80-89489-33-6.

The Craftsman's Ladder and the Contractor's Scaffolding: Clashing Means and Methods of Construction in Interwar East-Central Europe

Radu Remus Macovei

Lecturer at the Depart-

ment of Architecture

ETH Zürich

I. f. Geschichte/Theorie

der Arch.HIL D 62.1

Stefano-Francini-Platz 5

8093 Zürich

Switzerland

emacovei@

gta.arch.ethz.ch

Summary

The following abstract is submitted for the conference “Wooden Architecture of the Borderlands” (8–9 October, 2025) organized by the Union of Open-Air Museums and the Šariš Museum. It constitutes the material of a draft-chapter in my ongoing doctoral research and dissertation. Because I hope to publish my doctoral dissertation as a monograph, I am submitting only an abstract of the draft-chapter for publication in the proceedings to avoid overlapping material with the monograph goal. I am nevertheless honored to participate in the conference and to receive feedback.

Premised on the transformational dimensions of the construction site, the following examines the labor dynamics in the re-assembly processes of three Carpathian wooden churches through the utilization of scaffolding and ladders during the 1930s. In the context of the physical relocation of the three wooden churches from mountain villages to urban settings planned as open-air museums, scaffolding is absent in one move (Kryvka-to-Lwów, Second Polish Republic), moderately present in a second one where it supports the spires (Medvedovce-to-Prague, Czechoslovakia) and dominant in the third where it envelopes the entire church as an exoskeleton (Dragomirești-to-Bucharest, Romania). Movable ladders are present in each, propped against a wall, spanning the scaffolding's beams as a platform or lying flat on the ground. Why is scaffolding present to various degrees across these building relocations? What is the relationship between the scaffolding and the ladder? How do the construction site's infrastructures complicate the authenticity discourses across the three building relocations?

While the fixed structure provided by scaffolding is here associated with the means and methods of specialized engineering, the looseness of ladders and their positioning falls under the direct control of the peasant-builders and -craftsmen. The extent to which scaffolding and ladders are deployed on the construction sites allows a critical analysis of the organizers' understanding of authenticity resulting in the re-assembled wooden churches in three different national contexts. By investigating clashes between rural builders and contractor-engineers, this analysis will also reveal how, in tangible ways, professionalized construction structured and at times supplanted craft practices, disciplining and educating builders in modern means and methods of construction.

Kolibiska – několik postřehů z budování nového areálu Valašského muzea v přírodě

Radek Bryol

Metodické centrum
pro muzea v přírodě,
Národní muzeum
v přírodě,
Palackého 147,
756 61 Rožnov
pod Radhoštěm, ČR,
bryol@vmp.cz

Abstrakt

Valašské muzeum v přírodě připravuje nový areál muzea Kolibiska, který se bude věnovat hospodaření a životu v nejvyšších polohách Karpat na území Moravy a Slezska v období od počátku 19. do poloviny 20. století. Prioritou je záchrana ohrožených staveb z regionu, zasažení do odpovídajícího zrekonstruovaného prostředí a prezentace veřejnosti v nejrůznějších souvislostech. Text se věnuje přípravné fázi – stavebním aktivitám, tvorbě prostředí areálu, konfrontaci koncepčních představ a reality. Po dokončení bude areál unikátním představením kultury v Karpatech, ale tak jak je pro muzea v přírodě příznačné měl by být živým organismem s pravidelnou péčí a dalším rozvojem.

Klíčová slova

muzea v přírodě, muzeologie, Karpaty, tradiční architektura, kulturní krajina, stavební činnost

Úvod

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm připravuje nový areál muzea Kolibiska, který se bude věnovat hospodaření a životu v nejvyšších polohách Karpat na území Moravy a Slezska s těžištěm v období od počátku 19. do poloviny 20. století. Prioritou je záchrana ohrožených staveb z regionu, zasazení do odpovídajícího zrekonstruovaného prostředí a prezentace veřejnosti v nejrůznějších souvislostech. Jedná se o starší záměr, kdy první idey sledujeme již za ředitele Valašského muzea Jana Rudolfa Bečáka, pro kterého v roce 1968 tehdejší vědecký pracovník Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV Jaroslav Štika vypracoval výběr staveb a související studie.¹ V roce 1974, kdy už stál na postu ředitele právě Jaroslav Štika se záměr Kolibisk odrazil v Rámcovém libretu, které bylo vyústěním koncepčního uvažování předchozí dekády.² V následujících obdobích byla však věnována pozornost řadě dalších aktivit rozvoje muzea – dokončení Valašské dědiny, výstavbě Mlýnské doliny, zajišťování zázemí muzea, rozšiřování sbírkového fondu atd.

Úvahy o projektu Kolibiska byly oživeny na jednáních Vědecké rady po příchodu ředitele Jindřicha Ondruše v roce 2013. Od roku 2015 probíhaly v rámci Valašského muzea v přírodě s pomocí externistů postupné přípravy³ jako zejména:

- Přehodnocení původní koncepce,
- terénní výzkum v horských areálech, vyhledání objektů, komunikace s majiteli,
- vznik koncepčních materiálů, libreto areálu, tematické koncepce,
- zaměření a dokumentace staveb,
- zajištění financování,
- projekční práce a stavební řízení, administrativa,
- příprava libret a scénářů expozic (některé citované práce jsou podklady pro tyto materiály),
- řešení drobných krajinných prvků,
- stavební činnost,
- propagace projektu.

V současnosti je tento rozsáhlý projekt co se týče investičních stavebních akcí takřka před dokončením. Na zbývající objekty je zabezpečeno financování a probíhá výstavba. Jsou řešeny drobné stavby a některé prvky agroexpozice. Otevření je předpokládáno v roce 2027. Již nyní je jako návaznost na Valašskou dědinu zpřístupněno několik drobných objektů a hájenka z Valašské Bystřice.

1. ŠTIKA, Jaroslav.
Salašnické hospodářství na východní Moravě a na Těšínsku. Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, fond rukopisy, R 3, 1968. (účelová studie pro VMP)

2. ZÁVADA, Antonín – SEDLÁČEK, Jaroslav – LANGER, Jiří. Koncepční řešení expozičního areálu Valašská dědina. Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, fond rukopisy, R 97, 1984.

3. Strategie rozvoje Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm do roku 2023. s. 87, 88, 109, 110, 115, 122 aj., dostupné na <https://www.nmvp.cz/onas/dulezite-dokumenty/strategie>

Zbytek areálu ve výstavbě je otevřen pouze výjimečně pro běžné návštěvníky a zvláště pro specializované skupiny (muzejníci, památkáři, studenti, zájmové spolky aj.)

Plocha určená pro Kolibiska plynule navazuje na dnešní areál Valašské dědiny několika možnými přístupy. Ideálním vstupem bude nová pěšina, která návštěvníka provede od pokladen takřka mimo Valašskou dědinu pouze se základním vizuálním kontaktem s některými usedlosti a zcela novým průchodem kolem stávající salaše z Karolinky – Rakošového. Expozice v novém areálu organicky souvisí s některými objekty na Valašské dědině, tak jako v případě usedlostí z Nového Hrozenkova, které mají na Kolibiskách vazbu na salaše ze stejné obce. Geograficky podmíněné je také propojení Valašské dědiny a Kolibisk u objektů z Jižního Valašska. Celé muzeum tak s přispěním Kolibisk unikátně alespoň schematicky v základních znacích završí zobrazení sídelně geografické situace na Valašsku, kdy na město a vesnici navazuje technické zázemí v údolí i hospodářské areály v nejvyšších polohách.

Východiskem koncepční i realizační činnosti je snaha kreativně vycházet z principů muzeí v přírodě.⁴ Tvorba areálu probíhá s respektem k hodnotám místa, které máme k dispozici; prostorovým možnostem muzea a vztahům s dalšími areály; vztahům s okolním prostředím, umístěním staveb; provozním možnostem, návštěvníckým potřebám; původním záměry, koncepcím i osobnostem.

Tak jako je muzeum v přírodě velmi složitý organismus, tak i vznik nového areálu vyžaduje spolupráci a přínos mnoha oborů. V tomto textu se budeme snažit prezentovat alespoň základní postřehy z aktivní přípravy, samotné výstavby i možnosti rozvoje, přičemž více o samotném záměru již bylo dříve publikováno.⁵

Stavby

Přestože výběr tradičního stavitelství vycházel z původních návrhů z roku 1974, prioritou bylo zachránit originální ohrožené objekty z terénu. Na první pohled marginální hospodářské stavby horských chlévů či údolních seníků jsou unikátní tím, že se jedná o poslední příklady, které ukazují intenzivní využívání krajiny v Beskydech, Vsetínských vrchách, Javornících a Bílých Karpatech. Jejich transfery probíhaly zpravidla ze špatně dostupných míst se snahou o převoz některých konstrukcí v celku, jako např. střešní štíty včetně bednění.

4. BRYOL, Radek a kol.
Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020.

5. BRYOL, Radek.
Kolibiska – nový areál Valašského muzea v přírodě. Odborné předpoklady a problémy realizace. Museum vivum, 2019, 14, s. 12–34.

V rámci Kolibisk se podařilo rehabilitovat také jeden pozapomenutý objekt kurloku z Košařísk, který byl převezen do Valašského muzea v roce 1975. Při revizi fragmentů původně transferovaných staveb jsme zjistili, že alespoň některé vzorové prvky tohoto domu jsou stále zachovalé i použitelné. Pro jeho unikátnost – doložený dymný provoz – byl zařazen do koncepce areálu a v roce 2025 z originálních prvků a čteného doplnění znovupostaven.⁶

Menší počet objektů je prováděn jako vědecké rekonstrukce již neexistujících staveb. Motivací je například jejich přítomnost již ve starších koncepcích, tak jako v případě salaše z Kozubové. Naopak areál panské salaše z Rožnovska s rozměrným ovčínem je jedinečnou možností na základě výzkumu oživit dávno zaniklý stavební typ a zároveň zabezpečit zázemí pro návštěvníky.⁷

Všechny objekty ať už transferované nebo novostavby logicky vyžadují znalost tradičních technologií. Kromě takřka běžného tesání se jedná o specifika tesařství jako podélné púlení trámů štípáním nebo ručním řezáním, užití nárožních spojů těchto púlených trámů s vnitřními zámky, štípání prken, střešních latí aj. To klade nároky jak na kmenové řemeslníky muzea, tak na dodavatelské firmy. Tato problematika je nejpatrnější u tesařství, ale začíná již v projekční práci a promítá se také do dalších řemesel.

Krajina

Jako jeden z výchozích koncepčních materiálů bylo zpracováno Krajinné řešení areálu. To popisuje charakteristické typy krajín prezentovaných subregionů v rámci sběrné oblasti muzea s definicí způsobu hospodaření, typického porostu s vazbou na nadmořskou výšku a drobné krajinné prvky. Prvotní polemika může nabídnout otázkou do jaké míry je vlastně možné vytvořit autentické přírodní prostředí v muzeu v přírodě?

Autoři jsou si vědomi limitů těchto koncepcí zvláště z důvodu proměnlivé časové a geografické podoby krajiny ve sledovaném regionu. Přesto je možno alespoň schematicky pracovat s konceptem základních typů salašnických krajín dle Jaroslava Štíky i s řadou jiných zdrojů.⁸

V některých místech areálu již probíhají experimenty se vznikem luk a pastvin v původně lesním prostředí, např. výsevem charakteristických travin nebo bylin či sušením sena z horských stanovišť.

6. LIĐÁK, Petr. Kurlok z Košařísk č. p. 10. Příspěvek k archaickým formám bydlení na Těšínsku. Těšínsko, 2017, 60, č. 2, s. 75–86.

7. BAJER, Vojtěch, BRYOL, Radek a ŠPANIHEL, Samuel: Příspěvek k salašnickému hospodaření na Moravském Valašsku. Ovčín na panské salaši jako zapomenutý objekt tradičního stavitelství na Moravě. Český lid, 2021, 108, č. 4, s. 479–509.

8. ŠTIKA, Jaroslav. Valaši a Valašsko. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007. (mapová příloha); LANGER, Jiří. Zemědělství a salašnictví. In: Beskydy: Zdroj práce a obživy. Třinec: Wart, 2012, s. 68–109.

Obr. 01: Rámcová vize staveb a krajinného prostředí na Kolibiskách, 2021
(Radek Bryol, Patricie Hrubá)

Již tradiční se stalo v případě Valašského muzea využívání starých a krajových odrůd ovocných stromů. V rámci Kolibisk se sbírka obohatila zvláště o odrůdy z Těšínska a jižního Valašska.⁹

Zásadním zásahem do prostředí vznikajícího areálu byla výstavba zpevněných komunikací. Přes počáteční snahu využít alespoň některé drobnější pěšiny v původní podobě pro jejich autenticitu (přirozené křivky, kořenový systém, výchozy kamene aj.), nakonec tvorba cest podléhala projekčnímu řízení a zadání stavební firmě. Přes počáteční obavy o ztrátu přirozenosti komunikační sítě je nakonec zřejmých několik kladů: Projektována byla základní struktura hlavních cest pro přístup požární a další techniky. Pro návštěvníky slouží zpravidla užší cesty, chodníky a pěšiny. Přestože jsou všechny opatřeny základem z hutněného kameniva, podařilo se díky přimísení zeminy a místního kamene dosáhnout relativně přirozeného a funkčního výsledku. Ze zeminy získané z výkopů pro základy navíc vznikly různé tvary terénu – podpoření přírodních tvarů či založení prvků tvořených kdysi lidskou prací.

Obr. 02: Budování komunikační sítě v areálu, 2025 (foto Jan Kolář)

Obr. 03: Usedlost z Beskyd ve výstavbě, 2025 (foto Jan Kolář)

Obr. 04: V areálu probíhá také výsadba ovocných a jiných dřevin a prohlídka pro speciální skupiny, 2025 (foto Radek Bryol)

Další rozsáhlou aktivitou byla tvorba kamenných valů okolo usedlosti z Beskyd. Přestože se nepodařilo zajistit kámen blízky původní provenienci, dokázalo se vytvořit rozličné tvary hromadišť jako skládané zdi, pažení terénu či kamenné průstupy do vznikající polany včetně nejrozumnějších kombinací.

Inspirace

V souladu s konceptem dobré praxe a učení se od jiných bylo zcela přirozeně potřeba nahlédnout, jak se s podobnou problematikou vypořádali v dalších institucích. Z toho důvodu jsme sledovali vybraná zahraniční muzea v přírodě. Samostatným oddílem vysokohorské kultury nebo alespoň souvisejícími objekty jsou charakteristická takřka všechna muzea v přírodě v prostředí Karpat – na Slovensku, v Polsku, Rumunsku nebo na Ukrajině. Kromě Karpat jsou dalším rozlehlým kulturním areálem Alpy, kde se projevilo sezónní vysokohorské pastevectví zvláště hovězího dobytka a také jiné aktivity charakteristické pro horské osídlení. Právě ve zdejších muzeích v přírodě nacházíme nejkomplexnější expozice. Kultura spjatá s pastevectvím či využitím lesa je však přirozeně v různé míře náplní také expozic v dalších regionech situovaných v horském prostředí v jiných částech Evropy. Logicky byly sledovány nejen obsahové, ale také formální prvky v expozicích jako oživovací aktivita, podoba výstav, uplatnění technologií atd.

Z poznatých muzeí v přírodě, jejichž expozice obsahují problematiku pastevectví a dalších způsobů života v horských polohách, cítíme dva základní přístupy k prezentaci tohoto fenoménu. V mnohých muzeích najdeme pouze původní nebo rekonstruovanou stavbu – zpravidla kolibu nebo horské chlévy jen s nejnutnějším náznakem elementárních souvislostí – zejména vzdálenost od stálých sídel, vyšší poloha či blízkost lesa. Udržitelnost přirozené pastviny a další znaky jsou mnohde takřka nepatrné.

Ekonomické podmínky i koncepčnost práce muzeí na západě a severu Evropy přispívají k autentičtější prezentaci našeho tématu. Počty chovaného dobytka někde zvyšují, kromě vlastněných kusů, také zvířata soukromníků nebo hospodářských spolků, chovaná v areálech muzeí. Odloučenost od expozice stálých sídel a výškově dominantní poloha v celém komplexu s maximálním využitím průhledů do makroprostředí je zde samozřejmostí. Na vysoké úrovni je také prezentace dalších technologií spjatých s životem v horách.

Je patrné, že areál bude ojedinělým v prostředí ČR, ale v zahraničním srovnání se bude jednat o standardně řešenou problematiku. Důraz na charakter prostředí i všestranné uplatnění rekonstrukce technologií a oživovací aktivity, ale také podoba expozic, tak mohou zařadit Kolibiska mezi areály špičkové v celoevropském kontextu.

Možnosti rozvoje

Pro muzea v přírodě je i přes jasně definovaný koncepční přístup příznačná otevřenost a proměnnost v pojetí expozic i provozu, což může být pro moderní instituce takřka neodmyslitelnou součástí. Pro úspěšnost, ale také udržitelnost nového areálu se nabízí přehodnocení některých tradičních způsobů práce či procesů v rámci muzea s poučením v minulosti jeho samotného¹⁰ či u jiných institucí. Klíčová je vedle prostoru pro experiment¹¹ zejména udržitelnost specifického a rozlehlého prostředí areálu a expozice agrikultury. Vedle již zmíněného se nabízí různé formy jako pravidelné workshopy, ohniskové skupiny, komentované prohlídky, studentská praxe a zejména dobrovolnictví a provázání se spolkovými aktivitami.

Zároveň vnímáme, že tyto procesy nejsou samoúčelné, ale mohou mít dosah v různých rovinách. Nejedná se jen o tvorbu expozičního prostředí a oživení muzea, ale jakousi tezauraci vědomostí i samotných prvků formou živých sbírek. Zjištění se mohou zhodnocovat v rámci

10. TETERA, Václav.
Ekologické problémy muzeí v přírodě s několika příklady z rožnovských expozičních areálů.
In: Museum vivum II: Materiály z konference konané 8.–10. 10. 1985 Agricultura Carpatica IV. 1985. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1987, s. 150–154.

11. MICHALIČKA, Václav.
Muzeum v přírodě – prostor pro revitalizaci tradičních technologií? Museum vivum, 2010, 6, suplementum, s. 32–37.

Obr. 05: Zdění suchých kamenných stěn, 2024 (foto Radek Bryol)

vědy a výzkumu, čímž mohou mít druhotný ekologický, případně ekonomický, či společenský i etický dopad.

Jako důležité sdělení pro společnost v současných kontextech je jedinečná možnost představení existencionálních a ekologických souvislostí osídlení severovýchodní Moravy a Slezska jako úcta, či „hlad“ po půdě, závislost na využití přírodních zdrojů, život a přizpůsobení se v extrémních podmínkách.

Je třeba připomenout, že v rámci Kolibisk se v případě etnografických předloh pohybujeme v prostředí mnohdy archaických a specifických jevů příznačných pro horné prostředí.¹² Některé z těchto činností je problematické provádět i v novodobějších podobách ve stávajícím areálu Valašská dědina. O to větší nároky budou kladeny na nový areál.

Závěr

V Rožnově pod Radhoštěm vzniká čtvrtý muzejní areál, který rozšíří dosavadní pojetí expozic v přírodě z Valašska částečně také na Těšínsko. Věříme, že v podobě Kolibisk se rozvine pro Karpaty unikátní areál, který svým potenciálem nebude završen svým předpokládaným otevřením. Přestože je etnograficko-historický výzkum salašnictví tradičním tématem, nabízí i tato problematika řadu nových témat například v souvislosti s vývojem a specifiky kulturní krajiny v zastoupených subregionech či možnost experimentálního ověřování některých jevů. Nejen potřeba vzít si nový areál za své ze strany některých složek muzea, ale také potenciálem pro nejrůznější aktivity mohou Kolibiska vedle dosud ve větší míře uskutečněných koncepčních a stavebně-investičních činností, dosáhnout dalších kvalit pro návštěvníky a region.

12. Např. BAJER, Vojtěch. Těžba a doprava dřeva. In: LANGER, Jiří (ed.). Beskydy: Zdroj práce a obživy. Třinec: Wart, 2012, s. 42–61; MICHALÍČKA, Václav. Výroba v lesích. In: LANGER, Jiří (ed.). Beskydy: Zdroj práce a obživy. Třinec: Wart, 2012, s. 62–67.

Literatura

BRYOL, Radek. Kolibiska – nový areál Valašského muzea v přírodě. Odborné předpoklady a problémy realizace. *Museum vivum*, 2019, 14, s. 12–34.

BRYOL, Radek a kol. *Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020.

BAJER, Vojtěch. Těžba a doprava dřeva. In: LANGER, Jiří (ed.). *Beskydy: Zdroj práce a obživy*. Třinec: Wart, 2012, s. 42–61.

BAJER, Vojtěch, BRYOL, Radek a ŠPANIHEL, Samuel: Příspěvek k salašnickému hospodaření na Moravském Valašsku. Ovčín na panské salaši jako zapomenutý objekt tradičního stavitelství na Moravě. *Český lid*, 2021, 108, č. 4, s. 479–509.

LANGER, Jiří. Zemědělství a salašnictví. In: *Beskydy: Zdroj práce a obživy*. Třinec: Wart, 2012, s. 68–109.

LIDÁK, Petr. Kurlok z Košařísk č. p. 10. Příspěvek k archaickým formám bydlení na Těšínsku. *Těšínsko*, 2017, 60, č. 2, s. 75–86.

LOKOČ, Radim. Záchrana starých a krajových ovocných dřevin v muzeích v přírodě. *Museum vivum*, 2024, 19, s. 11–24.

MICHALIČKA, Václav. Muzeum v přírodě – prostor pro revitalizaci tradičních technologií? *Museum vivum*, 2010, 6, suplementum, s. 32–37.

MICHALIČKA, Václav. Výroba v lesích. In: LANGER, Jiří (ed.). *Beskydy: Zdroj práce a obživy*. Třinec: Wart, 2012, s. 62–67.

ŠTIKA, Jaroslav. *Valaši a Valašsko*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.

TETERA, Václav. Ekologické problémy muzeí v přírodě s několika příklady z rožnovských expozičních areálů. In: *Museum vivum II: Materiály z konference konané 8.–10. 10. 1985 Agricultura Carpatica IV. 1985*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 1987, s. 150–154.

Bardejovský zrubový dom – výrazný element ľudovej kultúry mesta¹

1. O Bardejovskom zrubovom dome som publikoval štúdiu v Slovenskom národopise v roku 1992, Mešša Martin: Bardejovský zrubový dom. Slovenský národopis 40,4/1992, s. 466–476, z ktorej vychádzam a tu dopĺňujem o nové poznatky a úvahy.

Martin Mešša

Etnomuzeológ
na dôchodku,
086 11 Komárov 10,
mesa@centrum.sk

Abstrakt

Text sa venuje špecifickému typu bardejovského zrubového domu s prejazdom, ktorý predstavuje výrazný prvok ľudovej kultúry mesta Bardejov a jeho predmestí. Analyzuje historické, urbanistické, sociálne a etnokultúrne faktory, ktoré podmienili jeho vznik, rozšírenie a dlhodobé pretrvanie. Poukazuje na vplyv nemecko-sliezskej kolonizácie, stredovekej mestskej regulácie, profesijnej štruktúry obyvateľstva i protipožiarnych opatrení štátu. Sleduje horizontálne členenie domu, konštrukčné riešenia, funkcie jednotlivých priestorov a ich terminológiu v kontexte karpatského typu zrubového domu. Na základe historických prameňov, archívnych údajov, archeologických výskumov a pamiatkových dokladov ukazuje, že bardejovský zrubový dom sa stal materializovaným dokladom kultúrnych a etnických procesov v meste a významnou súčasťou jeho stavebnej tradície.

Kľúčové slová

Bardejov; zrubový dom; predmestie; karpatský typ domu; nemecká kolonizácia; stavebné stereotypy; ľudová architektúra

Úvod

To, že domy na predmestí Bardejova, teda v suburbiu² boli iné ako domy v meste za hradbami a iné ako domy v okolitých dedinách, si napriek tomu, že o nich pojednáva dosť málo odbornej literatúry, všimli aj autori scenára a výberu objektov do Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch Ing. Arch. Imrich Puškár a etnografka PhDr. Blanka Puškárová a vybrali jeden objekt do pripravovaného múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch. Aj keď charakterom prostredia v akom pôvodne stál by sa tam hodili ešte ďalšie rovnaké domy po oboch stranách, čo súčasná poloha domu v múzeu neumožňuje. Zväčša sa na tieto domy pozeralo ako na nedokonalú, či základnú verziu mestských domov alebo variant domu s prejazdom dufartom spišských Nemcov. Vznik a užívanie, horizontálne členenie a priestorové väzby v interiéri bardejovského zrubového domu podmienili odlišné požiadavky, ako na domy na dedinách a vplývali na nich viaceré faktory, ktoré ovplyvnili výber a výstavbu práve takéhoto domu. Vychádzame z predpokladu, že sa v ňom zúročili skúsenosti nemecko-sliezskych kolonistov a potreby i požiadavky stredovekého mesta ako celku, jeho funkcií ochrany ľudí a majetku. Pomerne jednoduchá stavba s jednoduchým horizontálnym členením s variabilitou funkcií priestorov je odrazom a pekným príkladom udržiavania kultúrnych stereotypov v meniacej sa dobe a súčasťou nielen stavebných tradícií, ale i vývoja medzietnických vzťahov a celého komplexu kultúrnej tradície Bardejova i okolia. Štatistické údaje o počte domov v suburbiu od stredoveku až do novoveku, opätovná výstavba v tom isto duchu aj po častých požiaroch, ktoré zničili takmer celé suburbium a pretrvanie niektorých objektov až do konca 20. storočia a ich kamenných a tehlových verzií aj do 21. storočia nám dávajú možnosť hovoriť o tom, že sa stal materializovaným dokladom histórie Bardejova.

Malú pozornosť bardejovskému zrubovému domu prisudzujem tomu, že v minulosti sa zdalo je to len taká výnimka, nič moc – žiadna výzdoba, žiadne zvláštne tesárske techniky a zdalo sa, že ich počet je zanedbateľný. Hľadalo sa niečo výnimočné, zvláštne a jedinečné. A potom tu bolo prepojenie na nemeckú mestskú kolonizáciu Bardejova, a v určitom čase ako keby kultúra remeselníkov, baníkov, hutníkov, robotníkov v sklárňach, kupcov, lesných robotníkov a uhliarov ako keby nepatrila k ľudovej kultúre. Bola to síce kultúra profesionálnych spoločenských menšín, ale postupným miešaním obyvateľstva preberala mnohé z roľníckej i pastierskej kultúry a naopak aj tie preberali mnohé z týchto profesionálnych spoločenských a práve to spolu

2. Budem používať tento názov, pretože v Bardejove veľa ľudí pod ním sa rozumie len židovské suburbium, ktoré bolo len časťou suburbia a nie celok mestských častí pred hradbami, ktoré časom získali na význame v hospodárskom a politickom živote mesta a aj podiel na správe mesta a boli ako celok pod týmto názvom uvádzané v účtovných knihách mesta.

s preberaním, ale i odovzdávaním kultúrnych hodnôt so susedmi vytvára špecifiku ľudovej kultúry Slovenska. Pre veľa ľudí je ľudovou kultúrou len kultúra roľníkov a pastierov. Paradoxom je, že jedinečnosti pastierskej kultúry na valaskom práve prisťahovaného obyvateľstva sa svojou výraznou odlišnosťou od susedov dostala na povrch ako to naše, to správne slovenské a dodnes to mnohí aj tak vnímajú.

A práve bardejovský zrubový dom taký nebol. Nebol roľnícky, nebol pastiersky, nebol slovenský ani rusínsky, ba ani maďarský, bol nemecký a hoci etnokultúrne procesy aj tu prebiehali v prospech dominantnosti slovenského etnika okolitých dedín predsa len nemecké kultúrne dedičstvo sa nenosilo. A potom tu bol dom spišských Nemcov, omnoho zachovalejší a rozšírenejší. Ale vieme, a každý deň sa o tom presvedčujeme vďaka nebývalému rozšíreniu informačných kanálov, že každá kultúra je nielen svetom sám osebe, ale prijíma absorbuje podnety aj z iných kultúr, zoberie ako impulz alebo preberá ako celok, ale prispôsobí si ich pre vlastné potreby a udržiava ich pokiaľ vyhovujú potrebám života. Mená a prívlastky a etnicitu môže získať a nemusí. Vo vzťahu k bardejovskému zrubovému domu málo kto uvažoval v súvislosti s kultúrnym stereotypom ako základom kultúrnej tradície, ktorým tento dom v skutočnosti bol. O tom, že množstvom a rýchlosťou výmeny presahujú domy predmestia počet stredovekých kamených meštianskych domov vo vnútornom meste, keďže ich ničili časté požiare a vojnové udalosti. Ale práve preto sa určitý typ zrubového domu stal najvýraznejším prvkom ľudovej kultúry Bardejova. Formoval sa tu, stabilizoval, pretrvával a mal početnú prevahu jeden typ domu, ktorý stáročia vyhovoval štýlu života a práce obyvateľov mesta.

Tak poďme po poriadku – pozrime sa ako je to s bardejovským zrubovým domom čo do počtu stavieb v meste

Z bohatého a obchodnými i cechovými privilégiami obdarovaného stredovekého remeselnícko obchodníckeho mesta sa presunom hospodárskych centier v Európe postupne stáva remeselnícko roľníckym mestom. Pripojením Haliče k Rakúskemu cisárstvu stráca aj postavenie hraničného mesta. Už pred tolerančným patentom nastáva výrazný nárast obyvateľstva židovského náboženstva z Haličských miest, ktoré sa venuje remeslám a obchodu v meste, ale sídli v okolitých ľudnatejších obciach so sídlom panstva prezentovaného kaštieľmi a to v Zborove, Kurime, Raslaviciach, ale po vydaní patentu kupuje si domy na predmestí Bardejova, v uličkách mesta i na námestí. Predmestie sa rozrastá o silnú roľnícku vrstvu, ktorá rešpektuje miestny

stavebný úzus a prísny stavebný poriadok mesta a stavia domy v štýle domáceho obyvateľstva, čo možno je spôsobilé aj bohatými stavebnými skúsenosťami a znalosťami bardejovských profesionálnych, v cechu vyučených tesárov. V meste sa usadzujú tu vyučení remeselníci, ktorí po vandrovke si zakladajú rodiny s dcérami z remeselníckych i obchodníckych rodín, ale aj synovia a dcéry bohatých roľníkov z obcí patriacich mestu, pomocníci z dielní, či remeselníci vyučení v bardejovských remeselníckych dielňach a neskôr aj robotníci z manufaktúr pôvodom z blízkeho i vzdialenejšieho okolia, ako o tom svedčia jednak zápisy v matrikách, ale aj ich priezviska nesúce meno ich materskej obce či mestečka. Zosilňovanie slovenského charakteru mesta môžeme sledovať v zmenách stavebných techník, terminológie spojov a členenie stavby, ktorá je rovnaká ako v okolitých slovenských dedinách.

Spišskému domu s prejazdom (laibom, dufartom) bola venovaná v odbornej literatúre výraznejšia pozornosť. V domoch na „periférii“ Bardejova nachádza vplyv spišskej nemeckej architektúry aj Václav Menzl vo svojej objemnej syntéze o ľudovej architektúre.³ Štefan Apáthy, ktorý roky pôsobil v Bardejove ho spomína len jednou vetou, aj to nepresne, keďže spojil dva priestory *pod komínom* a komoru do jedného a takto to zobrazil aj na nákrese horizontálneho členenia. „*Umiestenie voza v priklete býva obvyklé v starých bardejovských roľníckych domoch typu: predsieň (prechodná) a z nej na jednu stranu izba (chiža), tmavá miestnosť zvaná pod komínom, (používaná ako komora) a stajňa*“ a nákrešom horizontálneho členenia.⁴

Dom s prejazdom je charakteristickou formou výstavby obytno-hospodárskych stavieb aj v meste Bardejove a na jeho predmestiach spadajúcich do intravilánu mesta a zároveň bezprostredne nadväzujúcich na opevnenú stredovekú časť. Pozrime na porovnanie počtu domov v meste, ktorých počet je omedzený priestorom hradieb a na nárast domov za hradbami na predmestí a ich častú obmenu, keďže boli to práve predmestia, ktoré často vyhoreli, alebo ľahli popolom v dôsledku vojnových udalostí, aby sme takto zistili aké zastúpenie mali tieto domy v živote a výstavbe mesta. Bardejov mal v roku 1437 517 domov s 616 daňovníkmi (údaj o daňovníkoch nám hovorí, že v niektorých domoch bývalo viac daňových subjektov jednoduchšie povedané rodín v širšom význame), z 517 domov 207 bolo vo vnútornom meste a 310 za hradbami na predmestiach.⁵ Počet domov vo vnútornom meste bol pomerne stály, naopak predmestia rástli. Predmestia

3. Menzl, V.

Lidová architektúra
v Československu.
Praha 1980

4. Apáthy Štefan: Etno-
gra-
fický náčrt horného Šariša,
In: Časopis Slezského
múzea 8, 1959 s. 72–73.
PhDr. Štefan Apáthy, CSc
(1913–1965), stredoškolský
učiteľ jazykov FF KU
Praha (1932–37),
učil francúzsky jazyk
na gymnáziu v Bardejove,
neskôr vyštudoval
aj národopis na FF UK
Bratislava. Pracoval
v Šarišskom múzeu ako
riaditeľ a etnograf, neskôr
pracoval v SNM v Martine
a v Národopisnom ústave
SAV pracovisko Košice.

5. Jankovič. B.: Dejiny
Bardejova. 1975; 86

Bardejova mali v roku 1487 až 365 domov a 451 daňovníkov, roku 1491 boli predmestia pri bojoch o nástupníctvo po Matejovi Korvínovi medzi princami Vladislavom a Albertom Jagelonským zničené, ale už 1497 má 236 domov s 281 daňovníkmi. Úroveň zástavby z roku 1487 dosiahlo až o 15–20 rokov. V tomto čase predmestské obyvateľstvo nebolo plnoprávnym meštianstvom, ale jeho styky s mestskou správou sprostredkoval osobitý predmestský richtár.

Suburbium – predmestia sa pôvodne tiahli iba okolo troch ciest do mesta, len miestami boli neskôr vzájomne prepojené. V stredoveku ani do novšej doby však nikdy netvorili súvislý pás okolo mestskej hradby. V čase kedy sa vyskytujú prvé správy o predmestiach, od roku 1418 tvorili už predmestia súvislejší pás na severozápade, severe a severovýchode mesta a mali svoje pomenovania.⁶ Od juhu po oboch stranách cesty vedúcej k Hornej bráne to bola Hrnčiarška ulica (plathea litifiguli, litifigulorum, Töpfergasse) – spomína sa od roku 1418, roku 1437 mala 54 domov a zachovala si svoje meno až do novoveku.

Na severozápad od Hrnčiarškej ulice naproti bývalému augustiánske-mu kláštoru bolo menšie predmestie zvané Špitál – Hospitale neskôr Vysoký rad (alta linea, Hohe Zeile) doložené tiež roku 1418. Starší názov odzrkadľoval, že sa tu nachádzal mestský špitál – nemocnica i zároveň chudobinec. Bol to najvyššie zastavaný priestor v meste od toho novší názov. Jankovič uvádza, že vo februári 1439 malo toto predmestie 16 domov skôr roztrúsených ako tvoriacich samostatnú uličnú líniu⁷ – severnejšie od nej bola tzv. Pažiť (glacis, Au, in der Au) asi zhromaždisko dobytky pri vyhánaní na pašu. Na sever od Pažite bola Halpušová ulica (Hilpusche platea, Hilpuschgasse), kolmá na západnú bránu, spomína sa r. 1418. Roku 1437 mala 36 domov. V obvode dnešného námestia SNP bol Krátky rad- curta linea, Kurze Zeile) teda na opačnej strane ako dnešný Krátky rad. Pôvodne to boli dve sídliská Pred Starou bránou, alebo pre bránou Šimona Wala, – ante walwam antiquam, a vlastný Krátky Rad neskôr sa užíval kombinovaný názov Krátky rad pred bránou Šimona Wala – curta linea ante walwam Simonis Wal), v roku 1437 mal 25 domov. Po celej severnej strane hradby prebiehal Dlhý rad (Longa linea, Lange Zeile), prvá raz sa spomína roku 1418. Najdlhšia predmestská ulica sa zachovala s menom dodnes bola od mesta oddelená okrem hradby aj mlyn-ským potokom medzi hradbami pre dva mlyny, ktoré sa nachádzali na začiatku a konci ulice. V 16. storočí ho považovali za samostatnú

6. Jankovič, B.
Tatíež 1975; 85

7. Jankovič, B.
Tamtiež. 1975;55

štvrť aj s uličkami okolo nazývanú Zielstadtom (Czylstat, Zylstadt, Zelstat). Za dolným mlynom boli sídlisko zvané Za mlynom (retro molendinum, post molendinum) a malo v roku 1437 8 domov. Priestor Dolnej brány, ktorá sa nazývala Obručnickou bránou sa označoval ako Pred bránou Obručnickej ulice (ante walwam Reufergasse, Vo Reiffer Tor) prípadne jednoducho ako Suburbio, Vorstat- Predmestie. V roku 1437 tam bolo 18 domov. V jej pokračovaní viedla Slovenská ulica, ktorú niektorí považujú za pôvodné slovenské sídlisko Bardejov. Na východnej strane, okolo riečky Šibská voda bolo sídlisko zvané Bielidlo, delilo sa na Staré bielidlo v meandri Šibskej vody a Nové bielidlo bližšie k Dolnej bráne. V roku 1437 Staré bielidlo (albatorium, die alte Bleiche) Starý Blich malo 35 domov. Ďalším sídliskom bol Postajok unemeckého Basteieck za Šibskou vodou. Priestor pod dnešnou Kalváriou bol označovaný v daňových súpisoch roku 1419 ako domus in monte Schabe, vidua in monte. Takýto stav bol v 15. storočí.

Okolo roku 1815 dosiahol počet domov v meste 630 čo oproti 517 domom zo začiatku 15. storočia nie je veľký nárast, skôr prejav stagnácie mesta. Zo spomínaných 517 domov však len 207 bolo vo vnútornom meste a 310 na predmestiach, teda predmestia mali o 103 domov viac. V mestskom jadre však bolo podľa daňových súpisov 275 domácností, teda bývalo tam aj 68 nájomníkov. Sociálne rozvrstvenie v polovici 15. st. podľa dane, ktorá sa odvodzovala od majetku bolo v prospech majetnejšieho jadra, kde len 3 majitelia a 9 nájomníci neplatili dane, zatiaľ čo na predmestí to bolo z 341 domácností 36 neplatilo dane z toho bolo 26 nájomníkov. V predmestiach však len 1 daňovník platil daň nad 3 florény.

V meste stáli domy s poschodím, a to kamenným, ale i zrubovým i prízemné ako kamenné tak drevené domy ako o tom svedčí ešte aj stav na začiatku 18. storočia kedy bolo mesto i predmestie značne zdecimované po náboženských vojnách medzi Tókölyho vojskami a cisárskymi vojskami, ktoré striedavo obsadzovali mesto koncom 17. storočia (1678–1684), potom Rákocziovské povstanie 1703–1710 a následnej morovej epidémii v roku 1710, ktorý stál mesto 2000 obetí. Vtedy zo 142 domov jadra mesta ako uvádza *Conscriptio Regiae liberaeque civitatis Bartfensis...* 1715 v Archíve mesta Bardejova len 82 bolo v dobrom stave – 16 poschodových kamenných, 9 poschodových miešaných, 7 prízemných kamenných, 31 miešaných 15 drevených a 4 drevené domčeky. Zo zvyšku 60 domov bolo 6 poschodových kamenných na spadnutie, 3 poschodové miešané domy boli

čiastočne vyhorené, 1 kamenný prízemný dom opustený, 1 na spadnutie, a 1 nedokončený, 18 prízemných drevených na spadnutie 8 prízemných drevených čiastočne vyhorených, 7 vyhorených a 1 dom bez hodnotenia.⁸ V uličkách sa udržali prízemné domy a domy s podstrešnými komorami až do súčasnosti, aj keď mnohé boli prestavané, časť prízemných domov bez hornej komory mohla byť len dôsledkom požiarov kde horná drevená časť zhorela a majiteľ nemal dosť prostriedkov na vytiahnutie zrubového poschodia a zastrešenie a tak zastrešil len prízemnú časť, prípadne nechal nad prednou stenou vytiahnuť murovaný štít s osvetľovacími a vetracími otvormi, aj oknami a na skladovanie slúžilo podkrovie.

Početom 642 domy bardejovských predmestí v roku 1783 v čase návštevy cisára Jozefa II. a ktorý môžeme považovať za obdobie sformovania sa typu opakovateľného typu domu, ktorý sa zachoval až do konca 20. storočia množstvom prevyšovali početom domy v rámci hradieb, kde stálo 166 murovaných domov.⁹

Zurbanistického hľadiska a z hľadiska výstavby domov na predmestí domov zrubových i kamenných, ale postavených v jednej filozofii bardejovského domu, bola dôležitým obdobím pre mesto posledná tretina 18. storočia. V dôsledku procesu, v ktorom boli r. 1785 zrušené cintoríny pod hradbami na západ a východ od Hornej brány. Cez priestor Pažite a západného cintorína bola v roku 1798 urobená cesta, ktorá spájala Hrnčiarsku ulicu s Dlhým radom, pričom bola zlikvidovaný priekopa pred západným hradobným múrom. Roku 1806 bola zlikvidovaná priekopa na ďalších miestach, jednotlivé časti boli rozpredané súkromníkom a premenené na ovocné záhrady. Priestranstvo medzi severným múrom a Dlhým radom bolo zmenené na promenádu. Na jej konci roku 1808 bol postavený nový evanjelický kostol. O niečo neskôr došlo k zásahom na vlastnom hradobnom múre. Roku 1843 bola úplne zbúraná Horná brána, roku 1845 bola Hrnčiarska ulica predĺžená až do mesta čím bol vyradený z prevádzky starý kamenný most z roku 1770. V roku 1821 a 1822 boli postavené kamenné mosty cez hradobnú priekopu na Dolnej a západnej bráne pritom bola vybudovaná nová komunikácia kolmo na Západnú bránu, ktorá zatiaľ bola zachovaná. Zbúraná bola až r. 1902, ako dôvod bolo jej silné poškodenie v požiari v roku 1878. Začiatkom 40. rokov 19. storočia bola zbúraná veža pred františkánskym kláštorom, aj veža na dolnom konci Kláštornej ulice.

8. Jankovič.V. 1975;157

9. Janota, E.: Bardyjow
Historiczno topograficzny opis miasta i okolicy,
Krakow 1862,

V priebehu rokov pod vplyvom vojnových udalostí a požiarov sa stavali nové domy, ktoré využívali skúsenosti predošlej výstavby, niektoré ulice mali viac domov ako mnohé dediny na okolí. V suburbiu stáli ešte ďalšie dôležité hospodárske objekty mesta, ktoré mesto dávalo do prenájmu. Niekedy boli spojené okolo jedného objektu na mlynskom náhone z rieky Topľa, ale aj na rieke Lukavica a Šibská voda a boli to objekty s viacerými vodnými kolesami, štyri pod názvom mlyn¹⁰ a tak mohli k nim byť pridružené pily, mangle — bielidlá, vrták na vodovodné rúry, stupy, valcha bola samostatná a neskôr tu boli aj i papierne na Bardejovskej zábave a na západnom konci mesta, ba neskôr aj pivovar na Mičkových blíchoch (bielidle).

10. Fedorčáková
cit.dielo s.58, 59

Čo podmieňovalo rýchly rozvoj suburbia? Bola to potreba pracovných síl, od čoho závisel rozvoj ekonomiky mesta a tá niekde musela bývať. Eugeniusz Janota uvádza, že do mesta prichádzalo veľa slovenského i poľského obyvateľstva čo sa nepáčilo Nemcom a preto vyžiadali si od kráľa Ferdinanda roku 1530 privilégium, ktoré zakazovalo usadzo-
vať sa Slovákom a Poliakom v meste. Turecké a nástupnícke vojny však vyžadovali veľa peňazí a tie dodávali mestá, ktoré mali veľa obyvateľov a nových obyvateľov Bardejovu vedelo zabezpečiť len bezprostredné okolie čo malo výrazný vplyv na národnostné zloženie. Janota uvádza náboženské zloženie mesta, ktoré v čase návštevy cisára bolo nasledovné: Celkovo viac ako 4000 obyvateľov¹¹ z toho 2600 katolíkov, 200 gréckokatolíkov, 860 protestantov augsb.v. a 480 židov. V tom čase tu pracuje už len 29 cechov, ktoré mali majstrov. Jednotlivé remeslá boli v počte 54 čižmári, 40 tkáči, 24 hrnčiari, klobúčnici 20 majstrov, 18 bednári, 12 kolári, 10 kušníeri, 10 ševci, 10 garbiari, stolári 9, sitári 5, mydlári 5, pekári 4, murári 4, farbiari, kováči, po 3 majstrov mali zámočníci, remenári, stelmachov, povrazníkov, 3 majstrov hrebenárov a 2 majstrov tesárov. Okrem v cechu organizovaných majstrov v Bardejove pôsobili dvaja sedlárski, povraznícki kotlárski, medovníkárski, zlatnícki, povraznícki hodinárski majstri a okolo 36 košíkárov, čo boli z rôznych cechov hlavne murári a tesári, ktorí v čase zimy, keď nemali prácu venovali sa pleteniu košíkov. K obrazu mesta treba pripojiť aj 9 obchodov, 5 vinných šenkov, 1 pivovar a 2 lekárne. Ďalej to boli mestskí zamestnanci — notár, kováč, 2 tesári, 2 puškárski majstri, vodárenský a kanalizačný majster s jedným robotníkom, trubač, pastier hovädzieho dobytku, 4 pastieri sviň, mestský dráb, mestský sluhovia *famulus civitatis servus*, čo boli skôr vykonávatelia rôznych úloh pre mesto a jeho funkcionárov ako napr. aj správca Mestského majera, alebo pôsobiacich mimo múrov mesta

11. Pre porovnanie
v roku 1828 mali v okolí
najväčšie sídla, ktoré
mali usadených
aj remeselníkov —
Zborov 2200,
Kurima 1300
a Gaboltov 900
obyvateľov.

a v suburbiu alebo dvaja pôsobiaci na radnici *in praetoria*, zamestnávalo ďalej dvoch zámočníkov, hlásnika na kostolnej veži, povozníka, organistu a trubačov. Od 14. storočia prešla aj škola spod cirkve do správy mesta a mesto platilo rektora, kantora, učiteľa, organistu. Mestskými zamestnancami boli aj zvonár a hodinár. Osobitne spomeňme mestské vojsko. Žoldnieri pozostávajúce z – kapitána, dvoch desiatnikov, pavéznika, puškárskeho majstra- ktorý bol mestským zamestnancom v pravom zmysle a mal zmluvu s mestom¹² a radových vojakov. Mlyny, valcha, pily a bielizňa boli v prenájme a mesto malo z nich pravidelný zisk, zamestnávalo však tiež pomerne veľa odborne zdatných robotníkov.

Domy bardejovského predmestia

Domy bardejovského predmestia majú také zvláštnosti, ktorými sa napriek svojej spätosti s nemeckou stredovekou kolonizáciou začleňujú medzi varianty karpatského zrubového domu. Jeho miesto medzi variantami tohto typu domu sa spomína pravdepodobne preto, že ide o pomerne málopočetný lokálny mestský variant. Od spišských domov s prejazdom a jeho lokálnych spišských variantov sa bardejovský zrubový dom líši horizontálnym členením, uzavretejšou zrubovou konštrukciou obytných a hospodárskych častí.

Horizontálne členenie je takmer vo všetkých domoch rovnaké. Člení sa na päť priestorov, z ktorých najvýraznejší je prejazd, ktorý sa volá rovnako ako vstupný priestor do domu v okolitých slovenských dedinách prikľet. Prikľet v bardejovskom dome sprístupňuje zadnú časť parcely, ale okrem toho slúžil ako humno, vozovňa, krytý priestor pre rôzne domáce práce, ba hrnčiari si v ňom stavali aj poľnú pec a tiež sušili v ňom polotovary pred vypaľovaním. Prejazd tvorí asi tretinu šírky domu orientovaného pozdĺžne od cesty v smere parcely

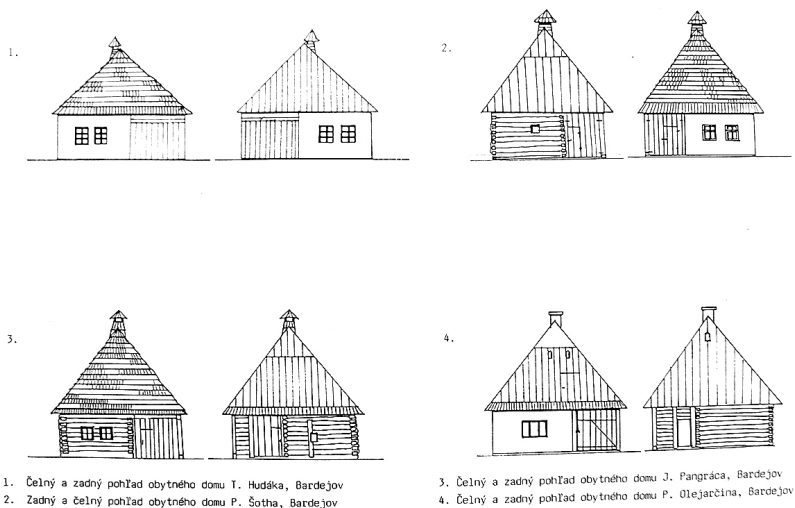
Pri štítových stenách zrubovej, neskôr aj kamennej stavby sú to dva veľké priestory prístupné dverami z *prikľetu*, jeden z nich, podľa zamestnania majiteľa vždy slúžil ako izba, druhý podľa potreby – tiež ako zadná izba, maštaľ, dielňa, obchod. Dve okná do ulice boli vždy väčšie, do dvora jedno alebo dve okná podľa funkcie priestoru. Medzi týmito hlavnými priestormi sú dva malé priestory – pri stene do prikľetu je to priestor murovaný z kameňa priestor čiernej kuchyne zvaný *pod kominem*, prístupný dverami z *prikľetu*, nad ktorým ako názov hovorí stojí komín. Za ním smerom k vonkajšej zadnej stene domu zväčša priechodná *komora*, teda prístupná z oboch veľkých priestorov

Obr. 01: Zrubový dom bardejovského predmestia

s malým, zväčša zamrežovaným okienkom do úzkej uličky medzi domami. Rozdiely sú len vo veľkosti jednotlivých priestorov a ich funkciách. Zo zachovaných zrubových domov len v jednom prípade domu č. 28 na Starom Blichu bol dom rozšírený o jeden priestor zadnej izby. O bardejvskom zrubovom dome môžeme hovoriť ako o roľnícko-remeselníckom, ba až roľnícko-remeselnícko-obchodníckom dome.

Ak dom obývali dve rodiny vpredu aj vzadu boli izby. Izba i maštal' i priestor *pod komínom* boli sprístupnené dverami z prejazdu. Pri zmenách v bývaní, zvyšovaní štandardu bývania koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia sa tieto priestory členili na *predňu a zadňu chižu*, spojené cez komoru. V mnohých rodinách prednú izbu prenajímali a sami bývali v zadnej izbe. Zadná izba v tomto prechodnom období často plnila úlohu kuchyne. Ešte v polovici minulého storočia ako tzv. čierna kuchyňa slúžil priestor *pod komínom*. Svedčí o tom analógia v domoch na námestí a nálezy základov ohnisk v niektorých domoch (Olejarčin, Šot, Švec). Priestor pod komínom určoval aj umiestnenie pece v izbe, z ktorej dym odvádzali cez otvor v stene a hrnčiarsky vyrobené rúry do priestoru pod komínom. Zmenu v užívaní priestoru pod komínom na varenie zapríčinilo rozšírenie varenia na uzatvorenom ohnisku na liatinových platniach, ktoré volali *šina* neskôr *šporheľtu*,

Obr. 02: Varianty zdokumentovaných drevených domov stojacích za hranicami starého mesta

liatinových platní v kovovom ráme ako súčasti pece a nakoniec na mašiňe – samostatnom železnom sporáku s rúrou na pečenie. Neskôr tieto termíny sa vytrácajú alebo zlievajú. Ostali v názvoch hrnčiarskych výrobkov určených na varenie na železných platniach šíňak, ktorý sa používal v Bardejove i okolí. Neskôr ich vytlačujú manufaktúrne výrobky z tmavej kameniny a liatinové neskôr plechové smaltované hrnce. Varenie na trojnožkách a v keramických nádobách zvaných *drajfuz* sa redukuje, až úplne zaniká. Nožičky z keramických drajfuzov sú najlepšie identifikovateľnou keramikou v akomkoľvek výkope v hraniciach mesta i na predmestí. V nových hrncoch na ohnisku varili na kovových trojnožkách s tojuholíkovou alebo okrúhlou plochou na vrchu. Osvetlenie izby bolo cez dve rovnaké okná symetricky umiestnené v štítovej strane domu na ulici, obdobne, ak vzadu bola izba alebo dielňa. Ak vzadu bola maštaľ, okienko bolo menšie. Dom s dvoma priestormi, ktorý ako jediný sme zdokumentovali, a je možné, že takých bolo aj viac, mal zadnú izbu predelenú na dva priestory bol osvetlený cez malé, skôr vetracie okienko smeorm do uličky k susednému domu. Komory vo všetkých domoch mali malé vetracie okienko tiež smerom k susednej parcele, zväčša zamrežované jednoduchou kovanou mrežou do kríža. Predpokladáme, že v skoršom období okná boli menšie ako koncom 19. storočia.

Ako najstaršie umelé osvetlenie spomína Krpelec¹³ sa používali triesky – lúče¹⁴, umiestnené v štipci na stojane alebo na výklenku pece, lojovo voskové sviece a neskôr parafínové aj olejové kahance. Žiaľštipcisa-nezachovalianivmúzeuatonajmäpreto, že pomerneskorosativ 19. storočiarozšírili petrolejové lampy vďaka neďalekému Krosnu, ťažbe ropy v jeho okolí a metóde derivácie petroleja z ropy, ktorú vynášiel ľvovský lekárnik Iwskiewicz. Petrolej tu dovážali obchodníci s kolomažou a petrolejom na zvláštnych vozoch, ktorí ju smerom cez Bardejov rozvážali po Uhorsku aj na Balkán. Sklenené časti petrolejových lúč sa vyrábali aj v sklárňach v okolí Bardejova až do polovice 20. storočia.

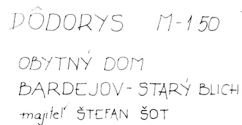
Priestor pod komínom bol osvetlený len cez dvere do prejazdu alebo okienkom z komory, niekde oddelenej hrubými dverami a samozrejme vlastným svetlom z ohňa horiaceho na zvýšenom ohnisku, ktoré sa opieralo o stenu k izbe. Časť tejto steny a niekedy aj celý priestor *pod komínom* bol murovaný z kameňa rovnako ako samotné ohnisko a spodná časť komína. Na hornej časti zrubových i kamenných stien komory a priestoru pod komínom ležali vážne trámy konštrukcie strechy, ktoré viazali bočné steny stavby a spevňovali ju. Komín, v dolnej časti zrubovej v hornej stĺpkovej konštrukcie, vypletaný prútím a mazaný zvnútra hlinou, mal svoj základ na vrchnom venci priestoru pod komínom. Vo výške jednej tretiny boli do priestoru komína upevnené v konštrukcii dve, tri aj štyri tenké drúčky – banty na zavesenie potravín na údenie. V neskorších domoch celý priestor pod komínom aj komín boli murované z kameňa alebo tehly a vidíme ich aj a fotografiách Bardejova po veľkom požiari v roku 1902. Vrch komína zakrývala ihlanovitá, alebo malá sedlová strieška.

Aj keď priestor pod komínom fungoval ako čierna kuchyňa, kde sa varilo na otvorenom ohni, neskôr na liatinových platniach, tak priestor izby, či izieb a dielne alebo obchodu museli byť vykurované pecou. Krpelec¹⁵ vo svojej knihe popisuje najstarší spôsob vykurovania otvoreným ohniskom pod kozubom, ktorý sa rozkladal v priestore pred chlebovou pecou, ktorý postupne uzatvárali sprvu len liatinovými platňami v ráme zamurovanom ponad ohnisko a so samostatným vývodom dymu do kozubu. Neskôr to boli celé plechové, či liatinové sporáky – šparhelt – mašiar s liatinovými platňami – ešte vždy prispôbenými systémom kruhových vložiek na varenie na otvorenom ohni v nádobách s dnom oblého tvaru. Výraznou zmenou bola výstavba tehlových alebo kachľových pecí s prieduchmi s prekážkami ktorými prúdil do komína horúci vzduch a dym a tak dochádzalo k lepšiemu

13. Krpelec Bartolomej:
Bardejov a jeho okolie
dávno a dnes, Miestny
odbor Matice slovenskej
Bardejov 1935 s.304

14. V múzeách
sa zachovali špeciálne
hoblíky na ich výrobu

15. Krpelec Bartolomej:
Bardejov a jeho okolie
dávno a dnes, Miestny
odbor Matice slovenskej
Bardejov 1935 s. 304,305

využitíu ohňa a zároveň k izbe bez dymu. Zaujímavým je prechodný typ, ktorý vidíme na obrázku v Krpelcovej knihe na strane 305, podobné boli známe napr. aj v baníckych dedinách Vyšná a Nižná Boca, kedy dym z ohniska stúpa cez dva prieduchy po stranách uzatvoreného ohniska. Proces zmien prebiehal dlhé roky a bol závislý na finančných možnostiach majiteľa domu, takže do 20. storočia sa zachovali všetky fázy vývoja kúreniska až po remeselne stavané kachľové pece. Ak keď v kuchyni už stál sporák, dlho sa zachovali aj otvorené ohniská, ale i pece s liatinovým platňami v priestore *pod kominem*, používané na varenie v lete, alebo prípravy krmu pre dobytok, či na varenie lekváru a podobné práce. Hrnčiar Ján Frankovič mal *pod kominem* postavenú poľnú pec. Komin z kvalitnej tehly podľa jeho slov murovali talianski murári. Do tohto priestoru boli vyvedené aj rúry z kachľovej pece z izby a pece v kuchyni. Dielňu mal v samostatnej podpivničenej prístavbe na dvore.

Na výstavbu a vývoj, ale hlavne na rozšírenie bardejovského zrubevého domu s prejazdom mala najvýznamnejší vplyv šírka stredovekej mestskej parcely, ktorá je pre všetkých obyvateľov mesta rovnaká. A tak rovnakú šírku majú parcely bardejovských mešťanov na námestí i domy na predmestí. Výstavbu z dreva zase podmieňovali vojensko-strategické príčiny. Drevená zástavba pred bránami mesta sa v prípade potreby pri vojenskom nebezpečenstve dala ľahko odstrániť, aby

nemohla poskytnúť ochranu prípadnému útočníkovi. Až vývoj vojenskej techniky, keď takéto opatrenia začali byť pri prípadnom obliehaní bezpredmetné, zmenil tento úzus a aj na predmestiach sa stavajú domy tehlové a kamenné. Prejazd ako najvýraznejšia časť domu sprístupňoval parcelu aj za domom.

Tvar stavby a jej polohu určovali poloha stavebných parciel, jej šírka bola rovnaká a roky pevne definovaná, čo determinovalo výstavbu k uličnej forme alebo ako hovorili bardejovčania do radu – šóru a tak aj najväčšie a najstaršie ulice niesli názov rad – šór, v meste to bola Šorház utca – dnes Veterná, na predmestí Dlhý rad a Krátky rad, neskôr už aj rady domov na predmestí volali ulice. Všetky pozemky v zmysle stredovekého mestského právneho systému vlastnilo mesto ako právny subjekt a parcelu nemohol mať vo vlastníctve jednotlivec, ale v užíval ju formou kúpi superdifikátu – formy prenájmu a v prípade potreby mesta musel parcelu uvoľniť. Aby čo najviac využili plochu To stavali Bardejovčania na predmestí do ulíc nie ako v meste múr o múr, ale tak, že domy vzájomne susedia po dĺžke stien len úzkymi medzerami. Neskôr, keď sa búra časť mestských hradieb a bášť, začínajú stavať domy kameňa a tehál a sa steny priam opierajú o seba, čo súviselo s ďalšou zmenou, zmenou spôsobu zastrešenia podmienenou protiohňovými a ohene hasiacimi poriadkami – zákonmi Márie Theresie v roku 1751 a sprísnený Jozefom II v roku 1787 ale i stavenými predpismi mesta.

Fajermúr a zmena striech

Pôvodné sedlové strechy s valbou sú charakteristické, tým, že tak ako v okolitých dedinách aj v meste pri spájaní krokiev používali jednotnú muštru- šablónu z dosiek spojených pod rovnakým uhlom, takže bez ohľadu na šírku stavby. V Bardejove sa šírka pohybuje okolo 10 metrov a tak bol sklon striech rovnaký a výška štítu sa pohybuje od 5,50 do 6 metrov. Nerozširovali ju už ale krokvy boli začapované na odkvapovú väznicu – platvu ležiacu priamo na stene zrubu alebo na podporných stĺpoch stĺpikovej konštrukcie prikľetu. Tak vznikol sklon strechy potrebný pre dobrý odvod dažďovej vody. V uličke bol vždy ešte priestor na zavesenie drevených žľabov, ktoré odvádzali vodu niekoľko metrov do ulice, ako vidíme ešte na námestí na obrázku z konca 19. storočia. Konštrukcia striech je pri klasickej sedlovej streche s valbou viazaná na zrub a stĺpikovú konštrukciu prikľetu po obvodě stavby a pozdĺžnym trámom ležiacom na vnútornej zrubovej stene. Konštrukciu spevňuje pred bočnými rozpínavými tlakmi viac (4–7) priečných trámov z ktorých

16. Tieto funkcie sa stratili u domov na námestí, keď sa rekonštruovali domy so štítom do námestia a dvornej časti, ale odvod vody a snehu v pazuchách vysokých striech ostal nevyriešený, a tie napriek vysokým obkladom plechu zamákajú, čo naznačuje, že spády striech domov na námestí boli riešené inak a mätúce je aj znázornenie na Gašparovej vedute. Už logika vecí v súčasnom stave by pre stredovekého staviteľa nedávala zmysel. Súčasný stav domov naznačuje, že päť dvojíc (majú brána prejazdov pri sebe) mohlo mať zastrešenie typu gotické dvojča a ostatné posunuté štíty tak, že štít nebol nad stredom domu, ale nad spoločným múrom a spády striech smerovali do dvora, tak ako na prešovskej radnici.

vždy aspoň jeden leží na hrubej stene priestoru *pod kominom* a komory. Konštrukciu viažu aj nad prejazdom. Medzi nimi sú v pravidelných vzdialenostiach nad priestorom prikľetu umiestnené samostatné trámy ako podpora doskového zastrešenia prikľetu pozdĺžne tlaky eliminuje trám nad vnútornou stenou, tak vzniká pevná konštrukcia pomerne vysokej strechy krytej šindľom a zmenšujú rozpínavé tlaky na trámy - platvy do ktorých sú zapustené krokvy, najmä pri vysokom snehu. Dom takto nepotrebuje polieňa — družky ani mešternú hredu, na spevnenie konštrukcie. Krokvy spojené hambalkom *bantom* a po stranách strechy nemajú prípustnice. Prípustnice sú súčasťou krokvy a bočných krokvičiek konštrukcie prednej valby. Všetky sa opierajú o krokvy nad druhým strešným trámom od vchodu. Plná predná krokva sa v hornej časti opiera o spoj krokiev a dole je začapovaná do platvy na prednej stene. Všetky prípustnice prednej valby sú dole začapované do odkvapovej väznice platvy ležiacej na presahu pozdĺžnych väzných trámov. Získava sa tak krytý priestor vchodovej časti domu zhruba o šírke 90 cm až 1 meter.

Do polovice 18. storočia jednoznačne prevláda sedlová strecha s jednou valbou smerom na ulicu. Do dvora je štít, takže voda odtieká do strán a dvere v štíte umožňovali vykladanie sena alebo snopov obilia, ale i iného tovaru do podstrešia. Napríklad vieme, že debnári, kolári, sitári tam uskladňovali štiepané drevo poskladané do hranice tak, že sa aj sušilo. K plnému uplatneniu protipožiarneho nariadenia panovníkov, keďže predtým sa uplatňovali len na nové stavby, dochádza až po poslednom veľkom požiari v roku 1902 sa v dôsledku záväzného príkazu mestského zastupiteľstva na výstavbu tzv. *fajermúrov* mení definitívne spôsob zastrešenia väčšiny stavieb nielen v meste, ale i jeho častí pred hradbami — suburbiu. Mení sa orientácia strechy, výška a sklon a stavajú sa strechy s odkvapom do ulice a na dvor, teda sedlové, s tým, že bočné štíty zároveň tvoria *fajermúry*. Zmenila sa konštrukcia strechy kde pribudli pod dlhými krokvmi stolice a u väčšiny domov aj krytina za škridlu alebo plech. Zmenili sa aj smer hlavného tlaku rozpínavých síl z bočných stien na štítové. Ulička medzi domami umožňovala umiestnenie dažďových žľabov a prípadný spad snehu.¹⁶

Tak boli postavené strechy domov na Dlhom rade, Krátkom rade, Slovenskej ulici, Halpušovej ulici a dodnes sú na Prešovskej ulici, Starom Blichu, Šancovej a Jeruzalemskej ulici. Na Starom Blichu a v priestore medzi časťami Pod Šibeňu huru a Postajok sa zachovali

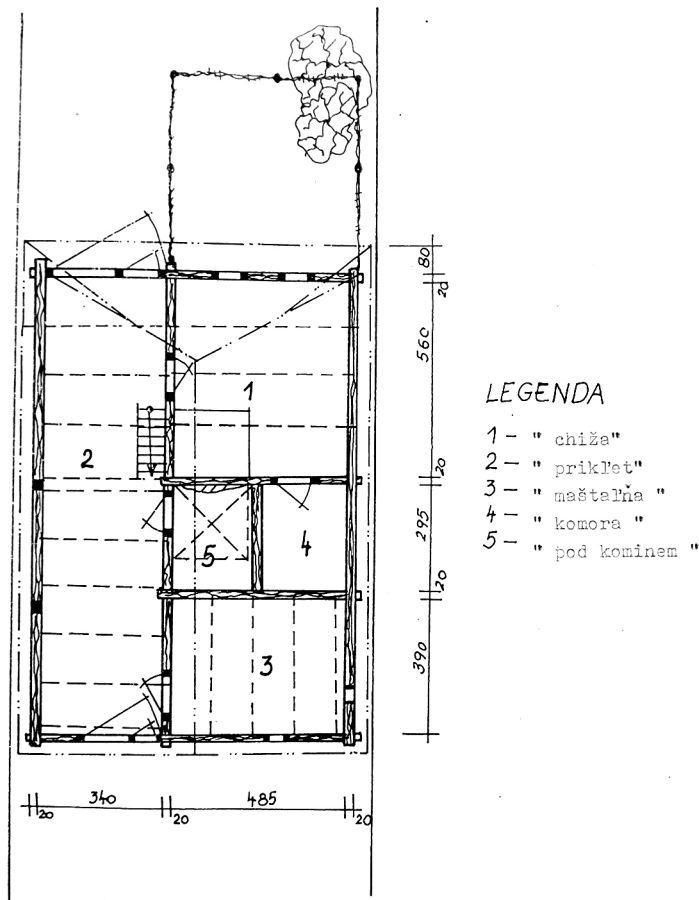
Obr. 04: Dom Jána Pangráca počas demontáže s obnaženou konštrukciou vypletaného komína

donedávna drevené zrubové domy s pôvodnou formou zastrešenia, posledný bol zbúraný r. 1991, majiteľ Hudák Pod Lipkou 17. Ďalšie domy majiteľov Šota, Olejarčina, Kohúta museli ustúpiť novej ceste rovnako ako ďalšie drevené domy z polovice 19. storočia na uliciach Starý Blich (Staré bielidlo) a Krátky rad, tieto však už mali zmenené strechy, okrem domu kožušníka Pangráca, ktorý bol v pôvodnom stave a prenesený do skanzenu v B. Kúpeľoch. Tie ktoré sa zachovali stáli mimo uličný rad domov, takže je pravdepodobné, že ich požiare nezasiahli. To súčasne dokazuje silu stavebnej tradície, keď na ploche, kde mohli postaviť iný typ domu postavili osvedčený dom s prejazdom. Veľké požiare, ktoré zničili väčšinu domov alebo striech v Bardejove, boli v rokoch 1680, 1774, 1878, a 1902. Nekompromisné stanovisko mestského zastupiteľstva k výstavbe ohňových múrov, ktorá mala za následok zmenu vzhľadu mesta, svedčí o tom, že napriek vrchnostenským nariadeniam ešte na konci 18. storočia prežíval silný stereotyp v spôsobe výstavby a zastrešenia. Na známom Kasparovom pláne Bardejova z roku 1768 všetky domy v meste majú sedlové strechy so štítom.

Drevené zrubové stavby prežili až do konca 20. a zač. 21. storočia aj pod vápennými omietkami a štukovou výzdobou na fasáde napr. na ulici Fraňa Kráľa č. 9 na rohu s ulicou, ktorý je v mapovom zameraní

17. Zemnica – obydlie úplne alebo čiastočne zahĺbené do zeme. Nad úroveň terénu vyčnieva spravidla iba strecha. Mali štvorcový alebo obdĺžnikovitý pôdorys a v rohu kamennú alebo hlinenú pec. Bola typickým obydľím starých Slovanov, ale jej história

siaha až do paleolitu a pretrvávali počas celého praveku, samozrejme na rôznej technickej úrovni zhotovenia. Na území Slovenska pretrvávali až do vrcholného stredoveku (13. 15. storočie) Porovnaj. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II s. 348. Polozemnica mala menej zahĺbenú časť v zemi a pre dosiahnutie svetlej výšky interiéru strechu posunuli vyššie - posadili a ukotvili na nízke koly. Priestor medzi kôlmi vyplnili výpletom z prútia a vymazaním hlinenou mazaninou nízke steny medzi kôlmi podopierajúcimi sedlovú strechu., čo evokuje aj proces posunu zemnej vlhkosti a spodnej vody v inkriminovanom období (13.-15. st.), výsledkom ktorého bola výstavba domov nad úrovňou terénu. Ako sezónne bývanie sa objavuje u uhliarov, drevorubačov, baníkov, pastierov i vinohradníkov. Po II. sv. vojne sa zemnice a polozemnice objavujú aj ako dočasné riešenie bývania niektorých obyvateľov obcí zničených vojnovými udalosťami na severnom Zemplíne a severo-východnom Šariši.

Obr. 05: Dokumentácia drevenice pred prevozom do areálu skanzenu v Bardejovských Kúpeľoch

zapísaný ako kamenný Pod brehom s krásnym príkladom typickej šarišskej striešky nad komínom a žiaľ už v podobe zbúranej stavby na rohu ulice Pod brehom a Jeruzalemskej, ktorá sa už stratila v novej výstavbe.

Bývanie v Bardejove pred príchodom nemeckých hostí

Stavebný typ ľudového domu na hornom Šariši je výsledkom dlhodobého, plynulého vývoja od zemníc¹⁷ a polo-zemníc, ktoré podľa archeologických výskumov prevládajú u roľníckeho obyvateľstva ešte v 13. storočí. A to nielen na dedinách, aj v Bardejove zachytil archeologický výskum Františka Javorského v roku 1989 zemnice v tak

exponovaných miestach ako je priestor v parku pred vežou baziliky Sv Egidia vedľa a pod objektami vežových domov. Javorský ich datuje 13.–14. storočím a popisuje, že sa jedná o jedno i dvoj-priestorové objekty s rozdielno funkciou jednotlivých častí príbytkov, rozdielnou hĺbkou zahĺbenia podlahy do podlažia, rôznou polohou ohniska i pece, ale typologicky i konštrukčne sú blízke stredovekým príbytkom archeologicky preskúmaných v iných oblastiach Zemplína, Spiša i iných častí Šariša. V objekte hlbšom ako 12 cm bola len neupravená podlaha, ohnisko, v objektoch zahĺbených 30–60 cm pod úroveň terénu boli podlahy upravované a na ich okrajoch zachytené zvyšky kamenných múrikov pod drevené steny. V jednom príbytku sa zistila drevená podlaha. Ohniská a chlebové pece sa nachádzali aj mimo týchto objektov. Podľa získaných kusov mazanice zo stien predpokladáme, že asi konštrukcia stien nebola jednotná. Niektoré objekty mali steny zrubovej konštrukcie iné rámovej konštrukcie vyplnenej výpletom z prútia. Charakter a kvalita stavebných prvkov (použitie klinec a skôb) naznačuje vysokú stavebnú kultúru tohto sídliska.¹⁸

Neskôr dochádza k výstavbe objektov bývania i hospodárenia nad terénom, čo bolo známe aj v skoršom období, ale presadzovalo sa to skôr ako bývanie aristokracie na hradiskách a hradoch než bežného roľníka.¹⁹ Predpokladá sa, že ochladenie (malá doba ľadová)²⁰ viedlo k zvýšeniu zemnej vlhkosti od polovice 13. storočia a v nasledujúcom 14. storočí viedlo nielen k zníženiu úrody, k hladomorovým epidémiám (1257–58²¹; 1315–1317), ale i k výstavbe domov nad úrovňou terénu s využitím poznatkov o tvare a priestorovom členení domov používaných na hradiskách, ale i hlinených a kamenných domov v širšom priestore Panónskej nížiny. Do tohto obdobia archeológovia kladú v Bardejove aj presun sídel ešte ako zemníc a plozemníc z terénu pri sútoku Tople a Lukavice na vyššie terasy.²² V snahe vyhnúť sa zemnej vlhkosti, získať suché bývanie sa odzrkadlila aj v spôsobe zakladania stavieb nad zemou, ktorá sa zachovala pri výstavbe zrubových sýpok až do 20. storočia, ale v niektorých oblastiach aj pri výstavbe zrubových domov. Okrem toho, že stavali na vyvýšených miestach, chránených pred záplavami, výstavbu zrubových konštrukcií preniesli na povrch a aby sa vyhlili vlhkosti a nenarušili povrchové i podpovrchové prúdenie vody, každé nárožie základového venca zrubu spájali na väčšom kameni – uhlový kameň, ktoré boli položené na povrchu zeme, tak ako sa to zachovalo pri výstavbe sýpok až do 20. storočia, ak ich nestavali na pivniciach, aj tak však základový veniec bol položený na rohových kameňoch a vzduch prúdil cez špáru popod

18. Javorský, František: Predbežná správa, Výskum Bardejov okr. Bardejov. Park pri kostole sv Egidia, Dlhý rad, Krátky rad, Slovenská ulica, Hradby. Rukopisný nepublikovaný dokument z marca 1990.

19. Pražák, V.: K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahu k staroslovenkému obydlí. Český lid 52, 1965, s. 267–275.

20. Začiatok malej doby ľadovej je najčastejšie datovaný podľa týchto charakteristík:
1250 – začiatok nárastu ľadových kryh v severnom Atlantiku
1300 – v severnej Európe sa teplé letá vyskytujú čoraz nepravidelnejšie
1315 – Európa zažíva veľké dažde a veľký hlad
1550 – teoretický začiatok všeobecného rozšírenia ľadovcov
1650 – prvé klimatické minimum
Ako vrchol malej doby ľadovej sa označuje obdobie rokov 1560–1700. Relatívne teplejšie obdobie nastalo v období rokov 1812–1855. Koniec malej doby ľadovej sa

datuje približne do polovice 19. storočia. No ani tento dátum nie je celkom presný, niektorí klimatológovia jej koniec posúvajú až do konca 19. storočia. (Wikipedia)

21. Najnovšie výskumy a analýza spadú v znečistení ľadovcov v Antarktíde a na Islande určili rok 1257, ako rok výbuchu sopky Samalas na indonézskej ostrove Lombok s rozsiahlymi následkami pre celú zemeguľu vo forme síratých dažďov a niekoľkoročného zastretia slnečného svitu čo spôsobilo neúrodu a hlad a veľkú úmrtnosť v nasledujúcich rokoch o čom svedčia mimo iné aj masové hroby vykopané archeológmi v Londýne datované rokom 1258

22. Javorský, František, Čaplovič Dušan: Správa o priebehu a výsledkoch výskumu v Bardejove v rokoch 1975 až 1989. marec 1990, teda dávno pred objavmi usadenín a dôkazmi ochladenia a zvýšenia vlhkosti ako dôsledku znečistenia atmosféry výbuchom supiersopky v Indonézii

drevenú podlahu sýpky. Pri výstavbe obytných domov základový veniec do roviny vyrovnali použitím veľkých kameňov v nárožiach aj pod plánovanými priečkami vnútorného členenia. Potom na tento základový veniec postavili konštrukciu obvodových stien a priečok, uzatvorili strop, postavili strešnú konštrukciu a pokryli strechu. Tento spôsob stavby zrubu vidíme na pamiatkach v severnom Rusku, ale aj v škandinávskych krajinách, kde na spodný veniec položili masívnu drevenú podlahu a priestor medzi základovými kameňmi nevyplňovali, podobne ako tomu bolo v Šariši pri sýpkach. Na Šariši nakoniec priestor medzi uhlovými kameňmi, pod základovým vencom a priečkami podmurovali na sucho viazanými kameňmi, ktoré dorovnávali zmesou hliny a piesku. Takto obmurovali obvodové steny na priečeli až do šírky presahu strechy a tak vznikol *nasipek*, alebo *podcinek*, *ganek*, ktorý v prípade výstavby na svahu dorovnával sklon terénu. Jeho vonkajšie okraje a nárožia spevnili pomocou kolov – žrdí – *dručikov* zbavených kôry. Nakoniec vnútorné priestory domu vysypali postupne od úrovne terénu vrstvou drobného kamenia, potom piesku a ľahšou ílovitou hlinou a na povrchu vymazali a udupali hrubšiu vrstvu ílu a kravského hnoja so sečkou do súvislej pevnej vodorovnej vrstvy, ktorá sa pravidelne obnovovala. Tieto práce si už vykonával stavebník domu sám s pomocou rodiny a nepotreboval k tomu špecialistov – tesárov.

Podľa archeologických výskumov (AU SAV, F. Javorský) v Bardejove pred príchodom nemeckých kolonistov stavali stredoveké domy vežového typu, ktoré tvoria kultúrnu vrstvu nad vrstvou v ktorej sa nachádzajú zemnice a polozemnice. Formu vežového domu odvodzujeme od obytných veží – burgov, ktoré stavali v pravidelných intervaloch na limes romanus Rimania, ich výstavba mohla byť tiež motivovaná zvýšenou zemnou vlhkosťou, ale aj potrebami bezpečnosti v sídlisku bez hradieb. Odlišná orientácia vežových domov voči gotickým parcelám tvoriacim námestie poukazuje na to, že boli postavené pred vytýčením parciel severozápadnej časti námestia a tak dovoľuje predpokladať, že sú staršie ako táto najstaršia časť námestia. Podľa architektonicko-archeologického prieskumu pivníc domov severozápadného námestia situácia dovoľuje predpokladať, že výstavby niektorých domov začínala jednopriestorovým vežovým domom a až v druhej fáze pokračovala smerom do námestia.²³ Je nepochybné, že bardejovský zrubový dom s prejazdom sa formoval od polovice 13. storočia, kedy je Bardejov a okolie dosídľovaný obyvateľstvom nemeckého pôvodu²⁴ a po roku 1320, kedy výsady a povinnosti Bardejova a lokátora

Vavrinca určuje listina kráľa Karola I. Predpokladáme, že v tomto čase rozhodli o šírke parciel a vymedzení línie domov neskoršieho námestia južne od kláštora cisterciatov a kostola sv. Egídia a asi aj línie domov ulíc východne i západne od námestia. Z hľadiska bezpečnosti a obrany však pravdepodobne stavali domy tak, aby vytvárali možnosť stráženia, ale s možnosťou prechodu do zadnej časti pozemku. Ešte dlho sa stretávame v dokumentoch s kombináciou kamenných a drevených domov vo vnútornom meste, ale v podstate sa v priestore vnútorného mesta sa neskôr rozvíjal dom s prejazdom v kamennej podobe. Dosídlenie mesta nemeckými hostes, nimi získané privilégia i povinnosti vyvolali plánovanú stavebnú aktivitu, riadenú mestom ako právnym subjektom a jeho radou a samozrejme aj využívanie ich skúseností. Tá určila rovnaké šírky mestských parciel, ale aj právny základ ich držby, keďže všetka pôda bola majetkom mesta a jednotlivci si kúpili jej užívanie na základe tzv. superdifikátu, ktorý mestu umožňoval udeľovať, ale i odoberať parcely v meste užívateľom podľa potrieb a záujmov mesta. Až postupne, oslabovaním sily mesta a v intenciách nových zákonov dochádza k osobnému vlastníctvu parciel.

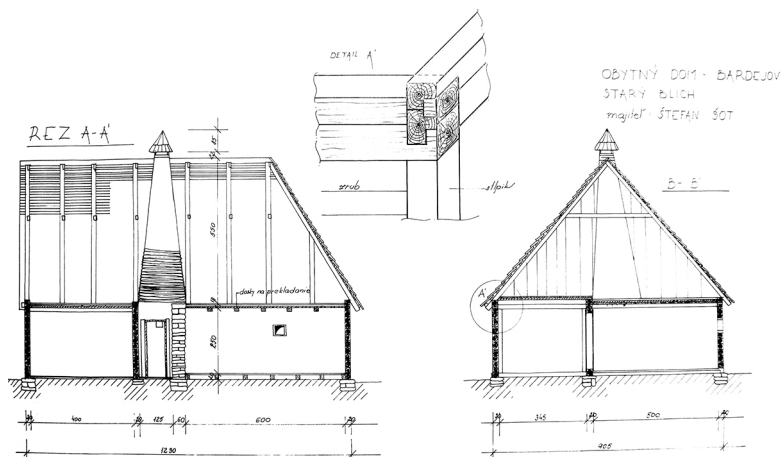
Každopádne v 18. a prvej polovici 19. storočí mal už ustálenú podobu, ktorú dokladajú objekty postavené v tomto období. Pri výstavbe sa však využívajú techniky spájania zrubu, formy a spôsoby zastrešenia a strešnej konštrukcie, ba neskôr i názvy jednotlivých priestorov totožné technikami i názvami z okolitých slovenských obcí. Aj keď pôdorys rozšírený o prejazd rozširuje základňu strechy, výsledné tvary rešpektujú proporcionality okolitej tradičnej stavebnej kultúry.

Čím je iný? Rozdiely od zástavby okolitých obcí spôsobili vzory z mestskej architektúry a stereotypy bývania nemeckých kolonistov. Dostupnosť reziva – najstarší písomný záznam o vodnej pile na Slovensku ja práve z Bardejova²⁵ na Topli i na Lukavici pracovalo ich niekoľko a mesto malo svoje lesy, z ktorých mesto predávalo občanom mesta výhodnejšie. Aj v najstarších domoch, okrem prejazdu, stajne, ak bola, a priestoru pod komínom boli podlahy drevené doskové. Voľne kladené široké dosky tvorili aj príklop prejazdu, ktorý podobne ako v slovenských stodolách priestor nad humnom – *na pľantroch*. Celý dom bol stavaný naraz, z kvalitného dreva rezaného do trámov na vodných pilách, konštrukcia nemala polieňa- družky ani mešternú hredu – zrub a strešná konštrukcia boli viazané strešnými trámami, domy stali na nízkej kamennej podmurovke 40–60 cm tak aby sa dal vytvoriť plynulý nájazd do prejazdu. Zvláštnosťou, ktorú si bardejovský

23. Javorský, F.
Citovaný dokument s.5

24. Fedorčáková Mária:
Civitas nostra Bartfa
vocata – Správa mesta
Bardejov v stredoveku
(1320–1526) s. 27 na
počiatky príchodu nemeckých kolonistov do pol.
13. storočia sa odvoláva
na prácu Pavla Hudáčka:
Boli Nemci... s.143

25. Hanušin, Ján:
Staré pily a piliarstvo
na Slovensku. In: Zborník
lesníckeho, drevárskeho
a poľovníckeho múzea, 10.
Martin 1979, s.200–222

Obr. 06: Pracovníci Šarišského múzea zhotovovali dôkladnú technickú i fotografickú dokumentáciu vybraných zrubových domov

Obr. 07: Dom Štefana Šota pred zbúraním, jeden z posledných domov bardejovského predmestia

Obr. 08: Zrubový dom Jána Pangráca z Bardejova v Expozícii ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch (2009)

zrubový dom zachoval, je stĺpiková drážkovitá konštrukcia vonkajšej steny prejazdu s trámovou a neskôr doskovou výplňou začapovanou do drážky v stĺpiku, ktorá sa v okolitom slovenskom i rusínskom prostredí používala v zрубе pri otvoroch (dvere, okná), alebo na spojenie dvoch polí v časti zrubovej steny stodoly v prípade nedostatku dlhého dreva, alebo v sýkach – *sipanec* – pri stojkách, do ktorých sa zasúvali dosky, aby oddelili jednotlivé priestory na rôzne druhy obilia – *prehrada*, *perehoroda*, *sušík*.

Rozdiel s domom spišských Nemcov je v tom, že konštrukcia strechy stála plne na pevnej konštrukcii stien zrubu a pevná stĺpiková konštrukcia bola len na vonkajšej steny priklētu zviazaná so platvou ležiacou na zrubovej vonkajšej stene i na platve na vnútornej stene zrubu. Platvy sú priečne previazané platvami na prednej a zadnej stene a štyrmi väznými trámami. V dokumentovaných domoch v Bardejove sme nanašli prípad, aby strešná konštrukcia nad nárožiami vonkajších stien zrubu bola položená na stĺpikovej konštrukcii ako je tomu u časti domov na Spiši, čo uvádza napr. Josef Vydra v Spišskej Belej, ale i v Dobšinej pri domoch bez prejazdu z rokov 1754 a 1779²⁶ V Čechách nazývajú takúto konštrukciu podstávka – dŕm s podstávkou). V Bardejove podľa potreby môže byť priklêt otvorený, alebo uzavretý, keďže prejazd mal zväčša strop prekrytý odnímateľnými doskami čo značne rozširovalo skladové možnosti podstrešia.

Ďalším špecifikom je ustálenosť horizontálneho členenia a stabilné umiestnenie, ohniska do uzavretého z kameňa postaveného priestoru, nad ktorým bol vystavaný komín vyvedený vždy nad strechu domu. Priestor zvaný *pod kominem* a komora za ním pri vonkajšej stene zrubu mali svoje stabilné miesto a záviselo od veľkosti prednej izby a zadného priestoru, či už ako obytného alebo pracovného, či slúžiacoho na ustajnenie dobytku.

Na záver

Bardejovský zrubový dom s prejazdom plnil v spoločenstve Bardejova totožné funkcie ako ostatné varianty karpatského typu zrubového domu v spoločenstvách lokalít svojho výskytu. Bol domom, ktorého opakovanú výstavbu podmieňovali ako hodnotové systém, tak spoločenstvom uznávané funkčné prednosti. Jeho výsledný tvar, funkciu priestorov a ich názvy, ale hlavne stereotypizácia, opakovanie výstavby je historickou syntézou ľudového staviteľstva horného Šariša (materiál, technika, proporcionalita stavby, uhol strechy, názvoslovie), kultúrneho vplyvu nemecko-sliezskych kolonistov (horizontálne členenie, funkcie, technika spojov) vplyv mestskej stavebnej stredovekej regulácie (druh materiálu, šírka parcely, uličná zástavba), štátnych zásahov (protipožiarne opatrenia Márie Terézie a Jozefa II.), sociálnych a profesijných vplyvov (zamestnanie obyvateľov domu – roľník, remeselník, želiar, obchodník) i riešenia konkrétnych praktických skúseností (zatekanie bočných stien zo susedných striech, orientácia štítu). V kultúre spoločenstva Bardejova plnil jednoznačne úlohu domu vhodného po stránke reprezentačnej i praktickej pre bývanie a prácu v špecifických

26. Vydra Josef:
Ľudová architektúra
na Slovensku.
Vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied. 1958
s. 62–65

podmienkach mesta a pocitu bezpečnosti. Vyhovoval rokmi vytvoreným návykom, stereotypom užívania vnútorného priestoru domu, potrebám – bývania aj pri meniacom sa v čase vybavení interiéru. Takmer rovnaké horizontálne členenie domov a funkčnosť priestorov zaručovala dodržiavanie stereotypom etikety pohybu v dome a to ako samotnej rodiny, tak vstupu blízkych príbuzných i cudzích ľudí. Udržanie sa horizontálneho členenia aj v domoch z iných materiálov koncom 18. a v 19. storočí dokazuje, že tieto kritériá plnil až do zmeny formy vlastníctva pôdy v intraviláne mesta, kedy sa superdifikát, kde pôda zostáva vo vlastníctve mesta a mesto ju za úplatu prepožičiava svojim občanom, postupne nahradzuje súkromným vlastníctvom.

Súkromné vlastníctvo pôdy v intraviláne (hlavne na predmestiach) spôsobuje uvoľnenie závislosti od mestskej stavebnej regulácie a umožňuje výstavbu domov vilového typu, či obytných objektov tak, že šírka parcely nevynucuje výstavbu domu s prejazdom. Aj keď stavebná parcela je širšia a mestská stavebná regulácia to nevyžadovala, ako doznievajúci stereotyp bývania, výstavby i hodnotových noriem vznikajú ešte zrubové domy s prejazdom až do druhej polovice 19. storočia. V tomto prípade dominuje funkcia prejazdu ako pitvora- príkľetu krytého priestoru vchodu, vozovne, humna, pracovného priestoru. V 60. rokoch 19. storočia sa končí výstavba bardejovského zrubového domu a prevláda výstavba z tehál. Najvýraznejšou zmenou bola zmena základného stavebného materiálu od dreva ku kameňu a tehle. Tento proces zmeny nie je podmienený len prístupnosťou a cenou dreva, nie je to len výsledok protipožiarnych opatrení, ale výsledok zmeny hodnotových orientácií alebo môže vyjadrovať politickú ambíciu, mať ekonomický význam alebo znamenať technologický úspech, ale môže mať aj hlbšie socio-kultúrne pozadie a je výsledkom dlhodobého procesu symbolickej devalorizácie dreva ako stavebného materiálu v prospech kameňa a pálenej tehly, ktorý pozorujem v celej Európe už od stredoveku.²⁷

Uličná zástavba a stereotypy bývania podmienili, že pokračuje výstavba domov s prejazdom, aj keď funkcie jednotlivých priestorov sa menia. Rozmach výstavby z kameňa podporila aj likvidácia časti fortifikačného systému mesta, ktorý poskytol dostatok stavebného materiálu. Bardejovský zrubový dom je historicky podmieneným lokálnym variantom zrubového domu karpatského areálu. Historicky na dokumentoch a recentných dokladoch z terénu dokázateľné vplyvy nás utvrdzujú v názore, že vznik, rozšírenie, a vývoj každého variantu

27. Pastoureau Michel:
Dějiny symbolu v kultuře
středověkého západu.
Argo 2018, s. 79

je podmienený viacerými, a to nielen etnickými faktormi. Absencia niektorých podmieňujúcich faktorov a zmeny stereotypov bývania. vytvárajú možnosť vzniku a rozvoja iného variantu domu. V prípade bardejovského zrubového domu s prejazdom to bola šírka parciel a regulácia mestskej zástavby do ulíc, ktorú mesto ako právny subjekt na základe stredovekého mestského práva vyžadovalo. Absencia týchto determinánt v okolitých obciach, a to aj poddanských (Bardejov vlastnil v rôznych obdobiach od 7 do 35 obcí a dediny alebo ich časti blízko aj ďalej od Bardejova vlastnili aj kostoly, špitály, kláštory) si nevyžiadala výstavbu takých domov.

Výsledná podoba bardejovského zrubového domu ako ju poznáme z toho, čo sa zachovalo z 19. storočia, je jedným z fragmentov ľudovej kultúry Bardejova. To, že poznáme jeho pôvod a že môžeme predpokladať na základe analógie jeho pôvodnú podobu, ku ktorej do konečného výsledku prispeli Bardejovčania, nám umožňuje považovať ho za konkrétny materializovaný prejav kultúrnotvorných procesov, ktoré v meste počas jeho vývoja prebiehali. Môžeme ho považovať aj za doklad etnických procesov mesta, ktorého spoločenstvo sa formovalo pomalým zlievaním jednotlivých etnických skupín.

Mestské spoločenstvo využíva všetky vhodné, uznávané hodnoty materiálnej a duchovnej kultúry bez ohľadu na ich etnický pôvod, ktoré mu pomáhajú v konkrétnych geografických, kultúrnych a historických podmienkach plniť najhlavnejšie úlohy pokrytia životných potrieb a vytvorenie optimálnych podmienok rozširovania spoločenstva mesta, teda odborne povedané kvalitatívnej a kvantitatívnej rozšírenej samoreprodukcie. Tieto poznatky a vedomosti sa charakterom ich prenosu stali súčasťou nehmotného bohatstva ľudovej kultúry Bardejova a bardejovský zrubový dom je jeho materializovanou podobou, ktorá zmenami v spôsoboch bývania stratila svoje opodstatnenie. Celkový proces poslovenčenia je ako spoločenský jav neuvedomelý a ako ukazujú výsledky maďarizačných snáh z konca 19. a začiatku 20. storočia, ťažko ovplyvniteľný vonkajším umelým pôsobením. Bardejovský zrubový dom s prejazdom svojimi spoločenskými funkciami a miestom v ľudovej kultúre Bardejova jednoznačne patrí medzi varianty karpatského typu zrubového domu. Medzi slovenské varianty ho napriek historicky dokázanému nemec-kému pôvodu radí okrem priamych tektonických a konštrukčných vzájomností so stavebnou kultúrou okolitých slovenských obcí aj jeho miesto v spoločenskom vedomí Bardejova a okolia.

Zdroje

1. APÁTHY, Š. (1959). Etnografický náčrt horného Šariša. Opava: Časopis Slezského múzea 8,1959 s. 65–81
2. FEDORČÁKOVÁ, M. (2021) Civitas nostra Bartfa vocata — Správa mesta Bardejov v stredoveku (1320–1526). Košice: Bessarion, 2021 s. 27, ISBN:978-80-973950-0-1
3. HANUŠIN, J. (1979) Staré pily a piliarstvo na Slovensku. In: Zborník lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea, 10. Martin 1979, s.200–222
4. HARČAR P., (2024) Bardejovské potulky : Dejiny inak. Bardejov.travel, 182 s. ISBN 978-8089755813.
5. JANKOVIČ, V. (1975). V období vrcholného feudalizmu. In: Dejiny Bardejova. Šarišské múzeum v Bardejove. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, zost. A.Kokuľa, A. Lukač, L. Tajták, s. 45–102.
6. JANOTA, E. 1862. Bardyow Historiczno topograficzny opis miasta i okolicy, Krakow: C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862, 221 s.
7. KOVAČEVIČOVÁ, S. (1995). Vzťahy medzi ľudovým a mestským staviteľstvom na Slovensku v minulosti a dnes. Bratislava: Slovenský národopis 43, 1995,1 s. 20–36
8. KRIVOŠOVÁ, J. (2021). Slovenská ľudová architektúra. Matica slovenská. 320 s. ISBN 978-80-8128-282-9
9. KRPELEC, B. (1935). Bardejov a jeho okolie dávno a dnes, Miestny odbor Matice slovenskej Bardejov, 1935 s. 304,305
10. LANGER, J. – BOČKOVÁ, H. (1999). Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Rožnov pod Radhoštěm: 1999.
11. LAZORÍKJ.,(2002)Fotočítanka ľudovej architektúry a bývania východného Slovenska, Prešov: Arkus, 178 s., ISBN 80-968751-5-9
12. MEŠŠA,M.(1982).Výstavy z dokumentačnej činnosti ŠM Múzeum 4, 1982, str. 106–107
13. MEŠŠA, M. (1984). Sýpky horného Šariša. Umění a řemesla 3.1984 s 64–69
14. MEŠŠA, M. (1984). Výstava dokumentácie pivníc a prezentácia tradičných hospodárskych stavieb Múzeum 4. 1984 str. 77–78

15. MEŠŠA, M. (1987). Dôvody a inšpiračné zdroje vzniku, rozmachu a zániku dekoratívneho zdobenia fasád domov individuálnej výstavby po II.sv. vojne na hornom Šariši. Bratislava: ARS POPULI 3/9/1987, SNG, s. 67–72.

16. MEŠŠA, M. (1987). Chlievy ako súčasť ľudového staviteľstva. Národopisné aktuality roč. XXIV, 1987, č. 2 s. 79–87

17. MEŠŠA, M. (1987). Šarišské múzeum v Bardejove – Expozícia ľudovej architektúry – Sprievodca po expozícii ŠM Bardejov 1987.

18. MEŠŠA, M. (1992). Bardejovský zrubový dom. Bratislava: Slovenský národopis 40,4/1992, s. 466–476

19. MEŠŠA, M. (1992). Národopisný náčrt. In: Dejiny Giraltoviec. Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1992 s. 189–217

20. MEŠŠA, M. (1996). Hlavné vývojové tendencie individuálnej výstavby na hornom Šariši v 20. storočí. Slovenský národopis 1/1996 s.

21. MEŠŠA, M. (1999). Hažlín – rámce tradičnej kultúry lokálneho spoločenstva. In: Dejiny Hažlína. OOS Bardejov 1999.

22. PASTOUREAU, M. (2018). Dějiny symbolu v kultuře středověkého západu. Argo 2018, s. 79

23. PRAŽÁK, V. (1965) K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahu k staroslovenkému obydlí. Český lid 52, 1965, s. 267–275.

24. SOPOLIGA, M. (1979). Severovýchodné Slovensko. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídel na Slovensku. Bratislava: 1998.

25. TAJTÁK, L. (1975) Bardejov v období kapitalizmu (1848-1918) In: Dejiny Bardejova. Šarišské múzeum v Bardejove. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, zost. A. Kokufa, A. Lukač, L. Tajták, s. 45–102.

26. ULIČNÝ, F. (1990). Dejiny osídlenia Šariša. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 520 s. ISBN 80-85174-03-0

27. VYDRA, J. (1958). Ľudová architektúra na Slovensku. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 1958 s. 62–65

Podążając za utraconym krajobrazem kulturowym łemków. Badania terenowe i inwentaryzacja zachowanego budownictwa drewnianego na pograniczu polsko-słowackim

Katarzyna Solińska

Łukasz Stachurski

Muzeum Rzemiosła

w Krośnie,

ul. Piłsudskiego 19,

38-400 Krosno

[solinska.katarzyna@](mailto:solinska.katarzyna@muzeumrzemiosla.pl)

muzeumrzemiosla.pl

[stachurski.lukasz@](mailto:stachurski.lukasz@muzeumrzemiosla.pl)

muzeumrzemiosla.pl

Abstrakt

Na przełomie 2024 i 2025 r. Muzeum Rzemiosła w Krośnie realizowało projekt badawczy, polegający na inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego na obszarze Beskidu Niskiego po polskiej stronie granicy. Przestrzeń badawcza skupiona była na zachowanych do dziś elementach tego dziedzictwa, jak przykłady drewnianego budownictwa, ale w sposób szczególny na ich wpisywaniu się w otaczający krajobraz kulturowy. Jednym z celów inwentaryzacji terenowej była nie tylko aktualizacja stanu zachowania budownictwa drewnianego obszaru pogranicza polsko-słowackiego, ale też analiza tempa procesu jego zanikania w krajobrazie kulturowym. Dzięki badaniom prześledzono również różnorodne formy ochrony budownictwa drewnianego, związane z rekonstrukcją przeprowadzoną *in situ*, rekonstrukcją *ex situ*, oraz translokacjami obiektów do muzeów na wolnym powietrzu.

Słowa kluczowe

budownictwo drewniane, rzemiosło, muzeum na wolnym powietrzu, krajobraz kulturowy, ochrona zabytków, Łemkowie, Beskid Niski

Wstęp

Na przełomie 2024 i 2025 r. Muzeum Rzemiosła w Krośnie realizowało projekt badawczy, polegający na inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego na obszarze Beskidu Niskiego po polskiej stronie granicy¹. Oprócz eksploracji granic historycznych czy geograficznych, projekt stał się podłożem badań obejmujących również granice metodologiczne archeologii, historii sztuki i antropologii. Przestrzeń badawcza skupiona była na zachowanych do dziś elementach dziedzictwa, ale w sposób szczególny na ich wpisywaniu się w otaczający krajobraz kulturowy. Inwentaryzacja zasobu pogranicza polsko-słowackiego w swoich założeniach miała być statystyką zachowanych obiektów takich jak m.in. domostwa (chyże), spichlerze, cerkwie i miejsca, gdzie dawniej one stały

(cerkwiska), kapliczki i krzyże oraz cmentarze parafialne, czy mogiły wojenne. Ujawniła także mniej uchwytnie zjawiska, jak dawne ogrody, sady i pochłaniane przez ziemię i roślinność ostatnie pozostałości dawnych domostw, jak kamienne progi i podmurówki. Pogranicze między Krosnem a Bardejovem okazało się czymś więcej niż tylko stykiem kultur i religii – okazało się rubieżą etnosów i tradycji.

Ważnym elementem tej układanki są oryginalne i często jednostkowe przejawy architektury i budownictwa drewnianego, zarówno świeckie, jak i sakralne, będące materialnymi przejawami pracy kolejnych pokoleń rzemieślników, których wiedza przekazywana w systemie mistrz-uczeń oraz ojciec-syn, kształtowała charakter tych obiektów, począwszy od ich bryły i konstrukcji po najmniejszy detal. Budownictwo ludowe, będące ważnym nośnikiem i przejawem zasobu kulturowego tego regionu, zdaje się być obecnie niknącym dziedzictwem bez spadkobierców. Synteza całości warsztatu ówczesnych budowniczych, skumulowana doświadczeniami pokoleń tradycji i przekazywanych umiejętności ciesielskich, ulega dekonstrukcji na poziomie materialnym i niematerialnym, czyniąc z niej szczególnie ważny obszar badawczy eksplorowany i dokumentowany przez Muzeum Rzemiosła w Krośnie.

Obszary i granice badawcze

Badaniami terenowymi w Polsce objętych zostało 20 miejscowości obszaru pogranicza polsko-słowackiego, położonych w gminach Dukla i Krempna na terenie województwa podkarpackiego oraz w gminie Sękowa w województwie małopolskim. Wszystkie punkty

1. Zadanie „Inwentaryzacja i prezentacja turystyczna obiektów dziedzictwa kulturowo-przemysłowego obszaru pogranicza w obrębie Beskidu Niskiego” zostało zrealizowane przez Muzeum Rzemiosła w Krośnie oraz Šarišské múzeum Bardejov w ramach projektu pn. „Muzeum – moja przestrzeń czasu”, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Programu INTERREG Polska-Słowacja 2021–2027.

osadnicze położone są na obszarze Beskidu Niskiego. Zdecydowana większość zlokalizowana jest w obrębie Beskidu Dukielskiego tj. środkowej części Beskidu Niskiego w międzyrzeczu doliny Wisłoki, Ryjaka, Iwielki, Mszanki. Punkty osadnicze najbardziej oddalone na zachód tj. Radocyna, Czarne, Długie oraz Nieznajowa przynależą do partii Pasma Magurskiego.

Jednym z celów inwentaryzacji terenowej była nie tylko aktualizacja stanu zachowania budownictwa drewnianego obszaru pogranicza polsko-słowackiego, ale też analiza tempa procesu jego zanikania w krajobrazie kulturowym. Postępująca degradacja naturalnego krajobrazu kulturowego – tego ukształtowanego wiekami symbiozy przyrody oraz człowieka – z powolnej i niejako naturalnej ewolucji, warunkowanej względami ekonomicznymi (zmiana sposobów hodowli i uprawy), pragmatycznymi (remonty), przybrała formę gwałtownej rewolucji, której katalizatorem były konflikty zbrojne i nakazy polityczne. *Widmo zupełnej zagłady grozi budownictwu góralskie-mu w niektórych okolicach Beskidu Niskiego* – pisał w 1952 r. Gerard Ciołek, polski architekt i badacz budownictwa drewnianego². Jego wnikliwa analiza i sięgające lat 30-tych XX w. doświadczenie, trafnie wskazały istniejące ówczesnie jak i dzisiaj zagrożenia. Oparcie prowadzonych badań na archiwalnej dokumentacji fotograficznej oraz kartograficznej, jak też wynikach odbywających się w latach 50–70-tych XX w. inwentaryzacji prowadzonych przez Biuro Dokumentacji Zabytków oraz Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, pozwala nam prześledzić tempo oraz formy zanikania drewnianego dziedzictwa regionu. Zwłaszcza ostatnie 100 lat dało nam wiele podstaw metodologicznych i prawnych oraz odpowiednich narzędzi ochrony oraz opieki nad dziedzictwem, które możemy podzielić strukturalnie na działania *in situ*, *ex situ* oraz dokumentację. Prowadzone obecnie badania pozwoliły na analizę opartą na studium przypadku wszystkich powyższych rodzajów działań oraz pozwoliły niejako sformułować odpowiedź na odwieczne pytanie: czy przeszłość nadal ma przyszłość³.

Przykłady drewnianego dziedzictwa, związane zarówno z budownictwem mieszkalnym i gospodarczym jak też budownictwem sakralnym obrządku wschodniego, są jednymi z najbardziej charakterystycznych wyznaczników obszaru Beskidu Niskiego, a dokładniej terenu Łemkowszczyzny. W przełomowej publikacji z 1934 r., obejmującej prace terenowe z lat 1888–1893, polskiego etnografa Seweryna Udzieli, czytamy: *Północne stoki Karpat Zachodnich zasiedlili Rusini [...]*.

2. CIOŁEK, Gerard.
Zagadnienie ochrony
budownictwa ludowego,
Ochrona Zabytków,
1952, t. XIX, nr 4/5, s. 221.

3. Zob. PURCHLA, Jacek.
Przeszłość ma przyszłość,
Kraków: Księgarnia
Akademicka, 2020.

Lokalizacja	Rodzaj dóbr	Kolekcja	Przykład
In situ	Dobra nieruchome		Zabytek historyczny, miejsce o szczególnym znaczeniu dla przyrody lub historii, ekomuzeum
	Dobra ruchome		Pochówki
Ex situ	Dobra nieruchome prywatne	Obiekt	Odrestaurowany zamek
		Kolekcja	Zespół zabudowań wiejskich
	Dobra nieruchome publiczne	Obiekt	Wrak statku
		Kolekcja	Muzeum w otwartej przestrzeni
	Dobra ruchome prywatne	Obiekt	Przedmiot odziedziczony
		Kolekcja	Kolekcja prywatna
	Dobra ruchome publiczne	Obiekt	Przedmiot wpisany na listę dziedzictwa
Kolekcja		Muzeum, biblioteka, archiwum	
Dokumentacja	Prywatna	Obiekt	Fotografia w szufladzie
		Kolekcja	Album fotografii, baza danych
	Publiczna	Obiekt	Fotografia, informacja (dana)
		Kolekcja	Archiwa publiczne, inwentarz cyfrowy

Ilustracja 1: Sposoby opieki nad dziedzictwem wg van Menscha. Źródło: Słownik Encyklopedyczny Muzeologii, DESVADELLEES, Andre, MAIRESSE, François (red.), Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020, s. 257.

Ten najbardziej na zachód wysunięty odłam Rusinów nazywamy „Łemkami”. Ale jest to właściwie nazwa literacka, wywodząca swój początek od częstego używania przez tę ludność mowie słówka lem=fem, zamiast rosyjskiego „łyсь”; a słowackiego „len” w znaczeniu polskim „tylko”⁴.

Wśród przykładów budownictwa drewnianego, związanego z ludnością łemkowską w sposób szczególny wyróżniają się prawosławne oraz greckokatolickie obiekty sfery *sacrum*, czyli cerkwie. Na dwa-dzieścia miejscowości objętych badaniami terenowymi zewidencjonowano sześć zachowanych do dziś cerkwi drewnianych. To obiekty w takich miejscowościach jak Kotań, Krempna, Świątkowa Wielka, Świątkowa Mała, Chyrowa oraz Olchowiec. Z uwagi na zakres niniejszego opracowania, dotyczącego wyłącznie obiektów drewnianych, nie ujęto w nim czterech murowanych cerkwi zlokalizowanych w Desznicy, Hucie Polańskiej, Myscowej i Polanach.

Nie wszystkie historyczne obiekty sakralne zachowały się do czasów nam współczesnych, nie przetrwawszy trudnej próby czasu. W sposób szczególny kluczowe okazały się tu działania I i II wojny światowej oraz czasy okresu powojennego. Stąd, w ośmiu punktach osadniczych analizowanego obszaru badań, zachowały się tylko miejsca lokalizacji nieistniejących już prawosławnych lub greckokatolickich obiektów sakralnych. To cerkwiska w takich miejscowościach jak Długie, Czarne, Mszana, Nieznajowa, Ożenna, Radocyna, Rozstajne oraz

4. UDZIELA, Seweryn.
*Ziemia łemkowska
przed półwieczem.
Zapiski i wspomnienia
z lat 1888–1893,*
Lwów: Towarzystwo
Ludoznawcze, 1934, s. 8.

5. Spośród 20 badanych miejscowości w 6 zachowały się drewniane cerkwie, w 4 mamy do czynienia z budynkami murowanymi, w 8 lokalizacjach są to miejsca po cerkwiach – cerkwiska. W przypadku dwóch miejscowości jednoznaczne przyporządkowanie jest utrudnione. W Grabiu, dokładnie na miejscu dawnej cerkwi stoi obecnie nowo powstała świątynia katolicka. W Wyszowatce do lat 20-tych XX w. nie było świątyni, ponieważ miejscowość ta należała do parafii w Grabiu. Dopiero tzw. schizma tyławska spowodowała budowę tzw. czasowni, czyli drewnianej kaplicy prawosławnej, która pełnić miała rolę tymczasowej cerkwi. Jej dokładna lokalizacja jest obecnie trudna do potwierdzenia z powodu znacznych przekształceń układu przestrzennego miejscowości, wynikających zwłaszcza z reformy rolnej i utworzenia na upaństwowionych terenach wielkopoleciowych Państwowych Gospodarstw Rolnych.

Żydowskie⁵. Zatem, zadając sobie pytanie, dlaczego tylko część obiektów przetrwała do naszych czasów, należy mieć na uwadze, iż sytuacja ta stanowi zbiór wielu różnych czynników: przypadków dziejowych, odpowiednich reakcji służb konserwatorskich, troski władz lokalnych, ale przede wszystkim efekt wrażliwości i determinacji czynnika ludzkiego. Z punktu widzenia istoty i wartości krajobrazu kulturowego najbardziej wskazana jest możliwość zachowania materialnego dziedzictwa w jej pierwotnym otoczeniu tj. *in situ* oraz w jego pierwotnej funkcji. Z drugiej strony, dotykamy tu problematyki możliwości przetrwania obiektów *ex situ*, a więc w obcym i nowym otoczeniu, zarówno w pierwotnej jak i nowej funkcji. Dla całej tej problematyki warto przybliżyć historię trzech różnych drewnianych obiektów sakralnych, które z powodu odmiennych czynników funkcjonują, lub mają szansę zafunkcjonować w nowej rzeczywistości. W przypadku cerkwi z miejscowości Kotań mamy do czynienia z rekonstrukcją przeprowadzoną *in situ*, w sytuacji nieistniejącej cerkwi z Nieznajowej dotykamy problematyki przeprowadzenia rekonstrukcji *ex situ*, natomiast w wypadku cerkwi z Czarnej możemy mówić o translokacji obiektu do muzeum na wolnym powietrzu.

Ochrona dziedzictwa *in situ* – drewniana cerkiew greckokatolicka pw. św. Kosmy i Damiana w Kotani

O procesie rekonstrukcji *in situ* możemy mówić w przypadku miejscowości Kotań. To tu, na wyraźnym wzniesieniu, w otoczeniu drzew, znajduje się dziś zabytkowy zespół: drewniana cerkiew greckokatolicka pw. św. Kosmy i Damiana, obecnie służąca wiernym jako kościół rzymskokatolicki pw. Świętego Antoniego, otaczające ją lapidarium oraz przylegający od zachodu cmentarz parafialny⁶. Parafię prawosławną erygowano w Kotani już na przełomie XVI i XVII w., co sugeruje, iż obecna budowla stoi zapewne na miejscu starszej świątyni. Zdaje się to potwierdzać najstarszy zachowany dzwon, datowany na 1629 r. W 1763 r. chorąży wielki koronny Franciszek Ferdynand Lubomirski herbu Szreniawa wydał dokument donacyjny, w którym przekazał teren pod budowę cerkwi. Świątynia wzniesiona została w 1782 r. jako filia parafii w Krempnej. Cerkiew konstrukcji zrębowej, reprezentująca typ północno-zachodni, stanowi jeden z najwspanialszych przykładów drewnianej architektury obszaru Łemkowszczyzny. Jest to orientowana świątynia o addycyjnej, trójdzielnej bryle. W obiekcie doskonale wyróżniają się proporcjonalnie zmniejszające się kształty dachów. Świątynia posiada wyraźnie wyodrębnione prezbiterium, szerszą od niego nawę oraz najmniejszy spośród wszystkich części

babinię, z podcieniem w jego przyziemiu. W masywie wieży-dzwonnicy wyróżnia się pionowo deskowana pseudoizbica, posiadająca w każdej ze ścian trzy arkadowe świetliki. Wysoka dzwonnica, mając statycznie górującą nad babińcem, jak i niższe od niej wieżyczki nad nawą i prezbiterium posiadają baniaste hełmy z pozornymi latarniami. Całość zwieńczona jest kutymi krzyżami na półksiężycach, których piękne proporcje wskazują na wysoki poziom miejscowego kowalstwa artystycznego. Cerkiew otacza drewniane ogrodzenie z gontowym daszkiem i niewielką bramką, posadowione na kamiennej podmurówce. Pierwsza połowa XX wieku zadała cerkwi bolesne rany i przyniosła trudne chwile. W 1927 r. większość mieszkańców wsi przyłączyła się do tzw. schizmy tylawskiej, tym samym powracając na łono prawosławia⁸. W konsekwencji okazjonalnie wykorzystywana cerkiew unicka utraciła gospodarzy i opiekunów. Po wysiedleniu łemkowskiej ludności z Kotani po II wojnie światowej wieś została wyludniona, a obiektem sakralnym przez kolejne 20 lat nie opiekował się już nikt. Nieużytkowana i opuszczona cerkiew mocno niszczała, stopniowo popadając w ruinę. O tym, że w Kotani dziś mamy cerkiew a nie cerkwisko zdecydowały słuszne, bo niespóźnione decyzje władz konserwatorskich. Otóż w latach 1962–1963 mocno zniszczona świątynia doczekała się generalnego i gruntownego remontu, którego szeroki zakres przeprowadzonych prac pozwala mówić wprost o dokonanej rekonstrukcji obiektu. Wówczas to pod nadzorem służb konserwatorskich cerkiew została kompletnie rozebrana. W toku prac konserwatorskich dokonano wszelkich niezbędnych napraw i uzupełnień, wymieniając zdecydowaną większość elementów konstrukcyjnych obiektu. Całość obiektu zakonserwowano i złożono z powrotem wszystkie elementy konstrukcyjne budowli. Elementem ponownej rekonstrukcji świątyni było także przywrócenie na dachach – w miejsce blachy – pierwotnego poszycia gontowego. Na czas remontu cerkwi wywieziono także XVII-wieczny ikonostas i pozostałe wyposażenie do Muzeum Ikon w Łańcucie. W tym samym czasie zrodziła się idea utworzenia wokół cerkwi lapidarium, gdzie zgromadzono zabytkowe nagrobki z okolicznych wsi⁹. W takim stanie cerkiew doczekała końca drugiego tysiąclecia. Kolejne poważne remonty przeprowadzono już na początku XXI w. W latach 2001–2004 naprawiono wieżę oraz poszycia nawy i sanktuarium. W 2010 r. do świątyni powrócił ikonostas, a w 2012 r. kolejna część wyposażenia. Dziś zabytkowa cerkiew w Kotani pw. śś. Kosmy i Damiana wraz ze swoim cennym wyposażeniem stanowi jeden z bardziej interesujących przykładów architektury cerkiewnej na zachodniej i środkowej Łemkowszczyźnie.

6. Cerkwie drewniane Karpat. Polska i Słowacja. Wyd. II. Pruszków: Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, 2011.

7. MICHNIEWSCY, Magdalena i Artur, DUDA, Marta. *Cerkwie drewniane Karpat. Polska i Słowacja*, Pruszków: Wydawnictwo „Rewasz”, 2003, str. 152–154.

8. Zob. KROCHMAL, Anna. Stosunki między grekokatolikami i prawosławnymi na Łemkowszczyźnie w latach 1918–1939, [w:] CZAJKOWSKI, Jerzy. (red.), *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, cz. 1, Rzeszów, 1992, s. 9 285–299; OWCZAREK, Michał. Dwie cerkwie obok siebie... Schizma tylawska, „Vade Nobiscum”, 2016, vol. XVI, s. 145–153; BARWIŃSKI, Marek. Polityczne mędry łemkowskich cerkwi, [w:] *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 2018, t. 7, s. 163–187.

9. Zob. BRYKOWSKI, Ryszard. Olgierd Łotoczko „Oki” – wspomnienie, *Ochrona Zabytków*, 1982, t. XXXV, nr. 3–4; Leksykon drewnianej architektury Podkarpacia, ZIELIŃSKI, Krzysztof (red.). t. I, Rzeszów, 2011.

10. BRYKOWSKI, Ryszard. Drewniana cerkiew łemkowska w Nieznajowej, *Ochrona Zabytków*, 1966, t. XIX, nr 1, s. 81–85.

11. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, woj. rzeszowskie, pow. gorlicki, ŁOZIŃSKI, Jerzy, WOLFF, Barbara (red.), mps 1956, w zbiorach IS PAN; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. I, woj. krakowskie, SZABŁOWSKI, Jerzy (red.), z. 10, Warszawa 1953.

12. REINFUSS, Roman. Cerkiewki drewniane na Łemkowszczyźnie, *Kurier Literacko-Naukowy*, dodatek do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, 1933, nr 231.

Ilustracja 2: Cerkiew pw. śś Kosmy i Damiana w Kotani, gm. Krempna, foto. J. Wnuk

Ilustracja 3: Cerkiew w Nieznajowej, fotografia z serwisu www.szukajwarchiwach.pl ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

Ochrona dziedzictwa *ex situ* – drewniana cerkiew greckokatolicka pw. śś. Kosmy i Damiana z Nieznajowej

Z zagadnieniem rekonstrukcji *ex situ* mamy do czynienia w przypadku nieistniejącej cerkwi z Nieznajowej¹⁰. Na terenie dawnej, dziś już nieistniejącej wsi znajdują się tylko pojedyncze przydrożne krzyże i kapliczki, pozostałości cmentarza oraz cerkwisko. To relikt wsi, która w przeszłości była ważnym punktem osadniczym życia gospodarczego, rzemieślniczego i handlowego na pograniczu polsko-słowackim. Nieznajowa w XVII w. wchodziła w skład parafii greckokatolickiej w Grabiu. Zwiększająca się stopniowo liczba mieszkańców pozwoliła na to, by w 1780 r. wybudować tu własną cerkiew greckokatolicką pw. śś. Kosmy i Damiana¹¹. Pod względem architektonicznym była to wyjątkowa budowla. Roman Reinfuss uznał ją za charakterystyczny przykład „najczystszej stylu łemkowskiego”¹². Potwierdza to archiwalna fotografia z 1933 r., znajdująca się w zbiorach Narodowego Archiwum Cyfrowego¹³. Była to zasługa jej budowniczego, Teodora Rusynki, znakomitego mistrza ciesielskiego z Varadki na terenie dzisiejszej Słowacji, tego samego, który odpowiadał za budowę cerkwi w Owczarach. Tą w Nieznajowej użytkowano nieprzerwanie przez 150 lat. Nic nie zapowiadało religijnej rewolucji. Tymczasem Nieznajowa – jak i wiele innych ośrodków łemkowskich – także uległa

tw. schizmie tylawskiej. W 1928 r. greckokatolicka ludność Nieznajowej przeszła na prawosławie. W imię odciążenia się od kościoła unickiego mieszkańcy w 1930 r. wybudowali nową świątynię, tym razem prawosławną. Drewniana kaplica, niekiedy przez wiernych kościoła prawosławnego określana mianem „czasowni”, nie była już tak imponująca jak jej unicka poprzedniczka. Nowa świątynia także miała wezwanie śś. Kosmy i Damiana. O zgrozo, do naszych czasów nie przetrwała żadna z nich. Ta prawosławna istniała tylko ćwierć wieku, kiedy to w 1956 r. ją rozebrano. Greckokatolicka świątynia przetrwała zaledwie 8 lat dłużej i zawaliła się po 1964 r¹⁴. O katastrofalnym stanie budowli sygnalizował już w latach 60-tych XX w. Ryszard Brykowski¹⁵. W opracowanej w maju 1964 r. karcie ewidencyjnej obiektu historyk sztuki pisał o cerkwi jako ruinie, niezabezpieczonej przez władze konserwatorskie oraz o zaprzepaszczonej możliwości przeniesienia obiektu do skansenu¹⁶. W artykule z 1966 r. Brykowski określił cerkiew z Nieznajowej jako „bezpowrotnie stracony obiekt”, którego los powinien stać się sygnałem do mobilizacji w ratowaniu licznych, poważnie zagrożonych zabytków z obszaru pogranicza polsko-słowackiego¹⁷. Autor nie ukrywał rozgoryczenia, iż władze konserwatorskie ani władze administracyjne nie uczyniły nic, aby uratować ten cenny zabytek, będący ważnym świadectwem przeszłości kulturowej tej części łemkowszczyzny. Zachowana dokumentacja fotograficzna wykonana u schyłku lat 60-tych XX w., przedstawiająca chylącą się wieżę cerkiewną, zapowiadała rychły upadek świątyni¹⁸. Sama dzwonnica cerkiewna dotrwała ostatecznie do 1973 roku.

Pomimo tego, iż od ponad pół wieku cerkwi z Nieznajowej nie ma, pamięć o jej losach przetrwała wśród mieszkańców sąsiedniej wsi. Otóż, w drugiej dekadzie XXI w. wśród społeczności łemkowskiej wsi Gładyszów w powiecie gorlickim pojawiła się idea budowy nowej świątyni¹⁹. Wówczas to przy okazji dyskusji nad formą architektoniczną nowej świątyni zrodził się pomysł zrekonstruowania w Gładyszowie nieistniejącej cerkwi greckokatolickiej pw. śś Kosmy i Damiana z Nieznajowej²⁰. Pojawiła się wyjątkowa szansa, aby bryła i forma architektoniczna tej nieistniejącej cerkwi znów zafunkcjonowała w krajobrazie kulturowym Beskidu Niskiego. Idea ta była możliwa dzięki temu, iż w archiwach zachowało się około pięćdziesięciu zdjęć zniszczonej świątyni oraz pełna inwentaryzacja architektoniczna obiektu. Tym samym nowa cerkiew w Gładyszowie mogła stać się precyzyjną repliką tej z Nieznajowej. Planowana rekonstrukcja obiektu przewidywała także wykorzystanie elementów pochodzących z cerkwi

13. Cerkiew w Nieznajowej, fotografia z serwisu www.szukajwarchiwach.pl ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, Sygnatura 3/1/0/9/4296.

14. BRYKOWSKI, Ryszard. Drewniana cerkiew łemkowska w Nieznajowej, *Ochrona Zabytków*, 1966, t. XIX, nr 1, s. 81–85.

15. Idem, s. 85.

16. https://zabytek.pl/obiekty/d.-cerkiew-fil.-gr.-kat.-902565/dokumenty/L.1.9.ZIPOZ.NID_N_12_EN.509656/1 [dostęp: 15.11.2025]

17. BRYKOWSKI, Ryszard. Drewniana cerkiew łemkowska w Nieznajowej, *Ochrona Zabytków*, 1966, t. XIX, nr 1, s. 85.

18. <https://www.lemko.pl/czytelnia/fotografie/ruiny-cerkwi-nieznajowa/> [dostęp: 15.11.2025]

19. <https://gorlice.naszemiasto.pl/nowa-cerkiew-w-gladyszowie-budowlany-pokrywaja-kopuly-blacha-miedziana-wierni-zbieraja-pieniadze-na-dalsze-prace/ar/c1p2-27887787> [dostęp: 15.11.2025]

20. <https://rekonstrukcioidbudowy.pl/gladyszow-woj-malopolskie-trwa-rekonstrukcja-lemkowskiej-cerkwi-z-nieznajowej/> [dostęp: 15.11.2025]

21. Zob. MIŚŁO, Eugeniusz. *Akcja „Wisła” 1947*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, 2013; MOTYKA, Grzegorz. *Akcja „Wisła” ‘47. Komunistyczna czystka etniczna*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2025.

22. <https://gorlice.naszemiasto.pl/gladyszowska-parafia-prawoslawnanie-ustaje-w-staraniach-budowa-nowej-swiatyni-trwa-a-przed-wiernymi-wyzwanie-czy-li-zakup-ikonostasu/ar/c1p2-27652835> [dostęp: 15.11.2025]

Ilustracja 4: Nowa cerkiew w Gładyszowie, gm. Uście Gorlickie, będąca rekonstrukcją nieistniejącej cerkwi w Nieznajowej, fot. ze zbiorów Parafii Prawosławnej w Gładyszowie

w Nieznajowej, które zachowały się do dziś w cerkwi-muzeum w Bartnem. Chodzi o nadproże portalu zachodniego dawnej cerkwi oraz zdobione tragarze nawy, z zachowaną inskrypcją fundacyjną i datą budowy cerkwi. Ocalone w Bartnem elementy z cerkwi w Nieznajowej to zasługa wieloletniego kustosa cerkwi w Bartnem – Józefa Madzika. Ten społeczny opiekun świątyni, który latami udostępniał obiekt turystom i dzielił się z nimi swoimi opowieściami o dziejach bartnickiej cerkwi, osobiście przywiózł na furmance pod sianem część wyposażenia cerkwi w Nieznajowej, po czym ukrył je na terenie swojego gospodarstwa. Przedsięwzięcie w Gładyszowie to niezwykle ważny akt przywracania tragicznej i zapomnianej już historii obszaru pogranicza polsko-słowackiego w Beskidzie Niskim. To godny podziwu wyraz pamięci o przodkach i pielęgnowania wspomnień. Replika, będąca *de facto* rekonstrukcją cerkwi z Nieznajowej jest symbolem ciągłości duchowej i kulturowej dawnych i obecnych mieszkańców Łemkowszczyzny. Budowę nowej cerkwi w Gładyszowie rozpoczęto w 2021 r. W 2022 r. wmurowano kamień węgielny. Były plany, aby w 2025 r. nastąpiło poświęcenie świątyni, symbolicznie w 75 rocznicę Akcji „Wisła”²¹. Do chwili oddawania tego artykułu do druku (listopad 2025 r.), projekt rekonstrukcyjny nie został jeszcze w pełni ukończony. Obecnie trwa zbiórka funduszy na nowy ikonostas²². Oddanie świątyni dla wiernych z całą pewnością przesunie się w czasie, ale idea przywrócenia w nowej formie utraconych zabytków wkrótce może się ziścić.

Ochrona dziedzictwa *ex situ* – translokacje do muzeów na wolnym powietrzu

Muzeum na wolnym powietrzu w Polsce powszechnie nazywane jest muzeum typu skansenowskiego lub skansenem²³. Instytucje tego typu przyjmują różne formy nazewnictwa i struktury, przez muzea budownictwa, muzea wsi, parki etnograficzne lub kulturowe, po zabytkowe osady i zagrody. Translokacja do skansenu jest uznawana za ostateczny sposób ochrony obiektu budowlanego, implikujący liczne negatywne czynniki, jak chociażby zmiana pierwotnego otoczenia i kontekstu przestrzennego zabytku. Translokacja niesie również wiele zagrożeń dla samego materialnego stanu zabytku, w tym oryginalnych dekoracji i znaków ciesielskich, ponieważ zazwyczaj stosowana jest wtedy metoda rozbiórkowa²⁴.

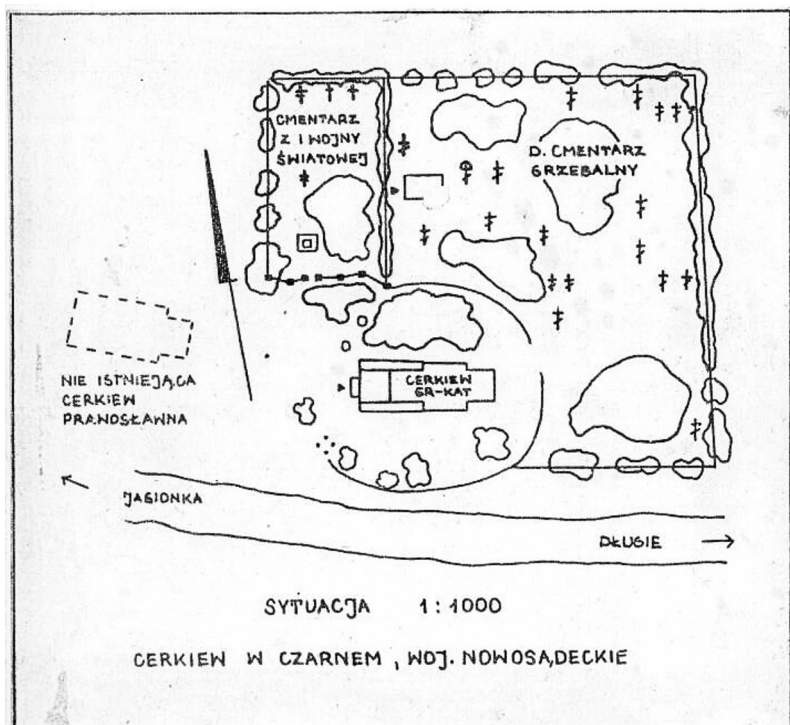
Przykładem ochrony poprzez translokację zabytku dawniej wpisanego w uwarunkowany kulturowo system przestrzenny całej historycznej miejscowości, integralnie związanego z kształtowanym przez wieki krajobrazem kulturowym, jest drewniana cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra z miejscowości Czarne. W 1993 r. została przeniesiona do Sąddeckiego Parku Etnograficznego, będącego oddziałem Muzeum Ziemi Sąddeckiej w Nowym Sączu, a jej odbudowa w nowej lokalizacji miała miejsce w latach 1996–2000. W 10 lat po translokacji odtworzona świątynia została konsekrowana (17.07.2004 r.). Jest to cerkiew łemkowska typu zachodniego, wzniesiona w pierwotnym miejscu w latach 50-tych XVIII w., z ikonostasem z 1801 r. oraz polichromiami wykonanymi w 1895 r.

Translokacja ta spełnia postulat skansenów regionalnych, gdzie kształtowana ekspozycja odpowiednio akcentuje cechy regionalne obiektów (Nowy Sącz i Czarne dzieli około 50 km w linii prostej). W tego typu skansenach możliwym jest też odtworzenie nie tylko „najbliższej sytuacji” przenoszonego obiektu, ale też jego tła, czyli zbliżonego krajobrazu. Nadal jednak przenoszenie i odtwarzanie w innym miejscu obiektu zabytkowego jest jedynie sztuczną kreacją, czynnością sprowokowaną przez etnografów, historyków i konserwatorów. W tym przypadku, dzięki translokacji cerkiew z Czarne stała się z jednej strony prawnie chronionym muzealium, z drugiej nadal służy ona parafii greckokatolickiej oraz Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu.

Przeniesienie obiektu do muzeum powoduje umieszczenie go w sferze pewnego rodzaju kultu. W muzeum mamy do czynienia

23. Por. *Słownik Encyklopedyczny Muzeologii*, DESVADELLEES, Andre, MAIRESSE, François (red.), Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020, s. 735.

24. Zob. MAŚLAK, Anna, ŚWIĘCH, Jan, WILBLIK, Edwin. *Translokacja zabytkowych budynków drewnianych. Poradnik*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2024.

Ilustracja 5: Rysunek sytuacyjny ukazujący pierwotną lokalizację i otoczenie cerkwi w Czarnym, autor: P. Sygowski, 1979 r.

25. POMIAN, Krzysztof.
Muzeum. Historia światowa. Tom 1: Od skarbcza do muzeum, Gdańsk:
 Wydawnictwo słowo/ob-
 raz terytoria, 2022, s. 9.

ze złagodzoną formą adoracji obiektu jako kulturowego sacrum – muzealium²⁵. Istotnym w tym miejscu staje się pytanie, jakie procesy zachodzą w odniesieniu do drewnianych obiektów świeckich zachowanych *in situ*, pozbawionych tego „podwójnego” rodzaju *sacrum* – jako chronionego obiektu muzealnego oraz świątyni?

Sacrum a profanum – różnice w metodologii ochrony sakralnych i świeckich obiektów drewnianych

Na badanym terenie ochroną poprzez translokację do skansenów zostały objęte jedynie nieliczne obiekty świeckie. Paradoksalnie nie wskazuje to na objęcie znacznej ich liczby ochroną *in situ*. W Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, w sektorze prezentującym region łemkowszczyzny, na ok. 12 obiektów, w tym 8 drewnianych, tylko 6 to budynki świeckie drewniane²⁶. Sądecki Park Etnograficzny w części poświęconej Łemkom umieścił 17 obiektów, z czego 12 to budownictwo świeckie drewniane (jak kuźnia, chlewik i spichlerze). Muzeum

26. <https://skansen.mbl-sanok.pl/qr/obiekty.html>
 [dostęp: 15.11.2025]

Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej – przy zachowanych 8 obiektach – wyróżnia się autentyczną różnorodnością budownictwa drewnianego, z kuźnią, chlewikiem, karczmą, stodołą, koniusznią, czy wiatrakiem; czego czynnikiem może być fakt założenia muzeum przez osoby pochodzenia łemkowskiego²⁷.

27. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/zyndranowa-zagroda-nr-1>
[dostęp: 15.11.2025]

Zauważalnym jest niemal brak w skansenach budynków o różnorodnej funkcji będących reprezentacją rzemiosł i tradycyjnych zawodów łemkowskich. Tego rodzaju obiekty wydawałyby się być wręcz idealne do umieszczenia w muzeach, ze względu na ich dzisiejszy anachronizm powodujący brak funkcjonalności – kuźnie, młyny, wiatraki, folusze, w przeciwieństwie do domów czy spichlerzy, które nadal posiadają potencjał do ich zgodnego z pierwotnym przeznaczeniem użytkowania. Odpowiedzią na to problematyczne zagadnienie mogłoby być spełnienie postulatu Ciołka, aby w każdym regionie powstała „wieś zabytkowa” z zachowaniem oryginalnego układu ruralistycznego jak też poszczególnych jej elementów: potoków, drzew, młynów, jazów etc.²⁸. W objętych badaniami miejscowościach jedynie w Olchowcu znajduje się objęta ochroną *in situ* zagroda, składająca się z chyży oraz spichlerza „sypańca”, pośród których płynie potok z niewielkim mostkiem łączącym budynki. Wpis do rejestru zabytków zagrody w Olchowcu, będący pozytywnym wyjątkiem, ukazuje zauważany już przez Ciołka problem, charakteryzujący również teren Łemkowszczyzny: duży obszar oraz trudne górzyście tereny, będące obiektywną przeszkodą do tego, aby inspektorzy ochrony zabytków mogli stale monitorować stan zachowania tak wielu drewnianych obiektów.

28. CIOŁEK, Gerard.
Zagadnienie ochrony
budownictwa ludowego,
Ochrona Zabytków, 1952,
t. XIX, nr 4/5, s. 227.

Zapowiadana przez Ciołka zagłada drewnianych budynków postępuje poprzez niemal wszystkie znane konserwatorom drewnianej architektury jednostki chorobowe drewna, których często powodem jest zaniedbanie, czy działania dalekie od zasady *primum non nocere*, prowadzące do śmierci technicznej budynku. Skala zjawiska jest dostrzegalna zwłaszcza w jednej z większych badanych miejscowości: Polanach. Obecne domy w Polanach to rekonstrukcje, odbudowy i przebudowy. Wykonywane najczęściej z użyciem współczesnych materiałów. Drewniane łemkowskie chyże wznoszone były z zastosowaniem dawnej myśli technicznej i narzędzi formujących najbardziej dostępne wówczas materiały. Był to kamień rzeczny używany na podmurówki domów oraz drewno, najczęściej iglaste, z którego wznoszono zręby ścian i więźby dachowe. Zawarte w drewnie żywice impregnowały budulec na lata. Łączenia drewna uszczelniano

Ilustracja 6: Skład pociętego drewna rozbiórkowego przy dawnej chyży łemkowskiej w Polanach, gm. Krempana, foto. J. Wnuk

materiałem organicznym, a następnie powlekano okoliczną gliną i malowano na biało i niebiesko. Dzisiaj lokalne prace budowlane odbywają się w podobny sposób. Stosowane są proste i ekonomicznie najbardziej dostępne materiały – z tą różnicą, że obecnie są to betonowe pustaki konstrukcyjne, konsekwentnie zastępujące drewniane zręby starych domów. Produkcja fabryczna zastępuje dziś powszechną dawniej pracę rąk ludzkich. Na szczęście nie wszędzie, chociaż coraz trudniej o dojrzałe drzewa, rosnące w tutejszym krajobrazie przynajmniej setkę lat i mogące co najmniej drugie tyle przetrwać jako gruba belka chyży obrobiona i wprawiona ciesielskimi sposobami.

Powolna anihilacja zabytkowej substancji to nie tylko *signum temporis* naszych czasów. W 1967 r. Brykowski konstatawał: [...] *szybko postępujący proces modernizacji budownictwa wiejskiego, który na przestrzeni już najbliższych lat da w miejsce polskiej wsi drewnianej wieś murowaną*²⁹. Krytyczny rys współczesnego traktowania drewna ze starych obiektów jako modnego „surowca”, nakreśla Magdalena Zych, przedstawiając skalę skupu i rozbiórki, a następnie sprzedaży zagranicę rozebranego polskiego dziedzictwa: *Przedmiotem transakcji handlowych jest nie tylko wspaniącej jakości drewno. W pakiecie ob- racamy cudzym życiem, pracą, kunsztem rzemieślniczym, poczuciem ciągłości*³⁰. Na katastrze z 1853 r. ukazującym Polany, można wyliczyć naniesionych około 190 budynków drewnianych. Obecnie jedynie kilkanaście z domów to stare budynki drewniane, żaden z nich nie jest wpisany do rejestru zabytków ani ujęty w gminnej ewidencji zabytków, która ma służyć tworzeniu gminnych programów opieki nad zabytkami³¹.

Podsumowanie

Przez lata wprowadzana była i stosowana ochrona dziedzictwa in situ oraz ex situ. Trzecim rodzajem ochrony jest dokumentacja, która sama chroni, jak też służy do ochrony. Dzięki dokumentacji

29. BRYKOWSKI, Ryszard. Ochrona zabytków kultury ludowej a skanseny. Muzeum Wsi w Bukareszcie, *Ochrona Zabytków*, t. XX, nr 4, 1967, s. 39.

30. ZYCH, Magdalena. Skup starych desek, *Autoportret. Pismo o dobrej przestrzeni*, 2025, nr 2, Kraków, s. 74.

31. Zarządzenie Nr 128/2024 Wójta Gminy Krempana z dnia 31 grudnia 2024 r. w sprawie założenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Krempana.

możliwe jest przygotowywanie planów ochrony obiektów drewnianych na miejscu, a odpowiednia dokumentacja stanowi nieocenione wsparcie podczas rekonstrukcji i relokacji. Analiza różnorodnych studiów przypadku pokazuje jak trudno jest jednoznacznie orzec, która forma ochrony jest najbardziej skuteczna, a zarazem najbardziej właściwa dla zachowania zabytku, zwłaszcza podsumowując bilans zysków i strat dla krajobrazu kulturowego.

Zdroje

CZAJKOWSKI, Jerzy. (red.), *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, cz. 1, Rzeszów, 1992.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, woj. rzeszowskie, pow. gorlicki, ŁOZIŃSKI, Jerzy, WOLFF, Barbara (red.), mps 1956, w zbiorach IS PAN.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. I, woj. krakowskie, SZABŁOWSKI, Jerzy (red.), z. 10, Warszawa 1953.

MAŚLAK, Anna, ŚWIĘCH, Jan, WILBLIK, Edwin. *Translokacja zabytkowych budynków drewnianych*. Poradnik, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2024.

MICHNIEWSCY, Magdalena i Artur, DUDA, Marta. *Cerkwie drewniane Karpat. Polska i Słowacja*, Pruszków: Wydawnictwo „Rewasz”, 2003.

MISŁO, Eugeniusz. *Akcja „Wisła” 1947*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, 2013.

MOTYKA, Grzegorz. *Akcja „Wisła” ‘47. Komunistyczna czystka etniczna*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2025.

POMIAN, Krzysztof. *Muzeum. Historia światowa. Tom 1: Od skarbcza do muzeum*, Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2022.

PURCHLA, Jacek. *Przeszłość ma przyszłość*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.

Słownik Encyklopedyczny Muzeologii, DESVADELLEES, Andre, MAIRESSE, François (red.), Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020.

UDZIELA, Seweryn. *Ziemia łemkowska przed półwieczem. Zapiski i wspomnienia z lat 1888–1893*, Lwów: Towarzystwo Ludoznawcze, 1934.

Inventarizácia prihraničných lokalít severovýchodného Slovenska

Lukáš Jonov

Peter Kočan

Šarišské múzeum,
Radničné námestie 13,
08501 Bardejov
etnolog@
sarisskemuzeum.sk

Abstrakt

Príspevok prezentuje jeden z výstupov cezhraničného projektu Šarišského múzea v Bardejove a Múzea remesiel v Krosne s názvom Múzeum – môj časopriestor (PLSK.03.01-IP.01-0056/23), spolufinancovaného Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci programu Interreg Poľsko-Slovensko 2021–2027. Cieľom projektu bolo systematicky zdokumentovať relikty drevenej architektúry vo vybranom území poľsko-slovenského pohraničia, so zameraním na ich typologickú, priestorovú a kultúrno-historickú charakteristiku. Terénny výskum prebiehal v rokoch 2024–2025, pričom jeho ťažisko sa sústredilo na rok 2025. Výsledkom je komplexná databáza objektov tradičnej drevenej architektúry, doplnená fotografickou dokumentáciou a archívnymi porovnaniami. Jedným z hlavných výstupov projektu je pripravovaná popularizačná publikácia *Amissa mundi*, ktorá predstaví vybrané lokality a typologické skupiny drevených stavieb v skúmanom území.

Kľúčové slová

severný Šariš, ľudové staviteľstvo, zrubová konštrukcia, drevená architektúra, kultúrna krajina, pohraničie

Obr. 01: Časť rozsiahlej dokumentácie ľudovej architektúry Šarišského múzea (Jonov 2025)

Úvod

Šarišské múzeum v Bardejove patrí medzi inštitúcie, ktoré dlhodobo a systematicky venujú pozornosť dokumentácii tradičnej architektúry severovýchodného Slovenska. Intenzívnejší rozvoj tejto činnosti možno sledovať od polovice 20. storočia, najmä po vzniku samostatného národopisného oddelenia v roku 1953. Významným impulzom pre rozvoj terénneho výskumu bola príprava Expozície ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia, realizovaná v spolupráci so Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody.¹

1. Gutek, 2019

Dlhodobá dokumentačná činnosť múzea viedla k vzniku rozsiahleho archívneho fondu, ktorý obsahuje fotografickú dokumentáciu, technické kresby a opisné záznamy objektov tradičnej architektúry. Tento fond predstavuje jedinečný zdroj poznania nielen pre rekonštrukciu historickej podoby vidieckych sídiel, ale aj pre sledovanie transformačných procesov, ktorými tieto sídla prechádzali v dôsledku modernizácie, vojen či ničivých požiarov a prírodných živlov.

Dokumentované objekty zahŕňajú najmä stavby zrubovej a stĺpovej konštrukcie – obytné domy, hospodárske stavby, sypance a stodoly. Ich dokumentácia umožňuje analyzovať nielen architektonické a konštrukčné princípy, ale aj širšie historické i sociokultúrne súvislosti tradičného vidieckeho bývania.

Cieľom tohto príspevku je analyzovať proces inventarizácie vybraných prihraničných lokalít severného Šariša, predstaviť metodické východiská výskumu a interpretovať hlavné výsledky terénneho a archívneho skúmania realizovaného v rámci projektu. Osobitná pozornosť je venovaná aj príprave popularizačného výstupu, ktorý má sprostredkovať výsledky širšej verejnosti. Publikácia s názvom *Amissa mundi*, teda stratený svet, bude prezentovať vybrané lokality a stavby ľudovej architektúry na poľskej i slovenskej strane hranice. Poľská časť bude prezentovať takmer zaniknutý svet čo je dôsledkom historických procesov, najmä však násilného presídľovania lemkovskej pohraničnej populácie po druhej svetovej vojne známej pod názvom akcia Visla.² Slovenská časť zasa ukáže viacero stavieb, ktoré odolali zubu času a sú dodnes živou pripomienkou sveta minulosti. Príspevok sa zameriava aj na identifikáciu regionálnych rozdielov v miere zachovania drevenej architektúry a ich príčin.

Metodika výskumu

Výskum bol realizovaný kombináciou terénneho prieskumu a archívneho štúdia, pričom obe zložky sa navzájom dopĺňali a umožňovali komparatívnu analýzu vývoja skúmaných lokalít. Terénna fáza prebiehala v rokoch 2024–2025, pričom intenzívne mapovanie bolo realizované najmä v roku 2025. Zameriaval sa na identifikáciu a lokalizáciu reliktov drevenej architektúry, základnú typologickú klasifikáciu objektov, fotografickú dokumentáciu, príp. zber doplnujúcich informácií prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov s obyvateľmi. Výskumný tím tvorili Mgr. Lukáš Jonov, Mgr. Peter Kočan a Mgr. Maroš Volovár, PhD. Fotodokumentáciu dopĺňal Ing. Lukáš Vrabec. Dendrochronologické datovanie vybraných objektov zabezpečil Ing. Tomáš Kyncl. Konzultantom projektu bol PhDr. Martin Mešša, bývalý etnológ Šarišského múzea s bohatými terénnymi skúsenosťami i odbornými výstupmi z regiónu. Mgr. Maroš Volovár, PhD. spracoval podrobnú analýzu desiatich vybraných stavieb s cieľom preskúmať ich stavebné postupy, vývoj v čase a použité materiály. Súčasťou výskumu bolo aj hodnotenie spôsobu využívania objektov, ich vzťahov k ostatným stavbám v rámci uzatvoreného gazdovského dvora, ako aj ich orientácie voči ulici, potoku a svetovým stranám. Analýza ďalej zahŕňala identifikáciu použitých strešných krytín, dendrochronologické datovanie konštrukčných prvkov, geodetické zamerania objektov, ako aj ich fotogrametrickú a grafickú dokumentáciu.

Zaznamenávané boli predovšetkým objekty zrubovej a stĺpovej konštrukcie, vrátane obytných domov, hospodárskych stavieb

a hospodárskych dvorov. Dôraz sa kládol nielen na ich stavebno-technické charakteristiky, ale aj na ich funkčný stav a mieru zachovania. Nafotené boli aj drevené cerkvi³ a vstupné brány areálov kostolov, tie však boli v minulosti dostatočne zdokumentované a v rámci výskumu sme na nich prihliadali ako významný turistický a náboženský bod.

Archív

Archívna časť výskumu bola zameraná na komparáciu súčasného stavu objektov so staršími dokumentačnými materiálmi uloženými v archíve Šarišského múzea. Tento postup umožnil identifikovať vývinové zmeny objektov v čase, mieru ich zachovania alebo zániku, transformáciu urbanistickej štruktúry sídiel. Kombinácia terénneho a archívneho prístupu umožnila zachytiť dynamiku premeny kultúrnej krajiny v dlhšom časovom horizonte.

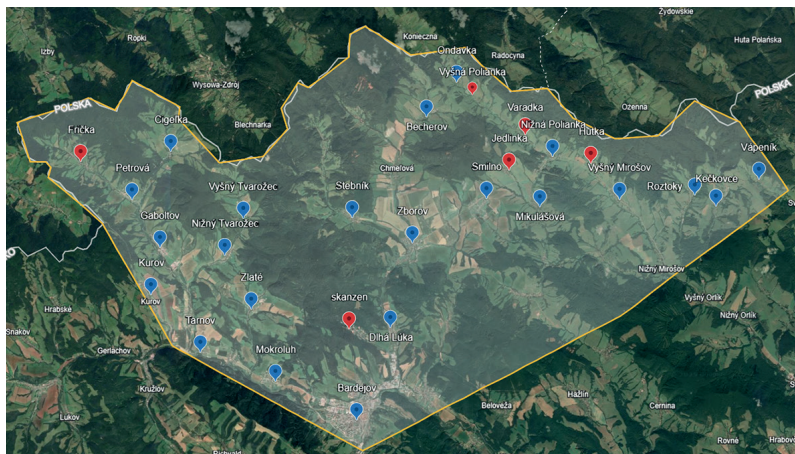
Vymedzenie územia a výber lokalít

Vymedzenie skúmaného územia vychádzalo z kombinácie historicko-etnografických, geografických a administratívnych kritérií, ako aj zo zbernej oblasti Šarišského múzea. Zohľadnený bol zároveň cezhraničný charakter projektu a potreba vytvoriť spoločný interpretačný rámec so zahraničným partnerom – Múzeom remesiel v Krosne. Výskum bol sústredený na obce v bezprostrednej blízkosti poľsko-slovenskej štátnej hranice, s dôrazom na región okresu Bardejov. Osobitne bol sledovaný priestor medzi hraničnými priechodmi Nižná Polianka, Becherov a Kurov, pričom južnú hranicu územia tvorí mesto Bardejov. V rámci prvotnej selekcie bolo identifikovaných 29 lokalít. Na základe odbornej diskusie s projektovým partnerom bol výber redukovaný na 18 ťažiskových vidieckych sídiel, doplnených o mesto Bardejov a Expozíciu ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch ako referenčný bod výskumu. Takto definované územie umožnilo analyzovať nielen jednotlivé objekty, ale aj širšie vzťahy medzi sídlami a ich kultúrnou krajinou.

Výsledky

Inventarizácia potvrdila pokračujúci a výrazný úbytok tradičnej drevenej architektúry v skúmanom území severného Šariša. Tento proces nemožno chápať iba ako fyzický zánik stavebných objektov, ale ako súčasť širšej transformácie kultúrnej krajiny, sociálnych štruktúr a spôsobov bývania. Zistenia poukazujú na výraznú priestorovú diferenciáciu tohto javu, ktorá odráža rozdielne historické skúsenosti jednotlivých častí regiónu, ako aj odlišnú mieru kontinuity tradičných

3. Vrcholom architektonického dedičstva sú nepochybne sakrálne objekty – najmä drevené chrámy. Vo vymedzenom území sa nachádza šesť drevených cerkví, z ktorých dve sú umiestnené v Expozícii ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch.

Obr. 02: Vymedzené výskumné územie s vybranými lokalitami

sociokultúrnych vzorcov ako napr. viacgeneračné bývanie, početnosť rodín, pracovná migrácia, religiozita, rozvodovosť, vzdelávanie, postavenie žien v rodinách, ekonomická situácia rodín, konzervatívny prístup k predaju nehnuteľností a pod.

Úbytok tradičnej architektúry

Vo východnej časti skúmaného územia bol zaznamenaný výrazný rozpad pôvodného stavebného fondu. Drevená architektúra sa tu zachovala už len fragmentárne, často v podobe izolovaných reliktov alebo výrazne prestavaných objektov. Tento stav možno interpretovať v kontexte narušenej historickej kontinuity, najmä v dôsledku vojnových udalostí 20. storočia, ktoré zásadne zasiahli lokálne sídelné štruktúry. Následná povojnová modernizácia vidieka, spojená s rozšírením murovaných stavebných techník, viedla k postupnému vytláčaniu tradičných foriem drevenej architektúry. Drevené stavby tak stratili svoju pôvodnú funkčnú a symbolickú dominanciu a stali sa marginalizovanou súčasťou vidieckeho prostredia. Ako príklad možno uviesť obec Jedlinka, kde sa popri drevenej cirkvi zachovalo už len minimum stôp po pôvodnej zrubovej zástavbe.

Naopak, západná časť skúmaného územia vykazuje vyššiu mieru zachovania tradičnej zástavby, čo dokumentujú najmä obce ako Petrová či Frička. V niektorých lokalitách možno pozorovať kontinuálne pretrvávajúce drevených stavieb ako integrálnej súčasti kultúrnej krajiny. Tieto objekty tu naďalej spoluvytvárajú vizuálnu identitu sídiel

Obr. 03: Becherov, chátrající zrubový dom, chyža, s hospodárskou časťou (Kočan 2025)

Obr. 04: Stebnická Huta, zrubový dom so sedlovou strecho na štíte podlomenicou (Vrabeľ 2025)

Obr. 05: Cigeľka, tradičné zrubové drevenice prispôsobené súčasným štandardom
(Jonov 2025)

Obr. 06: Frička, zrubový dom s vstupnou murovanou pavlačou užívaní dodnes
(Jonov 2025)

a predstavujú významný prvok historickej pamäti miesta. Proces modernizácie tu prebiehal postupnejšie, čo umožnilo čiastočné zachovanie konštrukčných a typologických znakov tradičnej architektúry.

Významným zistením je aj rozdielny vzťah miestnych obyvateľov k zachovaným objektom. V západnej časti územia sa častejšie prejavuje snaha o ich údržbu, adaptáciu a začlenenie do súčasného bývania. Drevené stavby sú tu vnímané nielen ako funkčné objekty, ale aj ako nositelia rodinnej kontinuity a lokálnej identity. Vo východnej časti naopak prevláda tendencia ich postupnej likvidácie alebo nahrádzania modernými stavbami, čo súvisí so zmenami životného štýlu, demografickými procesmi, ekonomickou situáciou domácností i oslabením väzieb na tradičné formy bývania a jeho hodnoty.

Výsledky výskumu potvrdzujú, že drevená architektúra v severnom Šariši sa nachádza v stave postupnej, no nerovnomernej transformácie. Regionálne rozdiely v miere jej zachovania naznačujú, že proces zániku tradičnej architektúry nie je homogénny, ale podlieha lokálnym historickým, sociálnym a ekonomickým faktorom. Výskum zároveň poukazuje na zásadný význam dokumentácie reliktov tradičnej architektúry – nielen z hľadiska pamiatkovej ochrany, ale aj pre pochopenie vývoja kultúrnej krajiny ako celku. Drevená architektúra pritom nepredstavuje izolovaný stavebný fenomén, ale súčasť širšieho kultúrneho systému, v ktorom sa materiálne, sociálne a symbolické roviny navzájom prelínajú.

Prezentácia výsledkov a publikačný výstup

Výsledky výskumu boli priebežne prezentované na odbornej konferencii Drevená architektúra pohraničia v Bardejovských Kúpeľoch 8. a 9.10.2026, ktorá vytvorila priestor pre odbornú diskusiu a výmenu skúseností v oblasti dokumentácie tradičnej architektúry. Jedným z výstupov medzinárodného projektu **Múzeum – môj časopriestor (PLSK.03.01-IP.01-0056/23), spolufinancovaného Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci programu Interreg Poľsko-Slovensko 2021–2027** je pripravovaná popularizačná publikácia *Amissa mundi*. Publikácia bude prezentovať vybrané objekty, lokality, pričom cieľom je sprístupniť odborné poznatky širšej verejnosti a poukázať na hodnotu a ohrozenosť tradičného stavebného dedičstva.

Obr. 07: Publikácia Amissa mundi, sprievodca poľsko-slovenským pohraničím

Záver

Hlavným cieľom projektu bolo systematicky zmapovať dochované relikty ľudovej architektúry severného Šariša, analyzovať ich priestorové rozšírenie a typologickú štruktúru a zhodnotiť ich aktuálny fyzický stav v kontexte modernizačných procesov vidieckej krajiny.

Zistenia potvrdzujú, že tradičná zrubová architektúra je v skúmanom území stále prítomná, avšak jej zachovanie je výrazne diferencované. Výraznejšia koncentrácia zachovaných stavieb sa nachádza v západnej časti regiónu, zatiaľ čo smerom na východ dochádza k postupnému úbytku tradičných foriem stavieb v dôsledku intenzívnejšej modernizácie a prestavby vidieckych sídiel.

V skúmanej oblasti sa nachádza pestrá vzorka drevených zrubových domov, často v pôvodnej dispozícii ako jednotrakt i ako jeden a pol-trakt, teda vstupná časť prikľet (siňi), izba a komora (vstup do komory buď z izby alebo prikľetu) často aj s hospodárskou časťou pod jednou

strechou, teda maštal a bojisko (vozáreň). V ojedinelých prípadoch sa zachovali gazdovské dvory napr. v Čigelfke domy č. 42 a 44⁴ vyhlásené ako národné kultúrne pamiatky či drevenice č. 38 a 39 vo Fričke. V prevažnej miere sa javí snaha súčasných majiteľov zachovať objekty a nenahrádzať ich novou výstavbou. Miera a rozsah úprav exteriérov väčšinou korešponduje s predstavami majiteľov o trvalom či rekreačnom užívaní, ako aj s citom pre pôvodné architektonické postupy a materiály. Ako príklad možno uviesť, že v skúmanej oblasti sme nenašli užívaný dom s primárnou šindľovou alebo slamenou strešnou krytinou.

3. <https://www.pamiatky.sk/evidencie-a-registre/register-nnkp>

V rámci hospodárskych stavieb dominujú najmä sýpky, ktoré predstavujú najstabilnejší a najdlhšie pretrvávajúci typ drobnej drevenej architektúry. Tieto objekty si často zachovali svoju funkciu aj po nahradení ostatných častí hospodárskych dvorov modernými stavbami. Menej početne sú zastúpené stodoly, zatiaľ čo chlievy a maštale sa zachovali len sporadicky.

Osobitnú a najhodnotnejšiu kategóriu predstavujú sakrálné objekty, predovšetkým drevené cerkvi a zvonice, ktoré dokumentujú kontinuitu duchovného a kultúrneho života regiónu. V skúmanom území sa nachádzalo šesť drevených cerkví, z ktorých dve sú súčasťou expozícií v Bardejovských Kúpeľoch. Tieto stavby spolu s drevenými zvoniciami dotvárajú charakteristický obraz kultúrnej krajiny pohraničia.

Výsledky poukazujú na to, že drevená architektúra predstavuje nielen stavebno-historický fenomén, ale aj významný nositeľ kolektívnej pamäti a regionálnej identity. Výskum zároveň zdôrazňuje nevyhnutnosť jej systematickej dokumentácie, ochrany a popularizácie, keďže ide o kultúrne dedičstvo, ktoré je v dôsledku prebiehajúcich spoločenských a stavebných zmien postupne ohrozené zánikom.

Zmeny etnokultúrneho charakteru

Výskum poukázal na viaceré významné zmeny etnokultúrneho charakteru, ktoré v priebehu 19. a 20. storočia ovplyvnili demografický a kultúrny vývoj severného Šariša. Jedným z kľúčových javov bolo vysťahovalectvo do zámoria na prelome 19. a 20. storočia, motivované najmä nepriaznivými hospodárskymi podmienkami a obmedzenými možnosťami obživy na vidieku. Migrácia viedla k úbytku obyvateľstva, zároveň však prinášala spätné kultúrne vplyvy prostredníctvom návratov migrantov.

Obr. 08: Skanzen v Bardejovských Kúpeľoch, zľava zvonica z Janoviec (1700), cerkev zo Zboja (1766) a vstupná brána z Nižného Orlika (18. stor.) (Vrabec 2025)

Región si napriek týmto procesom dlhodobo zachovával agrárny a samozásobiteľský charakter hospodárenia, ktorý formoval nielen ekonomiku, ale aj tradičný spôsob života a priestorové usporiadanie sídiel. Významný zásah do vývoja priniesli aj dôsledky oboch svetových vojen, ktoré spôsobili demografické straty a narušenie hospodárskej stability regiónu. Následne prebiehali povojnové transformačné procesy vrátane optácií rusínskeho obyvateľstva na Ukrajinu, ktoré prispeli k oslabeniu etnickej kontinuity v niektorých lokalitách.

Dôležitú úlohu zohrali aj náboženské a konfesiónálne vzťahy, najmä súžitie a napätie medzi ortodoxnou a gréckokatolíckou komunitou, ktoré boli v 20. storočí ďalej ovplyvnené politickými zásahmi a ideologickými procesmi. V dlhodobom horizonte sa prejavili aj etnické zmeny, predovšetkým úbytok rusínskeho obyvateľstva a nárast rómskej populácie, čo prispelo k súčasnej kultúrnej a sociálnej pluralite regiónu. Zistenia tak potvrdzujú, že budúcnosť drevenej architektúry v regióne závisí nielen od fyzickej ochrany objektov, ale aj od zachovania sociálnych a kultúrnych väzieb.

Zdroje

APÁTHY, Š. 1959. Etnografický náčrt horného Šariša. In: Časopis Slezského múzea 8, Opava: Slezské múzeum, 1959. s. 65—81.

BOTÍK, J. — SLAVKOVSKÝ, P. 1995. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1995. 484 s. ISBN 978-80-224-023-1.

GUTEK, F. 2019. Skanzen v kúpeľoch. Genéza, súčasnosť a perspektívy Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch. In: Múzea v prírode - koncepcie, realita a vízie: Kysucké múzeum v Čadci, 2019. S. 133—140. ISBN 978-80-89751-25-9

HALCZAK, B. 2022. Akcja „Wisła“ w 1947 roku: aspekty prawne. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 2022. 140 s. ISBN 978-83-7842-492-5

KOL. AUTOROV. 1998. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, Národné pamiatkové a krajinné centrum, AE, 1998. 345 s. ISBN 8088880238.

KOL. AUTOROV. 2023. 120 rokov Šarišského múzea. Bardejov: Šarišské múzeum, 2023. 160 s. ISBN 978-80-972169-1-7.

LAZORÍK, J. 2002. Fotočítanka ľudovej architektúry a bývania východného Slovenska. Prešov: ARKUS s.r.o., 2002. 177 s. ISBN 80-968751-5-9.

MENCL, V. 1980. Lidová architektura v Československu. Praha : Academia, 1980. 632 s. ISBN 21-061-97.

MEŠŠA, M. 1992. Bardejovský zrubový dom. In: Slovenský národopis 40,4, Bratislava: Veda, 1992, s. 466—476

MEŠŠA, M. 1984. Sýpky horného Šariša. In: Umění a řemesla 3. Praha: ULUV, 1984. s. 64—69.

MJARTAN, J. 1974. Ľudové staviteľstvo v karpatskej oblasti. Bratislava : Veda, 1974. 319 s.

LAZIŠŤAN, E. — MICHALOV, J. 1971. Drevené stavby na Slovensku. Martin: Osveta, 1971. 176 s.

PODOBA, J. 2011. Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí. Bratislava : Slovenská asociácia sociálnych antropológov, 2011. 278 s. ISBN: 978-80-970587-2-2.

SOPOLIGA, M. 1998. Severovýchodné Slovensko. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídel na Slovensku. Bratislava: 1998.

SOPOLIGA, M. 2006. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Bratislava: Veda, 2006. 292 s. ISBN 80-224-0883-2.

SYROCHMAN M., DŽOGANÍK J. 2019. Stratené drevené cerkvi severovýchodného Slovenska. Svidník: Rusínsko - Ukrajinská iniciatíva. 80 s. ISBN 978-80-89755-74-5.

VYDRA, J. 1925. Lidové stavitelství na Slovensku. Praha : Jan Štenc, 1925. 227 s. ISBN 98-987-88.

Tri drevenice v okolí Bardejova datované do roku 1922

1. Výskum bol
súčasťou projektu
PL SK.03.01-IP-0056/23
v programe Interreg
Poľsko-Slovensko
2021–2027.
Za pomoc pri
dokumentácii ďakujem
Mgr. Lukášovi Jonovovi
a Mgr. Petrovi Kočanovi
zo Šarišského múzea
v Bardejove.

Maroš Volovár

072 06 Petrikovce 24,
maros.volovar@
gmail.com

Abstrakt

V lete 2025 sme pri výskume tradičného staviteľstva v severnom Šariši dokumentovali niekoľko posledných dreveníc zachovaných in situ.¹ Pre obmedzenú životnosť svojho staviva – jedľového dreva – patrili zároveň k posledným postaveným. Tri z domov – v Bardejove-Dlhej Lúke, Mokroluhu a Stebníku – boli dendrochronologicky alebo ústnym podaním datované rovnako, do r. 1922. V príspevku porovnáme ich spoločné znaky a odlišnosti dané miestnou tradíciou a mierou periférnosti.

Kľúčové slová

Šariš, ľudové staviteľstvo, zrub, Bardejov-Dlhá Lúka, Mokroluh, Stebník

Dlhá Lúka

Obec leží v Ondavskej vrchovine, v údolí potoka Kamenec – ľavobrežného prítoku Tople, v nadm. v 275–296 m, 4 km SSV od historického jadra Bardejova. Spomína sa od r. 1320,² od r. 1972 je mestskou časťou Bardejova.³ Jadrom zástavby je dvojradová ulica po stranách potoka, tečúceho S–J smerom. List 2. vojenského mapovania z r. 1820 zachytil novú, miestami už zastavanú cisársku cestu, vedúcu západným okrajom obce, čiastočne zhodnú s dnešnou Hlavnou ulicou. Zač. 20. st. bola obec prevažne drevená, podľa štatistík tu bolo v r. 1900 zo 135 domov 114 dreveníc (84,4 %) a v r. 1910 zo 140 domov 95 dreveníc (67,9 %).⁴

Dom na Hlavnej ul. 2109/52 a jeho obyvatelia

Jedna z posledných dreveníc stojí na SV rohu hradskej a uličky, vedúcej do starej časti obce (obr. 1). Bola dendrochronologicky datovaná do r. 1921/22.5 Počas sčítania ľudu v r. 1930 tu bývala Mária Jurčišinová (1865), roľníčka, vydatá v r. 1882, vdova od r. 1929, matka⁵ detí, so slobodným synom Jozefom (1907), obaja slovenskej národnosti, rímski katolíci.⁶ Neskôr tu žila jej nevesta Anna († 1970), vdova, s dcérou Annou a zaťom Ladislavom Hudákom, šoférom v bardejovskej nemocnici, a ich deti Mária (1957), Stanislav (1960), Anna (1962) a Marián (1965). Po smrti Anny st. odišla rodina do Bardejova, dom je odvtedy neobývaný. V 90. rokoch ho prenajímali na podnikanie. V r. 2005 ho kúpil sused, ktorý bol naším informátorom. Po r. 2000 sa časť interiéru zrútila a majiteľ plánuje dom zbúrať.

Dispozícia a konštrukcia

Dom je štvordielny, s dvojdielnou dvojtraktovou obytnou časťou, čiastočne podpivničený, na kamenných základoch. Strecha je sedlová s malými valbami v hornej tretine. Obytná časť je zrubová, z jedľových trámov, len priečky pri kúrenisku a medzi izbami v prednom diele sú kamenné. Steny sú omietané hlinou, okrem pohľadových fasád obytnej časti – dvorovej a uličnej, ktoré sú vápenné, prichytené k zrubu trstinovými rohožami. Členenie fasád mierne zapusteným okenným pásom v duchu medzinárodného slohu ich datuje najskôr do 30. rokov, teda 10–15 rokov po stavbe domu

Vchod do obytnej časti je od juhu, z dvora. Vedie do malej *predsiene* v druhom diele („prikľet“), osvetlenej len úzkym presklením novšieho dverného krídla. Predsieň má trámový strop s prekladaným záklopom. Vedú z nej dvere do susedných dielov a do severnej časti vlastného dielu – do kuchyne.

2. ULIČNÝ.

Dejiny osídlenia Šariša.
Košice 1990, s. 61–62.

3. [https://sk.wikipedia.org/wiki/Dlhá_Lúka_\(Bardejov\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/Dlhá_Lúka_(Bardejov))

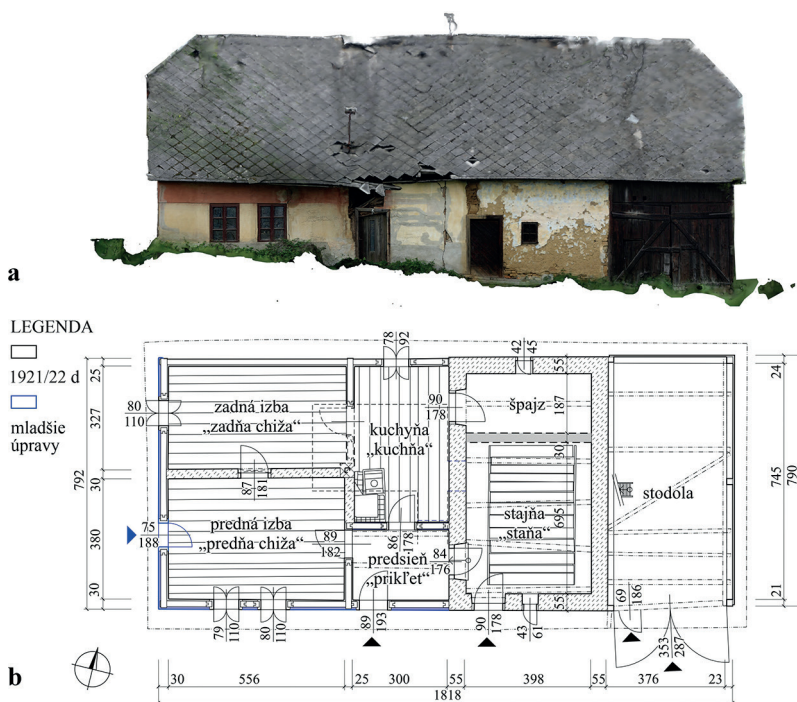
4. *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* Budapest 1902, s. 242–243; *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* Budapest 1912, s. 234–235.

5. Výskum previedol
Ing. Tomáš Kyncl
3. 7. 2025.

6. *Sčítanie ľudu 1930*,
dostupné na <https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky>,
sčítací hárok 32/211.

Obr. 01: Bardejov-Dlhá Lúka, Hlavná ul. 2109/52, JV nárožie čelnej a dvorovej strany domu (foto M. Volovár, 2025).

Obr. 02: Bardejov-Dlhá Lúka, Hlavná ul. 2109/52, fotogrametrická a grafická dokumentácia domu: a – južná, dvorová strana; b – pôdorys (zameranie, spracovanie a kresba M. Volovár, 2025).

Obr. 03: Bardejov-Dlhá Lúka, Hlavná ul. 2109/52, kuchyňa, pohľad zo SV kúta

(foto M. Volovár, 2025).

Dvere do *kuchyne* sú rámové s presklením, na závesoch s orechovými (polguľovými) koncami a novšou bakelitovou kľučkou. Zárubňové obložky zdobí v osi secesná dvojryha. Kuchyňa má drevenú podlahu a trámový strop s omietaným podhľadom (obr. 3). Je osvetlená dvojitým dvojkrídlovým oknom v severnej stene, krídla visia na zapustených závesoch s dvojguľôčkovými koncami. V JZ kúte kuchyne je tehlová pec so sporákom, oddymená komínom v priečke medzi kuchyňou a predným dielom. Komín a časť tejto priečky sa po r. 2000 zosypali.

Izby predného dielu majú drevenú podlahu a omietaný stropný podhľad. Na južnej, dvorovej strane je *predná izba*. Osvetľujú ju dve okná z dvora, tretie okno z ulice bolo v 90. rokoch, keď dom slúžil na podnikanie, prestavané na dvere. Z prednej izby je prístupná užšia severná, *zadná izba*. Má jedno okno do ulice. Okná izieb sú jednotné: dvojité, dvojkrídlové, s trojtabuľkovými krídlami. Visia na zapustených závesoch vyskladaných z viacerých typov: s dvojguľôčkovými, Pastrana (kužeľkovými) a žaluďovými koncami. Zatvárajú sa obrtlíkmi: vonkajšie krídla kobyľkovým, zapieraným o železný jazyček v špalete, vnútorné kolienkovým, zapieraným o obložku zárubne. Dvere medzi izbami sú rámové s presklením, kľučkou a štítkom vzoru *Elegant*, najbežnejšieho v 20. rokoch 20. st.,⁷ a so závesmi s orechovými koncami. V polorozpadnutej priečke medzi izbou a kuchyňou je zárubňový stĺpik svedčiaci o dverách.

7. EBEL a kol. *Stavební zámečnictví. Katalog k výstavě. Praha – Plasy 2021*, s. 209.

Tretí diel má hrubé kamenné múry a obsahuje stajňu, prístupnú z predsiene i z dvora. Krídla oboch dverí sú dvojvrstvé, zvnútra zvlakové na dlhých závesoch, krídlo dvorových dverí má vonkajšiu vrstvu šikmo debnenú s klineciami so širokými hlavičkami, krídlo dverí z predsiene je na pohľadovej strane rámové bez výplní. Stajňu osvetľuje jednoduché okienko s von otváraným štvrtabuľkovým krídlom na dvojguľôčkových závesoch. V podlahe sa zachovalo drevené stojisko pre statok. V SV kúte stojí doskový chliev. Strop je trámový s rovným doskovým záklopom, asi o pol metra nižší ako nad susednými priestormi.

V necelej zadnej tretine rovnakého dielu je *špajz*, od stajne oddelený dnes zrútenou priečkou z masívnych surových tehál (30×22×11 cm). Je prístupný z kuchyne dverami s rámovým krídlom a kľučkou a štítom vzoru Piškot, vyrábaný od 80. rokov 19. st. do zač. 30. rokov 20. st.⁸ Závesy sú zapustené, kombinované: pevná časť má dvojguľôčkový a pohyblivá žaludňový koniec. V severnej stene má špajz malé jednoduché jednokrídlové, dnu otvárané okno zatvárané dvojkrídelkovým obrtlíkom a so závesmi, podobne ako na dverách, z viacerých typov. Strop je trámový s rovným záklopom.

Zo stajne je prístupná *pivnica* pod stredom kuchyne i časťou zadnej izby. Má kamenné steny a valenú tehlovú klenbu, murovanú zrejme bez lešenia technikou samonosných naklonených oblúkov. Jej nedávne preborenie zavinilo kolaps kuchynskej podlahy a priečky s komínom. V južnej stene pivnice, kolmo k terajšiemu vstupu, je hrdlo staršieho zamurovaného vstupu, vedúceho z predsiene.

Posledný, štvrtý diel domu tvorí *stodola*, rámová s doskovým plášťom, prístupná z dvora dvojkrídlovými doskovými vrátami na dlhých závesoch s modernými rovnými koncami. V jednom z krídel sú dvere pre peších, nad nadpražím sú vletové otvory pre holuby. Prízemie slúžilo ako mlat, jeho povala, tvorená len niekoľkými guľiacmi s voľne ležiacimi doskami, slúžila ako záčin. Z krovu visí kladka na vyťahovanie zbožia.

Povala domu je prístupná rebríkom zo stodoly. Nad obytnou časťou je drevohlinený ihlanovitý komín, do ktorého ústil zrútený murovaný komín pod ním. Strecha má 45° spád, krokvy sú z otesaných trámov, zadraptované na odkvapove väznice, nesené zhlaviami väzných trámov, ležiacich nad priečnymi stenami. Hambálky sú guľatinové, do krokiev nedôsledne plátované a istené strojovými klineciami. Krytina je z azbestocementových šablón, zrejme pôvodná.

Mokroluh

Obec leží v západnej časti Ondavskej vrchoviny, pri ľavom brehu Tople, 5 km na východ od Bardejova, v nadm. v. 296–336 m. Spomína sa od r. 1277.⁹ Jadrom zástavby je dvojradové návsie po stranách malého prítoku Tople, tečúceho S–J smerom V južnej štvrtine ho pretína hradská spájajúca Bardejov a Starú Ľubovňu. V 19. st. ľudnatosť obce rástla, ale intravilán bol obmedzený a zástavba dvorov sa zhusťovala. Podnes sa tu zachovali dvorové uličky z viacerých za sebou radených domov. Do konca 19. st. bola obec prevažne drevená; v r. 1900 tu štatistiky uvádzajú zo 114 domov 102 dreveníc (89,5 %) a v r. 1910 zo 102 domov už len 61 dreveníc (59,8 %).¹⁰

Dom č. 76 a jeho obyvatelia

Napriek ústupu sa drevenice stavali ešte v prvých desaťročiach 20. st., ako dokladá dom č. 76, podľa informátora, vnuka stavebníkov, postavený v r. 1922. Stojí v SZ rohu križovatky návsia s hradskou, v niekdajšej dvorovej uličke ako druhý v poradí. Jeho najstarších obyvateľov dokladá sčítanie ľudu z r. 1930: majiteľkou bola roľníčka Anna Štalmachová (1884–1956), vdova po Jánovi Štalmachovi (†1930), s ktorou tu žili ich deti Katarína (1908–1985), Agnesa (1910), Andrej (1913), Zuzana (1917) a Anna (1921), švagriná Anna Štalmachová (1890) a svokra Anna Štalmachová (1873), vdova od r. 1906. Obyvatelia domu boli slovenskej národnosti, rímski katolíci.¹¹ Neskôr tu žila dcéra Katarína s manželom Jurajom Kačšákom (1910–1968). Ich syn v r. 1968–69 postavil za domom murovaný poschodový dom, dn. č. 77, a drevenica odvtedy slúži ako sklad náradia, staviva a dreváreň.

Dispozícia a stavebný vývoj

Dom stojí pri severnom okraji pozemku. Je jednotraktový, čiastočne podpivničený, so sedlovou strechou so sklonom 47° a s podlomenicou na východnej, čelnej strane (obr. 4).

Pivnica je pod strednou časťou izby, prístupná zvonku, schodiskom pod čelnou stenou. Je kamenná, valene klenutá, s vetracím otvorom ústiace do sokla na dvorovej strane domu.

Obytná časť je trojdielna, prístupná úzkou neobývanou *sieňou* („prikľet“), osvetlenou len nadsvetlíkom vchodových dverí. Dvere sú rámové, výplne zdobí reliéf v štýle art deco (obr. 6a). Sieň má hlinenú podlahu a trámový strop s prekladaným záklopom. Nad SV, zadným kútom je otvorený ihlanovitý, z vnútra vymazaný pletený komín (obr. 7a, b).

9. ULIČNÝ.

Dejiny osídlenia Šariša, s. 203.

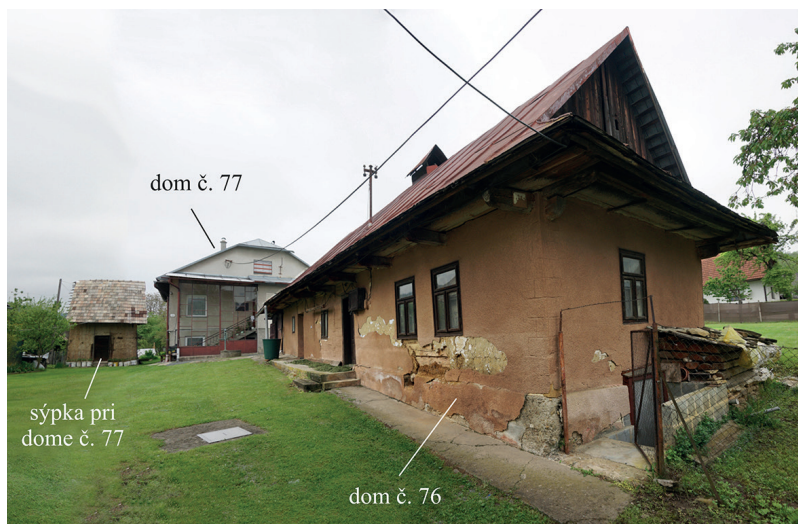
10. *A Magyar Korona országainak 1900.*

évi népszámlálása, s. 244–245;

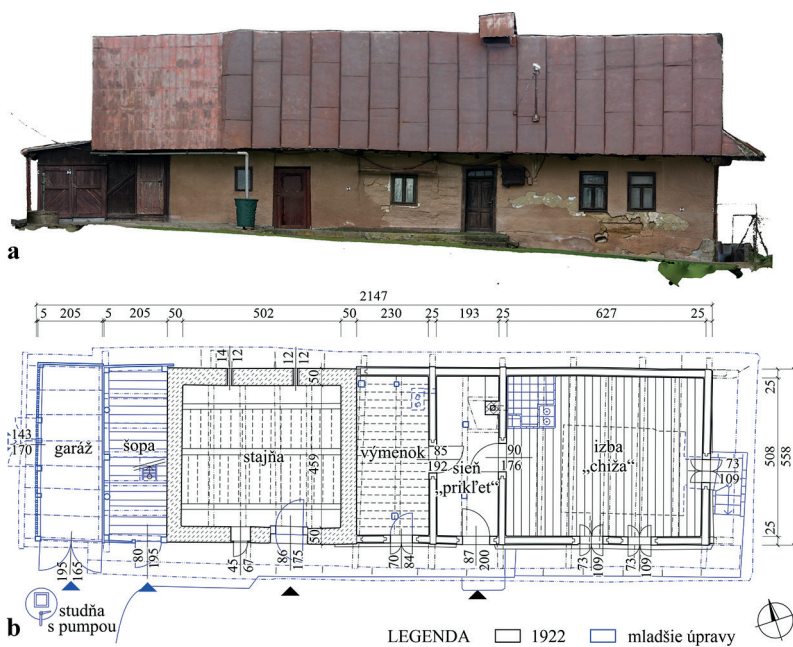
A Magyar Szent Korona országainak 1910.

évi népszámlálása, s. 236–237.

11. *Sčítanie ľudu 1930*, sčítací hárok 33/65, a informátor p. Kačšák, vnuk stavebníkov.

Obr. 04: Mokroluh (okr. Bardejov), dvor usadlosti s domami č. 76 a 77, pohľad od východu (foto M. Volovár, 2025).

Obr. 05: Mokroluh (okr. Bardejov), č. 76, fotogrametrická a grafická dokumentácia domu: a – južná, dvorová strana; b – pôdorys (zameranie, spracovanie a kresba M. Volovár, 2025)

Obr. 06: Mokroluh (okr. Bardejov), č. 76, ukážky dverí a ich kovaní: a — dvere do siene;
b — záves dverí zo siene do výmenku; c — kľučka a štítok dverí zo siene do izby
(foto M. Volovár, 2025).

Ústi doň tehlový komín pristavaný k východnej stene a oddymujúci pec v izbe.

Zo siene je prístupná obytná *izba* („chiža“) vo východnej časti domu, dverami s rámovým krídlom na závesoch s orechovými koncami a kľučkou a štítkom vzoru *Elegant* (obr. 6c). V SZ kúte, v tradičnej polohe pri severnej stene za dverami, stojí kachľová pec so sporákom, podľa tvaroslovia druhotná, asi z polovice 20. st. Izba má drevenú podlahu a trámový strop s prekladaným doskovým záklopom. Strop je bez prievlaku, ale na spodnej ploche strednej z piatich stropníc sú v strede plytko vykrúžené tri solárne symboly (obr. 7c). Vročenie sme nenašli. Izbu osvetľovali dnes zadbnené tri rovnaké okná, jedno v čelnej a dva v dvorovej stene, dvojité, trojkrídlové s horným vyklápacím krídlom a orechovými závesmi, nezdobené.

Obr. 07: Mokroluh (okr. Bardejov), č. 76: a, b – exteriér a interiér drevohlinitého komína na povale; c – symboly na stropnom tráme v izbe (foto M. Volovár, 2025).

V treťom diele je *výmenok*, len o málo širší od siene. Po polovici 20. st. tu bývala dcéra stavebníkov Katarína Kaščáková s manželom, mali tu liatinový sporák, jeho plechová rúra viedla cez priečku a sieň do pleteného komína.

Na obytnú časť nadväzuje kamenná *stajňa*, ktorej východný múr je západnou stenou výmenku, čo pamätníci hodnotia ako nie veľmi šťastné riešenie. Stajňa má trámový strop s plochým záklopom a betónovú podlahu so zahĺbenými pásmi po fošňových stojiskách. Stojiská boli v severnej i južnej polovici stajne, čiže statok stál pred kolektivitizáciou pri oboch pozdĺžnych stenách. Stajňa bola prístupná dverami z dvora s novým, nedávno osadeným krídlom a obložkou zárubne. Západne od dverí je jednodielne jednokrídlové okienko. V severnej stene sú dva vetracie otvory s výdrevou.

Na západnú, zadnú stenu stajne pôvodne nadväzovala *stodola*, zbúraná pri stavbe nového domu v r. 1968–69. Na jej mieste boli k stajni prístavané *šopa* a *garáž*, obe stĺpikovej konštrukcie s doskovým plášťom.

Otvorom v strope šopy je prístupná *povale*. Podnes tu ležia haldy sena. Stojí tu spomínaný ihlanovitý prútený komín, smerujúci k strešnému hrebeňu.

Dom neobsahuje komoru, ale v západnej časti dvora je poschodová zrubová klenutá sýpka s vročením 1925 (obr. 4 vľavo).

Zdrojom vody bola studňa na dvore, dnes s betónovou skružou a liatinovou pumpou. V r. 1956 bol dom elektrifikovaný.

Konštrukcia

Základy sú nejednotné, na dvorovej a čelnej strane obytnej časti z liateho betónu (obr. 4), pod severnou stenou kamenné. Steny obytnej časti sú zrubové z jedľových trámov, vysokých okolo 25 cm, omazané, mazanicu istia drevené kolíčky. Mazanica je dvojvrstvová: hrubá slameno-hlinená podkladová vrstva je zahladená jemnou hlineno-plevovou vrstvou so zvyškami bielej vápennej maľovky. Na nárožiach východnej, čelnej fasády je ryté kvádrovanie so stopami modrej maľovky. V 2. polovici 20. st. prekryla fasády vápenno-cementová omietka s baránkovou štruktúrou.

Na pozdĺžne obvodové steny sú kámpované stropnice. Každá druhá čnie z pôdorysu, nad dvorovým podstením o 75 cm, nad severnou stenou o 30 cm. Nad nimi uzatvárajú stenu vencové trámy. Na stropniciach sú osadené odkvapové väznice krovu: nad podstením je väznica mierne visutá, na severnej strane ju tvorí vencový trám. Na zhlaviach stropníc ležia štíhle väznice námetkov. Z čelnej fasády čnejú vencové trámy a podopierajú podlomenicu.

Obytná časť sa primyká k murovanej maštali pomocou dvoch stĺpikov s drážkami, do ktorých sú čapované západné konce stenových trámov. Múry maštale sú z riečnych okruhliakov, spájané vápennou maltou, omietaný je len južný, dvorový múr a východný múr – priečka s výmenkom.

Krov je väznicový, z jedľových guliačov. Na dvorovej strane sú vysoké námetky, priľnuté ku krokvám v ich hornej štvrtine. Páry krokiev sú stúžené mierne zapustenými hambáčkami, istenými strojovými klincami. Krytina je mladšia, plechová, na južnej strane klampiarsky spájaná, na severnej montovaná. Miestami sa pod ňou zachovali pôvodné šindle.

Stebník

Obec leží v severnej časti Ondavskej vrchoviny, v údolí Rosuckej vody, v nadm. v. 372–410 m. Spomína sa od r. 1414.¹² Zástavbu tvorí dvojradová ulica po stranách potoka, tečúceho smerom SZZ–JV. Začiatkom 20. st. tu podľa štatistík boli z dreva len necelé 2 tretiny domov: v r. 1900 bolo zo 109 domov 67 dreveníc (61,5 %) a v r. 1910 zo 105 domov 67 dreveníc (63,8 %). Zvyšné domy boli kamenné a hlinené.¹³

Dom č. 27 a jeho obyvatelia

Jedna z dvoch posledných dreveníc v obci stojí v strede severného domoradia. Bola dendrochronologicky datovaná do r. 1921/22 d.¹⁴ Jej stavebníkmi boli Simeon Pidany (1874–1926), miestny, s manželkou Anastáziou, rod. Zbihlejovou (1894–1966), pôvodom z neďalekej obce Regetovka, zosobášení v r. 1914. Stavebník odchádzal za prácou do USA, kde je jeho príchod evidovaný v r. 1899, 1905 a 1923,¹⁵ dom tak možno nazvať „amerikánsky“. Mali 5 detí: Jána (1918–1992), Annu (1920–2003), Zuzanu (1921), Anastáziu (1923) a Máriu (* ?). Rodina bola rusínskej národnosti, grécko-katolícka.¹⁶ Neskôr tu žil syn Ján s rodinou. V 2. sv. vojne prišiel pri Strečne o oko a ako veterán dostal krčmu na hornom konci obce. Neskôr bol poštárom v Zborove, Stebníku a Stebníckej Hute. S manželkou Annou, rod. Biškovou (1924–2012), miestnou, lesnou robotníčkou, mali deti Jána (1948), Máriu (1952), a Milana (1958), nášho informátora, žijúceho v dokumentovanom dome.

Dispozícia, konštrukcia, a stavebný vývoj

Dom je päťdielny, s dvojdielnou obytnou časťou. Stojí na SZ okraji dlhej parcely, vzdialený 25 m od ulice, v miernom svahu (obr. 8). Čelná stena hľadá na JZ, k ulici, vchodová na JV, do dvora. Pôvodné steny sú zrubové z jedľových trámov na kamenných základoch, zvonku neomietané, s bielenými škárami. Strecha má sklon 44 °, vpredu valbu a vzadu doskový štít. Pod západným rohom je pivnica. V druhom, vchodovom diele domu je sieň („šiň“), pôvodne hospodárska, s doskovými vrátami, ktoré po r. 1945 nahradil tehlový múr s dverami a oknom (obr. 9). Dvere sú rámové s nadsvetlíkom a novšou, hranatou hliníkovou kľučkou. Okno je dvojité, trojkridlové s horným vetracím kridlom a orechovými závesmi. Druhá tehlová priečka predelila sieň v zadnej tretine, dvere v nej majú rámové kridlo na orechových závesoch a zrejme pôvodnú kľučku a štítok zo 40. rokov. Sieň má hlinenú podlahu a trámový strop s rovným záklopom, zrejme tiež povojnový, lebo koruna priečky medzi sieňou a stajňou, v ktorej je strop osadený, sa zdá byť druhotne nadstavená (obr. 11 hore).

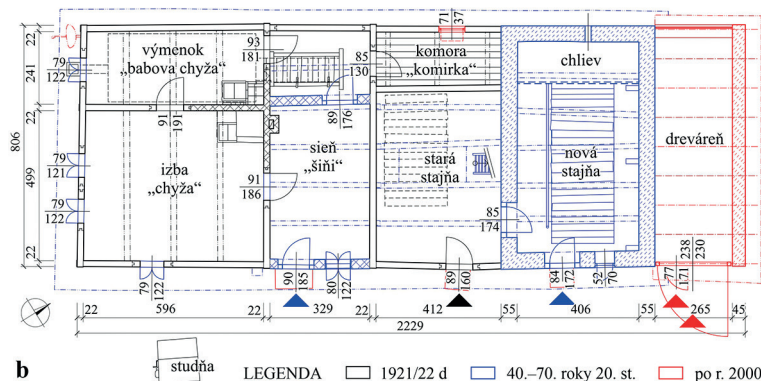
12. ULIČNÝ.
Dejiny osídlenia Šariša,
s. 294.
13. *A Magyar Korona
országainak 1900. évi
népszámlálása*,
s. 240–241;
*A Magyar Szent Korona
országainak 1910. évi né-
pszámlálása*, s. 234–235.
14. Výskum previedol
Ing. Tomáš Kyncl
3. 7. 2025.
15. [https://www.nioba.sk/
stebnik/privat/index.php](https://www.nioba.sk/stebnik/privat/index.php)
16. *Sčítanie ľudu 1930*,
sčítací hárok 35/117,
a informátor p. Pidany,
vnuk stavebníkov.

Obr. 08: Stebník (okr. Bardejov), č. 27, južné nárožie čelnej a dvorovej strany domu
(foto M. Volovár, 2025).

a

Obr. 09: Stebník (okr. Bardejov), č. 27, fotogrametrická a grafická dokumentácia domu:
a – JV, dvorová strana; b – pôdorys (zameranie, spracovanie a kresba M. Volovár, 2025).

Obr. 10: Stebník (okr. Bardejov), č. 27, izba: a – dvere zo siene; b – pec v severnom kúte (foto M. Volovár, 2025).

Obr. 11: Stebník (okr. Bardejov), č. 27, stará stajňa, dnes šopa, JZ časť interiéru (foto M. Volovár, 2025).

Zo siene vedú dvere do *izby* v prednom diele. Sú pôvodné z 20. rokov: majú profilovanú obložku zárubne, rámové krídlo na krížových závesoch a krabicový zámok (obr. 10a). Pôvodne však mali vyšší prah, ktorý bol po 2. sv. vojne znížený, k čomu informátor uviedol komentár svojej mamy Anny, rod. Biškovej: „*Bodaj by ten z pekla nevyšov, šo tote porohy vynašov*“. Izbu osvetľujú dve okná z ulice a jedno z dvora, rozmermi a tvaroslovím jednotné s oknom siene, takže v stenách izby zrejme druhotné, zo 40. rokov. Na rozdiel od sieňového okna sú však jednoduché, len vonkajšie. Až okolo r. 2000 boli zvnútra doplnené izolačnými plexisklami. Izba má hlinenú podlahu s linoleom a trámový strop s rovným záklopom, bez prievlaku. V severnom rohu je murovaná omietaná pec so sporákom (obr. 10b), oddymená do tehlového

komína, pristavaného k priečke v sieni. Ten siaha len po povalu, kde ústi do zospodu zadenbeného ihlanovitého drevohlineného komína.

Z izby i zadnej časti siene je prístupný výmenok v západnom kúte domu. Obe dvere majú rámové krídla s krabicovými zámkami, z izby na krížových závesoch, zo siene na zapustených závesoch vzoru Pastrana, bežnými od 20. rokov 19. st. do 20. rokov 20. st.¹⁷ Výmenok má jediné okno od ulice, rovnaké ako okná izby. Podlaha je hlinená, strop trámový s rovným záklopom. Vo východnom kúte stojí kachľová pec so sporákom, kachlice sú secesné. Naposledy tu bývala stavebníčka Anastázia, rod. Zbihlejšová (1894–1966), jej syn s rodinou bývali v izbe.

17. EBEL a kol.
Stavební zámečnictví.
s. 78.

Pod výmenkom je pivnica, prístupná poklopom a kamennými schodíkmi zo zadnej časti siene. Má steny z lomového kameňa a segmentovú tehlovú klenbu. Z JZ čela klenby vedie pod čelnú fasádu domu šachta („lošik“), ktorou sa sypali zemiaky.

V SZ štvrtine tretieho dielu domu je komora, prístupná zo zadnej časti siene. Má nízke dvere s pôvodným vysokým prahom. Krídlo je dvojrstvové: od komory zvlakové na dlhých závesoch a s krabicovým zámkom, od siene rámové bez výplne, zatvárané na petlicu. Komora má doskovú podlahu a nízky trámový strop s prekladaným záklopom. V SZ stene ju osvetľuje a vetrá vyklápacie plastové okno, ktorému predchádzalo malé štvorcové okno s mrežou. Steny komory boli nedávno zarovnané hrubou vrstvou tvrdej omietky.

V JV troch štvrtinách tretieho dielu je stajňa, prístupná z dvora nízkymi dverami, podobnými komorovým: krídlo je zvnútra zvlakové, zvonku s prázdny rámom. Okno či vetrací otvor chýba. Strop je trámový s rovným záklopom a s výstupmi na povalu, ktorými sa zhadzovalo krmivo. Strop je druhotný zo 40. rokov 20. st., pôvodne bol asi o meter nižší, ako dokladajú lôžka po starších stropniciach v priečke medzi stajňou a sieňou (obr. 11). Stajňa slúžila prvej generácii obyvateľov domu, stavebníčka tu do 60. rokov chovala kravu.

Po r. 1945 syn stavebníkov, Ján, odpíliť SZ, zadnú stenu stajne a pristaval kamennú murovanú novú stajňu. Je prístupná zo starej stajne i z dvora dverami s podobnými dvojrstvovými krídlami: zvnútra zvlakovými na dlhých závesoch, zvonku s vodorovným debnením. Vedľa dvorových dverí je jednoduché okno, tvaroslovne jednotné s oknami

siene a izieb, ale menšie, jednokrídlové. V SZ, zadnej stene stajne je vetrací otvor, dnes zakrytý plechmi. Strop je trámový s rovným záklopom z druhotne použitých dosák. Na múre novej stajne ležia aj SV konce trámov nového, vyššieho stropu starej stajne. Podlaha je betónová, v strede s dreveným stojiskom pre dobytok. Pod SV stenou sa zachovali betónové pätky nezachovaného válova. V SZ, zadnej päťtine stajne bol svinský chliev, v betónovej podlahe z neho na dvor vedie popri stojisku žliabok na močovku. Nová stajňa dnes slúži ako dielňa, pôvodnú hlinenú omietku nahradila vápenná.

Krov je väznicový s hambálkami, krokvy sú tesané, zadraptované na väznice, ktoré sú kámpované na priečne vencové trámy. Ihlanovitý komín na povale má steny z vodorovných latiek omazaných hlinou, od hambáلكov vyššie je komín tehlový. Krytina je plechová, približne z r. 1970, kedy prekryla čiastočne zachovaný šindľový.

Po r. 2000 pristaval terajší majiteľ ku koncu domu kamennú *dreváreň* s pultovou strieškou, prístupnú z dvora jednokrídlovými doskovými vrátami obsahujúcimi menšie dvere.

Na leteckej snímke obce z r. 1950 je asi 15 m za domom, pri SZ plote, menšia hosp. budova, senník alebo sýpka, na ktorú si už terajší majiteľ, nar. v r. 1958, nespomína.

Zhodnotenie

Tri drevenice v okolí Bardejova majú okrem roku stavby a staviva obytnej časti len málo spoločného. Rozdiely sú zjavné už v architektúre exteriéru: sedlová, valbová a podlomenicová strecha reprezentujú jej tri základné možné tvary. Povrchové úpravy fasád dokladajú iné estetiky: pohľadový zrubový skladbu stien (Stebník), steny skryté pod mazanicou s neorenesančným rohovým kádrovaním (Mokroluh) a fasádu v duchu medzinárodného slohu (Dlhá Lúka) o čosi mladšiu než dom. Spoločné znaky, ktoré môžeme vymedziť, spájajú vždy dva domy v opozícii k tretiemu:

Domy v Mokroluhu a Stebníku majú v obytnej časti ešte pohľadový trámový strop, neobytnú a pôvodne nerozdelenú sieň a šindľový krytín.

Domy v Dlhej Lúke a Mokroluhu – obciach susediacich s Bardejovom – majú už dvojdielne okná obytnej časti, drevené podlahy, pôvodnú kamennú stajňu a na konci pôdorysu stodolu (v Mokroluhu nezachovaný).

Domy v Dlhej Lúke a Stebníku spája dvojdielny čelný izbový diel a dvojdielny tretí diel so stajňou a komorou, resp. špajzom.

Na trojici domov z r. 1922 sme zachytili proces modernizácie a rast obytného štandardu v podobe zväčšovania obytnej zóny a zlepšovania tepelnej pohody (dvojité okná, vonkajšie omietky, stropný podhľad), nástup tvrdých, nespálnych strešných krytín (azbestocement), vytlačovanie dreva murivom – v prípade dreveníc začínajúce od hosp. časti domu. Tieto javy sa prirodzene uplatnili najprv v obciach blízko mesta, z ktorého sa na vidiek šírili.

Popri vývojových a geografických determinantoch možno uvažovať i o etnických špecifikách. Sieň domu v Stebníku delili v r. 1922 od dvora len ľahké vráta a mohla slúžiť ako mlat, ako je doložené i v druhých rusínskych obciach severne od Bardejova.¹⁸ Pri plošnom prieskume sme dané riešenie zaznamenali napr. v Stebníckej Hute (domy č. 19, 50, 65, 72) a Hutke (č. 32). Oproti tomu je dverami prístupná, ale úzka a neobytná sieň domu v Mokroluhu charakteristická pre starší vývoj slovenských obcí, kde sa v južnejších regiónoch začína už okolo r. 1900 rozširovať na úkor izby a meniť na ďalší obytný priestor – kuchyňu.¹⁹ Aktuálnejšiu etapu tohto vývoja zastupuje dom v Dlhej Lúke.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1902.

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest: Athenaeum, 1912.

EBEL, Martin a kol. *Stavební zámečnictví. Katalog k výstavě.* Praha – Plasy: NTM, 2021.

SOPOLIGA, Miroslav. *Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku.* Bratislava: Veda, 2006.

ŠVECOVÁ, Soňa. Vývoj ohnisk v oblasti pod Vihorlatom. In *Československá ethnografie V*, 1957, č. 2.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990.

Sčítanie ľudu 1930, dostupné na <https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky>.

<https://www.nioba.sk/stebnik/privat/index.php>

[https://sk.wikipedia.org/wiki/Dlhá_Lúka_\(Bardejov\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/Dlhá_Lúka_(Bardejov))

18. SOPOLIGA.

Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Bratislava: Veda, 2006, s. 111.

19. ŠVECOVÁ.

Vývoj ohnisk v oblasti pod Vihorlatom. In *Česko-slovenská ethnografie V*, 1957, s. 112.

Zrubové stavitel'stvo Novohradu

Peter Brada

Spolok pre autentickú
krajinu,
Hrušov 305, 99142

Abstrakt

Príspevok na príklade nedávno objaveného unikátneho zrubového domu v obci Ozdín na území historickej Novohradskej župy sumarizuje naše poznatky o konštrukcii, remeselnom prevedení, územnom rozšírení a historickom kontexte stavieb stavaných z masívnych dubových trámov opracovaných štiepaním a následným okresávaním do vysokých fošňovitých prierezov. Zároveň sa snaží načrtnúť možnosti záchrany a budúcej prezentácie tejto dnes už v kontexte severnej, slovenskej časti Novohradu ojedinelej pamiatky, svojím významom porovnateľnej s dreveným domom z obce Karancskeszí v južnej, maďarskej časti Novohradu, prezentovaným v Palóckom múzeu v Balázskych Ďarmotách.

Kľúčové slová

Novohrad, zrubové stavby, ľudová architektúra, dubové drevo, dendrochronológia

Obr. 01: Drevený, zrubovo – stĺpikový dom z obce Karanckeszi postavený v Palóckom múzeu v Balážskych Ďarmotách (2024)

Obr. 02: Zrubový novohradský dom. Ľuboreč (2021)

Región Novohrad sa nachádza na juhu stredného Slovenska, na území súčasných okresov Lučenec (celý okres), Veľký Krtíš (východná časť), Poltár (juhozápadná časť) a Detva (niekoľko obcí na juhovýchode) a Zvolen (vojenský obvod Lešť na katastroch zaniknutých obcí Lešť a Turie Pole). Územie, v ktorom sa sústreďuje náš výskum, pracovne nazývané severný Novohrad zaberá jeho severnú, hornatú časť, veľmi približne vymedzenú líniou okresných sídiel Veľký Krtíš – Lučenec – Poltár. Ak ale tento región vnímame ako celistvé územie historického Novohradu, musíme rátať aj s oblasťami Maďarska, kde sa nachádza viac ako polovica rozlohy bývalej župy. Pri takomto vnímaní je vlastne severným Novohradom celá jeho slovenská časť.

Toto územie, vrátane susedných regiónov Malohont, Gemer bolo na Slovensku v oblasti výskumu tradičnej kultúry a najmä staviteľstva na okraji záujmu. Pri výskume sme tu nútení opierať sa najmä vlastné terénne, prípadne archívne výskumy. Publikovaných prác s touto tematikou je k dispozícii minimum, realizovaný nebol ani žiadny z projektov na výstavbu expozícií múzeí v prírode, ktorý by zachytával staviteľstvo týchto oblastí¹. Lepšia situácia je v tomto smere v južnej, maďarskej časti Novohradu, kde okrem bohatej publikačnej činnosti túto oblasť mapujú už vybudované expozície v prírode².

Typickým a v súčasnosti najpočetnejšie zastúpeným príkladom tradičného staviteľstva severného Novohradu je murovaný, pomerne vyspelý typ domu, ktorý sa rozšíril v celom regióne v poslednej tretine 19. storočia, ako prejav hospodárskej prosperity. Stavebným materiálom bola v nížinných polohách nepálená hlina, temer bez výnimky v podobe nepálenej tehly nazývanej *váľok*, smerom do vyšších polôh sa viac uplatnil ako stavebný materiál kameň. Najmä v západnej časti

1. Nerealizované múzeum v Haliči pri Lučenci a región južných oblastí stredného Slovenska v Múzeu slovenskej dediny v Martine, kde boli k menovaným regiónom pričlenené ešte Hont a južný Tekov (Strelec, 1982)

2. Región severného Maďarska v múzeu v Szentendre, Palócke múzeum v Balážskych Ďarmotách

Obr. 03: Typická zástavba murovaných domov zo začiatku 20. storočia. Dolné Strháre (2018)

Obr. 04: Malohontský typ domu v horských lokalitách Novohradu. Hradište – vrchy (2024)

skúmaného územia sa stal mäkký tufový kameň s kvalitným remeselným spracovaním prakticky výhradným stavebným materiálom, a to až ďaleko do 2. polovice 20. storočia. Tento typ domu mal už väčšinou tvrdú krytinu, honosne zdobené fasády s odkazom na slohovú, klasicistickú, eklektickú alebo secesnú architektúru, typickým prvkom je stĺpový portikus ktorý sa mnohých prípadoch rozširuje z dvorovej strany aj na uličné priečelie domu.

Prakticky na celom skúmanom území sa však stretáme aj s dokladmi staršej, drevenej stavebnej tradície. Tieto, často už len fragmentárne nálezy dokladajú, že pred 19. storočím bolo drevo prevládajúcim stavebným materiálom na celom území Novohradu, vrátane jeho južnej, maďarskej časti³.

Na nami skúmanom území nachádzame vo vrstve z 18.–19. storočia prevažne typ domu, ktorý tvorí rozsiahlejší územný celok spolu s regiónmi Hont, Tekov, prípadne aj južnými časťami Gemera. Ide o nížinný a podhorský typ staviteľstva charakteristický zrubom z nerovných trámov z dreva listnatých stromov, po celom povrchu mazaný a bieleľný, často s presahmi zrubových trámov v nárožiach. Okenné otvory sú veľmi malé, s primitívne prevedenými výplňami, v najarchaickejšej podobe pri ich rozmeroch prevažuje šírka nad výškou. Strechy majú krokrovú alebo hambalkovú konštrukciu, uzavreté plnými valbami, pri obytných stavbách niekedy s dymníkovým štítom pod hrebeňom, z ktorého sa neskôr vyvinul typický novohradský typ strechy s malým, za štítovú stenu ponoreným štítom a vysokou podlomenicou. Dominantne rozšírená slamená krytina bola v oblasti Novohradu temer bez výnimky stupňovitá. Vďaka masovej a pomerne včasnej domácej

3. Drevený, zrubovo-stĺpikový dom z obce Karancskeszí, prezentovaný v Palóckom múzeu v Balážskych Ďarmotách.

a neskôr priemyselnej výrobe pálenej krytiny v regióne sa aj pri drevených stavbách už od 2. pol. 19. storočia prechádzalo na keramické krytiny, ktorých použitie pôsobilo aj na zmeny v tvaroch a sklone striech.

Dispozícia domov bola spravidla trojdielna (izba – pitvor, komora), na základe niekoľkých nálezov sa zdá, že komorový diel bol často pozdĺžne delený na dva priestory, prístupné samostatnými dverovými otvormi z pitvora. V izbe sa dlho udržiavalo vykurovanie pecou s otvoreným ohniskom a dymníkom⁴ (*kochom*), v záverečnej fáze výstavby z dreva sa prešlo k umiestneniu ohniska do pitvora⁵.

Opísaný typ domu vyplňal väčšinu skúmaného územia Novohradu. Pre úplnosť však treba spomenúť, že v okrajových, najsevernejších lokalitách Novohradu sa stretáme aj s úplne iným typom horského dreveného domu, ktorý sem preniká zo susedných regiónov najmä z oblasti Malohontských Veporských vrchov. V hornatých častiach Malohontu sme zatiaľ zaznamenali dve základné dobové formy dreveného staviteľstva. Starší, autochtónny typ staviteľstva tu tvorí spolu so severným Gemerom vrátane Horehronia jeden územný celok. Dom stavaný už zvyčajne z ihličnatých drevín, prípadne s prímiesou bukových či osikových prvkov je po celom povrchu mazaný a bielený. Slamená krytina sa vyskytuje už v menšej miere, temer výhradne len na hospodárskych stavbách. Pri obytných domoch je krytinou šindeľ. Krytine sa prispôsobuje aj tvar strechy v priečeli. Valba ustupuje a ostáva z nej len podlomenica pod štítom, ktorý zaberá polovicu až dve tretiny výšky strechy. Vo vrchole štítu temer nikdy nechýba polkuželovitá hálka.

Mladšia forma malohontského domu vznikla zmiešaním miestnej stavebnej tradície s domom ktorý má pôvod na severozápade Slovenska. Importovaný sem bol silnou kolonizačnou vlnou osadníkov pochádzajúcich prevažne zo severných, goralských obcí Oravy a Kysúc, ktorými boli dosídľované horské lokality na konci 18. storočia. Tento zrubový dom na prvý pohľad odkazuje na svoj severoslovenský pôvod nebieleným exteriérom stavby, no nachádzame na ňom aj ďalšie odkazy na goralský pôvod. V redukovanej forme sa často vyskytuje osadenie krovu na zvýšenom zrubení presahujúcom nad stropnú konštrukciu, čelný štít domu už nikdy nemá v hrebeni hálku. Debnenie štítu je často klasovito kladené, no nachádzame v ňom aj odkazy na severoslovenskú tradíciu latkovanej výzdoby. V dispozícii je časté vytváranie dvojdomov, kde sú v pozdĺžnej osi k sebe zrkadlovo priradené dve

4. Unikátne zachované vykurovanie v Látkach – Novom svete č. d. 19 datovanom 1897, vo viacerých domoch zaznamenané stopy po tomto vykurovaní, hlavne zaslepený otvor v stropnom záklope po dymníku, niekedy aj v spojení s plytkým zádlabom po jeho konštrukcii v stropnici

5. Zachované v objekte v Kotmanovej – Veľkej doline č. d. 155, postavenom asi okolo r. 1900. Zachytené aj na fotografiách J. Botíka z Madačky (Ueetnofolk, 2014)

Obr. 05: Zrub z prikresaných prvkov s menšími prierezmi. Madačka (foto L. Jurčo, 2021)

Obr. 06: Zrub sýpky zo štiepaných, fošňovitých trávov. Praha (2023)

identické obydlia, tvoriace v štítových stenách dve rovnocenné priečelia. Takúto dispozíciu inde na strednom Slovensku nepoznáme (s výnimkou banícko – uhliarskeho, „starohorského“ domu, kde sa však zväčša spája s viactraktovým riešením), avšak pri kysuckom dome je typická.

6. Kde sa aj reálne stretáme s oravskými a goralskými priezviskami obyvateľov

7. V týchto lokalitách sa pri nájdených objektoch stretáme často s priezviskami bývalých majiteľov dokladajúcich ich pôvod zo zvolenských, podpolianskych obcí. Malohontsko – goralskú typológiu domov sem zrejme priniesli tesárske partie z obcí Ďubákovo a Šoltýska, ktoré sú týmto lazom často bližšie položené, než materské obce

8. Výška trámu presahuje dvojnásobok jeho hrúbky

Oba typy malohontského domu máme zaznamenané aj na severe Novohradu. Starší, gemerský typ je zachytený napríklad na historických fotografiách obce Málinec, kde je dodnes možné sledovať jeho pozostatky, hoci už v prestavbami a ďalším vývojom pozmenenej podobe. Mladší, goralský typ domu zaberá horské, lazové lokality katastra Málinca, obec Látky⁶ (vyčlenenú z Málinca v polovici 20. storočia), aj lazové osídlenie obcí Hradište a Krná⁷, hraničiace už s obcami Malohontu.

Pri dominantnom, podhorskom a nížinnom type dreveného novohradského domu sme zatiaľ identifikovali dva základné konštrukčné princípy. Primitívnejšie a archaickejšie pôsobí zrub stavaný z tenších prierezov, ktoré sú opracované buď kresaním do štvorhrannej podoby, alebo prikresaním slúžiacim len na vyrovnanie najväčších nerovností použitých trávov. Takéto zruba sa stavali z dubového, ale často aj bukového, osikového a iných druhov drev. Pri tejto technike priemer použitých prvkov málokedy presahuje 20 cm. Druhá, omnoho vyspelejšia technika ráta s použitím väčších prierezov použitých kmeňov, až do 70 cm. Tie boli najprv preštiepené po dĺžke na polovicu, obe polguľatiny boli následne kresaním upravené do profilu vysokého obdĺžnikového prierezu⁸. Do zruba boli takto spracované trámy

kladené zväčša štiepanou plochou do exteriéru, čím vynikla ich monumentalita. Ako stavebný materiál pri tejto technike výrazne dominuje dubové drevo. Takto spracované stavby nazývame zrubu z vysokých, alebo fošňovitých trámov⁹.

Nárožné spoje zrubových stavieb sú prevedené v dvoch základných podobách, ako presahujúce zhlavia na celej výške steny, alebo hladké nárožie s rybinovými spojmi, kde sú presahujúce zhlavia ponechané len na najvyšších trámoch pod strechou. Obe techniky viazania sa vyskytovali pri oboch typoch zrubov, nie sú výnimočné ani stavby, kde niektoré nárožia sú rybinové, iné s presahmi. Pri stavbách z fošňovitých trámov mali rybinové spoje často výrazný sklon, čím sa zabezpečovala ich pevnosť aj pri malej styčnej ploche. Rybiny s výrazným, až prehnaným sklonom však nachádzame v regióne aj pri niektorých stavbách zrubených z bežných prierezov¹⁰, čo je možné pripísať automatickému preberaniu konštrukčného prvku, bez poznania jeho významu.

Stavba zrubov z bežných, menších prierezov trámov a stavba zo štiepaných fošňovitých trámov nemajú v Novohrade presne vymedzený územný rozsah. Vo väčšine zaznamenaných prípadov existujú obe techniky popri sebe, avšak stavby z fošňovitých trámov sú častejšie zaznamenané vo východnej časti územia. Ich výskyt v tejto oblasti súvisí s obdobnými stavbami v susednej, južnej časti Malohontu, a ďalej v Karpatskej kotline a priľahlých oblastiach južných a východných Karpát.

Zdá sa, že pri technike zo štiepaných fošňovitých trámov ide o starý nížinný typ dreveného staviteľstva, čomu nasvedčuje vek zachovaných stavieb, aj prierezy dubových trámov nachádzané v už dávno odlesnených lokalitách¹¹. Na úrovni hypotézy je zatiaľ stotožnenie fošňovitých zrubov s technikou opracovania materiálu. Oblasť Novohradu je totiž aj územím, kde sa stretávajú dve základné techniky opracovania stavebného dreva tzv. vysoká a nízka práca. Pre mladšiu vysokú prácu je typické umiestnenie opracúvaného dreva na zvýšených podlažkách (*kozách*) a charakteristickým nástrojom sú sekery *hlavatka* a *topor* (širočina), pri archaickej nízkej práci je drevo položené na úrovni zeme a signifikantným nástrojom je *plenkač* (recentná bradatica) na dlhom porisku. Nízka práca sa ako výhradný spôsob opracovania dreva používala na východnom Slovensku, oblasť Novohradu tvorí západnú hranicu, kde sa obe techniky miešali. Zdá sa, že nízka práca tu bola

9. Ojedinelý je výraz plazi zaznamenaný pre označenie zrubových prvkov z dubových štiepaných fošňovitých trámov z oblasti listnatých lesov J. Mjartanom (Slovensko – ľud, II. časť, Obzor Bratislava 1975, s. 904). Ak nejde o skreslenú informáciu, tak túto techniku spája rovnaký názov s podobnou technikou zo štiepaných jedľových trámov z Těšínska a priľahlých oblastí.

10. Napr. objekt v Kotmanovej – Veľkej doline č. d. 155.

11. Napr. dom z obce Tivadar v múzeu v Sighetu Marmatei v Rumunsku z roku 1611, alebo zatiaľ nedatovaný zrub stodoly v obci Sušany v Malohonte (okr. Poltár) so zrubom z dubových profilov s rozmermi 70×20 cm.

Obr. 07: Nárožie zrubu stodoly s použitím rôznych typov väzieb. Uhorské (2024)

Obr. 08: Nárožie zrubu stodoly s výrazne hlbokými rybinovými väzbami. Palócke múzeum v Balážskych Ďarmotách (2024)

Obr. 09: Plenkáč, nález z obce Polichno (2023)

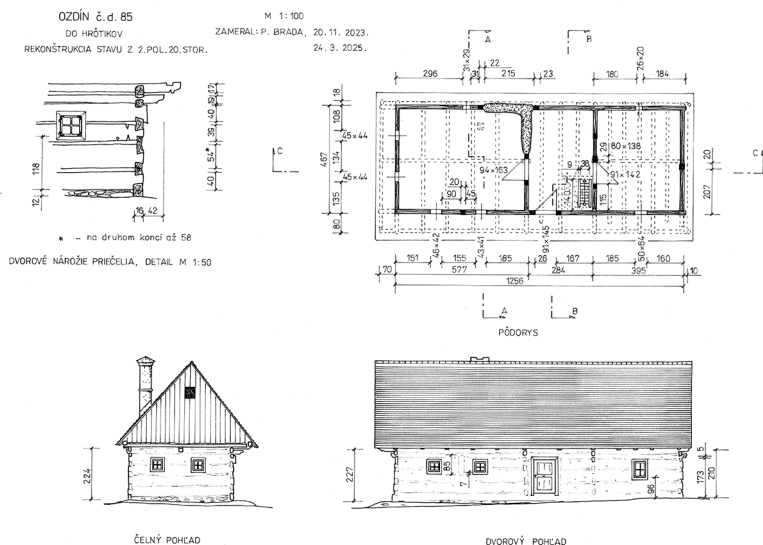
Obr. 10: Zrubový dom č. 85 „Do Hrôtikov“ v Ozdine (2025)

12. Nález plenkača a výskum v obci Ľuboreč, nález plenkača v obci Polichno a pod. Zameraná zrubová stodola v Ľuboreči č. d. 30 je typologicky aj konštrukčne mladým objektom z prvej polovice 20. storočia, nízku prácou sú však opracované všetky prvky, vrátane tých, ktoré jednoznačne nemohli byť pri stavbe sekundárne použité

13. Pri vysokej práci tam nastali vážne problémy s manipuláciou s extrémne ťažkými guľatinami určenými na opracovanie, aj s nosnosťou tesárskych podlažiek na vysokú prácu. Isté problémy spôsobovala aj samotná práca s hlavatkou a toporom pri okresávaní desiatky centimetrov širokej štiepanej plochy.

staršou a ustupujúcou technikou, no preukázateľne existovala ešte v 1. polovici 20. storočia¹². Dôvodom k stotožneniu techniky stavby z fošňovitých trámov a nízkej práce je územný výskyt oboch fenoménov najmä vo východnej časti regiónu, aj skúsenosť s experimentálne realizovanou stavbou¹³.

Technikou zrubov z vysokých štiepaných trámov sa zachovalo v skúmanom území viacero dokladov. Keďže ide o starú techniku, ktorá najneskôr v 19. storočí už dožívala a zanikala, nachádzame jej doklady v jednotlivých solitérnych nálezoch rozptýlených medzi mladšou zástavbou. Charakteristické je, že zachované sú najmä hospodárske

Obr. 11: Zameranie súčasného stavu objektu v Ozdíne (2025)

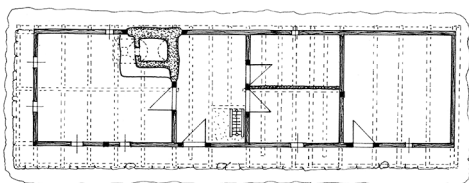
objekty, pri ktorých v omnoho menšej miere dochádzalo k ich morálnemu zastarávaniu a tým k tlaku na ich nahradenie. V hospodárskych stavbách nachádzame aj odkazy na obytné fošňovité stavby, väčšinou v podobe použitých sekundárnych prvkov. Výnimočným je v tomto ohľade kompletne zachovaný obytný dom č. 85 v obci Ozdín.

Objekt nazývaný Do Hrôtikov, prípadne Božin dom (podľa poslednej obyvateľky) stojí v okrajovej časti obce, v blízkosti torza ďalšieho zrubového domu, z ktorého je zachovaná len komora a maštal'. Zvyšná tradičná zástavba obce je realizovaná už výhradne z nepálenej tehly.

Prvotný výskum a zameranie stavby boli realizované na jeseň 2023. Objekt je neobývaný od roku 2000, jeho súčasný majiteľ ho využíva ako skladisko a zázemie na chov kôz a hydiny. Stavba je bez údržby, na niektorých miestach, najmä v zadnej časti izby, kde je výrazne poškodená krytina následkom rozpadajúceho sa komína dochádza už aj k deštrukcii krovu, stropnej konštrukcie a stien. Podľa informácií získaných od obyvateľov v lokalite dom obýval obecný pastier sviň Karcsány, manžel poslednej obyvateľky. Ich vylúčenosť v obci zvyšoval fakt, že šlo o jedinú katolícku rodinu so 14 deťmi v inak výhradne evanjelickom a výrazne jednodetnom Ozdíne¹⁴. Na prvý pohľad však bolo jasné,

14. V Ozdíne žil a pôsobil spisovateľ Samuel Činčurák, autor diela Tajní vrahovia kriticky opisujúceho jednoduchný systém0

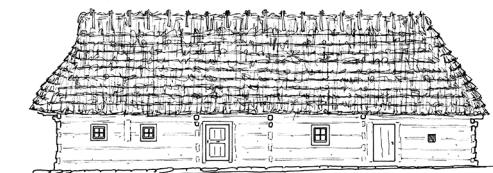
OZDÍN č. d. 85
DO HRŔŤKOV
REKONŠTRUKCIA STAVU Z 19. STOR.
M 1:100
ZAMERIAL: P. BRADÁ, 20.11. 2023.

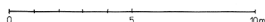
PÔDORYS

ČELNÝ POHĽAD

DVOROVÝ POHĽAD

Obr. 12: Hypotetická rekonštrukcia stavu ozdínskeho domu po roku 1822 (2025)

že objekt typologicky, rozmermi ani stvárnením nezodpovedá obydlíu obecného pastiera, a príčinu jeho odlišnosti treba hľadať v staršej dobovej a nie v sociálnej forme bývania. Využitie stavby ako obydlia rodiny obecného pastiera tak malo hlavne zásluhu na zachovaní takejto anachronickej formy staviteľstva počas celého 20. storočia.

Objekt stojí v hromadnej zástavbe časti obce nazývanej Kuba. Ku komunikácii je orientovaný čelne, vzdialený od nej niekoľko metrov. Priestor medzi priečelím a cestou sa v minulosti zrejme využíval ako oplotená predzáhradka. Okrem domu sa na pomerne rozľahlom dvore nachádzala hospodárska budova, stojaca samostatne v priečnej polohe v zadnej časti parcely. Postavená bola z nepálenej tehly na kamennej podmurovke, skladala sa z prejazdného humna (mlatoviska) a *koňice* (maštale). Táto stavba je v súčasnosti zachovaná v torzálnej podobe s čitateľným pôdorysom. Stavba pochádzala z výrazne mladšieho obdobia než obytný dom, môžeme predpokladať, že predtým sa na tomto mieste nachádzala staršia, zrejme drevená stodola.

Dom má trojdielnu dispozíciu s izbou s piatimi okennými otvormi, pitvorom a komorou. Okno komory v dvorovej stene je väčšie než izbové okná, pravdepodobne bolo sekundárne zväčšované počas

15. Datovať túto adaptáciu je možné zatiaľ len špekulatívne, potrebami mnohohodetnej rodiny pastiera

adaptácie tohto priestoru na obytné účely¹⁵. Komorový diel bol počas zamerania na jeseň 2023 až po strop založený balíkmi sena, vstúpiť doň bolo možné až pri opakovanej návšteve na jar 2025. Vtedy tu bol odhalený ďalší dverový otvor z pitvora, sekundárne zaslepený. Dokazuje, že komorový diel bol pôvodne pozdĺžne predelený na dva priestory¹⁶. V konštrukciách komory však zatiaľ neboli nájdené stopy po tejto priečke, šlo teda zrejme o nejakú ľahkú, vloženú konštrukciu, ktorú snáď identifikuje ďalší výskum. Štvrtým dielom domu bola už zaniknutá maštal', z ktorej ostal v nároží viditeľný dlab po osadení dverového stĺpika, a fragmenty inventára, menovite zvyšky rozpíleného dlabaného žľabu na kŕmenie dobytká.

Zrub položený na pomerne rovinatom pozemku je osadený na rohových kameňoch. Stavaný je z prevažne dubových fošňovitých trámov s hrúbkou steny 16–17 cm, pri maximálnej výške trámov až teser 60 cm. Zrub je viazaný na obojstranné rybinové spoje, ktorých styčné plochy majú bežný, teda len mierny sklon. Na trámoch sú viditeľné stopy po sekundárnom použití niektorých prvkov, ale aj ďalšie, ktoré vieme interpretovať ako stopy po manipulácii s materiálom pri ťažbe a približovaní. Dvojice zásekov v tvare písmena V umiestnené oproti sebe na hranách trámu interpretujeme ako zvyšok zárezu okolo vyťaženého kmeňa, kam sa zakladalo lano pri približovaní. Otvory navŕtané nebožiecom, najmä v štiepaných plochách trámov by zas mali byť stopy po kolíkoch, ktorými boli trámy medzi sebou zafixované počas zväžania z lesa na miesto stavby. Oba tieto doklady poukazujú na techniky približovania dreva, pri ktorých sa ešte nepoužívala reťaz, ale lano, ktoré nezabezpečovalo tak pevnú fixáciu. Ak sú interpretácie týchto stôp správne, ide o ďalší, nepriamy doklad vysokého veku stavby.

Stav väčšiny zrubových prvkov je prekvapivo dobrý, dubové drevo je tak tvrdé, že pri prvej návšteve na jeseň 2023 sa ručným vrtákom vôbec nepodarilo z objektu odobrať vzorky. Niektoré trámy, hoci sú na pohľad tiež zhotovené z dubového dreva, sú však vo výrazne deštruktovanom stave. Predpoklad, ktorý bude vyžadovať ďalšie overenie je, že prvky vykazujúce výraznú degradáciu boli zhotovené z dreva duba cerového, oproti dobre zachovaným prvkom z duba zimného.

Okenné otvory sú vytvorené výrezom, ktorý neprerušuje žiadny zrubový prvok. Sú preto pomerne malé, štvorhranné, pri niektorých je aj vizuálne zreteľná ich väčšia šírka než výška. Pomerne kompaktné sú zachované okenné obloženia aj výplne. Dverové otvory sú vytvorené

16. Pozdĺžne predelený komorový diel na dve samostatné komory prístupné z pitvora je zdokumentovaný pri už dávnejšie zaniknutých domoch č. 40 v Madačke a č. d. 238 v Brezničke (Strelec, 1998). Naším výskumom je zachytený mladší drevený dom č. 243 v Brezničke (asi z r. 1872), ktorý má komorový diel podobne predelený, ale ako komora prístupná z kuchyne slúži len zadný priestor, predný slúži ako zo dvora prístupná maštal'. Napriek malému množstvu dokladov sa tak zdá, že pozdĺžne predelený komorový diel bol častým, alebo charakteristickým znakom dispozície staršej, zrubovej vrstvy novohradského domu

Obr. 13: Detail zrubovej konštrukcie so stopami po manipulácii pri ťažbe (2023)

Obr. 15: Strop s prievlakom v izbe (2023)

Obr. 14: Dvorová strana izby so zachovanými okennými výplňami (2025)

Obr. 16: Odvetrávací prieduch v priečke medzi izbou a pitvorom. Pohľad z pitvora (2023)

v zrubu stĺpikovo. Na niektorých miestach sa stĺpiky nachádzajú aj v zrubových stenách mimo otvorov, ich úlohou bolo asi uľahčiť využitie krátkych kusov trámov pri stavbe. Dvere majú zachované obloženia, no výplň sa zachovala len pri dverách komory. Pri vstupných dverách je pod obložením viditeľná drobná úprava rozmerov otvoru.

Smerom k stropom sa priemery zrubových trámov znižujú, pod strechou sú použité trámy ktoré majú výšku pod 20 cm. Rovnako subtilne sú aj stropnice. Najvyššie trámy zrubu majú ponechané dlhšie zhlavia, ktoré sú rovnako ako konce stropníc vysunutých nad podstenu zdobené profilovaním spodných hrán. Stropy v izbe aj komorovej časti majú stropnice podopreté prievlakmi s podobnými prierezmi ako

stropnice. Doskové stropné záklopy sú nepôvodné a zrejme pomerne mladé, v pitvore a komore boli zrejme pri ich osádzaní do trámového roštu vsadené ďalšie pomocné stropnice.

Jednoduchý krokrový krov je osadený v krokevniciach uložených na prečnievajúcich koncoch stropníc. Pomerne strmý sklon strechy poukazuje ešte na použitie slamenej krytiny, nesie však stopy po viacerých opravách. Použité sú v ňom krokvy z prikresanej guľatiny, štvorstranne kresané krokvy, aj krokvy zhotovené z reziva. Z oboch strán má strecha nepôvodné plné štíty s nezdobeným zvislým debnením, krytinu tvorí malorozmerná svetlá bobrovka z novohradskej produkcie. Túto krytinu možno datovať v rozmedzí 2. pol. 19. storočia až cca do 1. svetovej vojny, no na objekte bola použitá asi až oveľa neskôr, sekundárne. Podľa informácie od súčasného majiteľa bola pôvodná slamená krytina nahradená bobrovkou okolo r. 1961, kedy došlo aj k oprave výraznejšej havárie krovu.

Stavba má steny z oboch strán špárované hlinou a bielené vápnom. Z oboch strán sú na fragmentoch výmaľby viditeľné okrem čistého bieleho vápna aj svetlomodré a okrové vrstvy. V celom objekte sa počas celej jeho existencie zachovali hlinené podlahy.

Zaujímavým detailom súvisiacim s pôvodným vykurovaním je prieduch pod stropom vedľa prievlaku v priečke medzi izbou a pitvorom. Ide zjavne o odvetrávací otvor, analogický s dymovými otvormi v domoch s čiernou izbou. V tomto prípade však má prieduch veľmi malé rozmery, absolútne nedostačujúce na oddymenie čiernej izby. Predpokladáme preto pri ňom len pomocnú odvetrávaciu funkciu v prevádzke izby vykurovanej kamennou pecou s otvoreným ohniskom, oddymenou pleteným dymníkom (*kochom*) do podkrovia.

V mieste predpokladanej polohy pece je do obvodovej aj priečnej zrubovej konštrukcie vložený kamenný múr vysoký asi 150 cm. Po odstránení pece (v priebehu 20. storočia) bola izba vykurovaná prenosným plechovým sporákom, oddymená do murovaného komína vyvedeného nad strechu. Základňa komína však bola položená len na stropnej konštrukcii, zrejme priamo na otvore, ktorý ostal po dymníku. Detailný prieskum tohto detailu zatiaľ nebol vykonaný, najmä z dôvodu neprístupnosti príslušnej časti interiéru, ako aj vysokého stupňa degradácie drevenej stropnej konštrukcie, ktorá pred odstránením záťažou tvorenej murivom komína neumožňuje bezpečný prístup.

Od identifikovania a prvej návštevy v teréne, kedy bolo zrejmé, že ide o významnú pamiatku tradičného staviteľstva bola snaha aj o datovanie objektu. Odobratie vzoriek dreva a ich dendrochronologickú analýzu vykonal Mojmir Choma z OZ ADendro na jar 2025. Na vzorkovanie boli použité trámy bez stôp po sekundárnom použití, pri ktorých je vyššia pravdepodobnosť, že boli vyťažené krátko pred stavbou objektu. Toto kritérium spĺňala väčšina zrubových prvkov v dvorovej stene domu. Výsledkom analýzy bol dátum výrubu piatich zrubových trámov v stene v zimnom období rokov 1740–41 a 1741–42, len najvyšší, v poradí 6. trám, na ktorom sú už položené stropnice bol vyťažený v zimnom období 1821–22.

Ako obdobie vzniku objektu tak prichádzajú do úvahy dve možnosti. Prvou je rok 1742 (alebo krátko po ňom), kedy bol stavaný dom z nového, ale aj sekundárneho, ale kompatibilného dreva, ktorý mal po 80. rokoch prevádzky rekonštruovaný krov a stropné konštrukcie. Druhou verziou je, že objekt vznikol až v roku 1822 (alebo krátko po ňom), pričom prakticky celý zrub bol stavaný zo sekundárneho dreva, zrejme z jedného rozobratého objektu postaveného v období po r. 1740. Na pohľadovú, dvorovú stranu boli pritom vybrané kusy s minimálnymi stopami po pôvodných konštrukciách. Tejto verzii by nasvedčovali aj stĺpiky v zrubových stenách umožňujúce využitie krátkych zvyškov materiálu.

V oboch prípadoch však ide o výnimočne hodnotný a dnes už unikátny objekt, ktorý si okrem ďalšieho podrobného výskumu zaslúži aj fyzickú záchranu, rekonštrukciu a vhodnú prezentáciu. Ako možnosť ďalšej existencie a potrebnej údržby sa javí len jeho transfer do inej vhodnej lokality. Momentálne prebieha jednanie s majiteľom, nasledovať by mal podrobný stavebno – historický výskum, spojený s ďalším a podrobnejším dendrochronologickým, trasologickým a prípadne aj archeologickým výskumom, podrobné fotogrametrické zameranie. Informácie o histórii stavby by mohli poskytnúť aj archívne pramene, v obmedzenej miere aj etnografické metódy výskumu v lokalite. Témou na obsiahlu diskusiu bude aj forma rekonštrukcie a prezentácie objektu v jeho novej lokalite. Úspešnosť celého projektu samozrejme závisí od možnosti čerpania finančných prostriedkov z verejných zdrojov, lebo podobný projekt už nie je možné realizovať v réžii zúčastnených jednotlivcov.

Ako vhodná lokalita na rekonštrukciu a prezentáciu objektu z Ozdína sa javí pozemok občianskeho združenia Spolok pre autentickú krajinu

v Hrušove, kde už teraz vzniká zárodok múzea tvoreného kultúrnou krajinou, v ktorej sú umiestnené viaceré objekty tradičného staviteľstva na pôvodnom mieste, vhodne doplnené prenesenými alebo rekonštruovanými objektmi. Dom z Ozdína by tu našiel umiestnenie v podobnom type krajiny ako v pôvodnej lokalite, mal by tu dlhodobu zabezpečenú údržbu a starostlivosť. Sám by sa tu mohol stať dôstojným centrom vznikajúceho celku, reprezentujúceho staviteľstvo podhorských oblastí juhu stredného Slovenska.

Použitá literatúra:

BOTÍK, J. et al. 1988. *Hont, tradície ľudovej kultúry*. Martin: Osveta. 680 s.

LANGER, J. 2010. *Lidové stavby v Evropě*. Praha: Grada Publishing. 320 s.

LANGER, J. 1997. *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready. 236 s.

MJARTAN, J. 1975. *Staviteľstvo*. In: *Slovensko, ľud – II. časť*. Bratislava: Obzor, s. 897–945.

STRELEC, K. 1982. Typologické znaky a diferenciácie ľudového staviteľstva v južných oblastiach stredného Slovenska v 2. polovici 19. a začiatkom 20. storočia.

In: *Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia*, 23. Martin: Osveta, s. 117–174.

STRELEC, K. 1982. Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva regiónu južnej oblasti stredného Slovenska a výber objektov pre Múzeum slovenskej dediny.

In: *Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia*, 23. Martin: Osveta, s. 175–214.

STRELEC, K. 1998. Južné oblasti stredného Slovenska. In: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo kultúry SR; Národné pamiatkové a krajinné centrum; Academic Electronic Press, s. 103–160.

ÚSTAV ETNOLÓGIE SAV. 2014. *Uetetnofolk* [online]. Aktualizácia údajov 1. 1. 2014 [cit. 2025-09-29]. Dostupné na: <https://uetetnofolk.eu/index.php/main/records>

SLOVENSKÝ ĽUDOVÝ UMELECKÝ KOLEKTÍV. 2025. *Fond TLK* [online]. Aktualizácia údajov 2025 [cit. 2025-09-29]. Dostupné na: <https://fondtlk.sk/sk/>

Revitalizácia ľudovej architektúry v národopisnej expozícii SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Iveta Vasilenková

SNM – Múzeum
ukrajinskej kultúry

Centrálna 258,

089 01 Svidník

iveta.vasilenkova@

snm.sk

Abstrakt

Príspevok sa venuje problematike revitalizácie ľudovej architektúry v národopisnej expozícii SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Analyzuje tradičné stavebné postupy a materiály využívané pri obnove hospodárskych usadlostí, s dôrazom na aplikáciu hliny, vápna a dreva ako základných prvkov historického staviteľstva. Text opisuje technologické fázy renovácie, vrátane úpravy interiérov, povrchových vrstiev a konštrukčných detailov, pričom zdôrazňuje význam zachovania autenticity a rešpektovania pôvodných remeselných techník. Samostatná časť je venovaná sakrálnej architektúre a reštaurovaniu ikonostasu ako významnej súčasti kultúrneho dedičstva. Príspevok poukazuje na potrebu interdisciplinárnej spolupráce a vyvažovania medzi ochranou historickej hodnoty objektov a požiadavkami súčasnej bezpečnosti a funkčnosti.

Kľúčové slová

ľudová architektúra, revitalizácia, tradičné materiály, drevené stavby, ikonostas, kultúrne dedičstvo, SNM Svidník

Cieľom príspevku je priblížiť špecifické znaky tradičnej architektúry a zachovávanie tradičných postupov v jednotlivých fázach renovácie hospodárskych usadlostí v národopisnej expozícii SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Zámerom je poukázať na využitie stavebných materiálov a postupov ovplyvnených prírodnými a hospodárskymi podmienkami s využitím hliny, vápna a slamy ako základného stavebného materiálu v minulosti. Parciálnym cieľom je predstaviť sakrálnu architektúru, spôsoby ochrany a revitalizácie interiéru drevenej stavby expozície v prírode v správe múzejnej inštitúcie.

Formovanie ľudového staviteľstva na severovýchode Slovenska je výsledkom viacerých vplyvov, ktoré vytvorili jeho aktuálnu podobu. Tradičné staveľské umenie vychádzalo z konkrétnych podmienok života tvorcov a užívateľov jednotlivých stavieb. Poznatky získané predovšetkým odbornými znalosťami, terénnym výskumom a analýzou jednotlivých prvkov tradičnej architektúry v období budovania národopisnej expozície SNM – Múzea ukrajinskej kultúry sa stali základom postupov pri renovácii.

Drevená architektúra sa rozvíjala spoločne s kamennou a tehlovou architektúrou a bola obohatená o inovatívne vzory. Drevo neslúžilo iba na stavbu obydľí, domov, vidieckych chalúp, ale aj na stavbu urbanistických komplexov miest a dedín. Drevenými stavbami boli v historicom období aj opevnené roľnícke budovy, úrady, panské rezidencie a chrámy, po čase ich nahradil kameň. Tvoril však iba zanedbateľnú časť stavieb. Drevo ako stavebný materiál sa vo vidieckom prostredí udržalo ešte aj v 19. storočí. Z Karpát sa postupne vytrácali drevené krčmy, vidiecke sídla, mlynárske usadlosti. Množstvo drevených sakrálnych stavieb sa značne znížil.¹

Architektúra hospodárskych usadlostí v národopisnej expozícii predstavuje ustálený typ materiálno-technologickej kultúry, ktorý je prepojený na prírodné, hospodárske a spoločenské pomery etnika obývajúceho severovýchod Slovenska. Ľudové stavby tu vznikali v konkrétnych geografických, sociálnych a kultúrnych podmienkach formou tradovania a odovzdávania stavebných, technických a technologických postupov a skúsenosti. Znalosť materiálu, zručnosť a estetické vnímanie umožňovali našim predkom pomerne primitívnymi prostriedkami a dostupnými prírodnými materiálmi vytvárať veľmi pôsobivé ľudové stavby, ktoré sa stali nevyčerpatelným zdrojom inšpirácie pre ďalšiu tvorbu súčasnej stavebnej kultúry.

1. VOLOŠČUK, P. a kol.
2007. *Cestujeme Karpátami – drevené kostoly a zvonice*. Prešov:
Slovacontact, 2007. 5

Prioritným záujmom múzejnej inštitúcie je ochrana historických a pamiatkovo chránených budov pred poškodením, znehodnotením či vonkajšími vplyvmi. Zachovanie pôvodnej historickej hodnoty, rekonštrukcia poškodení a obnova stavieb na základe pôvodných techník s použitím tradičných materiálov a nástrojov je v každom prípade jedinečnou výzvou.

Charakter architektúry obydlí v národopisnej expozícii SNM – Múzea ukrajinskej kultúry je výsledkom kultúrnych vzorov, ktoré sa dodržiavali a odovzdávali z generácie na generáciu. Hospodárske usadlosti dokumentujú spôsob života a bývanie, vývoj pôdorysného členenia obydlí, použité stavebné techniky a materiály. Reprezentujú obraz ich užívateľov podľa zamestnania či hospodárskej vyspelosti s dôrazom na dômyselnosť a vynaliezavosť pri zhotovovaní. Objekty sú charakteristické originálnou konštrukciou, technickými detailmi a nepochybne patria do cenných výtvorov materiálnej kultúry.

Veľký karpatský les sa postupne začal s človekom deliť o svoj poklad – drevo, ktoré sa súčasne stalo základným stavebným materiálom, ako aj materiálom na každodenné použitie – počnúc vyhrievaním domov a končiac výrobou náradia a predmetov pre každodenné použitie.²

Drevo je prírodný materiál, z ktorého zruční majstri vyhotovovali obdivuhodné predmety. Ako stavebný materiál sa drevo na našom území používalo od najstarších čias. Najčastejšie to bol smrekovec opadavý, ale aj jedľa, smrek a tis. Je preto samozrejmé, že aj chrámy, ktoré v takomto prostredí vznikali, boli drevené.³

Najstaršie zrubové stavby omastené hlinou a pokryté slamou vplyvom počasia a nestálosti použitého prírodného materiálu strácali na svojom pôvabe. Vonkajšie steny niesli znaky popraskanej, vypadanej a vyblednutej povrchovej vrstvy. Na mnohých miestach sa nachádzali veľké plochy chýbajúcej hlinenej omasty, v ktorých bolo vidieť odhalené zrubové miesta najmä v spodnej a vrchnej časti domu. Zatekajúce slamené strechy sa v minulosti podpísali na stenách jednotlivých častí obydlí. Vnútorne zvislé plochy boli pokryté stekajúcimi čiarami dažďovej vody zmiešanej s hlinou (obr.1). Pod stropom sa nachádzali miesta s vydutými plochami, ktoré držali pokope silou vôle. Obvodové strany a rohy hlinených pecí už netvorili pôvodné kontúry. Hlinená podlaha bola popraskaná, v mnohých častiach sa nachádzali priehlbiny vymyté zatekajúcou dažďovou vodou, celý povrch mal charakter nerovnosti

2. PODKARPATSKÉ VOJ-
VODSTVO, AGENTURA
REGIONÁLNEHO
ROZVOJA. 2010. Zakliate
v dreve. RZESZOW:
Reklamná agentúra Stu-
dio Kolor s.r.o., 2010. 3 s.

3. ONDIČKA, S. a kolektív.
2010. Duchovné
Slovensko. Prešov:
DINO a Spolok svätého
Vojtecha, 2010. 227 s.

Obr. 01: Najstaršie zrubové stavby omaštené hlinou a pokryté slamou vplyvom počasia a nestálosti použitého prírodného materiálu strácali na svojom pôvabe.

Obr. 02: Interiér hospodárskych usadlostí bolo potrebné vyprázdniť, zbierkové predmety premiestniť do stredu a pozakrývať fóliami.

Obr. 03: Pôvodná hlinená omasta na zrubu tvorila až trojcentimetrovú vrstvu, bolo potrebné hmotu poriadne vymiešať a v rovnačkej vrstve naniesť.

a poškodenia. Vnútorný priestor si vyžadoval jednoznačne renováciu. Po zhodnotení stavu kultúrnych pamiatok sa určili postupy práce a definovali druhy použitia materiálu s dôrazom na zachovanie tradičných techník.

Prírodné podmienky v minulosti vplývali na tektoniku ľudových stavieb. Stavebný materiál závisel výlučne od miestnych zdrojov. Zrubové domy boli stavané z menej kvalitného materiálu, napríklad bukového, ktorý si vyžadoval dôkladnejšiu úpravu. Tieto domy sa od ostatných líšili tým, že plochy ich vonkajších aj vnútorných stien mali hrboľatý charakter. Takéto vzniknuté defekty a štrbiny medzi trámami sa vyplňovali kúsками dreva a potom sa steny vymazávali hlinou. Zvykom bolo natierať aj steny zrubu zhotovené z kvalitných rovných „pologuľáčov“.

Interiér hospodárskych usadlostí bolo potrebné vyprázdniť, zbierkové predmety premiestniť do stredu a pozakrývať fóliami (obr.2). Priestor v okolí stien tak zostal voľný a tým sa mohlo pristúpiť k mechanickému

odstráneniu vydutín ako aj popraskanej vrchnej vrstvy. Priestor sa vyčistil od odpadu a odhalené miesta na stenách sa dôkladne vymietli štetcom. Následne sa pripravovala hlinená omasta.

Hlina je stavebný materiál našich predkov, ktorý sa po stáročia využíval na celom svete a v súčasnosti zažíva znovuzrodenie. Jej hlavnými prednosťami sú: výborné zvukovo-izolačné vlastnosti, priedušnosť, schopnosť akumulovať teplo, regulácia vlhkosti, 100 % recyklovateľnosť, odolnosť a zdravotná znášanlivosť. Je to druh zeminy tvorenej prevažne z prachových častíc. V menšom množstve obsahuje piesočnatú a ílovitú frakciu. Vzniká priamym zvetrávaním rôznych hornín, ktoré sú často sfarbené hydroxidmi železa do hnedá, žltá alebo hrdzavohnedá. Jej charakteristickým znakom je súdržnosť.

Ako stavebný materiál bola použitá ílovitá hlina, ktorá sa nachádzala hlbšie pod povrchom. Na povrchu je humusová vrstva, v ktorej sa nachádzajú rôzne organizmy. Tie by sa postupne rozkladali a v hline nej omietke by hnili. Zem sa nakopala z hĺbky minimálne pol metra, aby neobsahovala humusovité prísady a koreňky tráv. Nakopaná zemina sa navozila do jamy a nechala odležať na kope približne rok. Priebežne sa prekopávala. Rozkopaná hlina sa presekávala motykami v jame a pred použitím pomiešala s vodou. Voda a hlina boli základným spojovacím materiálom. V minulosti sa do zmesi pridávali plevy, sečka, odpad z konope a ľanu, nasekaná slama alebo konský trus ako stužujúca prísada hlavne pri výrobe hlinených tehál. V našom prípade sme použili slamový odpad z pokrývania striech, ktorý sa posekal na drobné časti. Takto pripravená hmota sa ručne nanášala na odkryté zrubové plochy a rovnomerne hladila tak, aby splynula s povrchom. Pôvodná hlinená omasta na zрубе tvorila až trojcentimetrovú vrstvu. Preto bolo potrebné hmotu poriadne vymiešať a v rovnakej vrstve nanášať (obr. 3). S hlinou sa dá krásne pracovať rukami. Hlavnými nástrojmi boli ľudské dlane, ktoré slúžili ako hladidlo. Proces renovácie sa uskutočnil v letných mesiacoch, počas dobrého počasia tak, aby hlinené steny dôkladne preschli. Rovnakým spôsobom sa postupovalo aj v predsieni, komore a pri vonkajšej úprave stien (obr. 4, 5). Špecifickým prístupom sa upravovali hlinené pece, na ktorých bolo treba vymodelovať poškodené obvodové plochy a vyplniť praskliny. Dôraz sa kládol na dôkladné odstránenie starej povrchovej vrstvy a elimináciu nerovností, ktoré vznikli počas práce. Omastením stien sa zakryli drobné nerovnosti a hrčovitosť zrubu. Upravené, vymazané a vyhladené plochy tvorili jednoliaty celok a dotvorili pozitívnu

Obr. 04, 05: Rovnakým spôsobom sa postupovalo aj v predsieni, komore a pri vonkajšej úprave stien.

vnútornú klímu. Hlina je chladná prírodnina. Do interiéru obydla vnášala kus prírody. Kachliari využívajú schopnosť hlíny kumulovať teplo. Spojením izolačného materiálu s akumulátorom tepla sa získala tepelná pohoda s najnižšou energetickou spotrebou.

Hlinou omastené steny zrubových domov sa v minulosti pravidelne na jar pred Veľkou nocou bielili. Bielenie vápnom ako jedným z najstarších známych stavebných materiálov bolo v minulosti dôležitou súčasťou hygieny bývania. Prírodné vápno sa znovu a znovu objavuje pri výskume historických lokalít. Vďaka jeho mimoriadnej odolnosti mnohé stavby zostali zachované po stáročia. K dispozícii bolo nehasené vápno nazývané aj „pálené vápno“, ktoré bolo pomerne lacné. Nehasené vápno sa vyrába tepelným rozkladom vápenca, pričom sa uvoľňuje oxid vápenatý. Vápenec sa spaľuje pri viac ako 825°C. Procesom nazývaným „kalcinácia“ sa uvoľňuje oxid uhličitý a vzniká nehasené vápno. Hydratované „hasené“ vápno sa vyrába hasením nehaseného vápna vodou.

Na prípravu náteru na upravené vnútorné a vonkajšie plochy sme použili už hasené, dobre odležané vápno vo forme kaše, ktoré sme riedili vodou. Tajomstvo konzistencie spočívalo v správnom pomere zložiek. Na bielenie zvyčajne pre prvú aplikáciu sa pripravila zmes približne v pomere 1:5—1 kg vápna na 5 litrov vody. Pre všetky ďalšie aplikácie sa vápno miešalo v pomere cca 1:1.

Hasené vápno sa v minulosti, ale aj v súčasnosti používa na bielenie a maľovanie nových a starých vápenných omietok. V chove hospodárskych zvierat sa používa na dezinfekciu stajní, pretože má insekticídne, fungicídne a dezinfekčné účinky. Vďaka svojim antimikrobiálnym vlastnostiam je hasené vápno prírodným hygienickým a sanitárnym

Obr. 06, 07, 08: Hospodárske usadlosti sa bielili tak, že do bieleho vápna sa pridávala modrá farba – svetlička, tzv. belavka. Pridávaním farby v rôznom pomere sa vytvorili variácie viacerých odtieňov modrej farby

prostriedkom. V ovocinárstve je náter vápnom osvedčenou prevenciou praskania kôry stromov, ktorá je ideálnym vstupným bodom pre prienik choroboplodných baktérií. Pozitívnou vlastnosťou haseného vápna je dobrá príľnavosť, preto je vhodné na bielenie vonkajších a vnútorných omietok.

Náter sa nanášal vo viacerých vrstvách štetcami rôznych veľkostí, ale aj metlou, pričom prvý náter bol redší, aby bol podklad dostatočne navlhčený. Chalupy v minulosti bielili ženy vo viacerých lokalitách tak, že do bieleho vápna pridávali modrú práškovú farbu – svetličku, tzv. belavku. Pridávaním farby v rôznom pomere sa vytvorili variácie viacerých odtieňov modrej farby na vonkajších, ale i vnútorných stenách. Natieranie povrchov stien vápnom spevňovalo a dezinfikovalo ich povrchovú vrstvu. Steny tak boli odolné voči vlhkosti, plesni a neodierali sa. Decentná modrá farba dodala obydliu pôvabnosť a krásu, interiér pôsobil sviežosťou a čistotou (obr.6, 7, 8).

Vonkajšiu fasádu chráni slamená strecha, ktorá je zapustená ponad múry tak, aby dážď nezmočil steny. Miestami presahuje až jeden meter a zároveň slúži ako odkvap. Posledným krokom renovácie bola úprava hlinenej podlahy. Tradičná podlaha bola tvorená z ubíjanej nakopanej hliny zmiešanej s vodou, plevami alebo konským trusom.

Obr. 09: Oblasť severovýchodného Slovenska sa dodnes pýši vzácnym súborom sakrálnych drevených stavieb.

Ženy ju každú sobotu večer, keď už rodina spala, vymazávali a upravovali. Rovnakým spôsobom sme postupovali pri úprave podláh v národopisnej expozícii. Na rozdiel od zmesi, ktorá bola použitá pri renovácii stien, sme na podlahu pripravili o niečo redšiu konzistenciu. Takto pripravenú hmotu sme nanášali handrou v hrubšej vrstve na podlahu a rovnomerne ju rozotierali po celej ploche v smere od okien k dverám. Týmto spôsobom sa hlina dostala do prasklín, priehlbín a podlaha sa krásne vyrovnala.

Oblasť severovýchodného Slovenska sa dodnes pýši vzácnym súborom sakrálnych drevených stavieb. Majú status národných kultúrnych pamiatok a sú súčasťou svetovej klenotnice kultúry (obr. 9).

Mnoho komplexov tejto cennej sakrálnej architektúry počas prvej a druhej svetovej vojny zaniklo. Veľa týchto chrámov bolo rozobratých a ich miesto zaujali murované objekty, ktoré z nášho pohľadu vo svojej kultúrnej úplnosti nenahradili pôvodné drevené stavby.

Originálna architektúra, osobitné výtvarné riešenie, pôvab, prostá krása a nevšedná atmosféra formovali jedinečný génus loci podnecujúci v človeku pokoru a úctu vzdávať hold majstrovstvu našich predkov.⁴

Tvorcami architektúry drevených sakrálnych stavieb boli vidiecki majstri. Však výzdobu interiéru vykonávali vzdelaní učitelia. Ikonografia je podriadená kánonu, obradu a symbolike jednotlivých častí chrámu.⁵

4. DUDÁŠ, M. – JIROUŠEK, A. 2010. *Drevené kostoly, chrámy a zvonice na Slovensku*. Košice : JES, 2010. 12 s.

5. TKÁČ, Š. 1980. *Ikony*. Bratislava : Tatran, 1980. 16 s.

Ikonostas nie je pôvodný, pochádza zo staršieho chrámu z obce Pravrovce okres Medzilaborce, kde v roku 1832 dokončili murovaný chrám. Do zbierkového fondu pribudol v druhej polovici 60. rokov. V gréckokatolíckom chráme sv. Paraskevvy národopisnej expozície SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku je utvorený piatimi radmi. Ikonická stena oddeľuje oltárnu časť od lode chrámu. Symbolizuje biblickú oponu jeruzalemského chrámu.⁶

Monumentálna nástenná maľba svojou podstatou čerpá z evanjelií. Jednoduchým výtvarným prevedením umelci približovali témy Starého i Nového zákona ako postavy svätých, prorokov, apoštolov, cirkevných otcov, alebo rôzne biblické scény.⁷

Horizontálne je ikonostas členený zalamovanými kardónovými rímsami so zubercom, dosadzujúcim na barokové stĺpy obtočené vinnou révou. Ikony sú maľované technikou temperry na dreve. Autormi sú neznámi ikonopisci z karpatskej oblasti slovensko-poľsko-ukrajinského pohraničia.⁸

Konštrukcia ikonostasu tvorí stolárska a rezbárska dekorácia v smrekovom a lipovom dreve, pôvodne jednotlivé súčasti spájané dobovými konštrukciami (čap, dlab, platovanie, drevené kolíky, kovové klince, jednoduché pánty). Povrch je polychrómovaný na tenkom kriedovom podklade realizované temperovými, monochrómnymi farbami, zlatá fólia na olejovom podklade.⁹

Architektúra ikonostasu je prepojená s ikonami rokajovým dekórom. Pod spodným radom ikon sa nachádzajú medailóny znázorňujúce štyroch evanjelistov. Oslavou príchodu Krista, teda začiatkom Nového Zákona je druhý rad ikonostasu. Hlavný rad tvoria dvojce diakonských dverí určených pre pomocníkov s nižším stupňom svätenia a z prostredných cárskych dverí.¹⁰

Súčasťou cárskych dverí sú malé ikony s vyobrazením Zvestovania v hornej časti kráľovských dverí, s výjavmi štyroch evanjelistov a Jesseho stromu s prorokmi. Po pravej strane dverí je umiestnená ikona Krista. Pravú stranu druhého radu uzatvára ikona patróna sviatku sv. Ján Zlatoušty, sv. Gregor, sv. Bazil Veľký. Po ľavej strane cárskych dverí je ikona Bohorodičky. Štvrtou ikonou druhého radu je sv. Mikuláš.¹¹

6. BROŽOVÁ, J. — GUTEK, F. 1997. *Drevené kostolíky v okolí Bardejova*. Bardejov : SAJANCY, 1997. 11 s.

7. SOPOLIGA, M. 1996. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, 97 s.

8. SPALEKOVÁ, E. 2008. 25 rokov *Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči* : 2008. 149 s.

9. DŽOGANÍK, J. a kol. 2014–2020. *Ikonostas*. Svidník : 2014–2020. 25 s.

10. KOSTĚ, M. a kol. 2004. *Karpatská drevená cesta Slovakia*. Svidník : Záchrana a obnova NKP – DREVENÉ CHRÁMY POD DUKLOU n.o. 2004.

11. TIMKOVIČ, G. A. 2004. *Ikonostas a jeho technológia*. Prešov : 2004. 44–46 s.

Umiestnenie ikon je v polkruhových rámoch, zdobené perlovcom a zlatými akantovými úponkami. Súčasťou ikon hlavného radu sú nosné stĺpy. Rad menších rozmerov je tretím, sviatkovým radom ikonografických zobrazení. V strede tohto radu obrazov je ikona Poslednej večere. Vpravo i vľavo centrálnej ikony je šesť a šesť ikon cirkevných sviatkov, ktoré predstavujú kristologicko-mariologický cyklus.¹²

Štvrtým, apoštolským radom končí tretia séria ôsmich stĺpov. Centrom štvrtého, apoštolského radu je ikona Krista – Pantokrátora – Vševládca – Sudcu.¹³

Piaty rad ikonostasu už nemá stĺpy. Tvoria ho ikony dvanástich starozákonných prorokov, patriarchov Starého Zákona.¹⁴

Predelovú stenu uzatvára kríž, nástroj umučenia.¹⁵

Ikonostas bol pred reštaurovaním podrobený výskumu. Sumár zistení bol východiskom k realizácii reštaurátorských prác.

Stav pamiatky bol nasledovný: Dôvodom nevyhovujúceho technického stavu drevenej polychrómovanej architektúry ikonostasu a jej maliarskej výzdoby je predovšetkým prirodzené starnutie materiálov, premenlivé klimatické podmienky ako aj mechanické poškodenie.¹⁶

Ikonostas bol poškodený a značne narušený aktívnou činnosťou drevokazného hmyzu. Drevná hmota bola pod vrstvami povrchových úprav zdegenerovaná. Polychrómia bola nesúdržná a na niektorých miestach opadaná až na drevo, resp. kriedový podklad (obr. 10). Farebné pigmenty a zlátenie ikon bolo poškodené (obr. 11). Povrch – maľba ikon bola na mnohých miestach skrákelovaná.¹⁷

Dôkladným prieskumom historickej pamiatky sa vytvoril plán činnosti. Cieľom bolo zamedzenie hmotného úpadku ikonostasu a sprístupnenie jeho duchovnej, obsahovej hodnoty, a to pri najvyššej miere rešpektovania pôvodnosti a fyzikálnej, historickej a estetickej celistvosti hmotnej podstaty i výtvarnej formy pamiatky. Reštaurátorské práce začali demontážou a prevozom pamiatky do ateliéru (obr. 12) a boli zostavené tak, aby naplnili stanovené ciele.

Reštaurovanie ikonostasu sa stalo jednou z hlavných priorít SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku a vyžadovalo si nemalú finančnú

12. KOSTĚ, M. a kol. 2004. *Karpatská drevená cesta Slovakia*. Svidník : Záchrana a obnova NKP – DREVENÉ CHRÁMY POD DUKLOU n.o, 2004.

13. TIMKOVIČ, G, A. 2004. *Ikonostas a jeho technológia*. Prešov : 2004. 44–46 s.

14. TIMKOVIČ, G, A. 2004. *Ikonostas a jeho technológia*. Prešov : 2004. 68 s.

15. TIMKOVIČ, G, A. 2004. *Ikonostas a jeho technológia*. Prešov : 2004. 71 s.

16. DŽOGANÍK, J, a kol. 2014–2020. *Ikonostas*. Svidník : 2014–2020. 25 s.

17. DŽOGANÍK, J, a kol. 2014–2020. *Ikonostas*. Svidník : 2014–2020. 25 s.

Obr. 10: Na jednotlivých časti ikonostasu sa podpísal zub času.

Obr. 11: Farebné pigmenty a zlátenie ikon bolo na mnohých miestach poškodené.

investíciu. Múzeum sa v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Maďarsko-Slovensko-Rumunsko-Ukrajina na roky 2014–2020 (HU–SK–RO–UA ENI 2014–2020) zapojilo do projektu Spájanie kultúr – kultúrna mobilita v prihraničnej oblasti (partneri – Župné múzeum v Satu Mare a Zakarpatské múzeum ľudovej architektúry a bývania v Užhorode). Projekt bol zameraný na propagáciu kultúrneho dedičstva a rozvoj cestovného ruchu v regióne. K hlavným aktivitám patrilo okrem iného aj reštaurovanie časti ikonostasu v drevenej cerkvi v skanzene.

V novej turistickej sezóne 2022 bolo ukončené reštaurovanie ikonostasu z 18. storočia z obce Pravrovce (Repejov), ktorý bol následne inštalovaný na svojom pôvodnom mieste v interiéri chrámu národopisnej expozície. Realizátorom vykonaných reštaurátorských prác výskumu bol akademický sochár, maliar a reštaurátor Martin Kutný z Bardejova. Počas reštaurátorského zásahu sa obnovil pôvodný neskororenesančný výraz pamiatky, ikonám bol prinavrátený estetický a umelecký výraz pôvodnej ikonopiseckej maľby (obr. 13).

Región východného Slovenska vlastní nevšedné bohatstvo prírodných a kultúrnych hodnôt. Revitalizácia drevenej ľudovej architektúry v národopisnej expozícii SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Obr. 12: Reštaurátorské práce začali demontážou a prevozom pamiatky do ateliéru.

Obr. 13: Počas reštaurátorského zásahu sa obnovil pôvodný neskororenesančný výraz pamiatky, ikonám bol prinavrátený estetický a umelecký výraz pôvodnej ikonopiseckej maľby.

si vyžadovala predovšetkým spoluprácu odborníkov. Proces obnovy historických objektov sa tak stala špecifickou oblasťou, kde sa stretli požiadavky zachovania pamiatky v čo najpôvodnejšom stave a s pôvodnými materiálmi, ale zároveň aj požiadavky, aby stavba spĺňala všetky kritériá bezpečnosti a spoľahlivosti. Obnova tak nadobudla povahu výnimočnosti, kde hlavným cieľom bolo zachovať estetické a historické hodnoty pamiatky.

Použitá literatúra:

VOLOŠČUK, P. a kol. 2007. *Cestujeme Karpatami – drevené kostoly a zvonice*. Prešov : Slovacontact, 2007. 58 s. ISBN 80-967845-4-4.

PODKARPATSKÉ VOJVODSTVO, AGENTURA REGIONÁLNEHO ROZVOJA. 2010. *Zakliate v dreve*. RZESZOW : Reklamná agentúra Studio Kolor s.r.o., 2010. 35 s. ISBN 978-83-915139-7-2.

ONDIČKA, S. a kolektív. 2010. *Duchovné Slovensko*. Prešov : DINO a Spolok svätého Vojtecha, 2010. 227 s. ISBN-978-80-85575-52-1, ISBN 978-80-7162-820-0.

DUDÁŠ, M. - JIROUŠEK, A. 2010. *Drevené kostoly, chrámy a zvonice na Slovensku*. Košice : JES, 2010. 175 s. ISBN 80-89226-14-0.

TKÁČ, Š. 1980. *Ikony*. Bratislava : Tatran, 1980. 85 s. 61–174–80.

BROŽOVÁ, J. – GUTEK, F. 1997. *Drevené kostolíky v okolí Bardejova*. Bardejov : SAJANCY, 1997. 60 s. ISBN 80-967725-0-3.

SOPOLIGA, M. 1996. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, 127 s. ISBN 80-85575-15-9.

SPALEKOVÁ, E. 2008. *25 rokov Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči : 2008*. 238 s. ISBN 978-80-89175-23-9.

DŽOGANÍK, J. a kol. 2014–2020. *Ikonostas*. Svidník : 2014–2020. 25 s.

KOŠŤ, M. a kol. 2004. *Karpatská drevená cesta Slovakia*. Svidník : Záchrana a obnova NKP – DREVENÉ CHRÁMY POD DUKLOU n.o, 2004. 100 s. ISBN 80-967898-5-6.

TIMKOVIČ, G. A. 2004. *Ikonostas a jeho technológia*. Prešov : 2004. 80 s. ISBN 80-9688 96-1-3.

Prezentácia drevenej architektúry formou hry

Miriám Božíková

Slovenské národné
múzeum – Múzeum
ukrajinskej kultúry
vo Svidníku,

Centrálna 258,
089 01 Svidník

miriam.bozikova@snm.sk

Abstrakt

Príspevok ponúka bližšiu charakteristiku objektov drevenej architektúry nachádzajúcich sa na periférii severovýchodného Slovenska a ich spôsob prezentácie formou vedomostnej spoločenskej hry Makovické poklady, reflektujúcej históriu, kultúru, umenie severovýchodného Slovenska s cieľom podnietiť hráčov k bližšiemu poznaniu stálych expozícií Slovenského národného múzea – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku a pamiatok, osobností či zaujímavostí tohto okresného mesta. Základ hry tvorí 465 otázok, resp. úloh s možnosťou opätovného hrania. Projekt múzejnej didaktickej pomôcky a zároveň spomienkový a propagačný predmet bol výsledkom 3. ročníka akreditovaného vzdelávacieho programu múzejnej pedagogiky (POA: 3509/2016/144/1), ktorú organizovalo Centrum múzejnej komunikácie v spolupráci s Muzeologickým kabinetom SNM v rokoch 2019/2020.

Kľúčové slová

Makovické poklady, spoločenská hra, didaktická pomôcka, múzejná pedagogika, objekty ľudovej architektúry, tradičná kultúra, SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

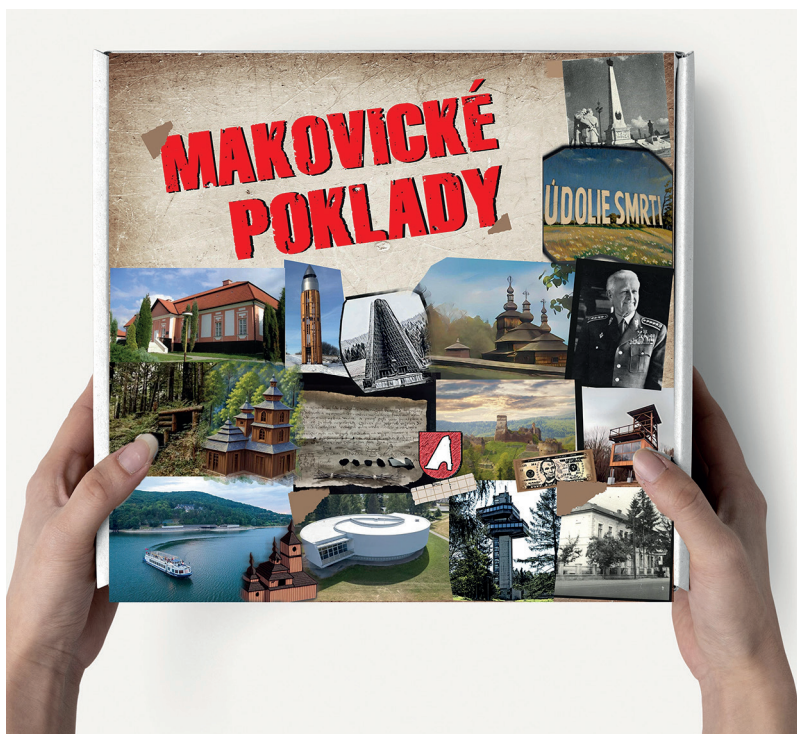
Makovické poklady

Projekt didaktickej pomôcky – spoločenskej hry Makovické poklady vychádza z dlhoročnej vedeckovýskumnej a akvizičnej činnosti Slovenského národného múzea – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Najstaršia etnicky profilovaná pamäťová inštitúcia je súčasťou slovenskej kultúrnej scény od roku 1956. Za 69 rokov svojej existencie prešla mnohými životnými peripetiami, zmenami názvov či sídel. V súčasnosti spravuje takmer 75 000 ks zbierkových predmetov a 3 stále expozície – kultúrno-historickú expozíciu, umeleckohistorickú expozíciu Galériu Dezidera Millyho a národopisnú expozíciu v prírode (skanzen). Prírodná a kultúrna pestrosť, bohatá história sú veľkou doménou severovýchodu Slovenska, osobitne tohto podduklianskeho regiónu, kraja pod Makovicou, ktorý je stálym a nemenným sídlom múzea za posledných 61 rokov.

Múzejná edukácia väčšinou prebieha v priestoroch múzea, v expozícii alebo časti výstavy. Veľkou devízou hry Makovické poklady je možnosť ocitnúť sa v múzejnom prostredí kdekoľvek – v pohodlí domova, školskom klube, detskom tábore i na vyučovacej hodine. Pri vytváraní vedomostnej spoločenskej hry boli použité klasické a aktivizujúce metódy. Medzi klasické zaraďujeme prácu s textom, ktorá sa opiera o spracovanie informácií a vedie k ich osvojeniu. Avšak pozornosť sme venovali aj vizuálnej stránke hry. Práca s obrázkom je vo všeobecnosti jedna z najstarších didaktických metód. Aj z tohto dôvodu je nielen hrací plán, ale celé balenie hry bohato ilustrované. Základ tvorí autentická scenéria skanzenu (s vyobrazením všetkých detailov slamených/šindľových striech, technických objektov, usadlostí s mazanicou i bez a pod.) v umeleckom stvárnení insitného maliara Miroslava Potomu, zaujímavosti mesta a blízkeho okolia. Práve súbor kartičiek FOTO-HÁDANKY dotvára vizuálny charakter otázok. Samotná hra je aktivizujúca, nevynímajúc využitie dramatizácie (pantomíma) a produkcie (kresba). Hra nabáda zúčastnených dozvedieť sa niečo nové, zároveň necháva priestor na vlastnú iniciatívu, dohľadanie, rozšírenie informácie či návštevu konkrétneho miesta.

Pravidlá hry

Vedomostná spoločenská hra Makovické poklady je určená pre 2–6 hráčov vo veku 6–99 rokov. Trvanie hry je približne 60 minút. Herný modul v kartónovom obale obsahuje: 1 ilustrovaný herný plán, 80 kartičiek OTÁZKY A ODPOVEDE, 40 kartičiek FOTOHÁDANKY, 20 kartičiek ZABUDNUTÉ REMESLÁ, 45 kartičiek PREKVAPENIE,

Obr. 01. Makovické poklady

1 makovický toliar, 1 šesťstennú drevenú hraciu kocku s bodkami, 6 farebných drevených figúrok, 1 pravidlá hry.

Cieľom hry je objavovať mesto Svidník a jeho poklady zábavnou formou. Hráči navštívia jednotlivé expozície SNM – Múzea ukrajinskej kultúry, spoznajú známe aj menej známe osobnosti regiónu, vojnovú históriu, pamätníky v blízkom okolí či vrchol ľudového staviteľstva našich predkov – drevené sakrálne stavby východného obradu nachádzajúce sa na území podduklianskeho kraja. Pre hráčov je pripravených 400 otázok z regionálnych dejín, geografie, ľudovej kultúry, ale aj špecifik miestneho jazyka. Hra zároveň vytvára priestor na preukázanie vlastnej kreativity a zručnosti, zoznamuje hráčov s tradičnými remeslami.

Trasa poznania makovických pokladov, vytýčená na ilustrovanom hernom pláne, má 75 políčok s jednotlivými symbolmi. Na začiatku hry jeden z hráčov skontroluje číselné zoradenie kartičiek FOTOHÁDKY.

Hráči si postavlia svoje figúrky na políčko ŠTART a hodia kockou. Hru začína hráč, ktorý hodí najvyššie číslo. Podľa hodeného čísla sa posunie svojou figúrkou po hernom pláne. Napríklad, ak hodí číslo 4, posunie sa o 4 políčka a podobne. Symbol políčka, na ktorom zastane hráčova figúrka, určí ďalší priebeh hry.

Pre všetky typy otázok platí, že ak hráč správne odpovie na otázku bez využitia možností, posunie sa o dve políčka dopredu; ak hráč odpovie na otázku s využitím možností, posunie sa o jedno políčko dopredu; ak odpovie nesprávne, v oboch prípadoch zostane stáť na mieste. Hráč následne kartičku založí na spodok.

Ak sa hráč hodom kockou alebo po zodpovedaní otázky dostane na pozíciu, kde stojí iný hráč, postaví sa vedľa neho. Ku koncu hry musí hráč hodiť kockou presne také číslo, koľko voľných políčok mu zostáva do políčka CIEĽ (vrátane políčka CIEĽ). Ak hodí väčšie číslo, ako je požadovaný počet, zostáva stáť na pôvodnom políčku bez súťažnej otázky.

Víťazom je hráč, ktorý príde do cieľa ako prvý. Hra sa končí, keď všetci hráči dosiahnu cieľ.

Špecifikácia kartičiek

Sadu 80 kartičiek OTÁZKY A ODPOVEDE tvoria 4 tematické okruhy označené jednotlivými symbolmi – Svidník (chronologicky a tematicky zoradené otázky, reflektujú históriu, kultúru, pamiatky a osobnosti, prírodné či demografické súvislosti mesta), Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku (stručný prehľad o vzniku, histórii, zaujímavostiach a 3 stálych expozíciách múzea), makovické jazykové okienko (výber dialektných slov regiónu z rôznych oblastí každodenného života vrátane jedál, častí oblečenia, mobiliáru, pracovného náradia či stavieb) a zaujímavosti (prezentácia pamiatok nachádzajúcich sa v okrese Svidník a v blízkom okolí, prevažne zameraných na bohatú vojenskú históriu /Duklianske bojisko/, sakrálnu architektúru /Karpatská drevená cesta/, ale aj rekreačné či poznávacie možnosti regiónu, nevynímajúc slávnych rodákov okolitých obcí, ktorí sa presadili v rôznych profesiách v cudzích krajinách).

Každá kartička teda obsahuje 5 otázok – všetky sú textové, avšak piate je doplnená o nápovedný obrázok. Ide o samostatný súbor kartičiek pod názvom FOTOHÁDANKY, ktoré tvorí 80 farebných, čiernobielych

a ilustrovaných fotografií či obrázkov a svojou vizualizáciou dopĺňajú textové otázky. Zachytávajú dôležité fakty, míľniky regionálnej histórie, výstavbu pamiatok, nielen tých zachovaných, známe tváre kultúrneho života, tradičnú kuchyňu či remeslá. Obsahujú podstatnú časť fotografií zbierkových predmetov múzea, objektov a podujatí ako nositeľov informácií o charaktere a činnosti múzea a zároveň sa dostávajú do úlohy didaktických prostriedkov s cieľom vyvolať u hráča potrebu pýtať sa a pracovať s konkrétnym predmetom. Sú označené symbolom FOTOAPARÁTU totožným so symbolom na hernom pláne. V ich prípade je potrebné podľa čísla obrázka uvedeného pri otázke vybrať kartičku FOTOHÁDANKY s daným číslom. Aj keď tvoria samostatnú sadu, sú neoddeliteľnou časťou súboru OTÁZKY A ODPOVEDE, pretože plné znenie otázky a možnosti odpovedí sa nachádzajú práve tu. Podobne ako pri ostatných otázkach, je potrebné založiť fotohádku na spodok kariet. Niektoré otázky sa môžu zdať rovnaké, ale nie je to až tak úplne. Práve za touto kombináciou základných didaktických postupov sa ukrýva najviac využívaná metóda, t. j. varírovanie, obmieňanie formulácií, avšak vždy z iného uhla pohľadu, čo prispieva k lepšiemu memorovaniu a neskoršej zrýchlenej selekcii odpovedí z už nadobudnutých poznatkov. Tým, že v určitom momente by malo dôjsť k stretu textovej a obrazovej informácie a zároveň sa na tú istú vec pýtame viackrát, výsledkom je lepšie osvojenie, doplnenie a prehĺbenie vedomostí.

Našou snahou je priblížiť pomocou hry poddukliansky región z viacerých uhlov. Cez históriu, kultúru, literatúru, vedu i techniku, mená osobností, ktoré sa tu narodili, žili či len zavítali, avšak stále s dôrazom na pamäťovú inštitúciu, činnú v spoločensko-kultúrnom živote mesta Svidník a jeho obyvateľov.

Jednotlivé otázky sú označené príslušným symbolom zhodným so symbolom na hernom pláne (erb mesta Svidník, múzejná rozeta, hovoriace pery, lupa, fotoaparát, darčeky, nožnice). Správna odpoveď je uvedená na zadnej strane kartičky. Pri každej otázke sú uvedené dve („áno“ a „nie“) alebo tri možnosti odpovede, pričom správna odpoveď je zvýraznená tučným písmom. Otázku a možnosti odpovede prečíta hráč sediaci po pravej ruke, doplňujúci text v zátvorke až po zodpovedaní otázky.

ZABUDNUTÉ REMESLÁ sú samostatnou zložkou hry. Obsahujú 20 kartičiek so zobrazením a pomenovaním remesla. Kartičky

sú označené príslušným názvom a symbolom zhodným so symbolom na hernom pláne v podobe nožníc. Väčšia časť fotografií použitých v danom súbore pochádza z fotoarchívu múzea, čím poukazuje na jeho dlhoročnú dokumentačnú činnosť počas početných etnografických výskumov prebiehajúcich v 60. a 70. rokoch minulého storočia. S kartičkami ZABUDNUTÉ REMESLÁ úzko súvisí ďalší atribút hry – makovický toliar, ktorý rozhoduje o možnostiach zobrazenia remesla. Ide o plastovú mincu, ktorej vrchná strana je s vyobrazením modrej rozety nachádzajúcej sa v logu SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku, spodná strana je biela. Ak sa hráč dostane na políčko so symbolom nožníc, zoberie si vrchnú kartičku ZABUDNUTÉ REMESLÁ a zároveň makovický toliar. Pojem – remeslo hráč zobrazí v závislosti od hodu mince. Ak padne líce (vrchná strana – rozeta) toliara, demonštruje dané remeslo pomocou kresby, ak rub (spodná strana), tak pomocou pantomímy. Úlohou spoluhráčov je tento pojem uhádnuť. Pri kreslení sa nesmie ani hovoriť, ani gestikulovať. Kresba nesmie obsahovať čísla a písmená. Pri pantomíme sa nesmie hovoriť ani ukazovať na akékoľvek predmety. Ak pojem spoluhráči uhádnu, môže sa hráč posunúť o jedno políčko. Ak neuhádnu, všetci spoluhráči sa musia vrátiť o jedno políčko späť. Použitú kartičku založí na spodok.

Sadu PREKVAPENIE tvorí 45 kartičiek, ktoré sú označené príslušným symbolom zhodným so symbolom na hernom pláne v podobe darčeku. Ide o 40 textových pokynov, 2 bonusové a 2 žolíkové kartičky a 1 povedzme že osvieženie v podobe dodržiavania pitného režimu. Pod „prekvapením“ máme na mysli rôzne odkazy na múzejné či mestské podujatia, zaujímavosti či atrakcie v blízkom okolí (Dukelský beh mieru, Deň ľudových tradícií a PIROHY, Údolie smrti, vyhliadkovú vežu, hviezdáreň a pod.). Vo všeobecnosti ich delíme na 2 skupiny – prekvapenia, ktoré hru urýchľujú, a tie, ktoré ju naopak spomaľujú. Ani jednu zo skupín by sme neradili striktne k pozitívnym či negatívnym, pretože v danom type hry neznamená pokyn „stojíš jedno kolo“ niečo trestné, skôr má hráča povzbudiť k tomu, aby sa na tomto mieste zdržal a vychutnal si ho v momente, keď ho reálne navštívi.

Tradičná hmotná kultúra – Objekty ľudovej architektúry

V oblasti severovýchodného Slovenska sa zachovalo množstvo originálnych pamiatok tradičnej ľudovej kultúry. Máme na mysli formy hospodárenia, zabudnuté remeslá, tradičné prvky ľudového stavitelstva, stravovania, odievania a i. Ľudové stavitelstvo obyvateľov prezentovanej oblasti patrí k najvýraznejším prejavom hmotnej kultúry.

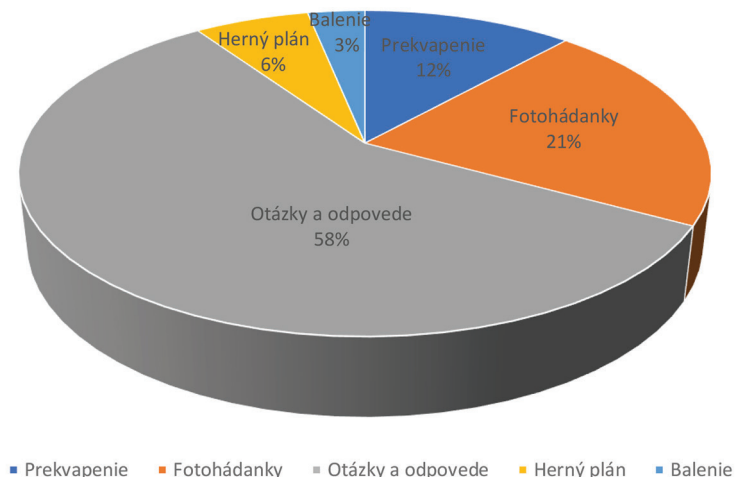
Ich prvoradou vlastnosťou bola funkčnosť. Estetika, súlad s prírodou a okolitým prostredím boli druhoradé. Napriek tomu vidíme absolútnu symbiózu vyššie uvedených prvkov. Samostatnú kapitolu tvoria roľnícke usadlosti – obytné domy (jednotraktové domy, átriové typy usadlosti), technické ľudové stavby (vodný mlyn, gáter, olejárne a i.) so špeciálnym strojovým/technickým zariadením, hospodárske objekty pre domáce zvieratá, na uskladnenie poľnohospodárskych produktov a náradia i stavby malých foriem, ale k jednoznačným skvostom pamiatok ľudovej kultúry celosvetového významu zaraďujeme jednoznačne archaické drevené cerkvi (chrámy).

Drevená architektúra v číslach

Ak detailnejšie pozrieme na jednotlivé hracie kartičky, môžeme zhodnotiť, že zastúpenie otázok /úloh týkajúcich sa objektov ľudovej architektúry vrátane sakrálnych je bohaté. Len v základnej sade 80 ks kartičiek OTÁZKY A ODPOVEDE sa nachádza 44 kartičiek odkazujúcich na sakrálnu drevenú architektúru alebo ľudové staviteľstvo (usadlosti, hospodárske objekty, stavby malých foriem – studne, včelíny). Dokonca na 10 z nich sa nachádzajú až 2 otázky. Na hracom pláne je 6 ilustrácií daného typu, na kartónovom obale hry sú 3 drevené chrámy, v sade PREKVAPENIE 11 kartičiek zo 45 a dopĺňujúca sada FOTOHÁDANKY obsahuje 20 obrázkov z ľudového staviteľstva, teda presne 1/4.

Uvedené otázky, úlohy, fotografie v prvom rade odkazujú na históriu, charakteristiku a špecifikáciu objektov Národopisej expozície v prírode (skanzenu) SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku (*Pre ktorú usadlosť umiestnenú v skanzene sú typické 2 zvláštnosti – „dymňanka“ a „rupa“?*), približujú projekt Karpatskej drevenej cesty zameranej na sakrálnu architektúru s dôrazom na pamiatky zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO v rámci okresu Svidník (*Drevený chrám sv. Mikuláša v Bodružali zvyknú nazývať klenotom medzi cerkvami, pretože...*), ale zároveň nezabúdajú ani na dlhoročného partnera – Expozíciu ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch v správe Šarišského múzea, ktorá je najstaršou expozíciou svojho druhu na Slovensku (*V najstaršom skanzene na Slovensku v Bardejovských Kúpeľoch sa nachádza replika vstupnej brány už neexistujúceho chrámu. V ktorej obci kedysi chrám stal? obr. 32*). Časť otázok upriamuje pozornosť na dnes už neexistujúce drevené chrámy na území Prešovského kraja, o ktorých sa dopátrame už len v archívnych dokumentoch a fotografiách, či zaujímavosti, príbehy

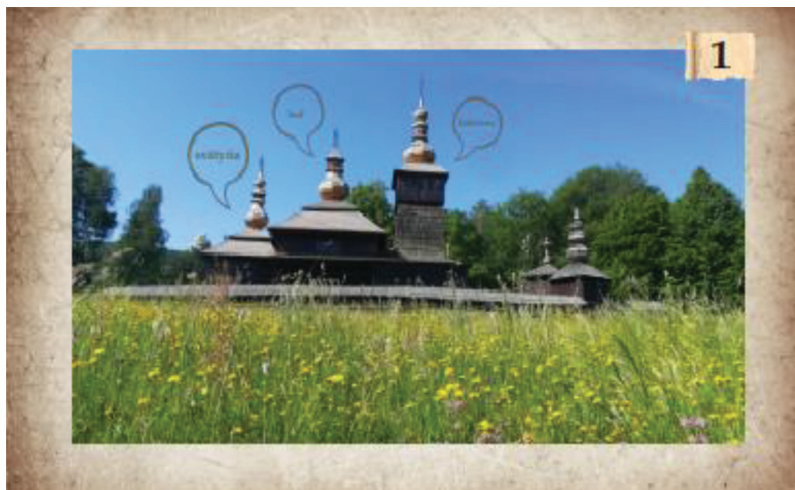
Makovické poklady

Obr. 02. Graf

a osobnosti viažuce sa k národným kultúrnym pamiatkam – dreveným chrámom (*Tútorstvo nad chrámom sv. Paraskevy z r. 1705 v obci Dobroslava prijala 6. decembra 2000 Anna Galovičová a prezident Slovenskej republiky...*). Úlohy z kartičiek PREKVAPENIE zdôrazňujú jedinečnosť týchto pamiatok s určitým skrytým odkazom, napr. „Počkať sa opláť... Keď sa zotmie..., zistíš, že aj svetlo v noci bďie...“. Nepriamo zameriavame pozornosť hráča na večernú prechádzku a chuť na vlastné oči vidieť ilumináciu drevenej cerkvi v skanzene. A FOTOHÁDANKY už len vizuálne dopĺňajú a memorujú nadobudnuté informácie (*Medzi technické stavby patrí aj vodná pila „gáter“. Odkiaľ pochádza tá v skanzene? obr. 35*).

V celej hracej sade je najčastejšie zobrazovaným a spomínaným objektom práve chrám sv. Paraskevy, pôvodne z r. 1766, ktorý dominuje v najvyššom bode areálu národopisnej expozície v prírode s neopakovateľnou trojicou veží gradujujících z východu na západ. Ilustrácia cerkvi nechýba na kartónovom obale hernej sady, hernom pláne i v sade kartičiek FOTOHÁDANKY. Drevené chrámy – cerkvi, nazývané aj „perlami ľudovej architektúry“, predstavujú vrchol architektonickej ľudovej tvorby predstaviteľov etnika žijúceho na severovýchode Slovenska. Cerkev bola počas 2. svetovej vojny poškodená. Vďaka presným zápisom a zakresleniam známych slovenských bádateľov

Obr. 03. Chrám sv. Paraskevy – FOTOHÁDANKY

Blanky Kovačovičovej a Imricha Puškára v roku 1957 na pôvodnom mieste, v neďalekej obci Nová Polianka (Mergeška), bol drevený chrám postavený nanovo práve vo svidníckom skanzene. V pôvodnom chráme sa vyskytovali aj interiérové maľby v strednej časti a babinci, detailne opísané Kornelom Divaldom. V súčasnosti interiéru kópie chrámu dominuje kompletný ikonostas z obce Pravrovce, zasvätený trom svätiteľom Bazilovi Veľkému, Jánovi Zlatoustému a teológovi Gregorovi. Súčasťou areálu sakrálnnej trojdielnej zrubovej stavby je vstupná bránka s oploťou a malá drevená zvonica. Po vysviacke v roku 1993 je chrám plne funkčný a príležitostne sa v ňom konajú bohoslužby, sobášy či krsty.

Slovo na záver

Modul vedomostnej hry vytvára priestor na ďalšie varíovanie, doplnenie či členenie tematických okruhov, napríklad formou samostatných celkov zameraných striktne len na osobnosti, prírodné podmienky, históriu, literatúru, tradičnú kultúru, šport alebo len samotné roky či čísla a pod. Naším cieľom je podať všeobecný obraz o kultúre, histórii, zaujímavostiach mesta Svidník, s dôrazom na SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, najstaršiu etnicky profilovanú pamäťovú inštitúciu na Slovensku. Výzvou pre nás ostáva doplniť hru o prvky, ktoré ponúknu rovnocennú možnosť zahrať si ju aj návštevníkom so špeciálnymi potrebami. Ako príklad uvedieme návrh riešení pre návštevníkov, hráčov so zrakovým znevýhodnením – prepis otázok do Braillovo

písma, vytvorenie „reliéfneho“ hracieho plánu s možnosťou hmatového vnímania a spoznávania objektov (zrubová konštrukcia, slamené, šindľové strechy a i.) či využitie tzv. hovoriacich pomôcok.

Edukačná spoločenská hra Makovické poklady svojím zameraním rozvíja osobnosť hráčov, ich učenie a poznanie. Dopĺňa všeobecné vedomosti s akcentom na región. Zároveň stimuluje (u mladších hráčov) čitateľskú gramotnosť – slovnú zásobu, čítanie s porozumením a nepochybne upevňuje základné matematické jednotky ako sú miery, váhy, vzdialenosti a pod. Avšak netreba zabúdať na prvotný cieľ hry – zachovávať, popularizovať a propagovať historické kultúrne dedičstvo našich predkov a byť právom hrdý na neuchopiteľné bohatstvo svojho rodného mesta.

Múzejná didaktická pomôcka neformálneho vzdelávania má slúžiť nielen detským návštevníkom, ale celým rodinám ako jedna z foriem aktívneho spoločného trávenia voľného času, učiteľom v edukačnom procese či návštevníkom všetkých vekových kategórií ako suveníri pripomínajúci návštevu jednotlivých expozícií múzea, mesta Svidník, pamiatok a pamätníkov v okolí, nevynímajúc objekty ľudovej architektúry.

Použitá literatúra:

BOŽIKOVÁ, Míriam. Makovické poklady. Záverečná práca. Svidník: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, 2020.

SYROCHMAN Mychajlo; DŽOGANÍK Jaroslav. Stratené skvosty lemkovskej architektúry. Svidník: Tlačiareň svidnícka, s. r. o. pre Rusínsko-ukrajinskú iniciatívu, 2021. 128 s. ISBN 978-80-89755-87-5.

SOPOLIGA, Miroslav. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 294 s. ISBN 80-224-0883-2.

